MESUDÎ

MURÛC EZ-ZEHEB

(ALTIN BOZKIRLAR)

MESUDÎ

MURÛC EZ-ZEHEB

(ALTIN BOZKIRLAR)

Arapçadan Çeviri ve Notlar
D. Ahsen BATUR

Selenge Yayınları
İstanbul - 2004

Selenge Yayınları No: 21
Tarih Sensi: 14

Dizgi-Sayfa Düzeni
Selahattin Uslucan

Tashih Redaksiyon
Yaşar Duru

Kapak
NüansAjans

Baskı-Cilt
Matsan

ISBN 975-8839-26-8

Selenge Yayınları
Ticarethane Sok. No: 41/24 Cağaloğlu / İSTANBUL
Tel: 0 212 514 45 73 Fax: 0 212 511 09 35
www.selenge.com.tr
e-mail:selenge@selenge.com.tr

İÇİNDEKİLER

MESUDİ VE ESERİ 9
Hayatı 9
Eseri.....10
Müruc ez-Zeheb 11
Eserin Çevirisi 14
Ve Bir Sitem 15

I. TUFANDAN SONRA
Kitabın Yazılış Amacı 19
Hazreti Nuh ve Oğulları.....23
Yedi İklim Üzerine.....25
Denizler ve Nehirler Üzerine 26
Ceyhun Nehri.....29
Fırat Nehri.....33
Karanın Denize Yürümesi Üzerine Bir Örnek.....34
Pontus (Karadeniz) 36
Hazar Denizi.....36
Çin ve Türk Hükümdarları 39
Peygamberlerin Resimleri 49
İklimlerin İnsanlar Üzerindeki Etkisi 56
Türklerin Yaşadıkları Yerler 57
Hint Diyarı 58
Tibet İli, Türkler ve Himyeriler.....58
Misk ve Özellikleri 59
Kralların Dereceleri 60
Endülüs Kralları 61
Endülüse Saldıran Ruslar 62

II. KAFKAS DAĞLARI, ALANLAR, HAZARLAR, TÜRK KAVİMLERİ

Kafkas Dağları 65
Yahudiler 69
Hazarlarda Hakan ve Melik 72
Burtaslar 72
Bulgarlar 73
Ruslar 75
Hazar Denizi, Karadeniz ve Azak Denizleri 78
Hazar Denizi Civarı 78
Hazar Çevresinin Doğası 79
Kuşlarla Avlanan İlk Hükümdarlar 80
Hayzan 84
Kürc (Gürcistan) 84
Serir (Avar) 85
El-Lan (Alan) 86
Keşek (Kaşak) 87
Maymunlar 89
Yılanlar ve Kunduzlar 92
Başkurt, Peçenek 93
Türk-Bizans Savaşı 93
Gürcistan 97
İbni Khordadbih'e Tenkit 99
Erdeşir Olmasaydı.. 100
Siyaverdiler Kür ve Araks 101
Süryaniler ve Süryani Hükümdarları 103
Hint Gelenekleri 104
Nimet-i İlahi 107

III. ASURİ, NABAT ve FARS KRALLARI

Asuri (Musul ve Ninova) Kralları 111
Babil (Nabat) Kralları ve Keldaniler 112
Fars (Pers) Padişahları ve Onlarla İlgili Haberler 116
Dahhak 120
İran Kelimesinin Ortaya Çıkışı 122
Zerdüşt 126
Avrasyab ve Menuşihr 128
Müluk-u Tavaif 130
Perslerin Kökeni 131

IV. SASANİ HÜKÜMDARLARI (GEÇ FARSLAR)

Erdeşir b. Babek 137
Sabur (Şapur) 143
Zındık ve Zenadika 144
Behram ve Môbed.....145
Zü'l Ektaf.....148
Hikaye 152
Yezdigerd 154
Anuşirvan ve Mazdakiler 155
Anuşirvan'ın Kişiliği.....159
Hürmüz 162
Behram Çubin ve Perviz (Eberviz) 164
Perviz ve Büzürg Mihr.....168
Pers-Bizans İlişkileri.....170
Perviz'in Kişiliği 171
Perviz'in Ölümü ve İran'ın Kara Günleri.....172

V. YUNAN KRALLARI VE YUNANLILAR'IN KÖKENİ

Yunanlılar'ın Kökeni.....175
Yunanlılar'ın Atina'ya Gelişi.....176
Makedonyalı İskender.....177
Zü'l Karneyn.....177
İskender'in Ölümü ve Hakkında Söylenenler.....178
Ptolemei'ler.....180
Ashab-ı Kehf.....184
İslamın Doğuşundan Sonraki Bizans Kralları 185
Harun Reşid ve Bizanslılar 186
Saklablar (Slavlar) 188
Yemen, Irak, Şam ve Hicaz Adlarının Anlamı.....190
Kürdler 191
Arapların Cinler Hakkındaki Görüşler 193

VI. DÜNYANIN ACAYİPLİKLERİ

Büyük Binalar, Tapınaklar, Ateşgedeler.....197
Yunanlıların Kutsal Yapıları.....201
Sabiilerin Kutsal Yapı ve Tapınakları 202
Ateş Tapınakları (Ateşgedeler).....205
Önemli Tapınaklar 210
Altın Diyarı.....211

VII. İSLAM TARİHİNDEN SİYASİ ANEKDOTLAR

Halife Ömer ve valisi....213
Halife Osman ve ayyaş valisi....214
Muaviye ve Adiy....216
Taş oğlu Muaviye!....216
Muaviye ile Kays'ın kavgası....218
Etme bulma dünyası....219
Haccac ve kurnaz bedevi....220
Emevilerin yakılan mezarları....222
Zeydiyye ve İmamiyye fırkaları....223
Hişam'ın cimriliği....224
Emevi-Abbasi düşmanlığı....224
Halife Velid b.Yezid'in edepsizliği....225
Kur'an'a da ok attı....226
Hürremiler....226
Halife Mehdi ve bedevi....227
Oğlancı Basra kadısı ve Me'mun....228
Mu'tasım ve Türkler....230
Afşin'in sonu....233
Uluğ Buka....234
Mütevekkil kendi kılıcıyla......238
Baba katilinin ömrü....240
Uluğ Buka'nın ölümü....241
Ahmed b. Tolun....245
Halife Mu'tazıd'ın sadistliği....248
Müneccimler ve Halife Mansur....251
Hemedan'daki Arslan Kapısı....253
Dizin....255

MESUDÎ VE ESERİ

Hayatı

İslam tarih ve coğrafyacıları arasında kısa adı Mesudî olan yazarın, tam ismi Ebu'l Hasan Ali b. Hüseyin el-Mesudî'dir. Muteber kaynaklarda doğum yeri olarak Bağdat gösterilmektedir, fakat doğum tarihi bilinmemektedir. Eserinde satır aralarına gizlenen bilgilere dayandırılarak yapılan tahmine göre ise Hicri 280 [893] yılları civarında dünyaya gelmiştir. Sadece İbni Hacer el-Askalanî, nesep yönünden sahabe Abdullah b. Mesud'a dayandığı iddiasındadır. Ancak kanaatimizde bu sadece bir tahmindir. Çünkü Araplarda eskiden doğum yerine göre soyad alınırdı. Örneğin Mekkî soyadı taşıyan kişinin Mekkeli olduğu bilinir. Mucem el-Buldan'da ise Bağdat'da el-Mesude[1] adında iki mahalle olduğu kaydedilmektedir. Dolayısıyla yazarımız büyük bir ihtimalle Abdullah b. Mesud'un soyundan geldiği için değil, Bağdat'ın Mesude mahallesinde doğduğu için Mesudî soyadını almıştır.

Yazarın kendi ifadesinden 300 yılına kadar Bağdat'da ilim tahsil ettikten sonra çeşitli ülkelere doğru seyahata çıktığı anlaşılıyor.[2] Öncelikle Fars (veya Fâris) ve Kirman bölgelerini gez-

1 Yakut el-Hamevî, Beyrut, 5/148.

2 Murat Ağarı, İslam Coğrafyacılığı ve Müslüman Coğrafyacılar, Kitabevi, İst., 2002, s. 196.

miş, arkasından İstahr'da bir süre kalmış, onu meteakiben Horasan'a, oradan Hindistan'a geçmiştir. Hindistan'dan da Çin'e geçen Mesudî, Hint Okyanusu üzerinden Madagaskar'a gelmiş, burada Zengibar'da bir süre kaldıktan sonra gemiyle Omman'a gitmiştir.

Bağdat'a dönüp bir süre istirahat eden yazarımız, 926 yılında tekrar seyahata çıkarak[3] Musul, Azerbaycan ve Cürcan'ı ziyaret etmiş; Şam havalisini (Antakya ve Suriye'nin hudut bölgeleri) gezdikten sonra Fustat'a gitmiş ve Kuzey Afrika'yı dolaşmıştır. Mesudî, ömrünün geri kalan kısmını Fustat'da geçirmiş ve hayatını burada 345/956 veya 346/957 yılında noktalamıştır.

Eserleri

Pek çok yer dolaşan Mesudî, bir çok da eser vermiştir. Eserlerinin sayısı konusu ihtilaflı olmakla birlikte, 17-34 arası eseri olduğu tahmin edilmektedir, fakat bunlardan sadece ikisi günümüze kadar yetip gelebilmiştir. Takriben 30 cilt kadar olan ve elinizdeki özet çeviride sık sık atıfta bulunulan kısa adıyla "Ahbâr ez-Zaman" isimli eserinin umumi bir tarih niteliği taşıdığı sanılmaktadır. Burckhardt'ın *Travels in Nubia*'da bu eserin 20 cildinin İstanbul Ayasofya kütüphanesinde bulunduğu şeklindeki kaydı ise doğru çıkmamıştır. A. V. Kramer'in Haleb'de bulup satın aldığı tek cildi, kitabın birinci cildidir ve Viyana'da muhafaza edilmektedir. Eser dünyanın yaratılışıyla başlar, kısa bir coğrafi özetten sonra Müslümanlar dışındaki diğer milletlerden bahseder ve Mısır tarihine dair efsanevi olayları detaylı bir şekilde anlatır. Mesudî, bunun bir özetini Oxford'da bulunan Kitab el-Avsat'ına almıştır.[4] Bununla birlikte biraz sonra üzerinde detaylı durulacağı gibi, hemen hemen aynı bilgileri Muruc ez-Zeheb adlı eserinde de tekrar etmiştir.

Yazarın bazı eserleri şu şekilde sıralanabilir:

3 İslam Ans. Mesudi maddesi.
4 Aynı yerde.

1. Kitâb ahbar ez-zaman (kısaca).
2. Kitâb el-Avsat.
3. Kitâb fünun el-ulûm ve mâ cerâ fi'd-duhur es-sevâlif.
4. Kitâb zehâir el-ulûm ve mâ kane fi sâlif ed-duhûr.
5. Kitâb nuzum el-cevahir..
6. Kitâb el-istizkâr limâ cerâ fi salif el-a'sâr.
7. Kitâb nuzum el-a'lâm fi usûl el-ahkâm.
8. Kitâb nuzum el-edille fî usûl el-mille.
9. Kitâb ahbar el-acaib
10. Kitâb el-makâlât fî usûl ed-diyânat..[5]

Bu eserlerin tam listesini bulmak isteyenler dipnotta gösterilen kaynağa bakabilirler. Ancak bu eserlerin çoğunun varlığı, yazar tarafından sık sık ".. biz bu konuda daha önce……kitabımızda detaylı olarak değindiğimiz için burada tekrar etmeye gerek görmedik" gibi ifadelerden anlaşılmaktadır.

Murûc ez-Zeheb

Yazarın günümüze yetip gelen iki eserinden biridir ve *Kitab et-tenbih ve'l-işraf*'a kıyasla oldukça hacimlidir.

Murûc ez-zeheb'in pek çok el yazma nüshası vardır.[6] Bu eser Barbier de Meynard tarafından *Les Prairies d'Or* (Altın Bozkırlar) adıyla Fransızcaya çevirilerek dokuz cilt halinde 1872'de yayınlanmıştır. Eserin İngilizce çevirisi Sprenger tarafından yapılmış, ancak, bu çevirinin sadece 1. cildi 1841'de basılma imkanı bulabilmiştir.[7]

Mesudî'nin Mürûc ez-Zeheb'i Mirza Haydar tarafından Farsçaya çevrilerek Tahran'da, Hindistan'la ilgili kısmı Latinceye çevrilerek Bonn'da, tıpkı basımı ise Ch. Pellat tarafından Bolak

5 Murat Ağarı, age., s. 314. Murat Ağarı, burada yazarın 37 eserinini tek tek göstermektedir.

6 Ambrosiana, Fas, Viyana, Musul, Kahire, Mekke.

7 Age., s. 314.

ve Kahire'de 1964 yılında iki cilt halinde gerçekleştirilmiş; iki yıl sonra aynı eser dört cilt halinde Beyrut'ta, fakat tahkiksiz olarak yeniden basılmıştır.[8] Bilahere bu baskı esas alınarak Kasım Şemmaî Rufai tarafından Beyrut'da 1989'da tekrar yayınlanmıştır. Elinizde özet çevirisi bulunan kitap ise, Beyrut'da Charles Pellat'ın Kahire ve Bolak baskısı esas alınarak 1965'de beş cildi orijinal tahkikli ve tashihli metin, iki cildi dizin ve notlar olarak yedi cilt halinde basılmıştır.

Charles Pellat, 1964 baskısı için yazdığı önsözde Arap ilim adamlarının, bugüne kadar bilimsel ve tahkikli bir baskısı olmadığı için Mesudî'nin "Muruc ez-Zeheb"ine ilgi göstermemelerinden yakınarak, bunun bir diğer sebebinin en çok bilinen Barbier de Meynard'ın baskı ve tercümesinin birçok hatalarla dolu olmasının gösterildiğini belirtmektedir. Halbuki müsteşriklerin en çok ilgilendikleri baskı da Paris baskısıdır.

Charles Pellat'ın Beyrut'da yapılan yedi ciltlik tahkikli baskıda kullandığı kısaltmalar şunlardır:

BM— Barbier de Meynard nüshası.

T— Timurî nüsha, 1030 H. tarihli.

M.— Mekke nüshası.

Bu kısaltmalar tercümede de aynen muhafaza edilmiştir. Bununla birlikte Ch. Pellat, Mesudî'nin kullandığı bazı coğrafi terimleri daha fazla bilinen terimlerle değiştirmiştir. Örnek olarak Mesudî eserinde çoğu kez "Bahr-ı Nitaş" (veya Nitas)ı "Karadeniz" anlamında kullanmış, fakat Pellat, bunu bir iki yer dışında bütün kitapta "Bahr-ı Puntos" olarak değiştirmiştir. Bununla birlikte aynı kelimeyi bir yerde Karadeniz, bir yerde de Azak Denizi anlamında kullandığı Minorsky tarafından Hudud el-Alem'de belirtilmektedir.

Son bulunan iki nüshadan Timuri nüsha denileni, birinci ciltten Muaviye dönemine kadar gelmekte ve orada bitmekte; sadece üçüncü cildi ihtiva eden Mekke nüshası ise Muaviye döneminden başlayarak Bermekiler'den bahsedilen yere kadar gel-

8 Age., s. 315.

mektedir. BM nüshasıyla bu iki nüsha arasında birçok farklılıklar varsa da, bunlar metnin muhtevasını değiştirecek farklar değil, ya gramer hataları, ya da müstensihin keyfi olarak değiştirdiği şeylerdir. Örneğin BM nüshasında "melbûs" (giyecek, elbise) şeklinde geçen bir kelime T nüshasında "melâbis" (elbiseler) şeklinde yer almıştır ki, bunlar metnin orijinalitesini fazla etkilemeyen tali farklardır.

Mesudî'nin kültür seviyesini ve kimlerden ne gibi ilimler okuduğunu bilmiyoruz. Ancak, kitabının başında eserini yazarken müracaat ettiği yazarların geniş bir listesini vermektedir. Bunlardan kimisi tarih, kimisi coğrafya ve kimisi de biyografi türünden eserlerdir.

Bununla birlikte Mesudî'nin yaşadığı dönem Arap tarih ve coğrafyacılığının şahika dönemi olduğu için, onun takip ettiği düzensiz üslup, o günün bilim adamlarınca takdir edilmemiştir. Belki de bu beğenilmeyişin sonucu olarak, eserlerinin büyük bir kısmı günümüze yetip gelmemiştir. Çünkü şayet eserleri takdir edilmiş olsaydı, bunlara talep olur ve mutlaka çoğaltılırdı.

Mesudî, eserinde, kendisinden öncekilerin yolundan giderek, önce dünyanın yaratılışı ve yeryüzünün şekli, iklimler, iklimlerin sınırlarını zikretmekte, fakat bunları hangi kaynaktan aldığını belirtmemektedir. Halbuki bu bilgilerin büyük bir kısmı Tevrat ve yorumlarına dayandırılan, hiçbir ilmi değeri olmayan mitoloji türünden malumatlardır.

Diğer yandan bizzat görmediği yerler, tanışmadığı halklar, kendisinden önce yaşayan veya çağdaşı olan hanedanlar (Emeviler ve Abbasiler dahil) hakkında verdiği bilgilerde çok nadiren kaynak göstermekte yahut kimden rivayet ettiğini belirtmektedir. Ayrıca bu bilgiler, Taberî gibi, İbn el-Esir gibi daha muteber tarihçilerin eserlerinde zikredilen "Kısas-ı Enbiya" türü bilgilerdir.

Mesudî ayrıca konuları işlerken hiçbirini sonuna kadar götürmez, bazen bir konuyu anlatırken, araya o konuyla kesinlikle ilgisi olmayan bir şeyler sokuşturur ve arkasından ".. anlata-

lım derken konudan epeyi uzaklaştık" veya "biz yine konumuza dönelim" kabilinden cümlelerle geçişler yapar. Bununla birlikte eserlerinde kelimenin dar anlamıyla teolojiden başka, çağdaşlarını alâkadar eden hemen hemen bütün mevzuları, bilhassa tabiat felsefesi, ahlak, siyaset gibi konuları ele alır. Mesudî'nin en büyük kusuru, konuları anlatırken herhangi bir kaynakta rastladığı bilgiyi veya kulağına fısıldanan herhangi bir rivayeti tenkit süzgecinden geçirmeden aynen almış olmasıdır. Bunlardan birkaç örnek kitaba alınmıştır. Mesudî'nin bir diğer eksikliği ise olayların anlatımında tarih vermeyi hemen hemen ihmal etmesidir. Eserinde çok az tarih verir ve bunların da çok büyük bir kısmı sadece yıl olarak geçmektedir. Örneğin, "bu olay 332 yılında oldu" yahut "210 yılında filan hükümdar filan ülkeyi istila etti" gibi ay ve günden kaçınan tarihler eserinde sıkça yer almaktadır.

Bununla birlikte İslam dünyasını çevreleyen ülkeler hakkındaki çok değerli bilgileri Mesudî'ye borçlu olduğumuzu itiraf etmemiz gerekir. Özellikle bizzat gezip gördüğü Horasan, Kuzey Afrika, Mısır, Şam civarı, Hazar çevresi, Çin, Hindistan gibi yerler hakkındaki bilgileri son derece değerli bilgilerdir. Yine de gezip gördüğü yerler hakkında verdiği bilgileri bir tür seyahatname bilgileri olarak kabul edemeyiz. Örneğin bir İbni Battuta veya İbni Cübeyr'le karşılaştırılınca, Mesudî'nin fazla dakik bir gezgin olmadığı kolayca anlaşılacaktır.

Eserin Çevirisi

Biz, eseri özetleyerek çevirmeyi tercih ettik. Zaten tamamı çevrilmiş olsaydı, kimsenin ilgisini çekmezdi. Çünkü belki o zamana göre değerli, ama günümüzde hiçbir şey ifade etmeyen, kimsenin işine yaramayacak veya diğer tarih ve coğrafya kitaplarında rahatlıkla rastlanabilecek bilgilerin aktarılması kağıt ve zaman israfı olurdu.

Biz, kitabı özetleyip çevirirken, ağırlık olarak Türk tarih ve coğrafyasıyla ilgili olan kısımlara önem verdik. Bunun yanında

Türkler'e komşu olan, Türkler'le ilişkisi bulunan halkların tarih ve coğrafyalarıyla ilgili kısımlardan da önemli bulduklarımızı çeviriye dahil ettik. Eski tarih kitaplarında klasik hale gelen 'dünyanın yaratılışı'yla ilgili bilgileri özellikle almadık ve Tufan'dan sonrasından başlamayı tercih ettik. Fakat Türk tarih ve coğrafyasıyla ilgili olan kısımları atlama yapmadan çevirdik. Bundan başka Türk kelimesinin geçtiği yerleri de özetleyerek verdik. Emevi ve Abbasi halifeleri dönemine hiç girmedik. Çünkü yazılan ve basılan İslam tarihiyle ilgili bunca eserde o tür bilgiler daha detaylı olarak zaten bulunmaktadır. Ama halifelerle ilgili anekdot kabilinden yerlere nispeten ağırlık verdik. Bunların bazıları şaşırtıcı ve hatta ürkütücü şeylerdir. Mesudî'nin bunlara neden ağırlık verdiğini anlayabilmiş değiliz. Biz, doğru olup olmadığını tahkik etmeden bunları aynen çevirdik. Örneğin halife Velid b. Yezid'in sarhoş kafayla erkek bir şarkıcının erkeklik organını öpmesi inanılmaz türden rivayetlerdir.

Bundan başka Türk tarih ve coğrafyasıyla ilgili araştırma yapanlara kolaylık olsun diye, metin içinde eserin orijinal cilt ve sayfa numaralarını mutlaka gösterdik.

Müslüman olmayan halklarla ilgili imla ve transkripsiyon konusunda eserin orijinaline sadık kalmayı tercih ettik, fakat zaman zaman [...] arasında Batıda kullanılan transkripsiyonunu gösterdik. Transkripsiyon sırasında Arap dili kurallarını bilerek ihlal ettik.

Esere koyduğumuz dipnotlar, daha ziyade yazar tarafından yeterince açılmayan kısımlarla ilgilidir. Sorumluluğu tamamıyla tarafımıza aittir ve BM ve T dışındaki notlar tarafımızdan konulmuştur. Ayrıca kitap içine koyduğumuz haritalar tarafımızdan seçilmiş olup, okuyucuya biraz daha fazla bilgi vermek amacına matuftur.

Ve Bir Sitem

M. İ. Artamonov'un "Hazar Tarihi" adlı eserinin girişinde belirttiği gibi, bugün Türk ve İslam tarihi hakkında araştırma ya-

pacak bilim adamından hiç olmazsa beş altı dil bilmesi istenir. Batı ülkelerinde, Ruslar'da kendi dillerine çevrilmeyen hemen hemen eser kalmamışken, Türkiye'de bilim adamlarımızın biraz da hasis davranarak bu tür eserleri Türkçeye kazandırmamış olmaları, yetişecek yeni nesil tarihçilerin de azalmasına sebep olmuştur denilebilir. Çünkü bu işe soyunan bir kişinin Arapça, Farsça, Hintçe, Urduca, İngilizce, Fransızca, Almanca, Latince, Yunanca, Ermenice, Gürcüce ve Çince bilmesi herhalde mümkün değildir. Bugün bir Rus bilim adamı bu dillerin çok büyük bir kısmını bilmediği halde, yapılan sağlıklı çeviriler sayesinde pekala bilimsel çalışmalar ortaya koyabilmektedir. Bizde ise gerek seyahatnamelerin, gerek tarih ve coğrafya kitaplarının çevirisi ne devlet tarafından yaptırılıp neşredilmiş, ne de özel sektör konuya ilgi duymuştur.

Rus tarihçiliğinin babası kabul edilen M. İ. Karamzin "Tarih, bir noktada halkların kutsal kitabıdır" der. Bizler ise kendi tarihimiz, coğrafyamız ve dilimizle ilgili çalışmaları başka halklara mensup bilim adamlarının yazdıklarından takip etmeyi tercih ediyoruz. Yahut her şeyi devletin yapmasını bekliyoruz. Bırakın başka halklara mensup insanların yazdıklarını, kendi içimizden çıkan çok değerli ilim adamlarının eserlerine dahi gerekli ilgi ve itinayı göstermiyoruz. Profesörlerimizin çok büyük bir kısmı, prof.luk ünvanını elde ettikten sonra eline kalem almıyor. Yayınevlerimizin çok büyük bir kısmı da meseleyi sadece ticari açıdan değerlendiriyor ve hiç olmazsa on kitapta bir kitabı kâr amacı gütmeksizin basmayı aklının ucundan bile geçirmiyor. Kendi tarihine, kendi diline ve kendi içinden çıkan bilim adamlarının eserlerine bizim kadar bigane, ilgisiz bir halkın yeryüzünde olabileceğini sanmıyorum.

Fakat biz öyle yapmayacağız. Satsın satmasın, Türk tarih ve coğrafyasıyla ilgili eserleri imkanlarımız dahilinde çevirip, çevirttirip yayınlamaya devam edeceğiz. Üzerinde dikkatli çalışma gerektiren pek çok bilim adamı ve eser var. Kısmet olursa, bunları gücümüz yettiği oranda yayınlamaya devam edeceğiz. Mesela Biruni'nin el-Asar el-Bakiye'si, el-Mukaddesi'nin Ahsen et-Ta-

kasim'i, İbni Havkal'ın Kitab-ı Suret el-Ard'ı, İbni Khurdadbeh'in Mesalik ve'l Memalik'i, Istahrî'nin Mesalik ve Memalik'i, Mirza Haydar Duglat'ın Tarih-i Raşidi'si, Uluğbey'in Tört Ulus Tarihi.. gibi daha onlarca eseri, gerektiğinde tam metin, gerektiğinde özet çeviri olarak mutlaka yayınlayacağız.

Arkamızda bir iz bırakabilirsek, kendimizi bahtiyar sayacağız.

D. Ahsen Batur

I. BAB

I. TUFANDAN SONRA.

Kitabın Yazılış Amacı [I, 2]

Mesudi der ki,

İmdi; biz Ahbâr ez-Zaman[1] adlı kitabımızda yeryüzünün şekli, şehirleri, acaiplikleri, denizleri, körfezleri, dağları, nehirleri, maden yataklarının, su kaynaklarının türleri, cangılları, adaları, küçük gölleriyle ilgili bilgiler vermiş, bunları tasnif etmiş; büyük binalar ve kutsal yerlerle ilgili malumat sunmuş; ilk yaratılış, soyların kökeni, ülkelerin şekillenişi, zamanın ve çağların geçmesiyle birlikte daha önce nehirken denize, denizken karaya, kara iken denize dönüşen yerlerin durumunu, bunun fizikî ve astrolojik sebepleri, [I,3] iklimlerin bölge özellikleri, tepelerin yapısı, bölgelerin ve mesafelerin boyutlarına göre taksimi; halkların kadim zamanda şekillenişi, Hindistan'dan başlamak üzere birbirlerinden ayrılışları, putperestlerin ne gibi grublara ayrıldıkları, bu konuda ehl-i kitaptan nakledilenleri, kitablarda ve rivayetlerde beşerî dinler hususunda anlatılanları zikretmiştik.

Daha sonra geçmiş zamanda yaşayan krallar, tarihten silinen halklar, eski çağlar farklı milletler, farklı türler ve değişik dinlerden oraya buraya dağılan halklar; bunların düşünce yapıları, fi-

1 Kitabın tam adı: Ahbar ez-zaman ve men ebadehu'l hadesan min el-umem el-madiye ve'l-ecyal el-haliye ve'l-memalik ed-dâsire.

lozoflarının görüşleri ve hükümdarlarıyla ilgili haberlere yer verdiğimiz "Ahbar el-Mülûk" adlı eseri kaleme aldık. Söz konusu eserde bundan başka Allah'ın kerametiyle feyzlendirdiği, risaletiyle şereflendirdiği peygamberi Muhammed'e (sav) kadar geçen imparatorların, peygamberlerin, resullerin ve pak insanların haberlerinden bahsettik. Peygamberimize gelince, onun da doğumunu,[I, 4] aslını, peygamber olarak gönderilişini, hicretini ve vefatına kadar olan gazalarını ve seriyyelerini anlattık. Arkasından halifelik devrini, ülkede zaman içinde olup bitenleri anlatarak, konuları kitabımızı yazmaya başladığımız 332 [943/44] yılına, emîrulmü'minîn el-Müttaki Lillah halifelik dönemine kadar getirdik.

Bunu "Kitab el-Avsat" adını verdiğimiz eser takip etti. Burada tarihten, başlangıçtan en büyük kitabımızın ve onu takip eden 'Kitab el-Avsat'ın yazımının bitim tarihine kadar geçen yıllarda olup bitenlerden bahsettik. Sonra geniş geniş üzerinde durduklarımızı özetleyerek, kısaltarak bunları, sözü edilen iki kitaptan parıltılar almak suretiyle iyi bir eserde sunmayı uygun bulduk. Bu kitaba ayrıca, daha önceki iki eserde zikri geçen mazide kalmış halklar ve çağlarla ilgili haberler ve bazı bilgiler dercettik.

Bununla birlikte, eğer bir kusurumuz olmuş veya bir dalgınlık etmişsek, özür diliyoruz. Ne de olsa bazen denizde, bazen karada durmadan seyahat etmekten, sahralar aşmaktan hafızamız yaşlandı, kalbimiz paslandı. Bu yolculuklar sırasında halkların yarattıkları eserleri bizzat gördük, iklimlerin özelliklerini bizzat yaşayarak öğrendik. Sind ellerini, Zenc yurdunu, es-Sanf'ı, [Annan] [I, 5] Çin'i, Zabic'i katettik; şarktan garba ayak sürüdük. Kimi zaman oldu Horasan diyarlarını, kimi zaman oldu Ermenistan, Azerbaycan, er-Ran ve Baylekan'ı adımladık. Yolumuz bir Irak'a düştü, bir Şam'a..

Tarihle, dünyanın haberleriyle, gelip geçmiş peygamberler ve hükümdarların hayat hikayeleriyle, onların aralarında bulundukları halklar ve yaşadıkları yerlerle ilgili bu kitaplarımızı bizi yazmaya iten şey, alimlerin yolunu, filozofların yönünü taklit etmeye çalışma hevesi, arkamızdan iyi bir nam ve ciddi, düzgün

bir ilim bırakma arzusudur. .

[I, 10] İnsanlar, tarih, olmuş ve olacak olaylar hakkındaki kitaplar yazmışlar. Kimileri doğru bilgi vermiş, kimileri yanlış. Elbette herkes imkanları ölçüsünde ve sahip olduğu zekaya paralel olarak elinden geleni yapmıştır. Bu yazarlar arasında şunları sayabiliriz: Vehb ibn Münebbih, Ebû Mihnaf Lût b. Yahya el-Gamidi [/el-Amirî], Muhammed b. İshak, el-Vakidî, İbn el-Kelbî, Ebû Ubeyde Ma'mar b. el-Müsenna, İbn Ayyaş el-Hemdanî [Abdullah ibn Ayyaş], Heysem b. Adiy et-Taî, Eş-Şarkî b. el-Kutamî, Hamad er-Raviye, el-Esmaî, Sehl b. Harun, Abdullah b. el-Mukaffa', el-Yezidî, el-Utbî el-Emevî [Muhamed b. Abdullah b. Amr b. Muaviye], Ebû Zeyd Said b. Evs el-Ensarî, en-Nadr b. Şumeyl, Ubeyd [/Abd]ullah b. Aişe, [I, 11] Ebû Ubeyd el-Kasım b. Sellâm, Ali b. Muhamed el-Medâinî, Demmaz b. Rufey' [/Refi'] b. Seleme, Muhammed b. Sellam el-Cumahî, Ebû Osman b. Bahr el-Cahiz, Ebû Zeyd Ömer b. Şebbe en-Numeyrî, Ez-Zurakî el-Ensarî, Ebu's-Saib el-Mahzumî, Ali b. Muhammed b. Süleyan en-Nevfelî, Zübeyr b. Bekkar, el-İncilî, Er-Riyaşî, İbn Aiz [/Abid], Umare b. Vesime en-Nasrî [/el-Mısrî], İsa b. Lehia el-Mısrî, Abdurrahman b. Abdullah b. Abdulhakem el-Mısrî, Ebû Hassan el-Zeyyadi, Muhammed b. Musa el-Havarizmî, Ebû Cafer Muhammed b. Ebu's-sırrî, "Kitab ed-Devle"nin müellifi Muhamed b. el-Heysem b. Şebabe el-Horasani, "Kitab el-Agânî" ve diğer eserlerin sahibi İshak b. İbrahim el-Musılî, "Kitab el-Hıyel ve-l-Mekayid fi'l-hurûb" ve başka eserlerin sahibi Halil b. el-Heysem el-Hersemî, Muhammed b. Yezid el-Müberrid el-Ezdî, Muhammed b. Süleyan el-Minkarî el-Cevherî, "Kitab el-Ecvad"ın ve diğerlerinin mütercim ve yazarı Muhammed b. Zekariyya el-Gallabî el-Mısrî, Muktefi Billah'ın mürebbisi İbn Ebu'd-dünya, el-Hanikanî lâkabıyla bilinen Ahmed b. Muhammed el-Huzaî, el-Antakî, "Kitab et-Tıyban"ın sahibi, yazar Ahmed b. Muhammed b. Halid el-Barkî, "Ahbar-u Bağdad" adıyla bilinen kitapların ve diğer eserlerin müellifi Ahmed b. Ebû Tahir, İbn el-Veşşâ, "Ahbar el-Emeviyyîn" ve başka eserlerin sahibi Ali b. Mücahid, "Ed-Devle el-Abbasiyye" ve başka eserlerin sahibi Muhammed b. Salih b. en-Nattah, "Kitab Ahbar

İbrahim b. el-Mehdi" ve başka eserlerin sahibi Yusuf b. İbrahim, "Ahlak el-Mülûk" adıyla bilinen kitabın sahibi ve "Feth b. Hakan" ve diğer eserlerin müellifi Muhammed b. el-Haris et-Ta'lebi [/es-Sa'lebî] ve "Ebyat el-Arab" adlı eserin sahibi Ebû Said es-Sükkerî.

Ubeydullah b. Abdullah ibn Khordadbih [I, 13] ve eseri el-Mesâlik ve'l Memalik, Muhammed b. Ali el-Hüseynî el-Alevî el-Dîneverî ve Peygamberimizin doğumundan vefatına, hulefa-i raşidinden, hükümdarlardan Mu'tazid Billah'ın hilafetine kadar geçen süre içinde meydana olan olayları anlatan tarih eseri, Ahmed b. Yahya el-Belazuri ve eseri "Kitab en-Neseb" ve "Futuh el-Buldan". Belazuri'nin Fetûh el-Buldan'ı sahasının en iyi kaynağınıdır… Keza Davud ibn el-Cerrah ve eseri "Cami'ul-Kebîr", Ebû İshak b. Süleyman el-Haşimî'nin "Kitab et-tarih ve's-siyer"i; tıp konusunda "Kitab el-Mansurî"nin müellifi Ebû Bekr b. Zekeriya er-Razi'nin "Kitab siyer el-Hulefa"sı, Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dineverî'nin eserleri, Ebû Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberî'nin eserleri de faydalandığımız kaynaklar arasındadır.

Bunlardan başka Nıftaveyh adıyla bilinen Ebû Abdullah İbrahim b. Muhammed b. Urfe el-Vasiti en-Nahevi'nin tarihi, Muhammed b. Yahya es-Sulî'nin "Kitab el-Evrak fi Ahbar Hulefa-i Benî Abbas ve Eş'aruhum" adlı eseri; İbni Maşıta adıyla bilinen Ebû Hasen Ali b. Hasen'in vezirlerle ilgili eseri, Ebu'l Ferec Kudame b. Cafer'in "Zehr er-Rebi'" adlı eseri.. de bu arada sayılması gereken kaynaklardandır..

Bundan önceki iki eserimin adı "Kitab Ahbar ez-Zaman" ve "Kitab el-Avsat"dır. Bu eserime ise "Murûc ez-Zeheb ve Maadin el-Cevher" adını verdim. Kim onu değiştirir, bir kısmını alıp, özetleyerek başka birine atfeder veya bizim dışımızda birine izafe ederse, Allah'ın gazabına ve hızlı intikamına dûçar olsun.. Şüphesiz o her şeye kadirdir..

Hazreti Nuh ve Oğulları

... [I, 74] Ondan sonra Nuh b. Lemek gönderildi. Onun zamanında yeryüzünde bozgunculuk artmış, zulüm çoğalmıştı. Nuh, insanları Allah'a davet etti. İnkar ederek, aşırı gittiler ve davetini reddettiler. O da onlara beddua etti. Allah ona "Bir gemi yap" buyurdu. Geminin yapımını bitirince, Cebrail ona içinde Adem'in kemikleri bulunan bir tabut getirdi. Gemiye Mart ayının ondokuzuncu gününe tekabul eden Cuma günü bindiler. Nuh ve gemide beraberinde olanlar su üstünde kaldılar. Allah tüm yeryüzünü beş ay boyunca suya garketti. Sonra Allah yeryüzüne suyu emmesini, göğe de yağmuru kesmesini emretti. Gemi Cudi üzerine oturdu. Cudi, Basurîlerin ülkesiyle Musıl'daki Ceziret ibn Ömer'de bir dağdır. Cudi ile Dicle arası, sekiz fersahtır.[2] [I, 75] Geminin oturduğu yer, bu dağın tepesinde halen durmaktadır.

Rivayet olunur ki, yeryüzünün bazı kesimleri suyunu çekmekte acele etmemiş, bazı kesimleri de emredilir edilmez hemen suyunu çekmiş. Emre itaat eden yerler kazıldığında tatlı su çıkar. Emri uygulamakta geciken yerleri ise Allah tuzlu suyla, sıcak kaynaklarla, çorak arazilerle ve kum tepeleriyle cezalan-

2 Fersah: Kuzey İran lehçelerindeki bir uzunluk ölçüsü birimidir ve oradan Arapçaya geçmiştir. Değişik halk ve ülkelerde farklı uzunluk ölçüsünü göstermektedir. İran'da kullanılan fersah at sırtında bir saatte gidilen mesafeye denktir. 6000 zira veya zar-i resmiden ibaret olan bir fersah 6232.2 m. tekabul eder. Arapların kullandıkları fersah ise 3 mil veya 12 000 zira, yani 5 762,8 m. idi. Hazarlar'da fersah bazılarının zannettiği mil, verst veya kilometre gibi bir uzunluk ölçüsü birimi değildir. M. İ. Artamonov'a göre fersah ne bir günlük yoldur, ne de her yerde aynı uzunluk ölçüsü birimi olarak kullanılmıştır. Çünkü bir günlük yol, kimi zaman 20, kimi zaman 50 ve hatta daha fazla kilometre mesafeye denk kabul edilmiştir. Ayrıca takip edilen güzergaha, yolun nereden geçtiği ve hangi coğrafi şartlar dahilinde kabul edildiğine bağlı olarak da değişir. Çünkü dağlık ve kumluk bölgelerle, düz ovada at sırtında bir günde katedilen yol aynı değildir. Kaldı ki Araplar'da dahi fersah her zaman 6 ila 9 km. arasında değişen bir uzun ölçüsü olarak kullanılmamıştır. Artamonov, Yosif'in mektubunda geçen fersahın en az 13 km. olduğu sonucuna varmaktadır.

dırmış. Toprağın emmekten kaçındığı fazla sular, yeryüzünün çeşitli yerlerindeki çukurlara akmış. Bu denizler, halkının helak edildiği isyankâr topraktan arta kalan sulardan oluşmuştur. Bu konuya "Denizlerin Haberleri ve Özellikleri" adlı kitabımızda değineceğiz.

Sonra Nuh gemiden indi. Yanında üç oğlu, Sam, Ham ve Yafes; oğullarının üç hanımı; kırk erkek ve kırk kadın vardı. Dağın eteğine indiler. Orada bir şehir kurdular ve şehre "Semanîn" (Seksen) adını verdiler[3]. Bugün de yani 332 yılında da [I, 76] o ismi taşır.[4] Sonra bu seksenden kimse kalmadı. Allah, insan soyunu Nuh'un üç oğlundan çoğaltmıştır. Nitekim Kur'an'da bu konuda "Biz onun soyunu yaşattık" buyurulmaktadır. Doğrusunu Allah bilir. Nuh'un oğullarından biri "Oğlum, bizimle gemiye bin" dediği Yam'dır ve geride kalmıştır.

Nuh, yeryüzünü çocukları arasında bölüştürdü ve her birine belli bir bölgeyi tahsis etti. Oğlu Ham'a kendisine karşı yaptığı bir işten dolayı beddua etti. [Sebebi] malum. "Ham'a lanet olsun! Köleler kölesi olsun kardeşlerine!"[5]; Sam için ise şöyle dedi: "Tanrı Yafet'e bolluk versin; Sam'ın çadırlarında yaşasın. Kenan Yafet'e kul olsun!"[6] Tevrat'da yazıldığına göre Nuh, Tufandan sonra üç yüz elli yıl daha yaşamış. Toplam ömrü dokuz yüz elli yıldır.* Başka şey de söylenir. Ham, çocuklarıyla birlikte yola çıktı. Kitabta daha sonra [I, 77] anlatacağımız gibi denize yakın bir yere geldiler..

[I, 78] Sam oğlu Erem oğlu Mas, Fırat sahilindeki Babil'e gelmişti. Nemrud b. Mas burada dünyaya geldi. Babil kulesini ve Fırat üzerindeki Babil köprüsünü yaptıran odur. Beş yüz yıl krallık yaptı. Nabat hükümdarıdır. Allah onun zamanında insanların dillerini ayırdı. Sam'ın çocuklarına on dokuz, Ham'ın

3 Mu'cem el-Buldan'da burasının Cezire't-el Ömer yakınında, Cudi dağının eteğinde bir köy olduğu ve daha sonra çıkan bir veba sonucunda Nuh ve oğulları dışında kalanların öldüğü kaydedilmektedir.

4 Mesudî ismi tashih etmeyi ihmal etmiştir.

5 Tekvin, 9:25

6 Tekvin, 9:28-29.

* Burada bir yılı bir ay olarak kabul etmek gerekir.

çocuklarına on yedi, Yafes'in çocuklarına da otuz altı dil verdi. Ondan sonra lehçeler çoğaldı ve diller birbirinden uzaklaştı.[7]

Yedi İklim Üzerine

..[I, 181] Yedi iklime gelince, birinci iklim, Horasan, Fâris,[8] Ahvaz, Musıl, Cibal'den ibaret olan Babil yurdudur. Burcu, yay ve koçtur. Yıldızı, Müşteri'dir (Jüpiter). İkinci iklim, Sind, Hint ve Sudan'dır. Burcu oğlak, yıldızı Zuhal'dir (Satürn). Üçüncü iklim, Mekke, Medine, Yemen, Taif, Hicaz ve bunların arasında kalan bölgedir. Burcu akreb, yıldızı Zöhre (Venüs)dür. [I, 182] Mutlu bölgedir. Dördüncü iklim, İfrikiye, Berber, Endülüs ve bunlar arasında kalan bölgedir. Burcu ikizler, yıldızı Merkür'dür. Beşinci iklim, Şam, Rum ve el-Cezire'dir. Burcu kova, yıldızı kamerdir. Altıncı iklim, Türk, Hazar, Deylem ve Sakalibe'dir. (Bunların oturdukları yerlerdir). Burcu yengeç, yıldızı Merih'dir. Yedinci iklim, Deybel[9] ve Çindir. Burcu terazi, yıldızı güneştir.

Not: Bir mil, esved zirası ile dört bin ziradır. Esved zirası denilen şey ise Halife Me'mun'un kumaş ve bina ölçümü için koyduğu ölçüdür ki, yirmi dört parmaktır.

---

7 Mesudî'nin dillerin türeyişi konusunda anlattığı Babil hikayesi, hemen bütün eski kitaplarda tekrar edilen sıradan bir efsanedir ve gerçeklikle hiçbir ilgisi yoktur. Dil bilimciler, dillerin nasıl ortaya çıktığı konusunu henüz çözememişlerdir ve ileri sürülen teoriler de sadece birer iddiadır.

8 Fâris veya Fars: Akemenid (Keyaniyan) kitabelerinde geçen Parsa'nın Arapçalaştırılmış şeklidir. Şimdiki İran'ın güneydoğusunda, kuzeyden Irak-ı Acem, güneyden Basra Körfezi, doğudan kirman ve batıdan İran Kürdistanı ile çevrili eyaletin adıdır. Ebu'l A'la "el-Kasriyat"ında, Faris'in şahıs ismi değil, bölge adı olduğunu belirterek, Farsça aslının Baris olduğu, fakat Arapçalaştırılırken Faris şeklini aldığını kaydetmektedir. Farslar'ın asıl yurdu burasıdır. Arapçada 'süvari' anlamına gelen faris ile ferasetli anlamına gelen faris de bu kelimeden alınmıştır.

9 Delhi.

Dünbavend Dağı: Rey (yaklaşık bugünkü Tahran) ile Taberistan arasındadır. Yüksekliği ve göğü yararcasına yükselişi sebebiyle yüz fersah mesafeden görülür. Tepesinden duman çıkar. Üst kısımları sürekli karla kaplıdır. Alt tarafından büyük bir nehir çıkar. [I, 194] Altın rengine çalar sarı sülfür renklidir. Dağa geceli gündüzlü üç günde tırmanılır. Dağın tepesine ulaşan ve kubbesine vasıl olan kişi, kubbenin yaklaşık bin zira genişliğinde olduğunu görür. Aşağıdan çıplak gözle bakıldığında konik bir kubbeyi andırır. Bu kubbenin yukarı kısmında kırmızı bir kum vardır. İnsanın ayakları içine gömülür. Bu kubbede hiçbir vahşi hayvan ve hatta kuş bile yaşamaz. Çünkü çok şiddetli, uğultulu bir rüzgar vardır ve aşırı soğuktur. Kubbenin yukarı kısımlarında otuz kadar delik vardır. Bunlardan kesif sülfürik dumanlar çıkar. Yine bu dumanlarla birlikte gök gürültüsünü andıran bir uğultu duyulur. Ateşin püskürme sesidir. Kendine güvenip de buraya tırmananlar deliğin ağzından sarı sülfür getirirler. Sanırsınız ki, altın. Kimyada ve çeşitli zanaat dallarında kullanılır. Dağın tepesine çıkabilenler oradan yüksek dağlar görürler; bunlar üzerinde bulunulan [I, 195] dağın yüksekliğinden dolayı tepecikler gibi görünür.[10]

Denizler ve Nehirler Üzerine [1, 202]

Aristo, denizlerin yıllar ve asırlar boyunca, bulunduğu yerden başka bir yere taşındıklarını ve çeşitli yerlere nakloldukla-rını; bazı denizlerin hareket halinde bulunduğunu belirtmiştir.

10 Burada geçen Dünbavend'den başka bir de Kirman'ın Demindan kasabası yakınlarında Dünbavend dağı vardır. Acem efsanelerinde anlatıldığına göre Davud peygamber bu dağdaki mağaraya Marid cinlerini hapsetmiştir. Bir başka efsanede ise Efridun'un Biyurasef'i buraya hapsettiği söylenir. Dünbavend kelimesinin nereden geldiği konusuyla ilgili efsanede de Efridun'un Dahhak'ı hapsettikten sonra 'Dünbavendi' yani 'günahlardan kurtuldum' dediği ve böylece dağın adının Dünbavend olduğu belirtilir. Dağ eteğindeki nehrin sülfürden dolayı sarı renkli oluşunu cahil Acemler Biyurasef'in sidiğinin rengine bağlarlar.

Ancak, denizlerin suyunun bol, yüzeyinin geniş, derinliğinin fazla olması sebebiyle, yerlerinde sabit duruyorlarmış gibi gelir.

Yeryüzünün rutubetli bölgeleri ebediyen rutubetli, kuru yerleri de ebediyen kuru değildir. Fakat bu yerler değişim geçirirler ve oralara nehirlerin dökülmesi imkansız hale gelir veya nehirler o bölgeden geçmez olurlar. Bu yüzden sabit bir deniz ve sabit bir kara parçası olmaz. Bir denizin bulunduğu yer ebediyen deniz, kara parçasının bulunduğu yer de ebediyen kara değildir. Aksine daha önce denizken karaya, [I, 203] kara iken denize dönüşebilir. Bunun sebebi nehirler ve mecralarıdır. Nehir yataklarının gençlik ve yaşlılık, hayat ve ölüm, büzülme ve yayılma dönemleri vardır. Hayvan ve bitkiler için de aynı şey geçerlidir. Fakat hayvan ve bitkilerde gençlik ve yaşlılık parça parça olmaz. Aksine onların vücutlarının kısımları aynı anda yaşlanır. Dolayısıyla ölümleri de aynı anda gerçekleşir. Halbuki yeryüzü parça parça gençleşir ve yaşlanır. Bunun sebebi, güneşin dönmesidir.

İnsanlar, nehirlerin ve kaynakların başlangıç noktası konusunda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Bazıları nehirlerin mecrasının tek, onun da En Büyük Deniz olduğunu; ancak, bu denizin suyunun tatlı olması hasebiyle Okyanus olmadığını ileri sürmüşlerdir. Bazıları ise onun vücudun damarları gibi iki yerde olduğunu düşünmüşler; üçüncü bir grup da suyun yüzeyde olması gerektiğini belirterek, yüryüzünün altı üstüne geldiğinde, yukarıda olanların toprağın altında kaldığını, böylece derinlere çekilen [I, 204] suların nefes almak için toprağı alttan zorlayarak, yüzeye fışkırdığını, bunun da kaynak ve nehirlerin oluşmasına yol açtığını iddia etmişlerdir. Belki de nehirler iki yer arasında bulunan bir havadan doğmaktadır; su, belki bir element (ustuksus, istakis) değil, yeryüzündeki kokuşmuş şeylerden ve buharlardan doğmaktadır. Elhasılı, bu konuda daha çok şeyler söylemişlerdir, ama biz lafı uzatmamak için kısa kestik ve bu konuyu başka bir kitabımızda enine boyuna ele aldık.

Nehirlerin doğuş yerlerine, mansaplarına ve Nil, Fırat, Dicle gibi; Belh nehri - Ceyhun,- Sind'deki Mihran ve Gengis -

Hindistan'da büyük bir nehirdir,- Sabit - büyük bir nehirdir, - Pontus (Karadeniz) Denizi'ne dökülen Tanayis[11] ve benzeri diğer büyük nehirlerin taşıdıkları su miktarına gelince, [I, 205] insanlar bu konuda (çeşitli) sözler söylemişlerdir. Coğrafya'da[12] Nil'in Kamer Dağı'nın altından çıkmakta olduğunu gösteren bir tasvir gördüm. Buna göre nehir on iki kaynaktan doğmakta ve orada delta şeklindeki iki göle dökülmektedir. Orada toplanan sular akarak kum tepeleri ve dağlar arasından geçip, Sudan toprakları üzerinden Zenc ülkesini takiple kollara ayrılmakta ve Kanbelu Adası Denizi denilen Zenc Denizi'ne dökülmektedir. Bu ada, mamur bir adadır ve üzerinde Müslüman bir halk yaşamaktadır, ama dilleri zenci dilidir. Müslümanlar bu adada hâkimiyeti ele geçirerek, tıpkı Rum Denizi'ndeki [Akdeniz] İkrituş Adası'nda olduğu gibi, oradaki zencileri Müslüman ettiler. Bu olay, Abbasî Devleti'nin ilk yıllarında ve Emevî hâkimiyeti zamanında oldu. [I, 206]

Bu denizde kaptanlık yapan Siraflı[13] ve Ommanlı denizciler, Nil sularının arttığında veya artmasından kısa bir süre öncesinde, şiddetli akıntısıyla denizi yararak ilerleyen bir su gördüklerini, bunun Zenc dağlarından çıktığını; bir mil genişliğinde tat-

11 BM. Tanabis, T. Etfayis.

12 Plotemaeus'un Coğrafya adlı eseri.

13 İran Körfezi'nde önemli bir şehir ve limandır. Erdeşir tarafından kurulduğu söylenir. Tacirler kendi aralarında ona 'Şilav' derler. Bu şehirde ilk zamanlar liman yoktu ve gemiler iki fersahtan fazla yaklaşamazlardı. Basra ile Siraf arası yedi günlük yoldur.Ebû Zeyd'in kaydına göre bu şehirde yiyecek, içecek ve giyecek olarak hiçbir şey yoktu ve tamamı dışarıdan getirilirdi. Ekin dahi ekilmezdi, buna rağmen Fars'ın en zengin şehriydi. Ancak Hintliler Kays Adası'nı liman haline getirince Siraf önemini kaybetti ve zamanla harabeye dönüştü. Siraflılar evlerine çok önem verir ve hiçbir masraftan kaçınmazlardı. Hatta bir tacir yaptırdığı evi için 30 bin dinar harcamıştı. Evleri birkaç katlıydı. Mucem el-Buldan'da anlatıldığına göre, Keykavus göğe yükseleceği iddiasında bulunmuş ve yükselmiş. Gözden kaybolduktan sonra Allah rüzgara onu rezil etmesini emretmiş ve o da Siraf'a düşmüş. Oradakilere 'bana süt ve su verin' demiş. Böylece adı Şirab olmuş. Şir, süt; ab da su anlamındaymış. Daha sonra Arapçalaştırılmış ve şin sine, be de fe'ye dönüşmüş ve Siraf olmuş.

lı bir su olduğunu, ancak Mısır ve Yukarı Mısır'da nehir sularının artışı sırasında bulandığını anlattılar. Burada Acemlerin 'susmar' dedikleri 'verel' timsahı bulunur.

Cahiz, Mihran-ı Sind nehrinin Mısır'daki Nil'den çıktığını kaydetmiş ve nehirdeki timsahları da bu konuda delil olarak göstermişti. Onun bu delile nasıl ulaştığı ve "Şehirler ve Ülkelerin Acaip Yanları" adlı kitabına nasıl girdiğini bilmiyorum. Halbuki oldukça da güzel bir kitap. Bir insan denizlerde hiç yolculuk etmese, sık seyahata çıkmasa, ülkeleri ve şehirleri dolaşmasa bile,[I, 207] Mihran-ı Sind nehrinin, Sind topraklarının yukarı kesimlerinden, Beruza'nın[14] Kannavc bölgesinden, Kaşmir, Kandahar ve Tâki'deki[15] meşhur gözelerden doğup Multan'a kadar uzandığını, orada Mihran ez-Zeheb (Altın Mihran) adını aldığını, Multan'ın da altın yatağı olduğunu bilmez mi?

Ceyhun Nehri [I, 211]

Ceyhun[16] denilen Belh[17] nehrine gelince, bu nehir kaynak-

14 Bm ve T. Bavura.

15 BM ve T. Tafin.

16 Ceyhun kelimesinin anlamı konusunda ihtilaf varsa da, Özbekistan'da yayınlanan 'İpek Yolu Efsaneleri' adlı kitapta ceyhunun 'deli, çılgın' anlamında olduğu belirtilmektedir. Rivayete göre oğullarını imtihan eden Harezm padişahı, nehir sahilinde yürürken bir yandan da oğluna 'aferin benim Ceyhun oğlum, aferin Ceyhun oğlum!' dermiş. Böylece nehrin adı Ceyhun olmuş. Ceyhun Türkçe bir kelime değildir. İslam Ansiklopedisi'nde bu adın Fars ve Araplar tarafından verildiği belirtilirse de, ne anlama geldiğine işaret edilmez. Türkçe adı Amu-Derya'dır. Nehrin Yunancadan Batı dillerine geçen adı ise Oxus'dur. Bazıları bu adın Türkler'in büyük akarsulara verdiği ögüz kelimesinden geldiğini iddia etmektedirler. Sasaniler zamanında ise nehre Veh-rod veya Beh-rod deniliyordu. Haritalarda eski Türkçe adıyla Uzboy, çok daha eski kayıtlarda ise kagan ögüzü yani hakan nehri adıyla da geçmektedir.

17 Rivayete göre şehri ilk kuran Buht Nassar, Beyt el-Mukaddes'i yıktıktan sonra Luhrasef tarafından kurulmuştur. Bazı kayıtlarda ise Belh'in Makedonyalı İskender tarafından kurulduğu ve eski adının İskenderiye olduğu belirtilir. Ceyhun için de Belh nehri adı kullanılırdı. Hz. Osman zamanında fethedilmiştir.

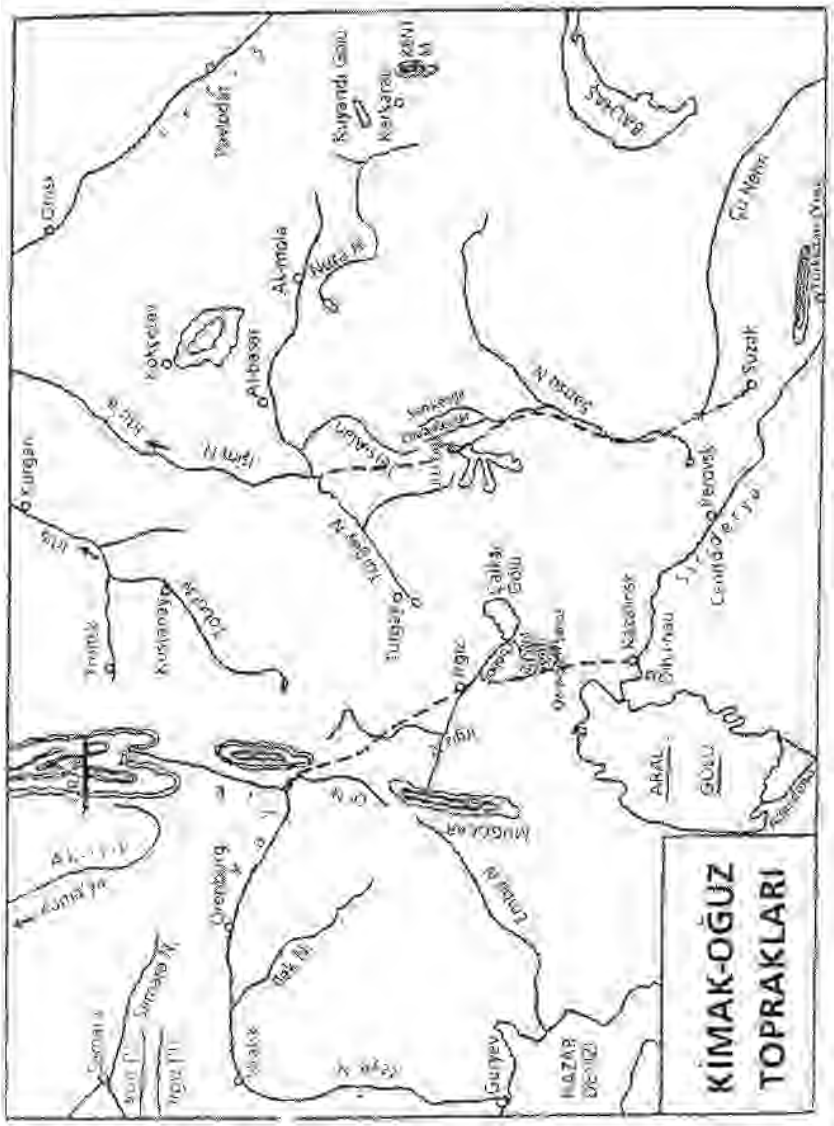
lardan doğarak Havarizm topraklarına ulaşır. Ancak, Havarizm'e gelmeden önce Tirmiz,[18] İsfaraiyn ve Horasan'ın diğer bölgelerinden geçer. Havarizm'e ulaştığında ise çeşitli bölgelere dağılır ve arta kalan suları, Havarizm'in aşağı kesiminde yan tarafında Cürcaniye[19] adıyla bilinen bir köyün bulunduğu bir göle dökülür. Burada bu gölden daha büyüğü yoktur. Dünyanın insan yaşayan yerlerinde bundan daha büyük bir göl olmadığı söylenir. Uzunluğu, bir aylık yoldur; enine uzunluğu da öyledir. Üzerinde gemiler dolaşır. Fergana ve Şaş[20] nehirleri oraya dökülür. [I, 212] Bu nehirler Vesic[21] şehrindeki Farab topraklarından geçer; üzerinde yüzen gemiler bu göle ulaşır. Bu göl kenarında Türkler'in Yenişehir (Yengikent) denilen bir şehirleri vardır. Orada Müslümanlar yaşarlar. Çoğunluğu Türk'dür. Burada göçebe ve yerleşik Oğuzlar otururlar. Türkler'in bu grubu aşağı, yukarı ve orta tabaka olmak üzere üç tabakaya ayrılır. Türkler'in en cengaveri, en çekik ve küçük gözlü olanları bunlardır. Aristo, Kitab el-Hayavan'ın turnaları anlattığı XIV ve XVIII. makalelerinde Türkler arasında bunlardan daha kısa boylu olanlarının bulunduğuna işaret etmektedir. Biz de elinizdeki kitabın çeşitli yerlerinde Türkler hakkında bölük pörçük bilgiler vereceğiz.

18 Şu anda Türkistan sınırları içinde kalan ve adı Karşı olarak değiştirilen, Ceyhun sahilindeki büyük bir şehirdir. Termiz, Tirmiz ve Türmüz şeklinde söylenişi varsa da, yerli halk Termiz demektedir.

19 Cürcan'la karıştırmamak gerekir. Cürcaniye, Harezm'de Ceyhun sahilinde büyük bir şehirdir. Harzem halkı ona Gurgenç der. Arapçalaştırılarak Cürcaniye şeklini almıştır. Başlangıçta Mansura şehrinin karşısında küçük bir köydü. Fakat Ceyhun nehri taşıp Mansura'yı mahvedince, halk Cürcaniye'ye göç ederek yerleşti. Daha sonra Moğollar (Tatarlar) tarafından yerle bir edildi.

20 Şaş: Taşkent şehrinin eski adıdır. Rey (takriben bugünkü Tahran) yakınlarında da Şaş adında küçük bir köy vardır, fakat asıl Şaş Mâverâünnehir'de ahalisi Türk olan büyük bir şehirdir. Halkı Şafii mezhebindendi, daha sonra Hanefiliğin üstün çıkması sonucunda Şafiilik gerilemiştir. İstahri, Şaş ve İlek'in birbirine bitişik olduğunu kaydeder. Bunkes ise Şaş'ın kasabalarındandır. Harezmşah Tekeş tarafından tahrip edilmiştir.

21 BM. Cedîs; T. Habs.

KİMAK-OĞUZ
TOPRAKLARI
HAZAR DENİZİ
ARAL GÖLÜ
Balkaş
Ötrar
Sayram
Suzak
Taraz
Talas
Isfijab
Barskan
Kaşgar
Yarkend
Hotan
Kuşlamay
Turfan
Kurgan
Almalık
Kayalık
Kıpçak
Sarayçık
Urgenç
Cend
Cüveyni
Cürcan
Tabaristan
Rey
Hemedan
Nihavend
Dinever
Kirmasin
Şehrizor
Serahs
Merv
Nesa
Abiverd
Belh
Tirmiz
Semerkand
Buhara
Fergana
Ak-su
Issık Göl
Kaşgar Nehri
Seyhun Nehri
Ceyhun Nehri
Sihun Nehri
Ili Nehri
Irtış Nehri
Ob Nehri
Ural Dağları
Ural Nehri
Volga Nehri
Don Nehri
Kafkas Dağları
Karadeniz
Azak Denizi
Kırım
Kefe
Sudak
Kiev
Dinyeper Nehri
Dinyester Nehri
Tuna Nehri
Macaristan
Bulgaristan
Bizans
Konstantiniye
Karaman
Kayseriye
Sivas
Erzincan
Erzurum
Kars
Ahlat
Van Gölü
Van
Bitlis
Musul
Tebriz
Ermenistan
Gürcistan
Derbend
Şirvan
Bakü
Şamahı
Kabala
Berdaa
Gence
Tiflis
Derbend
Kuban Nehri
Terek Nehri
Kuma Nehri
Kuzey Kafkasya
Kırgız Bozkırı
Kıpçak Bozkırı
Oğuz Bozkırı
Karakum
Kızılkum
Aral Gölü
Balkaş Gölü
Issık Göl
Tuz Gölü
Urmiye Gölü
Van Gölü
Sapanca Gölü
Karaca Dağı
Kuyandı Gölü
Kerkara Dağı
Kokçetav
Akmola
Nura Nehri
Ertiş Nehri
Tobol Nehri
Ural Nehri
Volga Nehri
Don Nehri
Dinyeper Nehri
Dinyester Nehri
Tuna Nehri
Ceyhun Nehri
Sihun Nehri
Ili Nehri
Irtış Nehri
Ob Nehri
Kaşgar Nehri
Seyhun Nehri
Ceyhun Nehri
Sihun Nehri
Ili Nehri
Irtış Nehri
Ob Nehri

Belh şehrine yirmi günlük mesafede Badahşan[22] denilen bir kervansaray vardır. Belh nahiyelerinin sonuncusudur.[I, 213] Nahiyelerin karşı tarafında Vahhan ve Tübbet denilen kafir halklar yaşarlar. Onların sağ tarafında ise Ebgan[23] adı verilen başka bir kafir halk oturmaktadır. Buradan Ebgan[24] adında büyük bir nehir doğar. Bazı görmüş geçirmiş kişiler onun Ceyhun, yani Belh nehrinin başlangıcı olduğunu iddia ederler. Akış uzunluğu yaklaşık 150 fersahtır. Türk nehrinin başlangıcının Ebgan[25]'dan itibaren dörtyüz fersah olduğu da söyleniyor. Bazı yazarlar bu konuda hataya düşmüş ve Ceyhun'un Mihran-ı Sind'e döküldüğünü iddia etmişlerdir.

Kimak-Yigurlar'ın[26] sahillerinde yaşadıkları Kara İrtış[27] ve

22 Eskiden daha ziyade Balahşan adıyla bilinirdi. Yakuta benzer Balah adlı maden yataklarından dolayı Balahşan adı verilmiş, daha sonra Badahşan'a dönüşmüştür. Dağlarında bol miktarda lazürd bulunurdu. Tibet topraklarına bu şehirden geçilirdi. Vaktiyle Toharistan'ın Türk sınırlarına bitişik olduğu noktada yer alırdı.

23 BM. Eygan; T. Efkaruhum (onların en fakirleri).

24 BM ve T. Ohan.

25 T. El-Megar.

26 BM ve T. Baygur.

27 İrtış veya İrtiş: Akış uzunluğu açısından Nil nehrine denk olan dünyanın en uzun nehirlerinden biridir. Orhun kitabelerinde Ertiş (Artiş) Hudud el-Alem'de Artuş veya Ertuş, Gerdizi'de Ertüş olarak geçmektedir. Moğollar Erçis veya İrtsis derlerdi. İrtiş kelimesinin ne anlama geldiği konusunda elimizdeki tek bilgi W. W. Barthold'un Gerdizi'nin Zeyn el-Ahbar adlı kitabından aktardığı bilgiye dayanmaktadır: "Tatar hanı arkasında iki oğul bıraktı. Büyük olanı tahtı ele geçirince küçük kardeşi ona haset etti. Küçük kardeşin adı Şad'dı. Ağayebine karşı bir kuikast düzenlediyse de, amacına ulaşamadı. Bunun üzerine hayatından endişe ederek sevgilisi ve cariyesi olan kadını yanına alıp kaçtı. Büyük bir nehrin sahiline geldi. Burada çok ağaç vardı ve av hayvanı boldu. Çadırını oraya kurarak yerleşti. Her gün cariyesiyle birlikte ava çıkıyordu. Et ihtiyacını karşılıyor, aynı zamanda samur, sincap ve kakım gibi hayvanların kürklerinden kendisine elbise yapıyordu. Bir süre sonra Tatar kabiledaşlarından yedi kişi o yöne geldi. Bunlar efendilerinin yılkılarını otlatıyorlardı. Fakat bir süre sonra mera tükenince, ot aramak için Şad'ın bulunduğu yöne doğru geldiler. Onları gören cariye çadırdan çıkıp "İrtiş!" yani "durun!" diye bağırdı. Böylece oradaki nehir "İrtiş" adını aldı. (L. N. Gumilev, Hazar Çevresinde Bin Yıl, s. 276-277).

Ak İrtış (İrişt el-Esved ve İrişt el-Ebyaz) dan bahsetmedik. Bu halklar, Ceyhun denilen Belh nehrinin ötesinde Türkler'in bir koludur. Guz-Türkler bu iki nehir boyunda yaşarlar. Bu nehirler hakkında çeşitli şeyler söylenir. Henüz akış uzunluğunu öğrenemedik, [I, 214] ama ileride bundan bahsedeceğiz.

Hindistan'daki Gencis [Ganj] nehri de, Hint topraklarının uç kısımlarındaki dağların Çin içlerine uzanan ve Tokuz-guz Türklerinin topraklarına yakın olan yerden doğar. Hint sahilini takiben Habeş Denizi'ne (Hint Okyanusu) dökülen kısmının uzunluğu dört yüz fersahtır.

Fırat Nehri

Fırat'a gelince, bu nehir Ermenistan sınırındaki Kali-kala'ya[28] yaklaşık bir günlük mesafedeki Efredhas denilen bir dağdan doğar. Anadolu'da (bilâd er-rûm) Malatya'ya kadar olan akış uzunluğu yüz fersahtır. Hristiyan ülkesinde esir düşen bazı Müslüman kardeşlerimiz, Fırat'ın Rum topraklarının orta kesimine ulaştığında birçok suyun ona karıştığını, Marzebun[29] gölünün ilerisinden doğan nehrin de bu sulardan biri olduğunu bildirdiler. Rum diyarında ondan daha büyük bir göl yoktur. Enine ve boyuna uzunluğu bir ay veya daha fazla yoldur. [I, 215] Üzerinde gemiler yüzmektedir. Fırat nehri Menbic köprüsüne ulaşarak, balçıktan yapılmış Sumaysat kalesinin altından geçer. Sonra Balis'e ulaşarak, Irak ve Şam halkının savaştığı yer olan Sıffeyn üzerinden geçip Rakka, Rahbe, Heyt ve Enbar'a vasıl olur.

Medine't-üsselam'a ulaşan İsa ve benzeri nehirler suyunu ondan alarak Dicle'ye dökülürler. Fırat, Sura, Kasr ibn Hübeyre, Kufe, Camiayn, Ahmedabâd, Ners ve Tufuf topraklarından geçerek, Basra ile Vasıt arasındaki geniş alanda son bulur. Akış uzunluğu yaklaşık beş yüz fersahtır. Daha fazladır diyenler de var. Fı-

28 Kali-kala, Erzurum'un aski adlarından biridir.

29 T. Madremun.

rat'ın sularının büyük bir kısmı Hire diyarına ulaşır. Hire nehri bugün dahi bilinmektedir. Ona Atîk derler. Müslümanlar orada Rüstem'le savaşmışlardı. Bu olay Kadisiye savaşı diye bilinir. Nehir, daha sonra Habeş Denizi'ne dökülür. [I, 215] O sıralar deniz şimdilerde Necef diye bilinen yerdeydi. Buraya Hire kral-larına Çin'den ve Hint'den gelen gemiler uğrarlardı.

Karanın Denize Yürümesine Bir Örnek

Bizden öncekilerin ve Arap günleri hakkında bilgi sahibi olanların anlattıklarına göre, Halid b. Velid, Ebû Bekir döneminde, Yemame'nin fethi ve Beni Hanife'nin yalancısının [Müseyleme-t'ül-kezzab] öldürülmesinden sonra Hire'yi ele geçirmek için hareket ettiğinde, Hire halkının, Kasr el-Ebyaz, Kasr el-Kadisiyye ve Kasr benî Sağlebe kasırlarına bekindiklerini görmüş. Bu isimler, o sırada Hire'de mevcut olan kasırların adlarıydı. İçinde bulunduğumuz üç yüz otuz iki [943/44] yılında harabe haldedirler ve içlerinde kimse yaşamaz. Bu kasırlarla Kufe arasında üç millik bir mesafe vardır. Halid b. Velid, Hire halkının bekindiğini görünce, askere emir vererek Necef tarafına doğru giden bir yerde kamp kurdurmuş. Daha sonra Halid atına binmiş. [I, 217] Yanında Arap süvarilerden Dırar b. el-Ezver el-Esedi varmış. Gelip Beni Sağlebe Kasrı'nın karşısında durmuşlar. İbadîler üzerlerine alevli paçavralar atmaya başlamışlar. Tabii Halid'in atı bundan nefret ediyormuş. Dırar ona dönerek: "Allah iyiliğini versin, onların şu gördüğünden başka daha büyük tuzakları yoktur" demiş.

Daha sonra Halid kampa dönmüş ve onlara birini göndererek "Akıllı ve yaşlılarından birini göndermelerini, bazı sorular soracağını" söylemiş. Kasırdakiler de Abdulmesih b. Amr b. Kays b. Hayyan b. Bukayla el-Gassanî adında birini göndermişler. Kasr el-Ebyaz'ı yapan da o imiş. Bukayla denmesinin sebebine gelince, bir gün yeşil ipek bir elbise giyip sokağa çıkmış ve onu gören halk da "Baklacık!" demiş ve böylece adı "Bukayla" olmuş. Yatalak Gassani kahine gelip, môbedin gördüğü rüya, eyvanın

sallanması ve Sasani hükümdarları hakkında sorular soran da odur.[I, 218] Abdulmesih - ki o gün elli üç yaşına basmıştı, - Halid'in huzuruna gelmiş. Halid onu hüsn-ü ikbal ile karşılamış. Halid "Kimin nesisin, şeyh?" diye sormuş. – "Babamın soyundanım" demiş. "Nerden geliyorsun?" – "Anamın karnından." "Niye böyle üzgünsün?" – "Yeryüzündeyim." "İstemediğin bir yerde misin?" – "Elbisemin içinde." "Aklına gelmeyen bir şeyi düşündüğün olur mu?" – "He valla, kaydederim." "Kaç oğlun var?" –"Tek bir adamın oğluyum". "Allah'ım, derdimizi artırmaktan başka bir şey yapmayan bu belde halkını rezil edesin! Ben bir şey soruyorum, o tamamen başka bir şey diyor!" – "Hayır, yemin ederim bana sorduğun soruların cevabını verdim. İstediğini sorabilirsin." "Arap mısınız, Nabat mı?" "–Arabı Nabatlaştırdık, Nabatı Araplaştırdık." "Savaşla mı, barışla mı?" – "Hayır, barış yoluyla." "Bu kalelerin burada ne işi var?" – "Biz onu aşağılık insan (lar) için yaptık. [I, 219] O(nları) bir hakim gelip ortadan kaldırıncağa kadar oraya hapsederiz." "Kaç yaşındasın?" – "Elli üç". "Bugüne kadar ne gördün?" – "Bize, şu Necef'e kadar Sind ve Hint malları taşıyan gemiler gördüm. Ayaklarının altında bulunan toprağı döven dalgalar gördüm. Bugün bizimle deniz arasında ne kadar mesafe olduğuna bir bak. Hire kadınlarını başlarına geniş sepetlerini koyup, yanlarına sadece bir pide alarak, Fiam'a kadar birbirine ulanıp giden mamur köyler, birbirine bitişik evler, meyve yüklü ağaçlar, gürül gürül akan nehirler ve kaynaklar arasında yürüyüp gittiklerini gördüm. Bugünse gördüğün gibi buralar harabe bir halde. Allah'ın ülkeler ve insanlara takdiri budur." <... >

Bu olayı burada anlatmaktan maksadımız, asırlar geçtikçe denizlerin yer değiştirmesi, suların ve nehirlerin yön değiştirmesi konusunda söylediklerimizi teyit etmek ve belgelendirmekti. Demek ki, burada nehir artık denize dökülmez olunca, deniz karaya dönüşmüş ve böylece günümüzde Hire ile deniz arasındaki mesafe günler [I, 223] çekmeye başlamıştır. Necef'i görüp de onu şöyle bir inceleyenler bu anlattıklarımızı daha iyi anlarlar.

Dicle Nehri

Şimdi Dicle nehrinin doğuş yeri ve mansabı meselesine dönelim. Dicle, Diyarıbekir'in [I, 227] Amid bölgesinden doğar. Bunlar, Ermenistan'ın Hilat bölgesindeki gözelerdir. Dicle'ye Erzen, Meyyafarıkeyn'dan doğan Seryat[30] ve Satiydema nehirlerinden başka, Ermenistan topraklarından çıkan Duşa ve Habur gibi nehirler dökülür. Habur'un Dicle'ye döküldüğü yer Basureyn şehriyle Kabr-i Sabur (Fisabur) arasındadır. Bunlar Musıl toprakları ve kasabaları arasında bulunan Karda ve Bazebdi'dir. Buralar Hamdanoğulları topraklarıdır. Bu Habur, Ra's'ul Ayn gözelerinden doğan ve Karkisiya şehrinin aşağılarında Fırat'a dökülen nehir değildir..

Pontus[31] (Karadeniz)

.. [I, 260] Pontus Denizi'ne gelince, Lazika topraklarından Kostantiniyye'ye[32] kadar uzanır. Uzunluğu 1100 mildir. Asıl eni ise 300 mildir. Daha önce sözünü ettiğimiz büyük Tanayis[33] [Don] nehri bu denize dökülür. Bu nehir kuzeyden doğar. Yafes b. Nuh'un oğullarından birçoğu bu nehir boyunda yaşarlar. Kuzeydeki büyük bir gölden, göze ve dağlardan doğar. [I, 261] Akım uzunluğu yaklaşık 300 fersahtır. Nehre Yafes'in oğullarının şehirleri bitişiktir.

İlim sahibi bazı kişilerin iddiasına göre Mayutıs [Maeotis/Azak] Denizi üzerinden yolunu açarak Pontus Denizi'ne dökülür. Mayutıs [Maeotis/Azak] Denizi, büyük bir denizdir. Orada çeşitli taşlar, uyuşturucular vardır. Filozoflardan ve insanlardan bazıları Mayutıs [Maeotis/Azak] Denizi'nin üç mil uzunluğunda, 100 mil eninde bir göl olduğunu kaydetmişlerdir.

30 BM. Serît; T. Şerît.

31 BM. Nias; T. Nitaş veya Nitas

32 Kostantiniyye veya Kustantıniyye, Constantinopolis'in Arapça söyleniş şeklidir.

33 BM. Tanabis; T. Batyafis.

Rum Denizi'ne dökülen Kostantiniyye Körfezi ondan oluşur. Körfezin uzunluğu 300 mil, eni ise 50 mil kadardır. Kostantiniyye onun üzerindedir. Baştan sona mamurdur. Kostantiniyye bu körfezin batı kesiminde Rum, Endülüs ve diğer batı ülkeleriyle sınırdaştır.

[I, 262] Ziyc sahibi astrologların belirttiklerine göre Bulgar [Burgur], Rus, Becna ve Becnak ve Bacgırd - ki bunlar Türkler'in üç boyudur, - denizi, Pontus denizidir. İnşaallah elinizdeki kitapta, yeri geldiğinde bu halkların zikredilmeye değer olanlarından, yerleşim birimlerinden, bu denizlerle ilişkisi bulunan ve bulunmayanlardan bahsedilecektir. Bütün bunları en doğru şekilde Allah bilir.

Hazar Denizi

Üzerinde yerleşim birimleri ve yurtlar bulunan Acem Denizi'ne gelince, [I, 263] bu denizin çeşitli sahillerinde insanlar yaşamaktadırlar. Bu deniz, Bab el-Ebvâb, Hazar, Cîl [Gîl], Deylem, Cürcan ve Taberistan denizi adıyla da bilinir. Çevresinde çeşitli Türk kabileleri yaşarlar. Bir tarafı Horasan yönünden Havarizm'e birleşir. Uzunluğu 800 mil, eni 600 mildir. Yuvarlak şekillidir. Bu mamur denizin çevresinde yaşayan halklarla ilgili bilgi vereceğiz. Bu deniz, Acemler'in denizidir. Orada çok miktarda canavar (tinnîn) vardır.

Şam [Rum] Denizi'nde de çok canavar vardır. Atraplus (Trablus) ve Lazkiye denizlerinde daha da çok bulunur... [I, 264] Ama Habeş [Hint] denizinde canavar bulunmaz. İnsanlar, bu canavarların (tinnîn) ne olduğu konusunda ihtilafa düşmüşlerdir.

Kimilerine göre o, denizin dibinde bulunan bir kara yeldir. Havaya çıkar ve hortum gibi yükselerek bulutla bütünleşir. Dönerek yükselirken toz toprakları ve bitkileri de söker götürür ve kıvrıla kıvrıla yükselir. İşte bu yüzden insanlar onu, bulutun kararması, ışığın kaybolması ve rüzgarların çıkması sırasında denizden atılıp çıkan siyah yılanlara benzetmişlerdir.

[1, 267] Kimilerine göre ise, denizin dibinde yaşayan bir hayvandır. Büyüyünce diğer deniz hayvanlarına zarar verir. İşte o zaman Allah Taala bulutlarla melekleri gönderir ve onlar da onu denizden çıkarırlar. Kara bir yılanı andırır. Parlaklık ve ışık saçar. Kuyruğunun çarptığı büyük bir binayı veya ağacı yahut dağı yıkar, parçalar. Belki nefes alıp verir ve nefesiyle ağaçları yakar. Bulut ona Yecüc Mecüc ülkesinde yetişir, üzerine soğuk yağmur yağdırır ve öldürür. Yecüc Mecüc de onu yer. Bu rivayet, İbni Abbas'a dayandırılmaktadır.

Tinnîn hakkında başka şeyler de anlatılır. Siyer kitaplarında anlatıldığına göre bunlar siyah yılanlardır. Çöllerde ve dağlarda yaşarlar. Seller ve yağmur suları onları sürükler ve denize atarlar. Orada deniz hayvanlarını yiyerek beslenir; [1, 268] irileşir ve uzun yıllar yaşarlar. Beşyüz yaşına geldiklerinde, deniz hayvanlarını mahvederler. Siyer kitaplarında anlatılanlar, bizim İbni Abbas'ın rivayetine istinaden anlattıklarımıza yakındır. Yine onlara göre bu yılanın siyah ve beyaz renkli olanları vardır.

Farslar da tinnînin varlığını inkar etmezler. Onlara göre bu tinnîn yedi başlıdır. Farslar ona ejdeha (ejderha) diyorlar ve onunla ilgili atasözleri ve rivayetler anlatıyorlar. Bu anlattıklarımızın nasıl bir şey olduğunu Allah daha iyi bilir. Bu konuda anlatılanları çoğu insanlar kabul etmezler ve zaten akla da ters düşmektedir.. [I, 269] Çünkü bu tür rivayetler tek kişinin anlattığı şeylerdir ki, tevatürden öte gitmez. Bizim yapmamız gereken şey, bu konuda dinimizin söylediklerine inanmak ve Allah'ın "Peygamberin size getirdiğini alın, size yasakladığından uzak durun" buyruğuna uygun davranmaktır.

[I, 273] Mesudi der ki: Hazar Denizi'ni Mayutıs [Maeotis] Denizi'yle birleştiğini iddia edenler yanılmaktadırlar. Ben, gerek Hazar topraklarına giden tacirlerden ve gerekse Mayutıs [Maeotis] ve Pontus denizleri üzerinden Rus, Bulgar [Burgur/Burguz] topraklarına giden hiç kimsenin Hazar Denizi'nin bu denizlerden herhangi biriyle birleştiğini veya sularının birbirine karıştı-

ğını söylediğini görmedim. Hazar nehri hariç. Kabh[34] [Kafkas] dağından, Bab el-Ebvab şehrinden ve Hazar ülkesinden bahsederken bu konuya değineceğiz. Aynı yerde, Ruslar'ın 300 yılından sonra gemilerle [1, 274] Hazar Denizi'ne nasıl girdiklerini de anlatacağız.

Önceki yazarların ve çağdaşların birçoğunun eserlerinde suyunu Mayutıs'dan alan Konstantiniyye Körfezi'nin Hazar Denizi'ne birleşik olduğu şeklinde iddialara rastladım. Bunu his yoluyla mı, yoksa karşılaştırma ve istidlale dayanarak mı söylediklerini bilmiyorum. Yoksa Ruslar'ı ve komşularını bu deniz sahillerinde yaşayan Hazarlar mı zannettiler, onu da bilmiyorum. Ben orada Abeskundan - ki Cürcan sahilidir, - gemiyle Taberistan ve diğer yerlere gittim. Karşılaştığım aklı başında, terbiyeli her tacire, her gemiciye bu konuyla ilgili sorular sordum. Hepsi de bana oraya Rus gemilerinin Hazar Denizi'ne girdiği yoldan başka yol olmadığını söyledi. Azerbaycan, [ı, 275] er-Ran, Baylekan, Berdaa, Deylem, Gîl, Cürcan ve Taberistanlılardan bazıları aynı şeyi söylediler. Çünkü bu insanlar geçmişte oraya hiçbir düşman gelmediğini kaydettiler. Bu olay İbni Ebi-s-Sac zamanında olmuştur.

Çin ve Türk Hükümdarları

İnsanlar, Çin halkının kökeni ve şekillenişi konusunda ihtilafa düşmüşlerdir. Birçoğuna göre Faliğ b. 'Abir b. [I, 287] [Şalih b.] Erfahşid b. Sâm b. Nuh, yeryüzünü Nuh oğulları arasında taksim ettiğinde Amûr b. Tubîl [Subil] b. Yafes b. Nuh'un çocukları Doğunun sol kesimine gittiler. Argu[35] oğullarından bir grup ise kuzeye giderek, etrafa saçıldılar ve çeşitli ülkeler mey-

34 Yazar eserinde ısrarla 'Kabh' şeklinde yazmaktadır, ama bu doğru olmasa gerektir. Çünkü başka kaynaklarda, örneğin Hudûd el-Alem'de "Qabq" şeklinde yazılmaktadır. Nitekim "Kamus el-A'lam"da da "Kabk" şeklindedir ve Arap coğrafyacıların Yunanca Caukasus kelimesini bozarak "kabk" yaptıkları belirtilir.

35 BM ve T. Er'ava.

dana getirdiler. Deylem, Gîl, Taylesan, Bebr[36], Mukan, Kabk (Kabh) [Kafkas] dağları halklarından Lekz grupları, sonra el-Lan, Hazar, Abhaz (Abaza), Serir [Avar], Keşek ve bu bölgede Trabezonde [Taraz zübde bölgesi], Mayutıs, Pontus, Hazar Denizi, Bulgar'a[37] kadar uzanan topraklara saçılan halklar ve onlarla bağlantısı olan milletler bunlardandır.

Amûr oğulları ise Belh nehrini geçerek, çoğu Çin topraklarını mekan tuttu; burada bazı ülkeler meydana getirdiler ve çevreye saçıldılar. Huttelan sakinleri olan Hutteller; Rûsân [Ruvisan], Usruşeneliler; Buhara ve Semerkand [1, 88] arasında yaşayan Soğdlar; Ferganalılar; Şaş, İsbicab[38] ve Fârâb halkı bunlardandır. Bunlar şehirler ve köyler kurdular. Bazı gruplar bunlardan ayrılarak bozkırlara yerleştiler. Türkler, Kharlukh[39] ve Toguz-guzlar bunlardandır. Horasan'la Çin arasındaki Kuşan [Kuça] şehri halkı Toguz-guz'dur. Türkler ve diğer Türk boyları arasında günümüzde, yani 332 [943/44] yılında, onlardan daha savaşçısı, daha kudretlisi ve daha iyi teşkilatçısı yoktur. Hükümdarlarının adı Uygur-han'dır.[40] Mani dinindendirler. Türkler arasında bu dine inananlar sadece onlardır.

Kimaklar, Barshanlar, Badlar, Macgar[41] [Çağrı]lar da Türktür. Türkler'in en savaşçısı Guzlar'dır. En yakışıklısı, en uzun boylusu ve en tatlı simalısı Kharlukh'lardır.[42] Fergana, Şaş ve civarında yaşarlar. Bir hükümdarları vardı. Hakanlar hakanı [Uluğ hakan/Hakan-ı kebîr] onlardandır. Diğer Türk ülkeleri ona bağlıdır. [I, 289] Bu ülkelerin beyleri de ona itaat ederler. Fâris hükümdarını mağlup eden Türk Ferasiyab [Afrasyab] ve Şhabe[43] bu hakanlardandır. İçinde bulunduğumuz şu zamanda

36 BM ve T. Tebr.
37 BM. Burgur; T. Burguz.
38 BM ve T. İsticab.
39 BM. Hazlec; T. Huluh.
40 BM. İrhan; T. Erhan.
41 BM. Cağriyye [Çağrı]; T. Hakuba.
42 BM. Hazleciyye; T. Khuliyye.
43 BM. Şâne; T. Saye.

Türkler'in bir hakanı yoktur. Semerkand bozkırındaki Amat[44] şehri harap olduğundan bu yana hükümdarları ona (uluğ hakana) bağlıdır. Biz, Kitab el-Avsat'da hükümdarlığın bu şehirden başka bir şehre geçişini ve sebebini açıkladık.

Amûr'un oğullarından bir grup Hint sınırına geldi, fakat bu bölge onları etkiledi; renkleri Türkler'in renginden farklılaştı ve Hintliler'in renklerine dönüştü. Yerleşik ve göçebe düzende yaşarlar. Aralarından bir grup Tübbet (Tibet) topraklarına yerleşti. Kendilerine bir hükümdar seçtiler. Bu hükümdar hakana bağlıydı. Fakat, daha önce belirttiğimiz gibi, hakanın iktidarı yıkılınca Tübbet halkı önceki Türk hükümdarlarından uluğ hakana benzeterek kendi hükümdarlarına 'hakan' ünvanı verdi.

Amûr oğullarının çoğu [I, 290] deniz sahili boyunca ilerleyerek, Çin topraklarının en uzak naktalarına kadar geldiler ve oralara saçıldılar. Bu diyarları kendilerine yurt edinerek, mamur hale getirdiler. Yerleşim birimleri, kasabalar ve şehirler kurdular. Hükümdarları için Yansu [Yensu][45] adını verdikleri büyük bir şehir kurdular. O şehirle Hint Okyanusu – ki Çin denizidir, - sahili arası üç aylık yoldur. Şehirler ve mamur yerler birbirine ulanır gider.

Burada yani Yansu'da onların başına geçen ilk hükümdar, Nastarsas[46] b. Baûr b. Medac [Medetc; Mezikh] b. Amûr b. Yafes b. Nuh idi. Üç yüz küsur yıl hükümdarlık yaptı. Halkını bölgeye dağıttı; nehirleri böldü; vahşi hayvanları öldürdü; ağaçlar dikti ve meyveler yetiştirdi. Sonra öldü. Avûn [Arûn] adlı oğlu yerine geçti. Avûn, ölümüne çok üzüldüğü babasına saygısını göstermek için onun kızıl altından bir heykelini yaptırdı ve değerli taşlarla süslü kızıl altın bir tahta oturttu. Kendi tahtını onun altına koydurdu. Sonra bu heykelin karşısına geçip secde etmeye başladı. Nehrin iki yanındaki ülke halkı da onun babasını ululamak için secde etti. Avûn babasından sonra ikiyüz elli yıl yaşadı ve öldü.

44 BM'de böyle; T. Aman.

45 BM ve T. Enmu.

46 Bastarsas. Bu kelimenin doğrusu tahkik edilemedi.

Aysedûn[47] adındaki oğlu yerine geçti. O da yasını tuttuğu babasının kızıl altından bir heykelini yaptırdı ve kızıl bir taht üzerine oturtarak, dedesinin heykelinin bir alt basamağına koydurdu. Secde ederken, önce dedesine, arkasından babasına secde ediyordu. Ülke halkı da secde ediyordu. Aysedûn, halkına iyi davrandı; işlerini düzene koydu ve adaletle muamele etti. Nüfus alabildiğince arttı. Ölümüne kadar yüz yirmi yıl hüküm sürdü.

Yerine geçen Aysenân adındaki oğlu da babası için aynı şekilde kızıl altından bir heykel yaptırdı ve tapınma ve tâzim konusunda aynı usulü tatbik etti. Saltanat alanı yayıldı ve amcaoğulları olan [I, 292] Türkler'in topraklarına dayandı. Dört yüz yaşadı. Onun zamanında meslekler ve ince sanatlar icat edildi.

Yerine oğlu Haratân geçti. Büyük gemiler yaptırdı. Gemilere insanları ve Çin ülkesinin güzel şeylerini yükledi. Onları Sind, Hint yurduna, oradan Babil'e, deniz yoluyla gidilebilecek yakın ve uzak diğer ülkelere gönderdi. Bu ülkelerin hükümdarlarına acayip hediyeler ve ince sanat işçiliğiyle yapılmış eşyalar sundu. Adamlarına uğradıkları ülkelerde yiyecek, içecek, giyecek ve diğer bitkilerden dikkat çekici buldukları her şeyi getirmelerini; her hükümdarın, her milletin, her ümmetin siyasetini, şeriatını ve örf-ü âdetleri hakkında bilgi toplamalarını; insanları kendi ülkelerindeki değerli taşlar, naz-ı nimetler ve alet edevatlara rağbet etmelerini sağlamalarını emretti.

Dört bir yana doğru gemilerle yola çıkan insanlar, [I, 293] çeşitli ülkelere uğrayarak, kendilerine emredilenleri yerine getirdiler. Uğradıkları her ülkede herkes onları takdir ediyor, ülkelerinden getirdiklerine hayran oluyorlardı. Böylece Çin'e denizden komşu olan ülke hükümdarları da gemiler yaptırarak, onları Çinliler gibi donattılar ve sahip oldukları şeylerle doldurdular. Çin hükümdarına mektuplar yazarak, gönderdiği hediyeler için teşekkür ettiler. Böylece Çin ülkesi mamur hale geldi ve işleri yoluna girdi. Haratan, iki yüz yıl yaşadıktan sonra öldü.

47 BM. De böyle; T. Abrûd.

Halk, onun ölümüne çok üzüldü ve bir ay boyunca yas tuttu. Sonra büyük oğlunu başlarına hükümdar seçtiler. O da atasının altın heykeli yaptırma, ona tapınma konusunda kendinden öncekilerin yolundan gitti. Adı Tutâl'dı. Yönetimi tanzim etti; kendinden önceki hiç bir hükümdarın yapmadığı yeni şeyler yaptı. Mülkün ancak adaletle ayakta duracağını, [I, 294] çünkü adaletin Tanrı'nın terazisi olduğunu; fazla çalışarak fazla ihsanda bulunmanın adaletten sayıldığını belirtti. İnsanlara iyi muamelede bulundu, onurlandırdı, mevkilerini tertip edip yüceltti, mensup oldukları kabilelere göre mevkilerini belirledi. Tapınak yaptırmak için uygun bir yer aramaya çıktı. Sonunda çiçeklerle bezeli, enva-i tür bitkilerle süslü, içinden sular akan güzel bir yer buldu. Tapınağın planını hazırladı ve değişik renkli taşlar getirtti. Heykelin inşaası tamamlanınca, tepesine birbirine paralel hava delikleri bulunan bir kubbe yaptırdı. Kubbe içine inzivaya çekilmek isteyenler için odalar koydurdu. Tapınak bütünüyle tamamlandıktan sonra tepesine tüm atalarının bedenlerini temsil eden heykeller ornattı. "Bunu yapmasaydım, hikmet sınırından çıkmış olurdum ve tapınağın bir amacı kalmazdı" dedi. Sonra halka kubbenin tepesine kondurulan [I, 295] bu heykellere tâzim etmelerini emretti.

Ülkenin önde gelen kişilerini toplayarak, onlara halkı düzene sokacak, işlerini yoluna koyacak ortak bir dinde bir araya getirmek istediğini; bir saltanatın şeriatsız, kanunsuz olduğu zaman zarardan, fitne ve fesattan uzak kalamayacağını belirtti. Sonra halk için kanunlar, mantıklı yaptırımlar koydu; belli düzenlemeler getirdi; öldürülen insanlar ve kesilen, sakat bırakılan organlar için kısas koydu. Nesebin sahih olması için kadınların nikahlanması usulünü getirdi. Mutlaka uyulması, yerine getirilmesi, yapılmaması halinde cezalandırılması gereken kurallar koydu. Mabutlarına yaklaştırması için yaratıcılarına dua etmelerini şart koştu. Bu ibadette rüku ve secde yoktu. Gece ve gündüz belli saatlerde yapılıyordu. Senenin belli günlerinde ve [I, 296] belli aylarında rüku ve secdeyle ifa edilen ibadetler de vardı. Halk için bazı bayram günleri tespit etti.

Zina edenlere ceza getirdi. Zina yapan kadınlar belli bir para cezasıyla cezalandırılacak ve ancak belli bir zaman içinde evlenebileceklerdi. Eğer kendilerini düzeltirlerse, para cezası da kaldırılırdı. Bu kadınların çocukları erkek olursa hükümdarın kölesi ve askeri olacak, kız olursa anneleri kendi sanatlarını öğretebileceklerdi...

Öldüğünde yüz elli yaşındaydı. Halk onun için çok üzüldü ve kızıl altından bir heykelini yaptılar. Heykeli çeşitli mücevherlerle süslediler. [I, 297] Sonra büyük bir tapınak yapıp, tepesine yedi yıldız renginde değişik mücevherler koydular. Öldüğü günü tapınağın önünde toplandıkları dua ve bayram günü ilan ettiler. Altın bir levha üzerine resmini çizip, hayat hikayesini yazdılar ve ondan sonra geleceklerin ibret alması, onun yolunda gitmesi için görünebilecek bir yere diktiler. Ayrıca resmini şehir kapılarına, altın ve bakır paralara, elbiselere işlediler. Paralarının çoğu bakır pirinçtendi.

Yansu adındaki bu şehir Çin'in başkenti oldu; onunla deniz arasında otuz günlük veya daha önce belirttiğimiz gibi otuz küsur günlük yol vardır. Çinlilerin gün batımı taraflarında Medu[48] denilen büyük bir şehirleri daha vardır. Ondan sonrası Tübbet ülkesidir. Medu [Mez] [Amdo] ile [I, 298] Tübbet arasındaki savaş münavebeli zaferlerle sürmüştür. Ondan sonra gelen hükümdarlar da iyi işler yaptılar, doğru yolda yürüdüler, insaf ve adaletten sapmadılar. Ülkelerinde zulüm yoktur. Daha önce belirttiğimiz konulmuş kurallara uydular. Düşmanlarına karşı başarılı savaşlar çıkarttılar. Sınırları muhkemdir. Ordusunun iaşesi düzgündür. Tacirler her yerden çeşitli eşyaları kara ve deniz yoluyla oraya taşırlar.

Dinleri kendilerinden öncekilerin dinleridir. Putpersttirler. İbadetleri İslam öncesi Kureyş'in ibadetlerine benzer. Putlara taparlar ve onlara dualar ederek yaklaşırlar. İçlerinden akıllı olanları, Yaratıcıya dua eder ve putları ve suretleri kıble yerine koyar; cahil ve bilgisiz olanları ise [I, 299] putları tanrı olarak

48 BM. Mez.

Yaratıcıya ortak eder ve ikisine birden taparlar. Onların putlara tapınmaları kendilerini Allah'a bir menzil yaklaştırır, fakat ibadetteki bu menzilleri Tanrının celaline, azametine ve kudretine naks getirir; ama onların bu putlara tapmaları Tanrıya itaat ve kendileri için de O'na götüren bir vesiledir. Çin halkı arasında fikirler ve mezhepler doğup, dinsiz düalist mezhepler yayılıncağa kadar bu böyle devam etti. Bu düalist görüşler ortaya çıkmadan önce düşünce, mezhep ve puta tapma konusunda tıpkı Hint avam ve has tabakası gibiydiler. Sonra birden durumları değişti; araştırmaya, münakaşa etmeye başladılar, fakat yine de ulaştıkları bütün hükümlerde önceki düzenin koyduğu kurallara bağlıydılar.

Medu [Amdo] ülkesi, daha önce bahsettiğimiz gibi Mani dinine inanan, ışık ve karanlık görüşünü benimseyen Toguz-guzlar'ın ülkesine sınırdaştır. Cahiliyye devrini yaşıyorlardı. İnanç konusunda tuttukları yol, diğer Türk kabilelerinin gittikleri yoldu. [I, 300] Nihayet düalist inanca sahip Maniheist şeytanlardan birinin yolu oraya düştü. Onlara bu dünyadaki tezatları gösteren, ölümle hayatın, sağlıkla hastalığın, zenginlikle fakirliğin, karanlıkla aydınlığın, ittifak ile ihtilafın, birleşme ile ayrılığın, güneşin doğuşu ile batışının, varlıkla yokluğun, gece ile gündüzün ve diğer zıtların farkını anlatan cafcaflı sözler söyledi. Konuşan ve konuşmayan hayvan cinslerinin çektikleri çeşitli acıları anlatıp, Tanrının onlara acı çektirmeye ihtiyacı olmadığını belirterek, burada şiddetli bir zıddın Allah'ın tercih ettiği hayra dahlettiğini ileri sürdü ve gerek yukarıda saydığımız şeyler ve gerekse başka konularda akıllarına şüphe soktu. Onlar da anlatılanlara inandılar.

Konfüçyüst mezhebine bağlı [I,301] Çin hükümdarı hayvan kurban ederdi. Onunla Türk hükümdarı Eygurhan [İrhan] arasındaki savaş münavebeli zaferlerle sürüp gidiyordu. Çin hükümdarı Maniheizmi kabul edince, iki taraf arasında yakınlaşma başladı. Çin hükümdarları çeşitli görüş ve mezheplere mensuptular, ama dinlerinin farklılığına rağmen, hakim tayininde, yönetici atamada, avam ve has tabakasına yapılacak muamele konusunda akıl ve adalet yolundan çıkmazlardı.

Çinliler de, tıpkı Araplar gibi kabileleri, boylara, sosyal tabakalara ayrılırlardı. Bunu gözetme konusunda titizdiler. Bir insan, Amûr'a gelinceğe kadar elli, bazen daha az veya daha çok cedde bağlanırdı. Hiç kimse kendi boyundan kız almazdı. Mesela - Araplar'daki gibi- Mudar oğullarından biri Rebia oğullarından yahut aksine Rebia oğullarından olan biri Mudar oğullarından veyahut Kehlan oğullarından olan Himyer'den, Himyer'den olan Kehlan'dan kız alırdı. Çinliler bunun neslin sağlığı, vücut yapısının sağlamlığına faydalı olduğunu iddia ederler; bunun neslin devamı, [I, 302] ömrün uzamasına yaradığını zannederler ve buna benzer iddialarda bulunurlardı.

Çinliler, önceki hükümdarları döneminde olduğu gibi adâlet ve huzur dolu bir hayat sürüyorlardı ve bu durum 262 [875] yılına kadar devam etti. Fakat ülkede öyle bir olay oldu ki, nizam da, kanun ve kurallar da ortadan kalktı ve bugün dahi, yani 332 yılında bile durum bu merkezde. Hanedandan olmayan Yanşu [An Lu-shan] adında biri zuhur etti.[49] Fitne çıkarmak isteyen belalı bir adamdı. Çapulcular ve eşkıya takımı da onun peşine takıldı. Hükümdar da [Hsüan-tsung], vezirleri de bu adamın sesini bastıramadılar. Zaten onun da bir şeyden çekindiği yoktu. Fitne iyice yayıldı; adamın şöhreti her tarafı kapladı; taraftarlarının sayısı arttı ve azameti pekişti. Çapulcu sürüleri dört bir

49 Yanşu: An Lu-shan: Çin'in tebaalığına geçmiş göçebe bir ailenin çocuğuydu. Ancak kökeni tartışmalıdır. Grumm Grjimaylo onun Hun asıllı olduğunu tahmin etmektedir. H. Cordier ise Kıtan olduğunu kaydeder. Pulleyblank da babasının Soğd asıllı, annesinin ise A-shih-tê boyundan bir Türk beyinin kızı olduğunu ileri sürmektedir. Diğer rivayetlere göre An Lu-shan'ın babası güneyli göçebe bir çobandı ve oğlu Soğdiyanalı bir bey tarafından evlat edinilmişti. Gençliğinde bir toprak ağasına saldırıda bulunmuş, bunun için ölüm cezasına çarptırılmış, fakat sonra asker olması şartıyla cezası affedilmiştir. An Lu-shan isyanı aslında, Çin'in nüfusunu yaklaşık 53 milyondan 16 milyona düşüren şiddetli bir iç savaş olmakla birlikte, Türk kabilelerinin de önemli ölçüde rol oynadığı tarihi bir olaydır. Çin'in kendi güçleriyle isyanı bastıramaması üzerine Uygur hakanından ve Tibet'ten yardım istemesi, iç savaştaki kayıp oranının yükselmesine yol açmıştır. Bu konuda çok detaylı bilgiyi L. N. Gumilev'in "Eski Türkler" adlı eserinde bulabilirsiniz.

yandan ona geliyordu. Ordusu iyice büyüyünce harekete geçerek yerleşim birimlerine saldırmaya başladı ve Hanfu [Lo-yang][50] [I, 303] şehrine geldi. Hanfu, Çin Denizi'ne dökülen ve Dicle'den daha büyük veya aynı büyüklükte olan büyük bir nehrin sahilindeydi. Şehirle deniz arası altı yedi günlük yoldur. Basra, Siraf, Omman'dan, Hint şehirlerinden, Zabic ve Sanf [Annam] adalarından ve diğer ülkelerden mal ve eşya getiren gemiler bu nehre girerlerdi.

Yanşu, Hanku[51] şehrine yürüdü. şehirde Müslümanlar, Hristiyanlar, Yahudiler, Mecusiler ve diğer Çinli halklar vardı. Bu düşman şehre gelince kuşatma altına aldı. Hükümdarın orduları üzerine yürüdü, ama o bu orduları yenerek, yağmaladı. Ordusu iyice büyümüştü. Hanku [Lo-yang] şehrini göz açıp kapayıncağa kadar kısa sürede ele geçirdi. O kadar çok insan öldürdü ki, sayılacak gibi değildi. Müslüman, Yahudi, Hristiyan ve Mecusiler'den öldürülen veya kılıçtan kurtulmak için nehre atlayıp boğulanların sayısı iki yüz bindi.[52] Bu verdiğimiz rakam, sadece sayılabilen cesetlere aittir.[I, 304] Çünkü Çin hükümdarları, ülkedeki tebaasını ve onlara komşu olan halkları sayar, sicile geçirtir, kayda alırlardı; katipler de bulundukları bölgedeki halkı saymakla yükümlüydüler.

Bu düşman, şehir çevresindeki dut ormanlarını kesti. Çünkü bu ormanlardaki ağaçların yaprakları ipek böceğinin gıdasıydı. Orman ortadan kalkınca Çin'in ipek üretimi ve İslam ülkelerine ihracaatı kesildi. Yanşu, daha sonra ordularıyla diğer şehirler üzerine yürüyerek, hepsini tek tek ele geçirdi. Maceraperest, soyguncu, çapulcu ve kendi canından korkan pek çok insan gelip onun ordusuna iltihak etti. Sonra Humdan[53] [Ch'ang-an] şehrine yöneldi. Hükümdar sarayı bu şehirdeydi. Şehirde ayrıca üç yüz bin süvari ve insan vardı. Hükümdar yüz bin kişilik bir ordu ve yaverleriyle birlikte düşmanı karşılamaya çıktı. [I, 305]

50 BM. Hanku; T. Hasur.

51 BM ve T. Hankuva.

52 Ebû Zeyd: Öldürülen Çinliler'in dışında Müslüman, Yahudi, Hristiyan ve Mecusiler'den katledilenlerin sayısı yüz yirmi bindi.

53 BM. Enmu; T. Harzan.

İki taraf arasındaki savaş münavebeli zaferlerle bir ay kadar devam etti. İki taraf da inatla savaştı, ama daha sonra durum hükümdar aleyhine döndü ve mağlup olarak savaş meydanından kaçtı. İsyancılar onun peşine düştüler. Hükümdar da ülkesinin sınırında bir şehre sığındı.

Asiler ülkeyi böylece ele geçirmiş oldular. Saraya girerek, önceki hükümdarların hazinelerini ve sıkıntılı zamanlar için yapılan stokları yağmaladılar. Arkasından diğer şehirlere saldırarak, zaptettiler. Yanşu, hanedandan olmadığı için hükümdar olamayacağını biliyordu. O yüzden ülkeyi harabeye çevirip, baştan sona yağmaladı ve kan döktü.

Hükümdar, Tübbet sınırında sığındığı daha önce sözü edilen Medu [Mez] şehrinden Türk hükümdarı Eygurhan'a[54] [Moyançur-han] mektup yazarak başına gelenleri anlattı ve ona hükümdar kardeşleri yardım istediği zaman [I, 306] diğer hükümdarların yapması gerektiği görevi hatırlatarak, bunun hükümdarların vazifelerinden olduğunu kaydetti. Eygurhan [Moyançurhan], oğlunu dört yüz bin kişilik süvari ve piyade ordusuyla yardıma gönderdi. Yanşu'nun işi zorlaşmıştı. İki ordu karşı karşıya geldi. Taraflar arasındaki savaş münavebeli zaferlerle bir yıl kadar sürdü. Her iki taraftan da çok adam kırıldı. Yanşu, savaşı kaybetti. Anlatıldığına göre öldürülmüş veya suda boğulmuştu; oğlu ve silah arkadaşları esir edildi. Böylece Çin hükümdarı ülkesine ve tahtına geri döndü.

Halk tâzim için ona "bağbur"[55] diyor. Anlamı 'göğün oğlu'[56] demektir. Çin imparatorlarına hitap için en çok "Tamgaç-han"[57] diyorlar, 'bağbur' kelimesiyle hitap etmiyorlar.

Her bölge yöneticisi, 332 yılında, [I, 307] tıpkı Makedonyalı Philippe oğlu İskender'in Pers kralı Dârâ b. Dârâ'yı öldürdüğü zamanki mülûk-u tavaif ve biz Araplar'da olduğu gibi kendi bölgesini yönetiyordu. Çin imparatoru onların itaat etmiş olmasıy-

54 BM. İrhan; Bin Hakan, Ebû Zeyd: Toguzguz meliki.
55 Doğrusu 'fağfur'dur. (çev.)
56 T. "Göğün suyunun oğlu".
57 BM. Tamgama Çoban.

la yetiniyor; mektup yazarken onlara "hükümdar" [Wang] diye hitap ediyor; iç işlerine karışmıyor ve ülkesinde problemi olmayanla savaşmıyordu. Onları kendi hallerine bıraktı. Böylece olunca da her bir grup gücüne ve imkanlarına göre bir diğerine saldırdı. Ülkede geçmiş hükümdarlar dönemindeki dirlik düzenlik bozuldu.

Peygamberlerin Resimleri[58]

Önceki imparatorlar, ülkenin idaresinde ve adaletin sağlanmasında aklın icap ettirdiğini yaparlardı.

Anlatıldığına göre Mâverâünnehir'den[59] Semerkandlı bir tacir, mallarını yükleyerek yola çıkmış ve Irak'a gelmiş. Oradan da ev eşyaları yükleyerek Basra'ya yönelmiş ve deniz yoluyla Oman'a ulaşmış. [I, 308]Yine deniz yoluyla Keleh [Kala] topraklarına gelmiş. Keleh, Çin yolunun yarısı veya ona yakın kısmıdır. O sıralar Siraflı ve Ommanlı Müslümanların gemileri buraya gelir, yine gemileriyle Çin topraklarından gelenlerle toplanırlarmış. Başlangıçta bunun aksiymiş. Yani Çin gemileri Omman, Siraf, Fâris sahili, Bahreyn, Übülle [Bula] ve Basra sahillerine gelir; diğer adı geçen yerlerden gemiler de buraya demir atarlarmış. Fakat belirttiğimiz gibi Çin'de fitne çıkıp, adalet ortadan kalkınca ve niyetler bozulunca, her iki taraf bu orta yerde buluşmaya başlamış.

Bizim tacir, daha sonra Çin gemilerine binerek Keleh'den hareket etmiş ve biraz önce sözünü ettiğimiz liman kendi Hanfu'ya gelmiş. Çin imparatoru, gemilerin geldiğini ve içinde çeşitli mallar bulunduğunu haber alınca, mukarrebîni arasından en güvendiği hadımını göndermiş. Çinde vergi toplama işi ve diğer bazı [I, 309] hizmetlerde hadımlar kullanılır; hatta bazıları sarayda yükselmek ve nimete konmak için çocuklarını hadım ettirirlerdi. İmparatorun hadımı Hanfu şehrine gelince, aralarında

58 Bu kısım Ebû Zeyd'den alınmış, Mesudî onu önemli ölçüde genişletmiştir.

59 T. Horasan.

Semerkandlı vatandaşın bulunduğu tacirler, istenilen malları açıp sergilemişler. Hadım, imparatorun işine yarayacak malları bir kenara ayırmış. Semerkandlı, hadımın hoşuna gitmeyecek fiyatlar çekmiş ve aralarında bir çekişme başlamış. Hatta iş hadımın taciri itip kakmasına, ona hakaret etmesine kadar varmış. Fakat tacir bu olayda imparatorun adaletine güveniyormuş. Semerkandlı[60] olaydan hemen sonra başkent Humdan'a [Enmu] gelmiş ve şikayetçilerin durduğu yere varmış. Uzak bir ülkeden veya başka bir yerden gelip de zulme uğrayanlar kızıl ipek bir gömlek giyer ve şikayet dinleme yerinde beklermiş. Bazı bölgelerde şikayet dinleme yerine gelip bekleyenleri yakalamak için bölge müfettişleri görevlendirilmiş. Buraya gelen şikayetçiler posta arabasına bindirilerek bir aylık mesafeye götürülürmüş.

Tacire[61] de aynı şey yapılmış [I, 310] ve bölge valisinin huzuruna çıkmış. Vali onun yanına gelip, "Efendi!" demiş. "Büyük bir işe kalkıştın ve kendini tehlikeye attın. Anlatılan şey doğruysa, mesele yok. Öbür türlü seni yalancılıkla itham eder ve geldiğin yere göndeririz. Vali, bu sözleri her şikayetçiye söylermiş. Eğer şikayetçi davasından vazgeçer veya onun meseleyi çarpıttığına kanaat getirilirse, yüz sopa vurulur ve getirildiği yere gönderilirmiş. Fakat eğer davacı şikayetinde ısrar ederse, o zaman imparatorun huzurunu çıkarılır ve şikayeti dinlenirmiş.

Semerkandlının şikayetinde ve zulme uğradığı konusunda samimi olduğu, olayı çarpıtmadığı anlaşılınca, arabaya bindirilip imparatora götürülmüş. Tacir, imparatorun huzuruna çıkınca olayı anlatmış. Tercüman onun söylediklerini imparatora nakletmiş. Bunun üzerine imparator, ona yer göstermiş ve kendisi de tahtından inerek, gönlünü almış. Danışman, sağ ve sol kanat kumandanları da gelmişler. Bunlar, şikayet olduğunda veya savaş halinde karar vermek için görevlendirilmiş kişilermiş. [I, 312] Tacirin şikayetini ve ne istediğini anlamışlar. İmparator, onlardan Hanfu'daki arkadaşlarına mektup yazmalarını istemiş. Çünkü her birinin her bölgede sırdaşları varmış. Onlar da mek-

60 T. Horasanlı.

61 T. Horasanlı tacire.

tup yazarak tacirle hadım arasında geçen olayı anlatmalarını istemişler. İmparatorun kendisi de o bölgedeki sırdaşına ayrıca mektup yazmış.

Olay, zaten bölgede duyulmuş ve bilinmekteymiş. Posta katırlarıyla gelen mektuplar tacirin söylediklerini doğruluyormuş. İmparatorların çeşitli eyaletlere işleyen ulakları yukarıdan çatmalı posta ve harita katırları varmış. İmparator hadımı huzuruna çağırtmış. Hadım huzura gelince, imparator daha önce yapmış olduğu tüm ihsanları ve verdiği rütbeyi geri almış ve şöyle demiş: "Çok uzak bir ülkeden yola çıkan, kara ve deniz yoluyla başka devletlerin topraklarından geçen ve buralarda benim adaletime güven duyarak ülkeme geliş konusunda tereddüt göstermesine sebep olacak [I, 312] hiçbir olayla karşılaşmayan bir tacire varıp, yapacağını yapmışsın. Bu adam benim ülkemden yüz çevirip gidecek ve diğer ülkelerde benim şanımı küçültücü laflar edecek, şerefime leke sürecek. Eğer sabık hizmetlerini göz önünde bulundurmasaydım, seni mutlaka öldürürdüm. Ama ben, seni, eğer anlayabilirsen, ölümden daha kötü bir cezaya çarptıracağım. Bugünden itibaren seni geçmiş imparatorların mezarlarına bekçi tayin ediyorum. Eğer o mezarlara iyi bakmaz, görevini ihmal edersen, ocağını söndürürüm!"

Sonra imparator tacire ihsanlarda bulunarak, onu Hanfu'ya göndermeden önce, "Eğer bizim için ayrılmış olan mallarını iyi bir fiyata satmak istiyorsan, alalım. Öbür türlü mal senin malın. İstiyorsan burada kal ve malını sat. İstiyorsan güvenlik içinde geldiğin yere dön," demiş ve hadımı da imparatorlar mezarlığına göndermiş.

Mesudî der ki:

Aşağıda anlatacağım olay Çin imparatorlarıyla ilgili tuhaf haberlerdendir:

Kureyş kabilesinden Hebbar b. El-Esved [I, 313] adlı birisi, Siraf şehrine gelmiş. Basralıymış ve hali vakti yerindeymiş. Oradan bir gemiyle Hindistan'a ulaşmış. Bir gemiden diğer gemiye, bir ülkeden diğer bir ülkeye geçe geçe Hindistan'ı katedip, Çin'e gelmiş ve doğruca Hanfu şehrine vasıl olmuş. Sonra kafasına

Çin imparatorunun sarayını görme fikri takılmış. İmparator o günler Humdan [Hamdan] şehrindeymiş. Humdan, Çin'in en büyük ve en ihtişamlı şehirlerindendir.

Sarayın kapısının önünde uzun süre beklemiş. Elinde tutup kaldırdığı bir kağıt üzerine de Arapların peygamberinin ailesinden olduğunu gösteren bir yazı yazmış. Bir süre sonra imparator onu misafir etmiş, ihtiyaçlarını karşılamış ve arkasından da Hanfu'daki naibine, peygamberin ailesinden olduğunu iddia eden tacirle ilgili soruşturma yapmasını emretmiş. Naip, yazdığı mektupta adamın nesebinin doğru olduğunu bildirmiş. Böylece imparator ona izin vermiş ve büyük hediyeler [I, 314] ile Irak'a ulaştırmış.

Bu adam, bilgili ve anlayışlı bir şeyhti. Anlattığına göre huzura alınınca imparator ona Araplar'ın Acem devletini nasıl yıktıklarını sormuş. Şeyh şu cevabı vermiş: "Vallahi, Acemler ateşe tapar, Allah'ı bırakıp güneşe ve aya secde ederlerdi. " İmparator, "Vakıa Araplar devletlerin en güçlüsünü, en genişini, en zenginini, en akıllısını ve şöhretli olanını yenmişlerdir, - demiş vepeki sizde diğer hükümdarların yeri nedir?" diye sormuş. Şeyh "Bu konuda bilgim yok" cevabını vermiş. İmparator tercümana dönerek, "Söyle ona: Biz, beş tane hükümdar biliriz. Bunlardan Irak'a sahip olanı mülk olarak en genişidir. Çünkü dünyanın ortasındadır ve diğer hükümdarlar onun gözüne bakarlar. Bizde adı kralların kralı diye geçer. Ondan sonra biz geliriz. Çünkü hiçbir kral bizden daha [I, 315] siyasetçi değildir. Hiçbir kral tahtında bizim kadar muhkem değildir. Hükümdarlarına bizim tebaamızdan daha itaatkâr bir tebaa yoktur. Biz insanların hükümdarıyız. Bizden sonra yağmacıların [yırtıcıların] hükümdarı gelir. Türkler'in hükümdarıdır ve yağmacı insanların kralıdır. Ondan sonra fillerin hükümdarı gelir. Hint hükümdarıdır. Biz onu hikmet ve felsefenin hükümdarı olarak biliriz. Çünkü aslı onlardandır. Ondan sonraki Rum hükümdarıdır. Biz onu erkeklerin hükümdarı olarak görürüz. Çünkü dünyada onun adamlarından daha düzgün yaratılmışı, daha güzel yüzlüsü yoktur. Bu

saydıklarımız hükümdarların önde gelenleridir. Diğerleri onların dûnunda yer alırlar."

Sonra tercümana dönüp, "Sor bakalım ona, 'arkadaşını görsen tanır mısın?'" demiş. Yani Peygamber (sav)ı görsen tanır mısın demek istiyordu. "Nasıl görebilirim ki, o şu anda Allah'ın katındadır," dedim. "Ben de onu kastetmedim, resmini görsen tanır mısın?" dedi. "Evet" diye karşılık verdim. Rafın getirilmesini emretti. Raf getirilip önüne konuldu. Çekmecelerden birini çekerek tercümana, "Ona arkadaşını göster!" dedi. [I, 316] Çekmecede peygamberlerin resimlerini gördüm. Dudaklarımı oynatarak salat-u selam okudum. Onları nasıl tanıyacağıma dair herhangi bir işaret veya yazı konulmamıştı. İmparator, tercümana dudaklarımı neden oynattığımı sormasını söyledi. Peygamberlere salat-u selam okuduğumu belirttim. "Peki onları nasıl tanıdın?" diye sordu. Dedim ki: "Yaptıkları işlerle ilgili tasvirlerden anladım. Şu gemideki Nuh'dur. Allah suya emredip tüm yeryüzünü yuttuğu zaman kendisiyle beraber olanları kurtarıyor. Allah, onu ve onunla birlikte olanları korudu." İmparator güldü ve: "Adının Nuh olduğu doğru, fakat yeryüzünün tamamının sularla kaplanması meselesine gelince, biz böyle bir şey bilmiyoruz. Tufan, yeryüzünün belli bir kısmını etkilemiş; bizim topraklarımıza kadar ulaşmadı. Yeryüzünün o bölgesiyle ilgili haberiniz doğru olsa bile, biz Çin, Hint, Sind ve diğer kabileler ve halklar, sizin sözünü ettiğiniz şeyi bilmiyoruz. Atalarımız da bize bu konuda bir şey anlatmadılar. [I, 317] Eğer sizin bahsettiğiniz yeryüzünün tamamının sularla kaplanması meselesi doğru olsaydı, insanları ve halkları korkutan böylesi büyük bir olay kulaktan kulağa dolaşarak diğer milletlere de ulaşırdı."

Fakat ben kendisine cevap vermeyi, bu konuda delil sunmayı gereksiz gördüm. Sonra sözüme devamla, "Bu Musa, bu onun asâsı ve bu da İsrail oğullarıdır," dedim. "Evet" dedi, "Onun kavminin bulunmadığı, fesat çıkarmadığı ülke azdır." "Şu eşeğin üzerindeki İsâ'dır, yanındakiler de havarileridir." dedim. "Kısa bir süre" dedi. "Bütün peygamberliği otuz küsur aydı."

İbni Vehb (Hebbar b. el-Esved), diğer peygamberlerin durumunu ve yaptıkları işleri de tek tek saydıysa da, biz onları burada anlatmaya gerek görmedik. İbni Hebbar adıyla bilinen bu Kureyşli, her resmin üzerinde uzun bir yazı olduğunu gördüğünü anlattı. Ona göre bu yazılarda peygamberlerin adları, ülkelerinin nerede bulunduğu, kaç yıl yaşadıkları, peygamberlik sebepleri, siretleri yazılıydı. Anlatmasına devam ederek şöyle dedi: Sonra Peygamber efendimizin suretini gördüm. [I, 318] Bir deve üzerindeydi. Ashabı çevresini sarmalamıştı; ayaklarında deve derisinden yapılma terlikler vardı. Bellerinde ise lif ipleri vardı ve üzerine misvaklar asılıydı. Ağladım. İmparator tercümana, "Ona neden ağladığını sor" dedi. "Bu bizim peygamberimiz, efendimiz ve amcamızın oğlu Muhammed b. Abdullah'tır" cevabını verdim. "Doğru söyledin" dedi. "Gerçi o ve kavmi en güzel topraklarda hükümranlık yaptılar, ama kendinden sonra kimin hükümdar olacağını belirlemedi ve bu yüzden halkının ileri gelenleri ondan sonra halife olacakları belirlediler."..

Sonra bana halifeler, yaptıkları işler ve kanunlarla ilgili birçok sorular sordu. Bildiğim kadar cevap verdim. Daha sonra "Siz dünyayı kaç yaşında bilirsiniz?" [I, 319] diye sordu. Dedim ki: "Bu konuda ihtilaf vardır. Kimine göre altı bin yaşındadır, kimine göre daha az, kimine göre de daha fazladır." "Bunu Peygamberiniz mi söyledi?" diye sordu. "Evet" cevabım üzerine o da, arkasında ayakta dikilen veziri de hayli güldüler. Sanki söylediğimi yadırgadıklarını göstermek istiyorlardı. "Peygamberinizin böyle bir şey söylemiş olduğunu zannetmiyorum" diye karşılık verdi. "Evet, bizzat o böyle söyledi" dedim. Yine inanmamış gibi bir tavır takındı. Tercümana dönüp şöyle dedi: "Söyle ona, hükümdarlara ancak kesin bilinen şeyler söylenir. Söylediğin şeye gelince, daha siz bu konuda bile ihtilafa düşmüşsünüz. Peygamberinizin söylediği sözlerde ihtilaftasınız. Peygamberlerin söyledikleri arasında ihtilaf olmaması gerekir ve aksine ittifaken kabul edilmesi lazım gelir. Bunu unutma.."

Bunun dışında birçok [I, 320] şeyler de anlattı, ama aradan uzun zaman geçtiği için unuttum. Sonra bana şöyle dedi: "Ne-

den ülkenden ayrıldın? Orası ve (insanlar) sana yurt ve soy yönünden daha yakın." Ben de ona Basra'da olanları, oradan Siraf'a gelişimi, daha sonra kendisinin faziletlerini işittiğim için görmeyi çok istediğimi; ülkesine gelip gezmeyi arzuladığımı ve inşaallah ülkeme salimen dönerek ondan sitayişle bahsedeceğimi bildirdim.

Söylediklerinden memnun kalmıştı. Bana değerli hediyeler ve giysiler verilmesini emretti ve sonra da posta katırı sırtında [I, 321] Hanfu'ya götürülmemi emretti. Ayrıca Hanfu hâkimine mektup yazarak, bana kendisinin ve çevresinde bulunanların saygıda kusur etmemesini ve çekip gidinceğe kadar konaklamam için bir ev tahsis edilmesini ferman buyurdu. Gerçekten de Çin'den ayrılıncağa kadar Hanfu hâkimi beni izzet-i ikramla ağırladı.

Mesudî der ki:

Siraf hâkimi Mezid [bin] Muhammed b. Ebred b. Bistaşa'nın amcaoğlu olan ve Basra'yı baştan sona dolaşarak 303'de [915] Siraf'dan göçen Ebû Zeyd Muhammed b. Yezid es-Sirafi'nin bana anlattığına göre, kültürlü ve mantıklı bir insan olan amcaoğlu bu İbni Hebbar el-Kureşî'den Humdan şehri, ülke hükümdarı, şehrin özellikleri hakkında bilgi istemiş; o da pek çok insanın yaşadığı şehrin ortasından geçen uzun ve geniş bir cadde ile ikiye ayrıldığını; hükümdarın, vezirinin, baş savcısının, [I, 322] hassa birliklerinin ve mevkebinin doğu tarafına düşen sağ kesimde yaşadığını; avam tabakasından kimsenin oraya geçmediğini; orada sokakların bulunmadığını, aksine kollara ayrılmış nehirlerin yer aldığını, nehir boyunu süsleyen ağaçların muntazam, evlerin ise geniş olduğunu anlatmıştır.

Yine onun anlattığına göre şehrin batısında yer alan sol kesiminde ise tebaa ve tacirler oturmaktadır. Depolar ve sokaklar vardır. Güneş doğduktan sonra hükümdarın saray görevlileri, mevkebi, kumandanların has askerleri ve vekilleri yaya ve piyade olarak sokakların ve tacirlerin bulunduğu kısma geçerler. Vazifelerini yerine getirip, ihtiyaç duydukları şeyleri aldıktan sonra geri dönerler. Bunlardan hiç kimse ertesi güne kadar bir

daha buraya gelmez. Bu şehirde gezip dolaşılacak yerler son derece güzeldir ve nehirler kollara ayrılmıştır. Ne var ki hurması yoktur.

Çin halkına gelince, ince işçilik ve zanaat konusunda Allah'ın yarattığı en maharetli insanlardır. Herkesin diğer halklardan ileri [I, 323] seviyede bir sanatı vardır. Eğer bir insan başkalarının yapamayacağı bir şey yapmışsa, onu hükümdarın sarayına getirir ve yaptığı icat için iyi bir ödül verir. Hükümdar da onun saraya alınmasını emreder ve şayet kimse yaptığı şeyde bir kusur bulamazsa, ona izin verir ve sanatkârları arasına alır; fakat eğer icadında bir kusur bulunursa, o zaman önemsemez ve ödül de vermez.

Adamın biri ipek bir elbiseye üzerinde serçe kuşu bulunan bir başak resmi çizmiş. Görenler, gerçekten başak üzerine bir serçenin konduğunu zannederlermiş. Elbise bir süre öylece kalmış. Sonra kambur bir kişi ortaya atılarak resimde kusur bulduğunu belirtmiş. Hemen adamı hükümdarın huzuruna almışlar. Sonra onu yapan ressamı da çağırmışlar. Kambura kusurun nerede olduğu sorulmuş. Şu cevabı vermiş: "Herkes bilir ki, eğer bir serçe bir başak üzerine konmuşsa, [I, 324] onu eğer. Bu ressam ise başağı dik olarak çizmiş ve eğim vermemiş. Serçenin üzerinde heykel gibi durduğu izlenimi vererek, yanılmıştır." Neticede kambur haklı bulunmuş ve ressam da ödülünden olmuş. Onların bu konuda titiz davranmalarının sebebi, sanatkârları aşırı dikkatli olmaya sevketmek, yaptığı şeşin detaylarını göz önünde bulundurmaya zorlamakmış.

İklimlerin İnsanlar Üzerindeki Etkisi

"Kitab el-Kadaya ve'-tecarib" adlı kitabımızda yeryüzünün her bölgesinin ve havasının insanları ve diğer canlıları nasıl etkilediğinden, bölgenin büyüyen [I, 337] bitkilere ve büyümeyen cansızlara ne gibi etkilerde bulunduğundan bahsetmiştik. Örneğin Türk toprakları buradaki insanların yüz şekillerini etkilemiş, gözlerinin küçülmesine yol açmıştır. Hatta develeri de

aynı etkiye maruz kalmış; bacaklarının kısalmasına, boyunlarının kalınlaşmasına ve tüylerinin beyazlaşmasına sebep olmuştur. Yecüc Mecüc toprakları da onların fiziki görünümlerini etkilemiştir. Bildiğimiz kadarıyla dünyanın doğu ve batısındaki insanlarda bu tür etkiler tespit edilmiştir.

Türklerin Yaşadıkları Yerler

[1, 347] Çin'de Dicle ve Fırat gibi büyük nehirler vardır. Bunlar Türk topraklarından, Tübbet ve Soğd'dan geçerek akarlar. Onlar [Türkler, Soğdlar ve Tibetliler], Buhara ile Semerkand arasında yaşarlar. Burada amonyum dağları vardır. Yaz aylarında geceleri bu dağlardan yüz fersah kadar yükseğe çıkan ateş görünür. Gündüzleri ise güneş ışıklarından ve aydınlıktan dolayı duman çıkar. Buradan amonyum götürülür. Kış mevsiminde Horasan diyarından Çin topraklarına gitmek isteyen kişi, buradan geçer. Burada, sözü edilen dağlar arasında yaklaşık kırk elli mil uzunluğunda bir vadi vardır. İnsanlar burada vadinin ağzına gelirler. Kendilerine tatminkâr ücret ödenir. Onlar da orada bulunan şeyi omuzlarında taşırlar. Adamların ellerinde sopalar vardır ve bunlarla mal taşıyanların yorgunluk ve bitkinlikten durarak, vadinin azabından dolayı ölmemesi için onun iki yanına vururlar. O (rehber) vadinin tepesine ulaşıncağa kadar onların önünde gider. [I, 348] Orada dağlar ve bataklıklar vardır. (İşçiler) aşırı yorgunluktan ve amonyumun verdiği hararetten dolayı kendilerini bu suya atarlar.

Amonyum yaz aylarında alev alev yandığı için bu yoldan hiçbir hayvan geçmez. Bu vadiye ne çağrılan gelir, ne çağıran. Kışları ise kar ve kırağısı boldur. Vadiye yağan kar amonyumun hararetini ve alevini bastırır. Ancak o zaman insanlar buradan geçerler. Hayvanlar ise sözünü ettiğimiz ısıya tahammüllü değildirler. Çin ülkelerinden yolu buraya düşenlere de gelip geçen yolculara yapıldığı gibi yapılır.

Sözünü ettiğimiz yerden itibaren Horasan diyarıyla Çin toprakları arasındaki mesafe yaklaşık kırk günlük yoldur. Bu yol

kum tepeleri, münbit, kurak ve çorak yerlerden geçer. Bu yoldan başka hayvanların gittiği başka bir yol vardır ve yaklaşık dört ay çeker, ama buraları Türk kabilelerinin [I, 349] kontrolü altındadır. Belh'de, akıllı ve anlayışlı güzel bir şeyh görmüştüm. Hiç gemiye binmeden defalarca Çin'e gitmiş. Horasan diyarında, yolları Soğd topraklarından, amonyum dağlarından geçerek Tübbet ve Çin topraklarına düşen bazı insanlar gördüm.

Hint Diyarı

Hind toprakları Mansura ve Multan'a doğru Horasan ve Sind topraklarıyla sınırdaştır. Sind'le Horasan arasında sürekli kafileler gider gelir. Hatta aynı kafileler Hindistan'ın Zabulistan[62] topraklarına sınır olan bölgelerine kadar giderler. Zabulistan, Feyruz b. Kebek toprakları diye bilinen geniş bir ülkedir. Orada zaptedilmez acaip kaleler, pek çok dil ve halklar vardır. Bu halkların kökenleri tartışmalıdır. Kimine göre Yafit b. Nuh'un oğullarındandır; kimileri de [I, 350] onları uzun bir şecereyle erken Persler'e bağlarlar.

Tibet İli, Türkler ve Himyeriler

Tübbet toprakları, Çin'den ayrı bir ülkedir. Ülke halkının çoğunluğu Himyeridir. Bu kitabın Yemen Hükümdarlarının Haberleri bölümünde de belirteceğimiz gibi aralarında bazı kabileler vardır. Kabilelerle ilgili haberler bölümünde de bu konudan bahsedilmiştir. Bunların bir kısmı yerleşik, bir kısmı göçebedir. Göçebe olanları Türk'tür ve oldukça kalabalıklardır. Diğer Türk göçebelerinden hiçbiri onların karşısında duramaz. Diğer Türkler arasında itibarlı bir yerleri vardır. Çünkü eskiden hükümdarlar onlar arasından çıkardı ve diğer Türkler'in inançlarına göre hükümdarlık yine onlara dönecektir.

62 BM. Ebülüstan; T. Rabilistan.

Tübbet, havasıyla, suyuyla, toprağıyla, ovaları ve dağlarıyla tuhaf özellikleri olan bir ülkedir. İnsanları hep gülüryüzlü, neşeli ve sevinçlidir. Gam, keder, kasvet nedir bilmezler. [I, 351] Enva-i türlü meyvelerinin, çiçeklerinin, bozkır ve nehirlerinin tuhaflıkları saymakla bitmez. Bu ülkede mahzun bir ihtiyar ve kederli bir acûze göremezsin. Yaşlısı genci pür-neşe insanlardır. İnce ruhludurlar; eğlenceye, uyuşturucuya ve dansetmeye düşkündürler. Burada birisi öldüğünde aile fertleri sevdiği birini kaybeden diğer insanlarda olduğu gibi fazla üzülmezler. Birbirlerine çok düşkündürler. Yetimlik oranı yüksektir.

Bu ülke, Himyerilerin cesaretleri ve sebatları sebebiyle bu ismi almıştır. Sebatlarından dolayı "Sübbet" denildiği söylenmektedir. Başka sebeplere binaen bu adın verildiğini söyleyenler de var, ama en yaygın olanı bizim belirttiğimiz şeklidir. Dığbıl ibn Ali el-Huzaî, Kümeyt'i tenkit edip, [1, 352]Kahtan Ali Nezzar'ı övdüğü kasidesinde bu konudan bahsetmiştir:

Merv kapısına onlar yazdı yazıyı
Çin kapısına da onlar yazmıştı;
Semerkand'a 'şemr' adını verenler,
Onlardı oraya Tübbet'i dikenler!

Bu kitabın Yemen Krallarının Haberleri bölümünde onların krallarından ve ülkelerinden bahsedeceğiz.

Tübbet ülkesi bir tarafından Çin sınırına bitişiktir, diğer yönlerden ise Hint, Horasan ve Türk sınırlarına komşudur. Güçlü şehirleri ve yerleşim birimleri vardır. Çok eskilerde Yemen hükümdarlarına tabi olmaları hasebiyle krallarına 'tübba' diyorlarmış. Tabii zaman içinde dilleri [I, 353] Himyericeden farklılaşmış ve komşu ülkelerdeki halkların dillerinden etkilenmiş. Böylece krallarına 'hakan' demeye başlamışlar.

Misk ve Özellikleri

Çin ve Tübbet'te misk ceylanının bulunduğu topraklar birbirine bitişiktir. Fakat Tübbet miski iki sebepten dolayı Çin

miskinden üstündür. Birincisi Tübbet (Sübbet) ceylanı güzel kokulu başaklar ve aromatik bitkiler yerler; Çin ceylanları ise, Tübbetliler'in ektikleri güzel kokulu bitkiler olmadığı için otla beslenirler. Bir diğer yönden Tübbetliler miski torbasından çıkarmaya çalışmaz, olduğu gibi bırakırlar. Çinliler ise miski torbasından çıkarıp kanla yıkarlar ve diğer hileli maddeler katarlar. Bir de Çin miski denizleri katederek, rutubetli ve değişik havalı yerlerden geçerek bize ulaşır. Eğer Çinliler misklerine hile karıştırmasalar, [I, 354] onu alıp getiren kişi cam kapta getirse, ağzını deriyle sıkıca sarsa ve böylece Omman, Fars, Irak ve benzeri İslam ülkelerine getirse, kalitesi Tübbet miskinin kalitesi gibi olur.

En güzel ve en kaliteli misk, gençliğinin kemalinde bulunan ceylandan alınan misktir. Görünüş, şekil, renk ve boynuzu açısından bizim ceylanlarımızla misk ceylanları arasında bir fark yoktur. Misk ceylanının tek farkı, fil dişi gibi dişlerinin olmasıdır. Her ceylanın çenesinden dışarı çıkmış dik ve beyaz iki dişi vardır. Uzunluğu bir karış veya biraz az yahut fazladır. Tübbet'de bu dişe ip, ilmik veya kement atarak yakalarlar. Belki okla da avlayıp, hemen misk torbasını kesmektedirler. Kanı son derece temiz ve berraktır. Fakat kokusu çok pistir. Bu pis kokular çıkıp [I, 355] gidinceğe ve havalanıncağa kadar bir süre bekletilir ve böylece miske dönüşür. Bu olay tıpkı meyvelerin henüz olmadan ve tadını toplamadan devşirilmesine benzer.

Miski ceylandan alınan torbası içinde saklarlar. Kralları bunu kullanır ve birbirlerine hediye ederler. Tacirler onu ülkelerine ender bulunan mal olarak götürürler. Tibet'de şehir çoktur ve her bir yerden oraya misk gönderilir.

Kralların Dereceleri

Mesudî der ki: Çin, Türk, Hint, Zabit [Zeng] hükümdarları ve dünyanın diğer ülkelerindeki krallar Babil kralına saygı duyarlar. Çünkü o, dünya hükümdarlarının en önde gelenidir; onun diğer hükümdarlar arasındaki yeri, [I, 357] yıldızlar ara-

sındaki ay gibidir. Zira onun sahip olduğu ülke, ülkelerin en şereflisidir. Onun hükümdarı krallar arasında en zengini, en iyi tabiatlısı, en siyasetçisi ve tedbirlisidir. Geçmişte bu iklimin hükümdarlarından bu şekilde bahsedilirdi. Tabi şimdi içinde bulunduğumuz 332 [943/44] yılında değil. Ona 'şâhânşah' lâkabı vermişlerdi. Bunun anlamı 'kralların kralı' demektir. Onun dünyadaki yeri, kalbin insan bedenindeki, mücevherin kolyedeki yeri gibidir. Ondan sonra Hint hükümdarı gelir. Hikmetin ve fillerin hükümdarıdır. Çünkü hükümdarların çoğuna göre felsefenin vatanı Hindistan'dır.

Ondan sonra Çin hükümdarı gelir. Riayet, siyaset ve sanatın hükümdarıdır. Dünyada ordusu ve halkını bu kadar gözeten başka bir hükümdar yoktur. Oldukça güçlü ve iktidarlıdır. Hazır ordusu, yiyeceği ve silahı vardır. [I, 358] Ordusunu Babil hükümdarının yaptığı gibi besler.

Çin hükümdarından sonra Türk hükümdarlarından birisi gelir. Kuşan [Kuça] şehrinin sahibidir. O, Türkler'den Tokuz-guzlar'ın hükümdarıdır. Yırtıcıların ve atların hükümdarı olarak bilinir. Çünkü dünyada onun adamlarından daha zorlusu, kan dökmeye aşırı isteklisi yoktur. Onun atlarından daha fazla atı olan da yoktur. Ülkesi Çin topraklarıyla Horasan çölleri arasında tek başına uzanır. Genellikle ona İygurhan [irhan] denilir. Türkler'in hiçbir hükümdara bağlı olmayan birçok hükümdarları ve değişik boyları vardır. Ama bu hükümdarlardan hiçbiri Tokuz-guz hükümdarıyla boy ölçüşemez.

Ondan sonra Rum [Bizans] hükümdarı gelir. Ona [yakışıklı] erkeklerin hükümdarı denir. Dünya hükümdarları arasında onun erkeklerinden daha yakışıklısı yoktur.

Endülüs Kralları

[I, 359] Siqiliye [Sicilya] ve Mağrib ülkelerinden İfrikiye [Afrika]nin İslam'ın zuhurundan öncesi hükümdarına Curcir[63],

63 BM. Circis.

Endülüs kralına ise Luzerik denilirdi. Diğer Endülüs kralları da bu adı [lâkabı] kullanırlardı. Onların İşban [İspanyol]lardan oldukları [I, 360] söylenir. İşban, Yafet b. Nuh'un burada yok olup giden oğullarının soyundan gelen bir halktır. Endülüs'de yaşayan Müslümanlar nezdinde en meşhuru olan Luzerik, Galiçyalılardandı. Bunlar, İfrinc [Frank]lerin bir koludur. Son Endülüs Luzeriki, Musa b. Nusayr'ın kölesi Tarık tarafından Endülüs'ü fethedip başkent Tuleytula [Toledo]ya girişi sırasında öldürülmüştür.

Çinli ve Hintliler'in Tuhaf Adetleri

[I, 391] Sizlere bahsettiğimiz Hint, Çin ve diğer ülke halklarının kendilerine özgü ahlakları, yeme içme, evlenme, giyim kuşam, ateşle dağlama gibi tedavi yöntemleri vardır vs.

Anlatıldığına göre Çin ve Hint hükümdarları acı veren hastalıklara yol açtığı için osuruklarını tutmayı uygun bulmazlar ve her yerde ve her vesileyle yellenmekten utanmazlarmış. Filozofları da böyle yaparmış. Filozoflarına göre osuruğun tutulması acı veren hastalıklara yol açarmış. Yellenmekse kurtarıcı bir şifa imiş. Yine onlara göre yellenmek en iyi ilaçmış ve kulunç denilen bağırsak hastalığı ile gaz sıkıştırmasına iyi gelirmiş. O yüzden sesli, sessiz osuruklarını tutmazlar ve bunu da ayıp görmezler.

Hintliler, öksürmeyi osurmaktan daha ayıp sayarlar.

Endülüs'e Saldıran Ruslar

[I, 363] Daha önce sözünü ettiğimiz Abdurrahman, o sıralar Endülüs'ün hükümdarıydı. 327 [938] yılında yüz binden fazla bir orduyla sefere çıktı. Celalika'nın[64] [Galiçya] başkentine geldi. Bu şehre Sammura diyorlar. Yedi muhteşem suru var. Bu sur-

64 Celalika, Cıllık kelimesinin çoğul şeklidir. Cıllık ise Bağdat'a bağlı bir kasaba adıdır. Araplar İspanya'yı fethedince kendi ülkelerindeki yerleri hatırlatan isimler koydular.

ları daha önceki hükümdarlar tahkim etmişler. Surlar arasında içi su dolu geniş hendekler ve boşluklar var. Abdurrahman bu surlardan ikisini fethettiyse de halk Müslümanlara saldırarak yetişebildiğini öldürdü. Öldürülenlerin sayısı kırk bin kişiydi. Elli bin diyenler de oldu. Celalik [Galiçyalılar] ve Veşkend, Müslümanlar'a galebe çaldılar. Müslümanların İfrenc'e doğru ellerinde bulunan Endülüs sınırlarını ele geçirdiler. Arbuna şehri 330[65] [941] yılında Müslümanların hakimiyetinde bulunan [I, 364] diğer şehir ve kalelerle birlikte elden çıktı. O sıralarda yani 332 [943-44] Müslümanların doğu sınırını Rum Denizi sahilindeki Turtuşa şehri ile Turtuşa'dan kuzeye doğru büyük bir nehir kenarındaki Efraga şehri teşkil ediyordu..

300 [912] yılından önce Endülüs'e içinde binlerce insan bulunan gemiler geldi ve sahillere saldırdı. Endülüs halkının iddiasına göre bunlar her iki yüz yılda bir bu denizden aniden gelen mecusi bir halkmış ve oraya üzerinde bakır fener kulesi bulunan körfezden değil, Okyanus denizinin karşısındaki bir körfezden gelirlermiş. En doğrusunu Allah bilir, ama ben bu körfezi Mayutıs [Maeotis/Azak]ve Pontus [Karadeniz]denizine bitişik olarak kabul ediyorum. O halk da elinizdeki kitapta daha önce sözünü ettiğimiz Ruslar'dır. [I, 365] Çünkü bu Okyanus'a bitişik bu denizleri onlardan başkası katedemez.

65 Doğru tarih 133 olmalıdır.

II. KAFKAS DAĞLARI, ALANLAR, HAZARLAR, TÜRK KAVİMLERİ.. [II, 1]

Kafkas Dağları

Mesudî der ki:

Kabh [Kafkas]dağı, büyük bir dağdır ve geniş bir alanı kaplar. Bir çok halkı ve ülkeyi barındırır. Bu dağda yetmiş iki millet yaşar. Her milletin kendi hükümdarı ve diğerlerine benzemeyen dili vardır. Dağda kollar ve ovalar yer almaktadır. Bab el-Ebvâb şehri de bu kollardan birindedir. Onu İran şahı Anuşirvan kurmuş ve şehirle Hazar Denizi arasına bir sur çekmiştir. Bu sur denizin içine doğru bir mil kadar sokulur ve Tabersaran kalesine kadar kırk fersah kadar derelerden, tepelerden ve çukurlardan geçerek Kabh dağı üzerinde uzanır. Anuşirvan ayrıca bu sur üzerinde her üç milde ve bazen güzergahın durumuna göre daha az veya daha çok mesafede demir bir kapı yaptırmıştır. Her kapının arkasına o kapıyı ve kapıyı takip eden suru gözeten bir halk yerleştirmiştir. Bütün bunlar bu dağa komşu olan [II, 3] Hazar, Alan, Türk kabileleri, Serir[1] ve diğer kafirlerin saldırılarına karşı koymak için yapılmıştır.

Kabh [Kafkas] dağı yükseklik, en ve boy yönünden iki aylık veya daha fazla bir zamanlık yoldur. Çevresinde ancak Allah'ın sayabileceği kadar çok halk vardır. Dağın bir kolu belirttiğimiz

1 İbn Bedrun: Targar veya Barguz.

gibi Bab el-Ebvâb yönünde Hazar Denizi'ne doğru uzanır. Kostantiniyye Körfezi'nin bağlandığı Mayutıs [Maeotis/Azak] denizine doğru uzanan kollarından ise bu kitabın önceki kısımlarında bahsedilmişti. Bu deniz sahilinde Trabezunda bulunmaktadır. Burası, deniz sahilinde bir şehirdir. Şehrin her yıl ticaret amacıyla Müslüman, Rum, Ermeni vs. tacirlerden başka Keşek diyarından da birçok tacirin geldiği pazarları vardır.

Bab el-Ebvâb [Derbent] ve Şirvanşahlar

Anuşirvan, Bab el-Ebvâb denilen bu şehri ve karada, denizde ve dağ üzerinde yer alan suru kurduktan sonra [II, 4] oraya çeşitli halklar ve gümüşteler yerleştirdi. Her birine bir mevki, derece ve ünvan verdi ve Ardeşir b. Babek'in daha önce Horasan valilerini tayin ettiğinde yaptığı gibi, her birine bir imtiyaz tanıdı. Anuşirvan'ın İslamiyeti müteakiben bu bölgelerde ve yerleşim birimlerinde görevlendirdiği meliklerden birisi, adına izafeten Şirvan denilen ülkenin hükümdarı Şirvanşah'dı. Bu ülkede ondan sonra gelen tüm hükümdarlara "şirvanşah" denildi.

Mesudî der ki:

Onun ülkesinin uzunluğu o sıralar, yani 332'de [943-44] yaklaşık bir aylık yoldu. Çünkü o, Anuşirvan'ın kendisine vermediği yerleri de zaptetmiş ve ülkesine katmıştı. Melik, kitabımızda verilen tarihte Müslümandı. Doğrusunu Allah bilir. Adı Muhammed b. Yezid'dir. Behram Gur'un soyundandır ve nesebinde ihtilaf yoktur. Serir meliki de Behram Gur'un soyundandır. Aynı şekilde bu sıralarda (kitabta verilen tarihte) Horasan hâkimi de [II, 5] İsmail b. Ahmed'in oğullarındandır. İsmail'in ise Behram Gur'un soyundan olduğunda ihtilaf yoktur. İşte şirvanşah olan bu Muhammed b. Yezid, Ensar'dan olan damadı Abdullah b. Hişam'ın[2] ölümünden sonra Bab el-Ebvâb'ın hâkimi oldu. Şehirde Bab el-Ebvâb kalesi vardı. Mesleme b. Abdulmelik ve diğer Müslüman emîrler bir müddet önce buralarda epey dolaştıktan sonra şehre girdiler.

2 Muhtemelen Abdülmelik.

Kabh dağında Şirvan'dan sonra Layzan[3] denilen ülke gelir. Hükümdarına Lazan[4] şah denilir. Şirvan (şah) bu sırada bu ülkeyi ve Mukaniyye denilen başka bir ülkeyi ele geçirdi. Lakzların ülkesi de ondan yardım istedi. Bu Lakzlar, bu dağın yüksek kesimlerinde [II, 6] yaşayan çok kalabalık bir halktır. Aralarında Şirvanşah'a boyun eğmeyen kâfirler vardır. Onlara Dudaniler denilir. Cahiliye devrini yaşamaktadırlar. Başlarında bir hükümdarları yoktur. Evlilik ve diğer muameleler konusunda haklarında tuhaf hikayeler anlatılır.

Bu dağda vadiler, ovalar ve dereler vardır. Buralarda, dağın katı şartlarından, göğü yaran yüksekliğinden, kesif ormanlarının ve ağaçlarının çokluğundan, yüksekten aşağı doğru akan sularından, kocaman kaya ve taşlarından dolayı birbirini tanımayan halklar yaşarlar. Şirvanşah denilen bu adam, Anuşirvan'ın diğer meliklere taksimleyip verdiği birçok ülkeyi ele geçirdi. Muhammed b. Yezid ise Hursanşah[5] ve Zadânşah denilen melikleri kendine bağladı. Onun Şirvanşahlar'ın topraklarını nasıl ele geçirdiğini bu bölümden sonra anlatacağız. [II, 7] Kabh dağında Şirvan'dan sonra Taberistan hükümdarı gelir. Şu anda Müslümandır ve Bab el-Ebvâb emîri Abdulmelik'in kızkardeşinin oğludur. Bunlar Bab el-Ebvâb'a bağlı halkların ilkleridir.

Bab el-Ebvâb halkı Hayzan [Hayzak][6] memleketinden zarar görür. Bu ülke halkı Hazar hükümdarlarına bağlıdır. Hazarlar'ın başkenti, Bab el-Ebvâb'a sekiz günlük mesafede yer alan Semender şehridir. Bugün orada Hazarlar'dan bir grup yaşamaktadır. İslam fütuhatının ilk yıllarında bu şehir Süleyman b. Rebia el-Bahili tarafından fethedildiği için Hazar hükümdarı oradan Etil [Amul/Emil] şehrine göçmüştür. Etil ile birincisi arasındaki mesafe yedi günlük yoldur. Şu sırada Hazar melikinin oturduğu Etil şehri, Türk topraklarının yukarı kesimlerinden akıp gelerek Bürgür [Bulgar] topraklarına doğru kollara ayrılan ve Mayutıs

3 BM. Layran; T. El-Abran.
4 BM. Layran; T. Liran.
5 BM. Ferasan; T.'de bu cümle düşmüştür.
6 BM. ve T. Ceydan; Cidan.

X – XII. Yüzyılda Hazar Çevresi

[Maeotis/Azak] denizine [II, 8] dökülen büyük bir nehir tarafından üç parçaya bölünür. Şehir iki parçadır. Nehrin ortasında melikin sarayının bulunduğu bir ada yer almaktadır. Saray, adanın bir kıyısındadır ve şehrin bir yakasına gemilerden teşekkül eden bir köprüsü vardır. Şehirde Müslümanlar, Hristiyanlar, Yahudiler ve putperestler yaşarlar.

Yahudiler

Yahudiler'e gelince, hükümdar ve maiyeti Yahudidir. Hükümdar Hazarlar'dandır. Hazar hükümdarı Harun er-Reşid zamanında Museviliği kabul etmiştir. İslam ülkelerinden ve Rum diyarından gelen Yahudi gruplar da ona katılmışlardır. Çünkü içinde bulunduğumuz 332 [943-44] yılında [II, 9] Rum hükümdarı Armenos (Romanos) ülkesinde bulunan Yahudiler'i Hristiyanlığa geçmeye zorladığı ve bu konuda takibat yaptırdığı için, Yahudiler'in bir kısmı belirttiğimiz gibi Rum topraklarından Hazar yurduna kaçtılar. Hazar hükümdarının Museviliği kabul edişi meselesini burada anlatacak değiliz. Çünkü o konu üzerinde daha önceki kitaplarımızda durmuştuk.

Melikin ülkesindeki putperestlere gelince, bunlar çeşitli halklardandır. Saklablar ve Ruslar onlardandır. Şehrin iki yakasından birinde yaşarlar. Ölülerini, ölülerin hayvanlarını, alet edevat ve takılarını yakarlar. Bir erkek öldüğü zaman karısı hayattaysa onu da onunla birlikte yakarlar. Eğer ölen kadınsa, kocasını onunla birlikte yakmazlar. Eğer ölen bekar biriyse, ölümünden sonra evlendirilir. Kadınlar, cennete girecekleri ümidiyle kocalarıyla birlikte yakılmayı isterler. Daha önce belirttiğimiz gibi bu âdet Hintliler'de de vardır.[7] Fakat Hintliler, kadın istemezse onu [II, 10] kocasının cesediyle birlikte yakmazlar.

7 Hintlilerde bu âdete satı ve cevher denilir. Satı, kocası çatışmada veya savaşta ölen kadının, düşman eline geçmemek için kendini yüksek bir yerden atarak öldürmesine, cevher ise, kocası ölen kadının kendi isteğiyle onunla birlikte yakılmasına denilir.

Arsiler[8]

Bu ülkede hâkim kesim Müslümandır. Çünkü melikin ordusu onlardandır. Burada onlara Arsi [Larsi]ler derler. Havarizm diyarı yönünden getirilmişlerdir. Eski zamanda, İslam'ın ortaya çıkışından sonra ülkelerinde savaş ve veba çıkınca bu insanlar Hazar melikine sığınmışlar. Güçlü kuvvetli ve savaşkandırlar. Melik, savaşlarda onlara güvenir. Onlar, Hazarya'da yapılan bir anlaşmaya binaen kalırlar. Buna göre Müslümanlar dinlerini rahatça yaşayabilir, cami kurabilir ve ezan okuyabilirler. Ayrıca melikin veziri de onlardan olmak zorundadır. Şu andaki vezir onlardandır. Adı Ahmed b. Kuya'dır.[9] Hazar meliki Müslümanlarla savaşmaya kalkarsa, onlar [Arsiler] bir kenara ayrılır ve kendi dindaşlarına karşı savaşmazlar. Ama diğer putperest halklara karşı melikle birlikte savaşa giderler. Şu zamanda melik ordusunda 7000 [II, 11] pusatlı, tolgalı ve zırhlı Müslüman süvari vardır. Ayrıca Müslümanlarda olduğu gibi mızrakçılar da vardır.

8 Öncelikle Arsi veya Larisi denilen bu halkı As/Asi/Yaslar'la karıştırmamak gerekir. Çünkü Aslar, Alanlar'ın bazen bir kolu, bazen değişik bir adı olarak geçmektedir. Halbuki Arsi veya Larisiler, Harezm'den muhaceret eden Müslüman Türkler'di. M. İ. Artamonov, Hazar Tarihi adlı eserinde bu konuda şöyle demektedir: "Arsiler'in kim oldukları konusu halledilmemiş olarak durmaktadır. Daha ziyade onları, bâkiyeleri Kafkaslar'da Osetinler'in oluşumuna katkıda bulunan, bununla birlikte Hazarlar döneminde Saltovo kültürünü temsil eden (Esiler) eski Aorslar'la ilişkilendirmektedirler. Ne var ki, Aorslar'ın ana kitlesi Hazar Denizi'nin doğusunda yaşamıştı. Strabon'un ifadesine göre Asiler, Pasiyonlar, Toharlar ve Sakaraullar'la birlikte Bactriya'yı ele geçirmişlerdi. Daha sonra onlar (Ar-siler) Parth'lar bünyesinde yer almış ve Parthia'da yönetici mevkileri (Arşaki hanedanı) ele geçirmişlerdi. Parthia, Çin salnamelerinde An-hsi adıyla geçmektedir. Doğu Türkistan'da yapılan arkeolojik kazılarda ele geçirilen ve çözülen birçok belge, onları bırakanların Arsiler oldukları sonucuna ulaşma imkanı vermektedir.. Ar-silerin Yüe-chi denilen halk olduğu sanılıyor. Daha sonraları ise Şemseddin Dimaşkî, Kıpçaklar'ın bünyesinde el-ars adlı bir kabilenin bulunduğundan bahsetmektedir. Çok muhtemeldir ki, büyük bir ihtimalle Türkmenistan'da yaşayan bu eski halkın herhangi bir kısmı, Arap fütuhatından ve İslamın yayılışından sonra şu veya bu sebeple Hazarya'ya göç etmiş ve Hazar melikinin hizmetine girmiştir."

9 T. Kuba.

Saklab (Sakalibe) [Slavlar]*

Arsiler'in kendi Müslüman kadıları vardır. Hazar başkentinde geçerli âdete göre yedi kadı bulunmak zorundadır. İkisi Müslümanlar, ikisi Hazarlar içindir. Hazarlar'ın davalarına bakanlar Tevrat'a göre hüküm verirler. İkisi Hristiyanlar içindir ve onlar da İncil'e[10] göre hüküm verirler. Bir tanesi ise Saklab, Rus ve diğer putperest halklar içindir. Putperest geleneklerine, yani aklî hükümlere göre karar verirler. Putperestler, daha önce karşılaşmadıkları mühim meselelerle karşı karşıya kalınca, Müslüman kadılara başvururlar. Davalarını da Müslüman kadılara getirirler ve İslam hukukuna göre verilen hükümlere uyarlar.

Bu civarda Hazar melikinden başka hiçbir hükümdarın paralı ordusu yoktur. Bu yöredeki tüm Müslümanlar, sözünü ettiğimiz "Arsi"lerden sayılırlar.

[II,, 12] Putperest olduğunu belirttiğimiz Ruslar ve Saklablar, melikin ordusu ve kullarıdırlar. Melikin ülkesinde Arsiler'in dışında Müslüman tacir ve zanaatkârlar da vardır. Bunlar, melikin adaleti ve sağladığı güvenlik sebebiyle buraya gelmişlerdir. Büyük bir camileri [Cuma mescidi]vardır. Minaresinin boyu melikin sarayının boyundan yüksektir. Başka mescitleri de vardır ve buralarda çocuklar için Kur'an kursları bulunur. Eğer Müslümanlar ve ülkedeki Hristiyanlar aralarında söz birliği etmiş olsalar, melikin onlara karşı çıkacak gücü olmazdı.

* İbn el-Arabi, Saklab'ın beyaz adam anlamında olduğunu kaydeder. Ebû Amr'a göre ise saklab, kızıl adam demektir. Ebû Mansur, saklabı açık sarı saçlı, kızıl renkli kişi olarak tarif eder ve Hazar ülkesine komşu olarak Rum dağları yükseklerinde yaşadıklarını kaydeder. Saklab kelimesinin çoğulu "Sakalibe"dir. Arapçada kızıl renkli adama da renginden dolayı 'saklab' denilir. İbn el-Kelbi, Rum, Saklab, Ermeni ve Frankların kardeş olduğunu belirtir. Ayrıca Endülüs'de ve Silciya'da 'saklab' adında coğrafi isimlere rastlanmaktadır. (çev.)

10 T. Hristiyanlığa.

Hazarlarda Hakan ve Melik

Mesudî der ki:

Burada sözünü ettiğimiz hakan değil, Hazar melikidir. Çünkü Hazarya'daki âdete göre hakanın nezdinde kendinden başka bir melik bulunmak ve kendisinin ayrı bir sarayı olmak zorundadır. Hakan sarayında oturur. Ata binmez; yönetici kesimin ve halkın karşısına çıkmaz; [II,13] dışarı adımını atmaz. Bir haremi vardır. Herhangi bir şey emretmez, herhangi bir yasak koymaz ve ülke işlerine karışmaz. Ancak, hakan olmadan melik ülkeyi yönetemez. Ülkenin işleri ancak hakan başkentte olduğu ve sarayında oturduğu sürece yürür.

Eğer ülkede herhangi bir kuraklık olur, yahut bir felaket yaşanır veya bir savaşta hezimete düçar kalınır, kısacası başlarına bir iş gelirse, zâdegânlar ve halk tabakası Hazar melikine müracaat ederek, "Bu hakan ve devri bize uğursuzluk getirdi; ya onu öldür, ya da ver biz öldürelim!" derler. Melik de bazen hakanı öldürmeleri için teslim eder, bazen bizzat kendisi öldürür, bazen de ona acır ve haksız yere öldürülmemesi için arka çıkar. İşte o sıralarda Hazarlar'ın âdeti böyleydi. Bu âdet eskiden de var mıydı, yoksa yeni mi çıktı bilmiyorum. Yalnız hakan daima Hazarlar'ın ileri gelen bir ailesinden çıkar. Sanırım melik onlarda eskidir. Vallahu a'lem.

Burtaslar

[II, 14] Hazarlar'ın tekneleri vardır. Bu teknelerle şehrin yukarı kısmından gelen ve yukarı akımlarında nehre karışan Burtas nehrinde gidip gelirler. Burtas sahillerinde yerleşik düzende yaşayan Türk halkları vardır. Bunlar Hazar melikine tâbidirler. Yerleşim merkezleri Hazarya ile Bulgar[11] arasındadır. Burtas nehri, Bulgar taraflarından akar. Bulgar'la Hazar arasında gidip gelen gemiler bu nehri kullanırlar. Burtaslar, daha önce de belirtildiği gibi, kendi adlarıyla anılan bu nehir boyunca yaşayan bir

11 BM. Burgur; T. Burguz.

Türk kabilesidir. Ülkelerinden "burtasiye" adı verilen kızıl ve kara tilki derisi getirilir. Bunlardan yapılan kürkün bir tanesinin değeri yüz dinar ve daha fazla fiyata satılmaktadır. Bu fiyat, kara tilki derisinden yapılanlar içindir. Kızıl olanların fiyatı daha düşüktür. Siyah olanını Arap ve Acem hükümdarları giyer ve hava atarlar. Çünkü siyah tilki kürkü[II, 15] onlar nezdinde samur, fennek[12] ve benzeri hayvan kürklerinden daha değerlidir. Hükümdarlar bu kürkten kalpak, kaftan ve çatma yaptırırlar. Üzerine kara burtasiye şerit çekilmemiş çatma ve kaftanı olmayan bir hükümdar düşünülemez.

Hazar nehrinin yukarı akımındaki mansabı bir körfezle Bintas [Nitas/Baltık] Denizi'ne birleşir. Buna Rus Denizi denilir. Oraya Ruslar'dan başka giremez. Ruslar bu denizin sahillerinden birinde yaşarlar.

Büyük ve putperest bir halktır. Herhangi bir hükümdarları ve düzenleri yoktur. Aralarında Bulgar [Burgur] hükümdarının şehrine gelip giden tacirler vardır. Ruslar'ın ülkesinde Horasan'ın Bençhir dağındaki ve Mayutıs [Maeotis/Azak] Denizi sahilinde yer alan Bulgar şehrindeki gibi gümüş madeni bulunmaktadır.

Bulgarlar

Bulgarlar, kanaatime göre yedinci iklimde yaşıyorlar. Türkler'in bir koludurlar. Kervanları sürekli Horasan'ın Havarizm [II, 16] civarına gider. Havarizm'den de onlara kervanlar gelir. Bu ticaret yolu, diğer Türk kabilelerinin topraklarından geçer ve onların koruması altındadır. İçinde bulunduğumuz şu 332[943/44] yılında Bulgar hükümdarı Müslümandır. Üç yüz on [922] yılından sonra gördüğü bir rüya sebebiyle Muktedir Billah zamanında Müslüman olmuştur. Oğlu hacca gitmiş ve Bağdat'a uğramıştır. Halife Muktedir, ona siyah bir sancak ile hediyeler verdi. Bir camileri vardır.

12 Fennek: Afrika'da yaşayan sarı ve uzun kulaklı bir tilki türü.

Bu hükümdar, elli bin ve daha fazla süvarisiyle Kostantiniyye topraklarına gaza eder ve ona yakın Rum, Endülüs, Burcan[13] [Burgonya], Celalika [Galiçya] ve İfrenc (Frank) arazilerine akınlar tertipler. Bulgar şehrinden Kostantiniyye'ye kadar olan mesafe bozkır ve yerleşim birimlerinden geçen iki aylık yoldur.

Müslümanlar Şam sınırındaki Tarsus'dan Dülefi adıyla tanınan [II, 17] Sugûr emîri Semel el-Hadim ve emrindeki Şamlı [Suriyeli] ve Basralı denizcilerin gemileriyle 312'de gazaya çıkıp Kostantiniyye Körfezi ağzından ve Rum Denizi [Akdeniz]den çıkışı olmayan başka bir ağzı geçerek Fenediyye[14] topraklarına geldiklerinde, karadan bir grup Bergar [Bulgar] onlara yardıma geldi ve hükümdarlarının yakında olduğunu bildirdi. Bu olay, Bulgar akıncılarının Rum Denizi (Akdeniz) sahiline kadar geldikleri şeklindeki beyanımızın delilidir. Bulgarlar'dan bir birlik Tarsuslular'ın gemilerine binerek onlarla birlikte Tarsus'a geldiler.

Bulgarlar, büyük ve güçlü bir halktır. Vuruşkandır. Çevredeki halklar onlara tabidir. Bu hükümdarla birlikte Müslüman olan bir Bulgar süvarisi yüz iki yüz kafir süvarisine karşı çarpışır. Günümüzde Kostantiniyye halkı onlardan ancak surları sayesinde korunmaktadır. Bu bölgedeki diğer halkların tamamı da aynı şekilde onlardan [II, 18] kale ve surları sayesinde korunurlar.

Bulgar topraklarında geceler yılın belli bir döneminde oldukça kısadır. Bir insanın tenceresindeki yemeği pişirinceğe kadar sabah olduğunu söyleyenler vardır. Önceki kitaplarımızda bunun astronomik sebeplerinden, bazı yerlerde sürekli altı ay gece, altı ay gündüz oluşunun nedenini belirtmiştik. Bu durum, oğlak burcuna yakın olan yerlerde görülür. Astrologlar, kronolojilerinde bunu astrolojik yönden izah etmektedirler.

13 Burcan kelimesi, Burgonya olarak kabul edilebildiği gibi, Bekrî'nin Burjanları *macusi* olarak nitelemesi sebebiyle, Normanlar şeklinde de değerlendirilebilir.

14 Minorsky'nin kaydına binaen, büyük bir ihtimalle Venedik'tir.

Ruslar

Ruslar, çeşitli kollara ayrılan kalabalık bir halktır. En kalabalık olanları Luzâne[15] denilen halktır. Bunlar, ticaret amacıyla Endülüs'e, Rumiyye'ye [Roma'ya], Kostantiniyye'ye ve Hazar'a giderler.

300 [912] yılından sonra her birinde yüz kişinin[16] bulunduğu yaklaşık beş yüz gemiyle gelerek, Hazar nehrine [Denizi'ne] bitişik Pontus Körfezi'ne girdiler. Burada Hazar melikinin iyi teçhizatlı askerleri vardır. Bunlar bu denizden ve Hazar nehrinin bir kolunun Pontus Denizi'ne döküldüğü [II, 19] kara tarafından gelenleri defederler. Çünkü göçebe Guzlar, bu kara parçasına gelerek burada kışlarlar. Hazar nehrini Pontus Körfezi'ne bağlayan bu nehir bazen donar. İşte Guzlar o zaman atlarıyla karşıya geçerler. Büyük bir nehirdir; çok katılaştığı için Guz atlarının ayakları altında çökmez ve onlar da Hazar topraklarına geçerler.[17] Bazen melikin burada onları defetmekle görevli askerleri bu işi yapmaktan âciz kalırlarsa, bizzat melik onlara karşı harekete geçerek buz üzerinden yürüyüp geçmelerini engeller

15 T. Mudgane; Marquart: Luzğane; Dunlop: Luz'aneiyye

16 Mesudî'nin her gemide yüz kişi bulunduğu kaydı, gerek bu konuyu derinlemesine inceleyen M. İ. Artamonov ve gerekse L. N. Gumilev, haylı abartılı bir rakam olarak görmekte; çünkü Rus vakayinamelerinde bu gemilerin en fazla kırk kişi alabildiği şeklindeki kaydını düşmektedirler. Buna göre 500 gemide 50 bin değil, en fazla 20 bin savaşçı vardı. Ancak, bu defa rakamlarda bir tenakuz göze çarpmaktadır. Bir an için Artamonov ve Gumilev'in itirazını doğru kabul edelim. Ruslar Hazar sahillerini 20 bin kişiyle vururken, bir iki ay boyu devam eden yağma hareketleri sırasında herhangi bir çatışma olmaması ve Ruslar'ın hiçbir kayıp vermeden Hazarya'ya geri dönmeleri mümkün değildir. Mesudi'ye göre, Arsiler'le Ruslar arasındaki çatışma sırasında, Hristiyanların da yardım ettikleri Müslümanların toplam sayısı 15 bindi. Rusları da 20 bin kabul edelim. Kayıtlara göre Ruslar'dan beş bin kişi kurtulmuş, on beş bin kişi ölmüştür. Mesudi her iki taraftan 30 bin kişi öldüğünü belirtmektedir. Bu durumda Müslümanların kamilen ölmüş olmaları gerekir ki, Ruslar'ın apar topar kaçmaları için bir sebep kalmamaktadır. Zaten Artamonov da İtil'e dönen Ruslar'ın tamamının 15 bin kişi civarında olduğu kanaatindedir. Demek ki Müslüman ordusunda 15 bin atlı, belki bir o kadar da piyade savaşçı vardı.

17 T. saldırırlar.

ve ülke sınırlarından uzaklaştırır. Yazları ise Türkler'in bu nehri geçmeleri mümkün değildir.

Rus gemileri, körfez girişinde görevli Hazar askerlerine yaklaşınca, Hazar melikine adam göndererek, [II, 20] ele geçirilecek ganimetin yarısını vermek şartıyla topraklarından geçip gitmelerine ve nehir yoluyla Hazar nehrine geçmelerine ve yukarıda belirttiğimiz gibi Cürcan, Taberistan ve diğer Acem ülkelerinin denizi sayılan Hazar Denizi'ne girmelerine izin vermesi talebinde bulundular. Melik onlara istedikleri izni verdi. Böylece Ruslar körfeze girerek, nehir mansabına ulaştıktan sonra nehrin bu kolunda yukarı doğru ilerleyerek, Hazar nehrine vasıl oldular ve oradan da Atil şehri üzerinden nehrin ağzına ve Hazar Denizi'ne dökülen yerine vardılar. Rus gemileri denize saçılarak, savaşçı birlikler Gîl, Deylem, Taberistan, Cürcan sahilindeki Abeskun, Naffata [Bakü civarı] ve Azerbaycan taraflarına dağıldılar. Azerbaycan'ın Erdebil [II, 21] şehrinden Hazar Denizi'ne kadar olan mesafe yaklaşık üç günlük yoldur.

Ruslar, oluk gibi kan döktüler; kadınlara ve çocuklara tecavüz ettiler, ganimet aldılar, akınlar düzenlediler, yaktılar, yıktılar. Sahillerde yaşayan halklar, eskiden beri oradan kendilerine hiçbir saldırı olmadığı için dehşete kapıldılar. Çünkü Hazar Denizi'ne ancak ticaret ve balıkçı gemileri gelirdi.

Ruslar Gîl, Deylem, Cürcan sahili, Berdaa, er-Ran,[18] Baylekân ve Azerbaycan halklarıyla ve İbn Ebi's-Sac'ın kumandanıyla savaştılar. Şirvan'ın Bakü adıyla bilinen Naffata şehri sahiline ulaştılar. Ruslar, daha önceleri de sahillere düzenledikleri saldırılardan dönerken Naffata'ya birkaç kilometre mesafedeki adalara sığınırlardı. O sıralarda Şirvan meliki Ali ibn el-Heysem'di. Ordusunu hazırladı. Teknelere ve tacirlerin gemilerine binerek bu adalara doğru yola çıktılar. Ruslar onlara karşı saldırıya geçti. Binlerce [II, 22] Müslüman öldürüldü ve boğuldu. Dediğimiz gibi, bu denize komşu olan halklar onlara bir zarar veremeyeceği için Ruslar burada aylarca kaldılar. Halk onlara karşı hazırlık-

18 Er-Ran=Arran: Azerbaycan'ın, eski adıyla Albanya denilen şimdi Gence civarı.

lıydı ve korku içindeydi. Bu deniz, çevredeki halkların faydalandıkları bir denizdi.

Ruslar, yeterince ganimet toplayıp, sıkılmaya başladıktan sonra Hazar nehri ağzına ve mansabına doğru ilerlediler. Hazar melikine adam göndererek, anlaşmaya uygun olarak mal ve ganimetlerden hakkına düşen payını yolladılar. Gerek Hazar melikinin ve gerekse askerlerinin gemi kullanma âdetleri yoktu. Eğer öbür türlü olsaydı, Müslümanlar için büyük bir felaket olurdu. Arsiler ve Hazarya'daki Müslümanlar olup biteni öğrenmişlerdi. Hazar melikine gelerek: "Bu kavimle bizim aramızdan çekil. Çünkü onlar Müslüman kardeşlerimizin topraklarına saldırdılar; kan döktüler, kadın ve çocukları köle ettiler!.." dediler. Melik onları engelleyemezdi. Yine de Ruslar'a haber göndererek, Müslümanların kendilerine saldırmaya hazırlandıklarını bildirdi. Müslüman askerler, nehir boyunca onları aramaya başladılar. [II, 23] İki taraf karşı karşıya gelince Ruslar gemilerinden indiler. Müslümanların on beş bin atlı ve zırhlı savaşçısı vardı. Atil şehrinde oturan Hristiyanlardan bir grup da Müslümanların yanında yer almıştı. Savaş üç gün sürdü. Allah Müslümanları muzaffer kıldı. Ruslar'ın bir kısmı kılıçtan geçirilmiş, bir kısmı boğulmuştu. Müslümanlar tarafından sahilde öldürülenlerin sayısı otuz bin civarındaydı.[19] Beş bin kadar Rus kurtulmuştu. Onlar da gemilerine binerek Burtas sınırlarına doğru çekildiler. Burtas topraklarına gelince gemileri bırakarak kara yoluyla ilerlediler. Bir kısmı da Burtaslar tarafından öldürüldü. Kurtulmayı başaranlar Müslüman Bulgarlar'a sığındılarsa da, onlar tarafından da kılıçtan geçirildiler. O yıldan sonra Ruslar bir daha böyle bir harekete kalkışmadılar.

19 Bu rakamı her iki taraftan ölenlerin toplamı olarak kabul etmek gerekir. Eğer Mesudî'nin her gemide yüz savaşçı olduğu doğru kabul edelirse, Ruslar'ın Hazar sahillerine 50 bin kişilik bir orduyla saldırdıkları, bunun da yağma hareketleri sırasında 15 binin öldürüldüğünü varsaymak gerekir ki, bir yağma hareketi için 15 bin kişi çok büyük bir kayıptır ve hiçbir zaman ele geçirilecek ganimet için göze alınabilecek bir rakam değildir.

Hazar Denizi, Karadeniz ve Azak Denizleri

Mesudî der ki:

[II, 24] Bu olayı anlatmaktan amacımız, Hazar Denizi'nin Mayutıs (Maeotis/ Azak) Denizi'ne ve Kostantiniyye Körfezi'ne bitişik olduğu iddiasına cevap vermekti. Eğer iddia edildiği gibi bu denizin Mayutıs veya Pontus Denizi (Karadeniz) tarafından Kostantiniyye Körfezi'yle bağlantısı olmuş olsaydı, Ruslar mutlaka oraya (Karadeniz'e) çıkarlardı. Çünkü belirttiğimiz gibi bu onların denizidir. Bu denizin (yani Hazar Denizi'nin) sahillerinde yaşayan halklar ve Acemlerin denizinin diğer denizlere bağlanan herhangi bir körfezi olmadığı konusunda ihtilaf yoktur. Zaten küçük bir denizdir ve hakkında her şey bilinmektedir. Rus gemilerinin bu ülkelere yaptıkları seferle ilgili anlattıklarımız diğer halklar tarafından da bilinmektedir. Hangi yılda olduğu dahi malumdur. 300 [912] yılından sonradır ama tarihini unuttum. Belki de Hazar Denizi'nin Kostantiniyye Körfezi'yle bağlantılı olduğunu söyleyen kişinin Hazar Denizi'yle kastettiği şey, Bulgarlar'ın ve Ruslar'ın denizi [II, 25] olan Mayutıs [Azak] ve Pontus denizidir. Doğrusunu Allah bilir.

Hazar Denizi Civarı

Taberistan sahili bu deniz (Hazar) üzerindedir. Burada Hum denilen bir şehir bulunmaktadır. Sahile yakın bir burundur. Onunla Amul [Etil] arasında gündüz gidişiyle bir saatlik bir mesafe vardır. Cürcan'a yaklaşık üç günlük mesafedeki Abeskun şehri de denizin Cürcan sahili üzerindedir. Gîl ve Deylem de yine bu sahildedir. Bunların arasında işleyen ticaret gemileri Etil şehrine gelerek, Hazar nehri yoluyla şehre girer. Hazar Denizi'nde adını saydığımız bu şehirlerden hareket eden gemiler Bakü'ye gelirler. Burası beyaz ve diğer neft madeni şehridir. Allah daha doğrusunu bilir, ama dünyada beyaz neft [Doğalgaz] sadece burada bulunur. Bakü, Şirvan sahilindedir. Bu neft madeninin olduğu yerde bir meşale vardır. Bir ateş kaynağıdır; sürekli yanar ve göğe doğru atılır.

Sahilin karşı tarafında adalar yer alır. [II, 26] Bunlardan birisi sahile üç günlük mesafededir. Üzerinde büyük bir meşale vardır. Senenin belli zamanlarında sapsarı olur ve oradan çıkan büyük bir ateş, yüksek dağların sivri tepeleri gibi göğe doğru yükselir ve denizi oldukça aydınlatır. Öyle ki, bu ateş karadan yüz fersah mesafeden görülebilir. Bu meşale, Frenk topraklarından Sikiliyye [Sicilya] ve Afrika'da Mağrip'deki volkan dağının meşalesini andırır.

Yeryüzü yanardağları arasında Mehrac ülkesindekinden daha şiddetli ses çıkaran, daha koyu duman üfleyen ve daha fazla alev saçan başka bir yanardağ yoktur. Ondan sonra Eşga [Saba][20] ile Şıhr'daki [Shihr] Hadramut'a doğru yer alan Berehut vadisindeki yanardağ gelir. Yemen'le Omman arasındadır. Çıkardığı ses, şimşek gürültüsünü andırır. Kilometrelerce uzaktan duyulur. Dağ gibi [II, 27] kocaman ateş parçalarını ve siyah kayaları havaya doğru öyle yükseğe fırlatır ki, kilometrelerce uzaktan görülebilir. Bunlar sonra tekrar aşağı doğru iner ve ya tekrar dibine, ya da çevreye saçılır. Bu alev parçalarının içinden bazen ışığı hararetten kıpkırmızı olmuş taş parçaları çıkar. Biz, Ahbar ez-Zaman adlı kitabımızda yeryüzündeki volkanların oluşum sebebini ve hangi maddelerden teşekkül ettiğini açıklamıştık.

Hazar Çevresinin Doğası

Bu denizde, Cürcan sahilinin karşısına düşen başka adalar da vardır. Orada akdoğanın bir türünü avlarlar. Bu akdoğan cinsi, kanatlı yırtıcılar içinde en hızlı olanıdır. Ehlileştirilmeye en az yatkın olan da bu türdür. Fakat onun da zayıf bir yönü vardır. Çünkü adalarda onu avlayan avcı balıkla besler ve dolayısıyla gıdası değiştiği için zayıflar. Fars, Türk, [II, 28] Rum, Hint ve Araplardan kanatlı yırtıcı ve parçalayıcılar hakkında bilgi sahibi olanlar, rengi beyaza çalar doğanın diğer doğanlar arasında en hızlısı, en güzeli, vücut yapısı itibariyle en seçkini, en cesuru ve eğitilmeye en yatkını olduğunu söylüyorlar. Bu

20 BM. Esfar; T. Nesfa=Saba.

doğan, göğe doğru en fazla yükselen, en yükseğe çıkabilen, havada en uzak mesafeye kanat çarpabilen türdür. Bunun sebebi vücudundaki ısı ve kalp hararetidir ki, diğer doğan türlerinde bu özelliğe rastlanmaz. Yaşadığı yerlerin farklılığına göre rengi de değişir. Örneğin Ermeni topraklarında, Hazarya'da, Cürcan'da ve oralara komşu olan Türk ülkelerinde karın çok olması sebebiyle rengi beyazdır.

Bütün Türk hükümdarlarının tâbi olduğu bilge bir Türk hakanının şöyle dediği rivayet olunur: "Ülkemizin doğanlarının yavruları yumurtadan çıkınca, göğün çok yükseğine, yoğun soğukların olduğu kısımlarına yükselir, orada yaşayan hayvanları [II, 29] yakalayıp indirir ve onlarla yavrularını beslerler. İyi beslendikleri için hızlı bir şekilde büyür ve güçlenirler. Bu yavrular, çoğu kez bu avları yuvalarında parçalanmış olarak bulurlar." Galinos'a göre havanın sıcak, nemli ve soğuk oluşu, yükseklerde rüzgarın kuvvetli olmasına yol açmaktadır. Havada yaratıklar ve orada yaşayanlar vardır. Belinas ise şöyle der: "Eğer iki unsurda yani su ve toprakda yaratıklar ve yaşayanlar varsa, iki üst unsurda yani hava ve ateşte de yaratıkların ve yaşayanların olması gerekir."

Kuşla Avlanan ilk Hükümdarlar

Harun er-Reşid'le ilgili haberlerden birinde anlatıldığına göre, kendisi bir gün Musıl'da avlanmaya çıkmış. Elinde de akdoğan varmış. Kuş çırpınıp duruyormuş, o da onu uçurmuş. Hayvan bir süre gökte kanat çırpıp gözden kaybolmuş. Sonra kendisinden ümit kesildiği bir sırada yeniden görünmüş. Ayaklarında yılana veya [II, 30] balığa benzer bir hayvan asılıymış. Hayvanın balık kanatları gibi telekleri varmış. Harun er-Reşid'in emriyle doğanın getirdiği av bir leğene konulmuş. Avdan döndükten sonra huzuruna gelen bilginlere "Havada yaşayan bir şey biliyor musunuz?" diye sormuş. Mukatil adındaki bilgin şu cevabı vermiş: "Ey mü'minlerin emîri, dedeniz Abdullah ibn Abbas'dan bize nakledildiğine göre, gökyüzünde çeşitli yaratıklar yaşarlarmış ve orasının sakinleri varmış. Onlar arasında bize en

yakın olanı gökyüzünde yumurtlayan ve yavrusu orada doğan hayvanmış. Bu yumurtayı kesif hava yüksekte tutar ve yılan veya balık şeklini alıncağa kadar ona bakarmış. Onların teleksiz kanatları varmış. Ermenistan'daki akdoğanlar onları yakalarlarmış." Bunun üzerine Harun er-Reşid leğeni getirterek, onlara hayvanı göstermiş ve o gün Mukatil'i ödüllendirmiş.

Mısır'da ve başka ülkelerde ilim tahsil edenlerden bazıları, havada şimşek gibi hızlı hareket eden yılanlar gördüklerini [II, 31] ve bunların yeryüzünde bir hayvanın üzerine düşüp, işini bitirdiklerini anlattılar. Bazen geceleri onun havada uçuş ve hareket sesi duyulur. Bu, yeni elbisenin hışırtı sesine benzer. Konu hakkında bilgisi olmayanlar ve kadınlardan bunun büyüleyici bir ses olduğunu, kamışlar arasında uçan kanatlı yaratıkların sesini andırdığını söyleyenler de vardır. Halk arasında bu konuz çok dedikodu dolaşır. Onların bu konuda ileri sürdükleri delil, sudaki hayvanlar için geçerli olan şeyin, iki hafif unsur yani hava ve ateş için de geçerli olduğu; su ve toprak gibi iki ağır unsurda olan yaratık ve hayvanların burada da bulunduğu görüşüdür.

Mesudî der ki:

Bilgeler ve hükümdarlar doğanı tasvir ederken, mübalağaya kaçmış ve övmüş de övmüşler. Örneğin Türk hakanı, "Doğan daima cesurdur", İran şahı Anuşirvan, "Doğan, dosttur; pike yapmayı iyi becerir ve [II, 32] bulduğu fırsatı kaçırmaz"; Bizans imparatoru ise "Doğan, cömert bir kraldır, bir şeye ihtiyacı olursa onu alır, ihtiyacı olmayan şeyi de bırakır" demişlerdir.

Bu konuda filozoflar da şunları söylemişler: "Doğan, ayakları uzun, iki küreği arası açık olsa bile, yükseklerde rızık aramakta hızlı ve güçlüdür. Dolayısıyla en uzak mesafeye gider, en hızlı hareket eder. Halbuki şahin ayaklarının uzunluğu ve cüssesinin iriliği yüzünden tekraren kanat çırparak, güç sarfederek hedefine ulaşır. Doğan kanatlarının kısalığı ve cüssesinin hafifliği sebebiyle kısa menzil uçar. Eğer menzil uzarsa yorulur ve bıkkınlık gelir. Yırtıcılar, ancak kısa bacaklıları yakalarlar. Mesela bıldırcın, keklik, yaban tavuğu ve benzerleri bacakları kısa olduğu için kısa menzilli uçabilirler."

Edhem b. Muhriz'in anlattığına göre atmacayla ilk avlanan kişi Haris b. Muaviye [II, 34] bin Sevr el-Kindî'dir. Ona Ebû Kinde de derler. Rivayete göre bir defasında avlanmak amacıyla serçe için bir ilmik hazırlamış, fakat birden atmaca oraya gelen ve ilmiğe takılan serçeye saldırmış ve o da takılıp kalmış. Bu atmacanın adı "sakar"dır, fakat "ecdel" ve "ekder" de denir. Atmaca ilmiğe yakalanan serçeyi yemeye başlamış. Hükümdar onu beğenmiş ve yanına getirtmiş. Atmacanın kanadı kırıkmış. Böylece hayvan serçe yemeye alışmış. Hükümdar onu sarayının bir kenarına atmış. Bakmış ki bir süre sonra hayvan ehlileşmiş ve kaçmaya çalışmıyor. Kendisine bir şey verilirse yiyor, sahibinin elinde et görürse eline doğru atılıyormuş. Hatta çağrıldığı zaman geliyor ve elden karnını doyuruyormuş. Böylece onu yanlarında taşımaya başlamışlar. Bir gün bir güvercin görünce sahibinin elinden havalanarak onu yakalamış. Bunun üzerine hükümdar onu yanına alıp, avlanmaya başlamış. Yine bir gün hükümdar yolda yürürken, birden bir tavşan fırlamış, fakat atmaca havalanıp onu yakalamış. [II, 35] Böylece Araplar o günden sonra onu avda kullanmaya başlamışlar, daha sonra da başka insanlar aynı şeyi yapmışlar.

Şahinlere gelince, Rum (Bizans) kralının Mehdi'ye hediye olarak gönderdiği filozof Ersetcanus'a ait kitapta anlatıldığına göre, Rum krallarından Fisyan[21] adlı birisi, bir gün bir şahinin su kuşunun üzerine hızlı bir şekilde inip, ona vurduğunu, sonra tekrar havaya yükselip tekrar dalış yaptığını ve bu işi defalarca tekrarladığını görünce şöyle demiş: "Bu öğretici bir kuştur. Bize sudaki bir kuşa nasıl dalış yapma gücüne sahip olduğunu ve ayrıca havada nasıl hızla yükseldiğini de gösteriyor. Asi bir kuş o!" Ama onun tekrar tekrar yükselip inişindeki zarif hareketler hoşuna gitmiş. Şahinle ilk avlanan kral odur.

Said bin Ufeyr, Hişam b. Hudeyc'den nakletmiştir:

Makedonya kralı Kostantinos, doğanla [II, 36] avlanmaya çıkmış ve Pontus Körfezi'nin Rum Denizi'ne akan kısmına gelmişti. Körfezle deniz arasında kalan geniş ve uzun bir bozkıra çıktı.

21 T. Sinan.

Orada bir şahinin bir su kuşuna hücum ettiğini gördü. Şahinin hızlılığı, çevikliği ve avını yakalamadaki kararlılığı hoşuna gitmişti. Onun avlanmasını emretti ve yakalandıktan sonra onu eğitti. Kostantinos (Bizans imparatorları arasında) şahinle avlanan ilk kişidir. Bozkırın rengarenk çiçeklerle bezeli olduğunu görünce, "Burası denizle nehir arasına hâkim bir nokta. Bir şehir kurmaya elverişli şekilde geniş ve uzun" dedi ve Kostantinos şehrini kurdu. Kitabımızın Bizans imparatorları bölümünde Kostantinos'dan bahsedeceğiz. Çünkü o Hristiyanlığa kanat gerenlerdendi ve rivayete göre Kostantiniyye'yi kurmasının sebeplerinden biri de bu idi..

Mesudî der ki:

İlim ehlinden bazıları, kartallarla ilk avlananların batılılar olduğunu belirtirler. Bizanslılar onun gücünün büyüklüğünü, pençelerinin keskinliğini görünce, bilge kişileri şöyle dediler: "Şerri hayra çevrilebilecek [II, 38] bir hayvan bu." Anlatıldığına göre Bizans imparatoru İran şahına bir kartal göndermiş ve ona bu kuşun avlanmasını beğendiği atmacadan daha fazla işe yarar olduğunu belirtmiş. İran şahı kuşu eğitmiş ve bir gazel üzerine salmış. Kartal gazeli yakalayıp parçalamış. Şah gördüğü manzara karşısında memnun bir şekilde geri dönmüş. Sonra iyice eğitmek için hayvanı aç bırakmış. Fakat kartal şahın çocuklarından birine saldırıp öldürmüş. Bunu gören şah, "imparator evlatlarımızı ordusuz kırıp geçirdi" demiş. Sonra kendisi de imparatora bir kaplan göndermiş ve kartalın yaptıklarından hiç bahsetmeden, bu kaplanın gazel ve benzeri vahşi hayvanları öldürdüğünü yazmış. Kaplanın güzelliği imparatorun çok hoşuna gitmiş ve onun pantere benzediğini söylemiş, ama yırtıcılığını hiç hesaba katmamış. Bir gün kaplan imparatorun kızlarından birini parçalamış. Bunun üzerine imparator şöyle demiş: "Şah bizi avladı; eğer biz de onu avlamışsak ödeştik sayılır". Cürcan [Hazar] Denizi'nden ve oradaki adalardan bahsederken, tuttuk yırtıcı türlerine dalıverdik. Yunan hükümdarlarını anlatırken doğanlardan, diğer yırtıcılardan ve türlerinden bir miktar bahsedeceğiz.

Hayzan

Şimdi tekrar Bab el-Ebvâb, sur boyunca yaşayan halklar ve Kabh dağına dönelim. Daha önce bu halklara komşu ülkeler arasında en belalısı Hayzan [Hayzak] tır. Hükümdarı Müslümandır ve kendisinin Arap Kahtan oğulları soyundan olduğunu ileri sürmektedir. 332 [943/44] yılı itibariyle bu melikin adı Selifan'dı. Ülkesinde kendisinden, oğullarından ve ailesinden başka Müslüman yoktur. Kanaatime göre bu bölgedeki tüm hükümdarlara böyle bir yakınlık izafe edilmektedir. Hayzan ülkesiyle Bab el-Ebvâb arasında Müslüman Araplara mensup insanlar yaşarlar ve bunlar Arapçadan başka hiçbir dili iyi konuşamazlar. Burada ormanlıklar, fundalıklar, vadiler ve büyük nehirler vardır. Buralar fethedildiği günden itibaren [II, 40]Arap yerleşim birimlerinden gelenler bu köylere yerleşerek, çevreye saçıldılar. Hayzan [Hayzak] topraklarına komşudurlar. Ama ağaçlardan ve nehirlerden uzak dururlar. Bab el-Ebvâb'a otuz mil kadar bir mesafede yaşarlar. Bab halkı onlara yardım ederler.[22]

Kürc [Gürcistan][23]

Hayzak ülkesinden Kabh dağına ve Serir'e doğru gidişte Berzeban[24] adında bir hükümdar yaşar. Müslümandır. Ülkesine Kürc [Gürcistan] denilir. Çadırlarda yaşarlar. Bu ülkeye tabi her ülkeye Berzeban denilir. Berzeban'dan sonra Gumik[25] denilen

22 T. Dostça davranırlar; Albulhamid'in rivayeti: Onlardan uzak dururlar.

23 Mesudî'de Kürc olarak geçen Gürcistan, çeşitli halkların dillerinde oldukça farklı isimlerde söylenmektedir. Örneğin Yunan ve Latin müellifleri İberya, İverya, İvrya; Ermeniler Virk, Vrats veya Verya; Arap müellifleri Curzan, Curya ve Gurz olarak yazmaktadırlar. Hudud el-Alem'de Derya-i Gurz ifadesiyle Karadeniz kastedilmektedir. Avrupalılar Georgie, Ruslar Gruzya, bizzat Gürcüler ise efsanevi ataları Kartlos'a istinaden Kartli derler.

24 T. Medreman.

25 M. İ. Artamonov, Mesudî'nin kaydına itiraz ederek, İbni Rusta'nın verdiği bilgiyi esas almakta ve Gumik'i bir bölge değil, zaptedilmesi zor, muhkem bir kale olarak kabul etmektedir. (Hazar Tarihi, s. 301.)

ülke gelir. Burada yaşayanlar Hristiyandır ve tabi oldukları bir hükümdarları yoktur; başlarında şefleri bulunur. El-lan [Alan] ülkesi halkıyla barış halindedirler.

Onlardan sonra Serir ve Cebel yönünde Zirikeran denilen bir ülke gelir. Zirikeran, 'zırhcı' veya 'zırh yapan kişi' demektir. Çünkü ülke halkının çoğunluğu [II, 41] zırh, eyer, üzengi, kılıç ve bunlara benzer demir âletler imal ederler. Çeşitli dinlere mensupturlar. Orada Müslüman, Hristiyan ve Yahudiler vardır. Ülkelerinin (iklim şartları) serttir ve bu sertlik yüzünden komşu halklarca tecrit edilmişlerdir.

Serir (Avar)

Bunlardan sonra Serir (Avar) ülkesi gelir. Krallarına Filanşah denir. Hristiyandır.

Daha önce bu hükümdarın Behrâm Gûr'un torunlarından olduğunu belirtmiştik. Ona sahib-i serir (Serir'in sahibi) denilmesinin sebebine gelince; son Sâsânî hükümdarı Yezdigerd mağlup olunca altın tahtını (serir), hazinelerini ve mallarını Behrâm Gûr'un torunlarından birine teslim etmiş ve bahsedilen ülkeye gitmesini, kendisi gelinceye kadar onları muhafaza etmesini emretmiştir. Fakat Horasan'a giden Yezdigerd orada öldürüldü. Bu olay, belirttiğimiz gibi Osman b. Affan'ın halifeliği zamanında vukû buldu. Sözü edilen kişi bu ülkeye gelerek, [II, 42]tahtı ele geçirdi ve arkasından hükümdar oldu. Bu yüzden kendisine 'sahib-i serîr' adı verilmiştir. Ülkesinin başkenti Khunzakh[26] adıyla bilinir. Hükümdarın 1200 köyü vardır. Bu köylerden istediğini kendisine köle olarak alabilir.

Serir, sert ve sert olduğu kadar da müstahkem bir ülkedir. Kafkas vadilerinden bir vadidir. Hazarlar'a karşı başarılı saldırılar gerçekleştirirler. Çünkü Hazarlar ovada, onlar ise dağda yaşarlar.

26 BM. Humruc, T. Cubruc; Hudud el-Alem'de de Khunzakh olarak gösterilmekte, fakat d'Ohsson Khandakh varyantını zikretmektedir. Theophylactos Simocatta'nın sözünü ettiği gerçek Avarlar'ın bunlar olup olmadığı konusu tartışmalıdır.

El-Lan [Alanlar]

Ondan sonra El-lan [Alan] toprakları gelir. Hükümdarlarına Kerkündac denir. Diğer hükümdarları da genel olarak bu ünvanı kullanırlar. Tıpkı filan-şah ünvanının diğer Serir hükümdarları tarafından kullanıldığı gibi. El-lan'ın başkenti Magas'dır ve anlamı da 'kurumuş kuyu'[27] demektir. Başkentin sarayları ve mesire yerleri vardır. Diğer şehirlerden yaşamak için buraya gelirler. İçinde bulunduğumuz günlerde El-lan ile sahib-i serir arasında sıhrî yakınlık mevcuttur. Birbirlerinin kızkardeşiyle evlenmişlerdir. [II, 43] El-lan hükümdarları İslamın zuhurundan sonra ve Abbasi hanedanı döneminde Hristiyanlığı kabul etmişlerdir. Daha önce putperest idiler.

Fakat 320 [932] yılından sonra Hristiyanlıktan dönerek, daha önce Rum (Bizans) imparatorunun göndermiş olduğu papaz ve keşişleri ülkeden kovdular.[28]

El-lan ülkesi ile Kabh dağı arasında bir kale ve büyük bir vadiye açılan bir köprü vardır. Bu kaleye El-lan kalesi denir. Bu kaleyi eski zamanlarda ilk Fars hükümdarlarından İspendiyar b. Bistasf [Yüstasif; Yustasif bin Behrasif] kurdurmuş ve oraya Ellanların Kabh dağına gelmesini engelleyen askerler yerleştirmiştir. El-lanlar, ancak bu kalenin alt tarafında yer alan köprüden geçerek oraya gidebilirler. Kale, sarp bir kayalık üzerindedir. Kaledekiler izin vermedikçe oraya ulaşmanın, onu fethetmenin imkanı yoktur. Bu kayalık üzerine kurulan kalenin orta-

27 BM ve T. de 'diyanet'.

28 Alanlar Hristiyanlığı kabul ettikten sonra Bizans'ın kışkırtmasıyla Hazarlar'a önemli ölçüde zararlar veriyor, ani saldırılar düzenleyerek gelir kaynaklarına hissedilir darbeler indiriyorlardı. Ancak, Hazar meliki Aaron [Harun] Alanlar'a karşı Guzlar'ı harekete geçirdi ve onlarla birlikte ordu sevkederek Alanlar'ı mağlup edip, hükümdarlarını esir aldı. Bununla birlikte Aaron, Alan kralını öldürmediği gibi kızını da oğlu Yosif'e nikahlayarak akraba oldu. Bu olay üzerine Alanlar Bizans'a sırtlarını döndüler ve ülkedeki piskopos ve din adamlarını sınır dışı ettiler. Yine de Hristiyanlık Alanya'da yayılmasını sürdürdü. Yani Alanlar'ın Hristiyan din adamlarını ülkeden kovmaları dini sebepli değil, siyasî sebepliydi.

sında içme suyu bulunan bir kaynak vardır. Kaynak, kayanın tepesinden çıkmaktadır. Dünyanın en müstahkem kalelerinden biridir. [II, 44] Farslar şiirlerinde bu kaleden ve İsbendiyar b. Bistasf'ın onu nasıl yaptırdığından bahsederler.

İsendiyar, doğuda birçok halkla savaşmış; Türkler'in ülkelerinin uzak noktalarına kadar ilerlemiş ve zaptı mümkün olmayan ve büyük bir alanı kaplayan müstahkem Sufr [bakırdan inşa edilmiş] şehrini tahrip etmiştir. Farslarda bu şehirle ilgili atasözleri vardır. İspendiyar'ın yaptığı işler ve bizim anlattığımız hususlar, İbni el-Mukaffa'nın Arapçaya tercüme ettiği 'Beykar'[29] adlı kitapta mevcuttur. Mesleme b. Abdulmelik b. Mervan Kafkasya'ya gelip bu kaleyi fethettikten sonra onu koruması için bir miktar Arap asker bırakmıştır. Bazen Tiflis sınırından kara yoluyla oraya erzak ve giysi gönderilirdi. Tiflis ile kale arasındaki mesafe [II,45] beş günlük yoldur.

Kaledeki tek bir savaşçı dahi diğer kâfir hükümdarların buradan geçmesini engelleyebilir. Çünkü kale oldukça yüksektir ve hem yola, hem de vadi köprüsüne hakim noktadadır.

El-lan hükümdarının otuz bin kişilik bir süvari ordusu vardır. Kendisi diğer hükümdarlar arasında (en) güçlüsü, (en) savaşçısı ve (en) siyasetçisidir. Arazileri ve yerleşim birimleri birbirine ulanır gider. Köyler birbirine öylesine yakındır ki, birinde bir horoz ötmüş olsa, diğerlerinden karşı cevaplar işitilir.

Keşek [Kaşak]

El-lan ülkesinden sonra, Kabh dağı ile Rum Denizi [Karadeniz] arasında yaşayan ve Keşek denilen bir halk vardır. Temiz bir halktır. Mecusidirler. Bu bölgede adını saydığımız halklar arasında onlar kadar temiz yüzlü, onlar kadar saf renkli başka bir halk yoktur. Erkekleri en yakışıklı, kadınları en güzeldir. Boy posları gelişkin, vücutları mevzun ve narin yapılıdırlar. Kadın-

29 BM. Kitab el-benkeş; T. Kitab es-sekes.

ları [II, 46] son derece tatlıdır. Keten, Bizans ipeği, saklatun[30] ve diğer sırmalı kumaşlardan mamül elbiseler giyerler. Ülkelerinde bütün giysiler ketenden yapılır. Burada Debikîden[31] daha ince ve daha dayanıklı parlak bir türü vardır. Bir elbisenin değeri on dinara kadar çıkar. Bu elbise onlara İslam ülkelerinden gelmektedir. Bazen komşu ülkelerden de getirilmektedir, ama sözünü ettiğimiz (pahalı elbiseler) bu komşular tarafından getirilmez.

El-lanlar, bu halkı hâkimiyet altında tutmaya çalışmaktadır. Keşekler, El-lanlar'ın yarısı kadar yoktur, ama deniz sahiline bakan kaleleri sayesinde onlardan korunurlar. Kenarında yaşadıkları denizin hangi deniz olduğu konusu ihtilaflıdır. Kimine göre Rum Denizi, kimine göre Puntos Denizi'dir. Fakat denizden Tarabezunda topraklarına yakındırlar. Gemilerle Tarabezunda ile sürekli ticaret yaparlar.

Onların El-lanlar'dan daha zayıf olmalarının sebebi, [II, 47] başlarında hepsini bir yönetimde toplayacak bir hükümdarlarının olmamasıdır. Eğer tek bir yönetim altında toplanmış olsalar, ne El-lanlar onlara diş geçirebilir, ne de diğer halklar.

Keşek kelimesinin anlamına gelince; bu Farsça bir kelimedir ve kibirli ve gururlu anlamındadır. Farslar, birisi kibirlenerek, nazlı nazlı yürüdüğü zaman ona "keş" derler.

Bu deniz sahilinde sözünü ettiğimiz halktan sonra ülkelerine Yedi Ülke denilen başka bir halk yaşar. Büyük ve güçlü bir halktır; ülkelerinin sınırları geniştir. Bu halkın kimliğini bilmiyorum, dinleri hakkında da bilgi edinemedim.

Onlardan sonra büyük bir halk daha vardır. Onlarla Keşek toprakları arasında Fırat kadar büyük bir nehir vardır. Puntos Denizi'ne dökülür. Tarabezunda şehri bu nehir kenarındadır. Bu halka İrem derler. Tuhaf ahlaklı bir halktır. Görüşleri [dinleri] cahiliyye (dinidir). [II, 48] Deniz sahilinde yaşayan bu halk hakkında enteresan bir haber nakledilir. Her yıl onlara büyük bir balık gelir, onlar da ondan bir miktar (et) alırlar. Balık daha sonra

30 Saklatun veya Saklatin, skarlet giysilerin dokunduğu bir Bizans şehri. Bu şehirde dokunan skarlet kumaşlara da doğrudan 'saklatun' denilirdi.

31 Debik şehrinde dokunan kumaş.

tekrar onlara diğer tarafından yaklaşır, oradan da (et) alırlarmış, fakat daha önce et aldıkları kısım eski haline gelirmiş. Bu balıkla ilgili rivayet, bu bölgedeki putperestler arasında yaygındır.

Bu halktan sonra dört dağ arasında kalan bir sahil uzanmaktadır. Dağların her biri oldukça sarp ve göğü yararcasına yükselmektedir. Bu dört dağ arasında yaklaşık yüz mil uzunluğunda bir sahra vardır. Bu sahranın ortasında sanki pergelle çizilmiş gibi yusyuvarlak bir daire bulunur. Bu daire sanki dönüyormuş gibi sert bir taşa içi boş olarak çizilmiş çukuru andırır. Çapı yaklaşık elli mildir ve dik kısımları, aşağıdan yukarı doğru bina edilmiş bir duvar gibi aşağı doğru gitmektedir. Derinliği yaklaşık iki mildir [II, 49] ve bu daireye ulaşmanın mümkünü yoktur. Geceleri değişik yerlerinde birçok ateşler görünür. Gündüzleri ise köyler, mamureler göze çarpar. Bu köyler arasında akan nehirler bulunur. Orada insanlar ve hayvanlar yaşamaktadır. Ancak bunlar, çukurun derinliği sebebiyle latif cisimler gibi görünürler. Onların hangi milletten oldukları bilinmiyor; zaten kendileri de hiçbir yerden dışarı çıkamazlar. Yukarıdaki birinin de hiçbir şekilde aşağı inmesi mümkün değildir.

Maymunlar

Bu dört dağın ötesinde, deniz sahiline doğru fazla derin olmayan başka bir çukur daha vardır. Fundalık ve ormanlarla kaplıdır. Yuvarlak yüzlü, dik yürüyen maymun türleri bulunur. Görünüşleri insanları andırır. Ancak, kıllıdırlar ve belki de maymun familyasının nadir bir türüdür. Son derece anlayışlı ve dirayetlidirler, ama dilleri yoktur ve dertlerini konuşarak anlatamazlar. Bununla birlikte işaretlerle söylenen her şeyi [II, 50] anlarlar.

Bir defasında bu maymunlardan birini yakalayıp o bölgedeki bir krala getirmişler. Kral da maymunun zehirli yiyecek ve içecekleri tanıma özelliğinden dolayı onu eğitmiş ve başının üzerine dikip çaşnegir gibi kullanmaya başlamış. Kral yemeğini önce maymuna uzatır, maymun onu koklarmış. Sonra yemekten bir parça verilirmiş. Eğer maymun verilen yemeği yerse kral da yer,

yemezse onun zehirli olduğunu anlar ve uzak dururmuş. Çin ve Hint hükümdarlarından çoğu da maymunlardan bu şekilde yararlanmışlardır. Daha önce Çin'den Halife Mehdi'ye gelen bir elçilik heyetinin maymunun faydalarından söz ederek, kendi hükümdarlarının ondan yemeklerin tadılması konusunda nasıl yararlandıklarını anlattıklarını belirtmiştik. Yine Yemen'deki maymunların ahvalinden, Davud oğlu Süleyman aleyhisselamın Yemen'de maymunlara dokunulmaması konusunda yazdığı demir tabletten; keza maymunların Muaviye b. Ebû Süfyan'ın valisiyle olan meselesinden ve Muaviye'nin onlarla ilgili olarak yazdığı mektuptan.. da [II, 51] bahsetmiştik. Dünyadaki maymunlar arasında yukarıda sözü edilen türden daha zeki, ama daha pis olanı yoktur.

Maymunların pis oluşlarının sebebi sıcak iklimde yaşıyor olmalarıdır. Örneğin Nuba [Nubya]da ve Nil mansabının yukarı kısımlarını müteakiben Habeş topraklarında yaşayan türünü ele alalım. Bu maymuna "nubiyye" denir. Ufak tefektir ve küçük yüzlüdür. Bir Nubyalı gibi açık siyah renklidir. Maymuncularla beraber dolaşır, mızrağın tepesine tırmanır, en uç kısmına varır. Yukarıda sözünü ettiğimiz bir başka türü, Saklabların [Slavların] ve komşu halkların ülkelerine doğru, kuzey kesimdeki sık ağaçlıklar ve ormanlarda yaşar. Bir de Çin Denizi'nde Zabic ülkesindeki körfezlerde, Mehrac topraklarında yaşayan türü vardır. Bu körfezlerdeki maymun türleri meşhurdur ve pek çoktur..

Halife Muktedir Billah'a bu maymunlardan bir miktarı kafesler içinde getirilmişti. İçlerinde sakallı, uzun tüylü olanları vardı; kimisi yaşlı, kimisi gençti. Maymunlardan başka büyük yılanlar ve denizden edinilen tuhaf hediyeler de vardı. Bunları o zamanki Omman emîri Ahmed b. Hilal getirmişti. Bu maymunların özellikleri, suyun ortasında timsahları avlamak için onları yem olarak nasıl kullandıkları, Keleh [Kala], Zabic gibi ülkelere giden Siraflı ve Ommanlı denizciler arasında iyi bilinir. Gerçi Cahiz timsahların ancak Mısır'daki Nil'de ve Sind'deki Mihran nehrinde bulunduğunu söylerse de, [II, 53] biz daha önce onların bulundukları yerler hakkında bilgi vermiştik.

Yemen'e gelince, bu ülkeye giren kişi, her yerde rastlanan maymunların sayılamayacak kadar çokluğu karşısında şaşkına döner. Maymunlar Nahle vadisinde görülür. Burası Cened ile Zebîd arasındadır. Zebîd'in hâkimi, içinde bulunduğumuz 332 [943/44] yılında İbrahim b. Ziyad Sahib el-Haremli'dir. Vadi ile Zebîd arası bir gün, yine vadi ile Cened arası ise bir günlük veya biraz daha fazla bir yoldur. Vadi mamurelerle kaplıdır ve pek çok akar su oraya dökülür. Muz ağaçları ve maymun çoktur. İki dağ arasındadır. Maymunlar iki gruptur. Her grubun başında iri yapılı erkek bir maymun vardır. Maymun, tıpkı domuz gibi bir batında on-on iki kadar yavru doğurur. Yavrulardan bir kısmını dişi maymun tıpkı bir ananın çocuğunu taşıdığı gibi taşır, [II, 54] kalanları da erkek taşır. Onların da toplantıları ve meclisleri vardır. Kendi aralarında konuşur, kem-küm sesler çıkarırlar. Dişi maymunlar tıpkı kadınlar gibi erkeklerden ayrı dururlar. Bu dağlar, ağaçlar ve muz ağaçları arasında geceleri insan onların konuşmalarını (seslerini) dinler, ama kendilerini göremez, fakat gece olsun gündüz olsun, kalabalık bir grup olduğundan şüphe etmez.

Yeryüzünün diğer yerlerindeki maymunlar, öğrenme konusunda Yemen maymunundan daha iyi, daha kötü ve daha hızlı değildir. Yemenliler, maymuna "rubbah" derler. Erkek olanların başlarındaki tüyler yukarı doğru kalkık, dişi olanlarınınki sarkıktır. Bazılarının başı arslan yelesi gibi kıllıdır. Otururken tertipli bir şekilde ve grup reisinden daha aşağıda bir yerde otururlar. Diğer konularda insanlar gibi hareket ederler. [II, 55] Yemen'in Maarib bölgesinde San'a ile Kehlan kalesi arasındaki açık alanda da maymunlara rastlanır.

Kehlan kalesi, Yemen eyaletlerinin birinde yer alır. İçinde bulunduğumuz dönemde orada Yemen hükümdarı Es'ad b. Yağfur yaşamaktadır. Es'ad, kendi yakın adamları dışında kimseyle görüşmez. Himyer hükümdarları soyundandır. Elinin altında elli bin kadar atlı ve piyade paralı askeri vardır. Her ay maaş alırlar. Maaş gününe "nüzle" (bereket) denilir. O gün çeşitli yerlerden, yani çeşitli kalelerden gelerek burada toplanırlar. Es'ad b. Yağfur, Yemen'de Karmatîler'le ve Müzeyhıra emîri Ali b. el-Fadl'la

savaşlar yapmıştır. Bu olaylar, 290 [903] yılından sonra olmuştur. Ali, öldürülünceğe ve hakimiyet bu adama geçinceğe kadar Yemen'de çok ünlüydü.

Yılanlar ve Kunduzlar

Maymun, Yemen'in birçok yerinde bulunur. Ayrıca bazı bölgelerin [II, 56] diğer bölgelerden daha öncelikli olması sebebiyle bilerek atladığımız yerler de vardır. Mesela Ahbar ez-Zaman'da Yemame'de 'nisnas' denilen maymun türünden ve bir tür engerekli erkek yılından söz etmişizdir. Söylendiğine göre kırmızı noktalı siyah engerek yılanı Yemame'de bulunurmuş. Halife Mütevekkil, ilk halifelik günlerinde kendisine 'nisnas' ve engerek yılanı getirecek adamlar bulunmasını istemiş. İki tane 'nisnas' getirilmiş, ancak çıngıraklı yılanı Yemame'den getirmek mümkün olmamış. Çünkü Yemame'den ayrılan çıngıraklı yılan belli bir mesafeye geldikten sonra taşındığı kabın içinde yok oluyormuş. Tıpkı Sicistanlılar'ın kunduzdan faydalandıkları gibi Yemame halkı da diğer yılanları, akrepleri ve diğer zehirli haşeratı kovmak için ondan yararlanıyormuş. Eskiden Sicistan'da kunduzları [II, 57] öldürmezlermiş. Çünkü Sicistan İskender Zül'karneyn'in oval şekilli bir arazi üzerine kurduğu kumlu bir şehirdir. Çevresi kum tepeleri, ağaç ve kamışlarla çevrilidir. Burada çok engerek yılanı ve diğer yılan türleri varmış ve şayet kunduzlar olmasa şehir halkı telef olur gidermiş.

Aynı şekilde Mısır'ın Said (Port Said) ve diğer şehirlerinde de firavun faresi denilen beyaz karınlı, kızıl renkli bir fareden bu şekilde yararlanılmaktadır. Eğer bu fare olmasaydı, Mısır halkı yılanlar tarafından yok edilirdi. Çünkü buradaki iri yılanlar bu farenin üzerine atılır ve sıkıca sarmalarlar, fakat fare yılana karşı bir koku salgılar. Yılan bu kokuya dayanamayıp çeker gider. Bu farenin özelliği budur. Doğunun karasında, denizinde, hayvanında, bitkisinde ve cansız varlıklarında çeşit çeşit özellikler vardır.. [II, 58] Sanırım konumuzdan yeterinden fazla uzaklaştık.

Şimdi tekrar Bab el-Ebvâb, Sur, Kabh dağı, Hazar ve El-Lan ülkelerine dönelim.

Başkurt, Peçenek

Hazar ve El-Lan ülkesinden sonra, bu ikisi ile batı arasında aynı atadan türeyen dört Türk (kavmi) vardır. Bazıları göçebe, bazıları yerleşiktir. Ama güçlü ve savaşta zorludurlar. Her birinin ayrı bir hükümdarı vardır. Her bir ülkenin mesafesi günlerce sürer. Bazılarının toprakları Puntos Denizi'ne bitişiktir. Bunlar çevredeki halkları mağlup ettikleri için, düzenledikleri seferler Roma [Bizans] ve onu müteakiben Endülüs'e kadar ulaşır. Bunlarla Hazar meliki ve ayrıca El-Lan hükümdarı arasında sulh vardır. Toprakları Hazar topraklarıyla hemhuduttur.

Bu halklardan [II, 59] ilkine Becnî[32] denir. Sonra Bacgırd [Başkurd] denilen ikinci halk gelir. Ondan sonraki halkın adı Becnak'tır [Peçenek] ve savaşta en zorlu olanlar da bunlardır. Daha sonrakinin adı ise Nukerde'dir.[33] Hükümdarları göçebe hayatı yaşar.

Türk-Bizans Savaşı

320 [932] yılından sonra veya o yıl bu halklarla Rumlar [Bizanslılar] arasında savaş oldu. Rumlar'ın sözünü ettiğimiz bu dört halkın topraklarının sınırında Valandar [veya Vanandar] denilen büyük bir Yunan şehri vardı. Bu şehir dağlarla deniz arasında muhkem bir yere kurulmuştur ve halkı kalabalıktır. Bu şehir halkı sözünü ettiğimiz halklar için bir engel teşkil ediyordu. Yolları dağlar ve deniz tarafından kesilen bu Türkler'in Rum topraklarına geçmeleri ancak bu şehir üzerinden mümkündü. Türklerin ülkesine giden Erdebilli Müslüman bir tacire yapılan haksızlık sebebiyle aralarında çıkan ihtilaf yüzünden savaş çıktı. Valandar'daki Rumlar onların geride bıraktıkları [II, 60] yurtlarını yağmaladılar. Pek çok kişiyi esir aldılar, birçok yağmada bulundular. Onlar birbiriyle savaşmakla meşgul oldukları bir sırada bu haberi öğrendiler. Hemen çatışmaya son verip, birbirle-

32 BM ve T. Yecni.

33 BM. de böyle. T. Bukeberde.

rine kan bedellerini bağışladılar ve arkasından da topluca Valandar şehrine doğru yürüdüler. Altmış bin kadar süvarileri vardı. Bu sefer herhangi bir hazırlık yapılmadan tertiplenmişti. Eğer hazırlık yapıp, tüm askerlerini toplamış olsalardı yaklaşık yüz bin kişilik bir ordu çıkarırlardı.

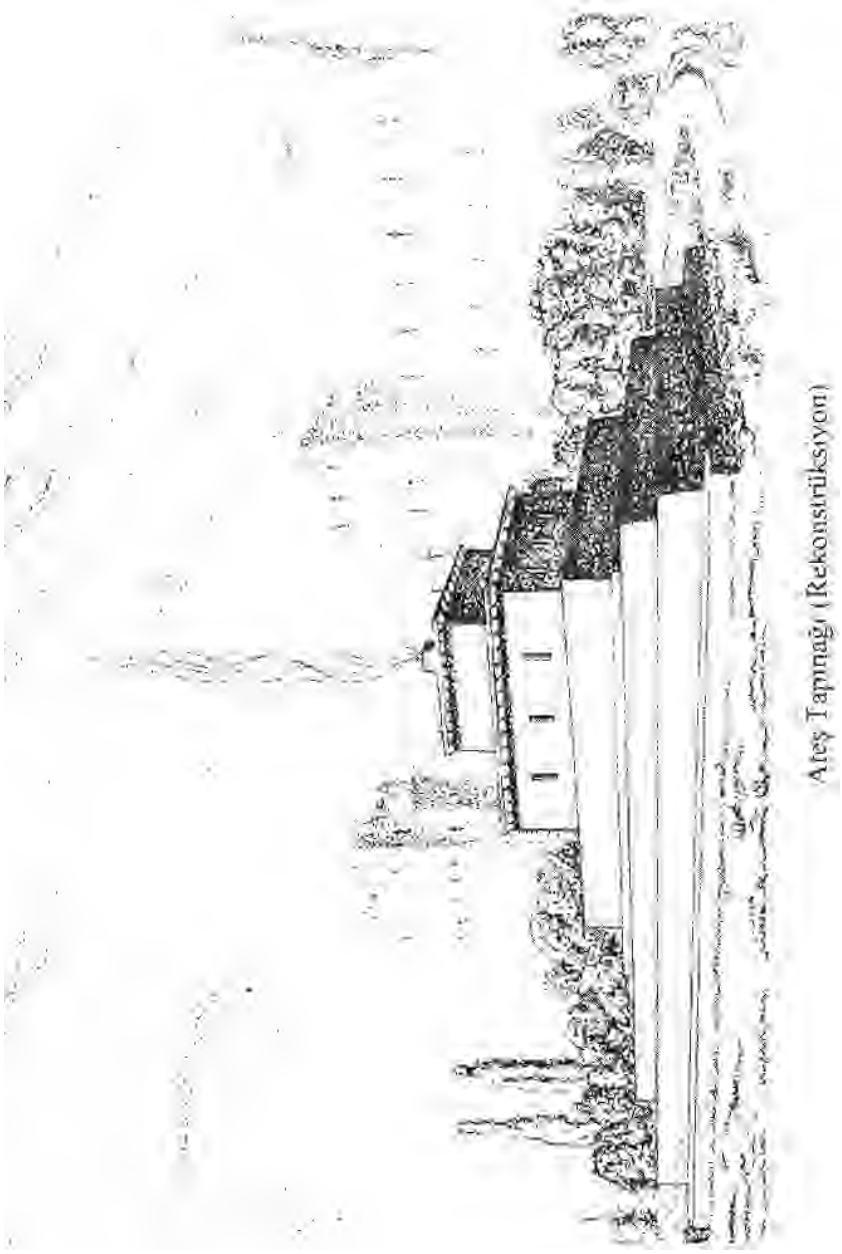
Rum kralı Armenos (Romanos) bu durumu öğrenince, ki bu olay 332 [943/44] yılındaydı, Arap kıyafetli, Hristiyanlığı kabul etmiş on iki bin atlı ve mızraklı asker ve ilaveten 50 bin Rum askeri yola çıkardı. Bu ordu sekiz gün içinde Valandar'a vardı ve şehrin arkasında kamp kurarak mevzilendi. Bu arada [II, 61] Türkler Valandar halkından birçoğunu öldürmüş, kalanlar yardım gelinceğe kadar surların arkasına çekilmişlerdi. Dört Türk hükümdarı Hristiyanlığı kabul edenlerden ve Rumlardan müteşekkil bir ordu geldiğini öğrenince, memleketlerine adam göndererek, Hazar, el-Bab, El-Lan ve diğer ülkelerden kendilerine gelen Müslüman tacirlerden taraftarlar topladılar. Bu dört Türk kabilesi içinde Müslümanlığı kabul eden ve ancak kâfirlerle yapılacak bir savaşta saflarda yer alan insanlar da vardı. Taraflar saflarını düzeltip, Hristiyanlaşanlar Rum ordusunun ön safında yerlerini alınca, Türkler arasındaki Müslüman tacirler ileri çıkıp onları Müslümanlığa davet ettiler. Türklerin himayesine girerlerse, onları Rum topraklarından çıkarıp İslam ülkesine götüreceklerini belirttiler. Onlar bunu reddedince iki taraf birbirine girdi. Üstünlük Hristiyanlaşanlarla Rumlardaydı. Çünkü onların sayıları Türklerden kat kat fazlaydı. Herkes geceyi geçirmek için kendi kampına çekildi.

Dört Türk hükümdarı aralarında bir durum değerlendirmesi yaptılar. [II, 62] Becnak hükümdarı "Yarınki çarpışmada kumandayı bana bırakın" dedi. Diğerleri bu teklifi kabul ettiler. Bu hükümdar sabahleyin sağ kanada birçok birlik yerleştirdi. Her birlik 1000 süvariden oluşuyordu. Sol kanada da birlikler yerleştirdi. Taraflar savaş düzeni alınca, Türk ordusunun sağ kanadındaki birlikler ileri atılarak Rum ordusunun merkez kanadını ok yağmuruna tuttular ve sol kanadın bulunduğu yere çekildiler. Bu defa sol kanat birlikleri öne çıkıp Rum ordusunun merkezini ok yağmuruna tuttuktan sonra, sağ kanat birliklerinin çı-

kış noktasına çekildiler. Bu birlikler döne döne aynı hareketi tekrarlayıp düşmanı sürekli ok yağmuruna tutuyorlardı. Bu arada Türk ordusunun merkez, sağ ve sol kanatları yerlerinde sabit duruyordu. Birlikler biner kişilik gruplar halinde hareket ediyorlardı. Yani Türk ordusunun sağ cenahından fırlayan birlikler düşmanın sol cenahını ok yağmuruna tuttuktan [II, 63] sonra merkeze dönüyor, sol cenahtan çıkan birlikler de sağ kanadı okladıktan sonra sol kanadın yerine geçiyor; düşmanı ok yağmuruna tutup tekrar merkeze çekiliyordu ve böylece birlikler döne döne düşmanı oklayıp merkeze dönüyorlardı. Sonunda Hristiyanlaşanlar ve Rumlar onların saflarının bozulduğunu, üzerlerine ok yağdırmakta olduklarını görünce dağınık bir vaziyette onlara saldırdılar. Türklerin safları yerindeydi. Birlikler yana açılınca Türkler hep birden düşmana ok yağdırmaya başladılar ve bu da Rumlar'ın yenilmesini sağladı. Türkler, ok yağmurundan sonra düşman saflarına hamle yaptılar. Düzenli ve dinlenmiş ordunun bu saldırısına diğer birlikler de sağdan ve kuzeyden katılarak, düşmanı kılıçtan geçirmeye başladılar. Ufuk tozdan simsiyah olmuş, atların kişnemeleri her yanı kaplamıştı.

Rumlar'dan ve Hristiyanlaşanlardan yaklaşık 60 bin kişi öldürülmüştü. Öyle ki, onların cesetlerine basarak surların üzerine çıkıp şehri fethettiler. [II, 64] Kılıçlar günlerce kalktı indi. Şehir halkı esir alındı.

Türkler üç gün sonra şehirden çıkarak, Kostantiniyye'ye doğru yürüdüler. Köylerden, meralar ve çiftliklerden geçerken rastladıkları Rumları öldürüp, esir ederek Konstantiniyye surları önünde kamp kurdular. Kırk gün boyunda burada esir aldıkları kadın ve çocukları simli kumaş, ipekli elbise ve diğer kumaşlarla değiştirdiler. Erkekleri ise hiçbirini sağ bırakmadan kılıçtan geçirdiler. Belki kadınları ve çocukları da öldürdüler. Daha sonra çevreye yağma seferleri düzenleyip, Saklab ve Roma topraklarına kadar yağmaladılar. İçinde bulunduğumuz günlerde Türkler'in akınları Endülüs, İfrenc (Frengistan) ve Celalika (Galiçya) hudutlarına ulaşmıştır. Türkler Kostantiniyye ve diğer sözü edilen ülke topraklarına sürekli yağma seferleri düzenlemektedirler.

Ares Tapınağı (Rekonstrüksiyon)

Gürcistan

Şimdi tekrar Kabh dağı, Sur ve Bab el-Ebvâb'a [II, 65] dönelim. Çünkü şu ana kadar bu bölgede yaşayan halklarla ilgili olarak ancak birkaç satırlık bilgiler verebildik. Her neyse, El-Lan topraklarını takip eden bölgede yaşayan halka Abhaz denilir. Hristiyandırlar. Şu anda başlarında bir kralları var, fakat El-Lan hükümdarına bağlıdır. Ülkeleri Kabh dağına bitişiktir. Abhaz topraklarından sonra Gürziyye[34] yurdu [Gürcistan] başlar. Gürzan[35] denilen ve Hristiyan olan bu halk büyük bir halktır. Başlarında Menbagî[36] [Tanbagi] adında bir hükümdar var. Hükümdarın başkenti Zülkarneyn Mescidi adıyla maruf bir yerdedir. Tiflis'in fethi ve Müslümanlar'ın Mütevekkil dönemine kadar yaşadığı günden beri gerek Abhaz ve gerekse Gürziyye Tiflis şehri hâkimine harac öderlerdi. Tiflis hâkiminin adı İshak b. İsmail'di ve emrindeki Müslümanlarla civar halkları hâkimiyet altında tutmaktaydı. Ona itaat eden çevre halklar cizye de öderlerdi. [II, 66] Hakimiyet alanını daha da yaymaya kalkınca Mütevekkil Buga'yla[37] (bir ordu) gönderdi. (Buga) Tiflis şehrine gelerek kampını kurup, onunla savaştı ve şehri fethedip İshak'ı öldürdü. Çünkü İshak çevreye hâkimdi. Bu İshak'ın hikayesi uzundur. Çünkü bölge halkı ve bu dünyanın haberleriyle ilgilenen diğerleri arasında meşhurdur. Sanırım Kureyşli bir Emevî veya onlara tâbi biriydi. O günden sonra ve şu ana kadar Müslümanların Tiflis şehrindeki etkileri ortadan kalktı ve çevre bölgelerdeki halklar onlara itaatten baş tartarak, Tiflis'in kaybından sonra yolları daha fazla tıkadılar. İslam topraklarından Tiflis şehrine giden yol, bu kâfir halkların topraklarından geçer. Çünkü onların toprakları Tiflis'i çepeçevre kuşatmaktadır. Her ne kadar Tiflis'e komşu topraklardan söz etmiş isek de, buralarda yaşayan halk, güçlü ve savaşkan bir halktır.

Cürzan [Hazran] topraklarından sonra [II, 67] Samsaha denilen bir ülke gelir. Halkı Hristiyandır, ama aralarında paganlar

34 Bm. Guriyye. T.'de düşmüştür.
35 BM. Hazran.
36 BM ve T. Tabii.
37 Buga el-Kebir [Uluğ Buka]. Daha ilerideki dipnota bkz.

da vardır. Başlarında bir hükümdarları yoktur. Samsaha topraklarından sonra, Tiflis şehriyle daha önce sözü edilen Bab el-Lan [Daryal Geçidi] arasında Sanariyye[38] denilen bir ülke yer almaktadır. Hükümdarlarına Kuriskos deniliyor. Ülkenin diğer hükümdarları da aynı ismi (ünvanı) kullanırlar. Ülke halkı Hristiyandır. Bu Sanarîler, Arap asıllı olduklarını, Nizar b. Maad, daha sonra da İbn-i Madar'dan türediklerini ve Ukayl (oğullarının) bir kolu olduklarını; eskiden beri burada yaşadıklarını iddia ediyorlar. Çevre halkı üzerinde hâkimiyetleri vardır. Yemen'in Ma'rib bölgesinde Ukayl oğullarından Mezhic[39] ahlaklı insanlar görmüştüm. Onlarla bunların ahlakı arasında bir fark yok. Sözlerinin eridirler. Atları ve güçlü savaşçıları vardır. Tüm Yemen'de Nizar b. Maad'ın soyundan gelen ve Ukayl oğullarının bir kolu olan ve Yemen'e gelişleriyle ilgili haberle, Cerir b. Abdullah el-Beceli'nin Peygamber (sav.)la olan meselesi ve Becile konusuyla ilgili verdiğimiz haberde sözünü ettiğimiz [II, 68] Enmar b. Nizar b. Maad oğullarından başka kimse yoktur. Sanariler, kendilerinin eski zamanda Maarib bölgesindeki Ukayl oğullarından ayrıldıklarını iddia ederler.

Sanariye'den sonra Şeki[40] toprakları gelir. Halkı Hristiyandır. Aralarında Müslüman tacirler ve zanaatkârlar vardır. Kitabımızın yazılış tarihinde krallarına Edernerse b. Hemmam denilmektedir.

Ondan sonra Kabele[41] denilen ülke gelir. Şehirde Müslümanlar, civarındaki mamure ve köylerde ise Hristiyanlar yaşamaktadır. Kitabımızın yazım tarihinde krallarına Anbese el-Ağver deniliyordu. Ülke, hırsızlar, yoksullar ve ahlaksız insanların sığıntı yeridir.

Ondan sonra Mukaniyye [Mugan] [II, 69] ülkesi gelir. Ondan daha önce bahsetmiştik. Mukanîler Kıyle üzerinde hakimi-

38 BM. Nasraniye; T. Sanbariyye.

39 Mu'cem el-Buldan'da belirtildiğine göre, İbni Kelbî bunların Yemen'de Haris b. Ka'b'ın soyundan gelen ahlakı temiz bir halk olduğunu belirtir.

40 BM. Şeki; T. Şekin.

41 BM. ve T. Kıyle.

yet kurmuşlardır, fakat kendisi Şirvanşah ülkesine bağlıdır. Buradaki Mukaniyye [Mugan) Hazar Denizi sahilinde bulunan ülke [Mukan] değildir.

Şu anda Şirvanşah olarak bilinen Muhammed b. Yezid ve ataları Layzan[42] hükümdarıydı. Şirvan hükümdarı Ali b. Heysem'di. Ali ölünce, daha önce belirttiğimiz gibi sülalesinin toptan öldürülmesinden sonra Muhammed, Şirvan'a sahip olarak komşu ülkeleri de hâkimiyet altına aldı. Onun Kabh dağında Niyal[43] denilen bir kalesi vardır. Dünyada ondan daha sağlam kalenin Faris'de, Faris sahilinden Siraf'a giderken Abdullah b. Umara'ya ait topraklarda Zirbad isimli yerdeki Dîkdân adlı kale olduğu söylenir. Dünyada hakkında tuhaf şeyler anlatılan birçok kale vardır. [II, 70] Ebu'l Hasen el-Medainî "Kalelerin Haberleri" adıyla tercüme ettiği kitabında bu kalelerden bahsetmekte, bazılarıyla ilgili rivayetleri aktarmaktadır ki, biz onlardan Ahbar ez-Zaman adlı eserimizde söz etmiştik.

Mesudî der ki:

Bunlar, Bab el-Ebvâb, Sur, Kabh dağı ve bu bölgede yaşayan halklarla ilgili haberlerin bir özetidir. Onlarla ilgili detaylı bilgiyi, kıyafetleri, ahlakları, savaşmadaki maharetleri ve hükümdarlarının hilelerine ilişkin tafsilatları Ahbar ez-Zaman adlı eserimizde anlattık..

İbni Khordadbih'e Tenkit

Ubeydullah b. Khordadbih; "El-mesâlik ve'l-memâlik" adlı eserinde, filan yerle filan yer arasındaki yolun bilmem [II, 71] şu kadar uzunlukta olduğundan bahsetmiş, ama hükümdarlardan ve ülkelerden söz etmemiştir. Yolların nereden geçtiğini, ne kadar çektiğini bilmek padişah postacılarının, harita ve mektup taşıyıcılarının işi olduğunu göre, onların bilinmesinin bir faydası yoktur. Bir de Irak'ın ödediği verginin şu kadar mal olduğunu yaz-

42 BM. Layranşah; T. Layran.

43 BM. Siyar.

mış. Elbette ki vergi miktarı durum ve zamana göre yükselir, düşer, artar ve eksilir. Bir başka yerde de Mekke ile Medine arasındaki Arc dağının Şam beldesine bitişik olduğunu, onun Antakya'daki Akra' dağına, onun da Lükkam [el-Akâm] dağına bitiştiğini yazmış. Bunlar onun tuhaf sözlerindendir. Malumdur ki yeryüzünün parçaları birbirine bitişiktir, bazı yerleri de birbirinden ayrıdır ve elbette ki yeryüzü çukurlar ve tümseklerle doludur. Yine de İbn-i Khrdadbih'in eseri bu sahadaki en iyi kitaptır. Ayrıca onun İslamdan önceki halklarla ilgili tarih [II, 72] kitabı da en iyilerindendir. El-Mu'tazıd Billah'ın arkadaşı Ahmed b. Tayyib'in, onun için bu konuda dünyanın haberlerinden bahsettiği bir kitap hazırladığını ve bu kitapta bahsettiği şeylerin çoğunun İbn-i Khrdadbih'in kaydettiklerine ters düştüğünü gördüm. Sanırım bu kitap kendisine aittir. Çünkü ilmi seviyesi bundan daha yüksektir.

Erdeşir olmasaydı...

Eğer Allah Taala, latîf hikmeti, yüce kudreti ve kullarına olan rahmetiyle, Fars hükümdarlarını Bab el-Ebvâb şehrini, sözünü ettiğimiz dağa, karaya ve denize uzanan suru, kaleleri yaptırmaya, bölge halklarından orada yaşayacakları iskan etmeye ve melikleri intizama sokmaya muvaffak kılmak suretiyle lutufta bulunmasaydı, o zaman Hazar, El-Lan, Serir, Türk ve adlarını zikrettiğimiz diğer halkların hükümdarları Berdaa, Er-Ran, Baylekan, Azerbaycan, Zencan, Ebher, Kazvin, Hemedan, [II, 73] Dînever, Nihavend ve Irak'a açılan Kufe ve Basra gibi önemli şehirlere kadar gelirlerdi. Ama özellikle şu günlerde İslamın zayıflaması, Müslümanların gitmesi, Rumlar'ın Müslümanlara galebe çalması, haccın fesada uğraması, cihadın yapılmaması, yolların tıkanması, eşkıyaların artması, tıpkı İskender'in geçip gitmesinden sonra Erdeşir b. Babek b. Sasan'ın hükümdar oluşuna kadar kabile reislerinin yaptığı gibi, her reisin kendi başına hareket edip, bulunduğu bölgede hâkimiyeti ele geçirmesiyle birlikte, Allah o sur ve şehirle onların yolunu tıkadı. Erdeşir, insanların iki yakalarını bir araya getirdi, güvenliklerini sağladı ve ülkeleri imar etti. Sonunda Allah Peygamber

(sav)i gönderdi de, küfr odaklarını kuruttu, milletlerin âdetlerini ortadan kaldırdı. Şu anda, [II, 74] yani 332 yılında, İslam yine üstündür ve emîr'ul mü'minîn Ebû İshak İbrahim el-Müttakî Billah'ın hilafet günlerinde temelleri sağlamlaşmakta, kuvveti pekişmektedir. İçinde bulunduğumuz durumda yardım istenecek mevki Allah'dır.

Kisra Kubad b. Firuz - ki Kisra Anuşirvan'ın babasıdır- kurduğu acaip binalarla ilgili haberler arasında bu Bab (el-Ebvab) konusunda pek çok haber vardır. Bab, şehrin eğiminde taştan yapılmıştır. Şirvan topraklarında yapılan duvara "Sur et-tin", Berdaa'ya doğru uzanan taş sura da "el-Bermekî" denilir. Daha önceki kitaplarımızda bahsettiğimiz için burada tekrar etmedik.

Siyaverdiler Kür ve Araks

Kür nehrine gelince, Gurcin memleketinin Gürzan bölgesinden doğar ve Abhaz toprakları üzerinden geçerek Tiflis şehrine ulaşır. Şehrin ortasında ikiye ayrılarak [II, 75] Siyaverdiler'in topraklarında akmaya devam eder. Bu Siyaverdiler, Ermeniler'den daha önce bahsetmiş olduğumuz savaşkan bir gruptur.[44] Siyaverdiyye denilen kırmızı desenli kumaşlar onlara maledilir. Bunları süslemeciler ve bir de Acem askerleri kullanırlar. Kür denilen bu nehir, Berdaa'ya üç mil mesafeye kadar akar ve oradan Berdaa'nın kasabalarından Berdac'dan geçtikten sonra Sannara'ya doğru Ras [Aras] nehri de ona katılır. Ras nehri Trabe-

44 Mesudî burada Siyaverdiler'i Ermeniler'in bir kolu olarak göstermekle büyük bir yanılgıya düşmektedir. Öncelikle Mu'cem el-Buldan'da Siyaverdiye denilen yerin Azerbaycan'da bir yer adı olduğu dışında bir bilgiye rastlanmaz. M. İ. Artamonov, Hazar Tarihi adlı eserinde gerek Bizanslı kral-yazar Konstantinos Porhyrogennetos'un kaydına ve gerekse Arap yazarların işaretlerine hayli itirazda bulunarak, bunların Savirler dediğimiz halkın bakiye bir kolu olduğunu belirtmektedir (age., s. 447-448) Çünkü Porphyrogennetos'un savarti/afsallar dediği 'sert savartlar' 752'den beri Kafkas-ötesinde bilinmekteydiler (Sevordik veya Savardiler) ve Araplar'a karşı isyan ederek Şamkhor'u tahrip etmişlerdi. Dolayısıyla bunlar Ermeniler'in bir kolu değil, doğrudan Bulgarlar'ın bir koluydu.

zonda yakınlarından doğarak, Kür'e kadar aktıktan sonra onunla birleşir ve hep birlikte Hazar Denizi mansabına dökülürler. Ras nehri Azerbaycan'daki Bezz[45] ülkesiyle - ki Babek el-Hurremi'nin topraklarıdır - Er-Ran'daki Ebû Musa dağı arasında akar. Bu dağda Er-Ran ülkesinden halklar yaşarlar. Verimsiz bir bölgedir. Ras nehri Varsan[46] [Varacan, Varaçan] şehrinden geçerek sözünü ettiğimiz [II, 76] Sannara köyündeki mansaba ulaşır ve oradan da Kür nehrine dökülür. Biz bu nehirden de daha önceki kitaplarımızda bahsetmiştik.

İspidrûd denilen nehrin anlamı "beyaz nehir" demektir. Arapça ve Farsça kelimelerin takdim-tehirinden meydana gelmiştir. Deylem topraklarında Sellar kalesi denilen bir kalenin altından akarak geçer. Bu kale Deylem hükümdarlarından İbni Üsvar ed-Deylemî denilen birinindir. Bu adam, elinizdeki eserin yazıldığı tarihte Azerbaycan topraklarına hâkim olmuştur. İspidrûd nehri daha sonra Deylem'den geçerek Gîl'e ulaşır ve Gilan nehri de onlara karışır. Deylem topraklarında beyazlığı, beraklığı ve temizliği sebebiyle 'nehirlerin şahı' anlamında Şahrûd denilen başka bir nehir de bu İspidrûd'a karışır. Tüm bu nehirler Gîl yani Deylem Denizi'ne dökülürler. Deylem ve Hazar denizinden murat, bu deniz sahilinde yaşayan halkların denizidir..

Böylece Kabh dağı, orada ve çevresinde yaşayan halklar, Bab el-Ebvâb ve Hazar Denizi'yle ilgili bilgileri aktarmış olduk. Şimdi de astroloji kitaplarında ilk sırada zikredilen Süryani hükümdarlarından ve dünya hükümdarlarının eski tarihlerinden bahsedeceğiz. Daha sonra Mavsıl [Musul] ve Ninova, arkasından Babil hükümdarlarını anlatacağız..

45 BM. Bedin; T. Deyr.

46 Varsan: Azerbaycan sınırında bir şehir. Aras vadisiyle Varsan arası iki, Varsan'la Baylekan arası ise yedi fersahtır. Bu şehrin Ermeni kaynaklarında geçen adı Varaçan'dır ve meşhur Ermenistan Coğrafyası'nda belirtildiğine göre, Derbent'in [Bab el-Ebvab] kuzeyinde bir Hun prensliği vardı, başkenti de Varaçan'dı. Bu Hun prensliğinin diğer bir önemli şehri Çungars ve Msndr (Semender)di. Artamonov'un kaydına göre Hunlar Ermeni kaynaklarında bazen Savirler, bazen Hunlar adıyla geçmektedir.

SÜRYANİLER VE SÜRYANİ HÜKÜMDARLARI

Dünya padişahlarının haberleriyle ilgilenen kişilerin anlattıklarına göre, Tufan'dan sonra yeryüzündeki ilk hükümdarlar Süryani hükümdarlarıdır. Süryaniler ve Nabatlar konusunda ihtilaf vardır. Kimilerine göre Süryaniler'le Nabatlar aynı halktır. Kimileri onların Mâş b. Nebit'in oğlunun[47] kardeşlerinden türediklerini belirtirler. Bazıları, geçmiş nesiller ve asırlar boyunca insanların birbirlerinden farklılaştıkları noktasından hareketle, daha değişik görüşler ileri sürerler.

Süryaniler'den ilk hükümdar olan kişinin adı Şusan[48] idi. Süryani ve Nabat tarihinde başına ilk taç giyen kişi oydu. [II, 79] Daha sonra başka hükümdarlar onu taklit ettiler. On altı yıl hükümdarlık yaptı. Yeryüzünde fesat çıkardı, sınırı aştı ve kan döktü. Sonra oğlu Berber[49] tahta oturdu. Ölümüne kadar yirmi yıl hükümdarlık yaptı. Ondan sonra Semasîr b. Ut[50] dokuz yıl hükümdarlık yaptı. Ondan sonra gelip on yıl tahta oturan kişinin adı Ehrimûn[51] idi. Planlar, şemalar hazırladı, köyler kurdu; ülkesini güzel ve layıkıyla idare etti. Topraklarını âbâd kıldı. Onun ülkesi güllük gülistanlık bir halde ve mutlu olarak yaşarken, bazı Hint hükümdarları da güçlenmiş, ülkelerini mamur hale getirmişti ve komşu hükümdarlıkları ele geçirmeye çalışıyorlardı.

Bu Hint hükümdarı çevredeki diğer Hint topraklarını hakimiyet altına almış, kendine bağlamış ve hükümran olmuştu. Anlatıldığına göre Sind ve Hint ülkelerini içine alan saltanatı Bust, Gazneyn, [Gazne] Bağneyn'den başka Hirmend nehri sahilindeki Daver'e kadar uzanıyordu. Bu Hirmend nehri [II, 80] Sicistan'dadır ve oradan geçen akış uzunluğu dört fersahtır. Sicistan halkının bu nehir sahillerinde köyleri, bağları, hurmalıkları ve mesire yerleri vardır. 332 [943-44] yılında bu nehre Bust

47 BM ve T. Lud Maş'ın
48 T. Susan. Bu hükümdarların adları tahkik edilememiştir.
49 T. Yezid denilen oğlu tahta oturdu.
50 T. Ul.
51 T. Ehzîmûr.

nehri deniliyordu. Bust'dan Sicistan'a bu nehir üzerinde erzak ve başka şeyler taşıyan gemiler gelir gider. Bust'la Sicistan arası yaklaşık yüz fersahtır. Sicistan kumluk bir ülkedir. Çok rüzgar eser. Burada dolaplar rüzgar gücüyle çalıştırılır ve kuyudan su çekilerek bahçeler sulanır. Allah bilir ya, dünyada bu ülkeden daha fazla yelden faydalanan başka bir yer yoktur.

Hint Gelenekleri

Hirmend nehrinin nereden doğduğu konusu ihtilaflıdır. Kimine göre Sind ve Hint dağlarındaki gözelerden çıkmaktadır. Kimine göre de doğduğu yer bir Hint nehri olan Kank nehrinin [Ganga] çıktığı yerle aynıdır. Bu Kank nehri birçok Hind dağı arasından geçer gider; hızlı ve güçlü bir akıntısı vardır. Birçok Hintli bu nehirde [II, 81] kendine demirle işkence etmiş; bu dünyadan el etek çekmek arzusu ve öbür dünyaya gitme hevesiyle suda boğulmuştur. Anlatıldığına göre Kank nehrinin yükseklerinde bir yere çıkıyorlardı. Burada yüksek dağlar ve sıradan ağaçlar vardır. Burada insanlar oturmuşlar; demirler ve kılıçlar bu ağaçlara ve bazı tahtalar üzerine tesbit edilmiş. Hindistan'ın çeşitli yerlerinden ve başka uzak diyarlardan buraya insanlar gelir, nehir kenarına tertipli bir şekilde oturmuş olan insanların sözlerini dinler, bu dünyanın değersizliği, ondan çekip gitmek gerektiği yolundaki nasihatlerine kulak verir, sonra kendilerine dağın yüksek kesimlerinden bu ağaçlar ve dikilmiş demir ve kılıçlar üzerine atar, parça parça olmuş vaziyette nehre dökülürlermiş. Bu anlattığımız şey, söz konusu nehir üzerinde yaptıkları konusunda kendilerinin anlattıklarına dayandırılmıştır.

Burada bir ağaç vardır ki, dünyanın ender rastlanan harikalarından ve tuhaf bitkilerindendir. [II, 82] Yerden birbirine geçmiş dallar şeklinde çıkar. Ağaç ve yaprakları itibariyle en güzel olanlardandır. Sonra bir hurma ağacı boyunda göğe doğru yükselir, daha sonra olduğu gibi ters çevrilerek aşağı doğru eğilir; tekrar yavaş yavaş toprağın içine girer ve göğe doğru yükseldi-

ği miktar kadar dibe dalar. Tamamen gözden kaybolur ve ilk önceki gibi tekrar yeryüzüne çıkar, yeniden göğe doğru yükselir, tekrar ters çevrilerek aşağı doğru iner, yine yere batar, yine çıkar ve bu böyle sürer gider. Eğer Hintliler onu kesmemiş ve yayılmasını engellememiş olsalardı, söylediklerine göre gelecekte bu ağaç ülkeyi tamamen kaplar, yeryüzünü de örtermiş. [II, 83] Bu ağaçla ilgili anlatılanlar oldukça uzundur; yolu oralara düşenler, onu görenler ve onunla ilgili haberler kendisine ulaşanlar bunu bilirler.

Hintliler, belirttiğimiz gibi, türlü işkence usulleriyle kendilerine azap ederler. Kesin olarak öğrendiğime göre, bu dünyada kendilerini ne kadar aşağılar, ne kadar kendilerine çok azap ederlerse, öbür dünyada o kadar nimete kavuşacaklarına inanırlarmış. Bazıları kralın sarayına varıp kendisini yakmasına izin verilmesini ister; sonra sokaklarda dolaşmaya başlarmış. Bu arada kendisi için büyük bir ateş hazırlanır ve ateşin başında onu yakmakla görevli birisi dururmuş. Davul zurna eşliğinde sokaklarda dolaşırmış. Üzerinde kendine göre yırtıp parçaladığı, çeşitli parça ipekler olurmuş. Ailesi ve akrabaları arasında yürür; başında da reyhan bir tac bulunurmuş. Baştan aşağı şaka şaka olmuş vücudunun üzerine ateş konulur, sülfür ve sandarac [?]serpilirmiş. Bedeni cayır cayır yanarken bir yandan yürür, [II, 84] başının etleri de yanmaya devam ettiği halde kendisi tabul (baharat) ve bakla danesi çiğnermiş.

Ülkelerinde tabul (baharat) yaprağı denilen bir bitki biter. Yaprakları reyhan yaprağından daha küçüktür. Bu yaprak baklayla - ki Mekkeliler, Hicazlılar ve Yemenliler kil yerine daha çok onu çiğnerler ve ful denilen cinsi eczacılıkta şişliğin tedavisinde kullanılır, - birlikte ıhlamurla beraber çiğnendiğinde diş etleri sertleşir, diş kökleri sağlamlaşır; ağıza hoş bir koku salar, pis kokuyu giderir ve iştah açar. Dişleri nar danesinin rengi gibi kıpkırmızı eder. Vücuda rahatlık verir ve tatlı bir koku salar. Hintliler, en seçkininden en sıradan insanına kadar, beyaz dişli olanları sevmez ve [II, 85] sözünü ettiğimiz bitkiyi çiğnemeyenden uzak dururlar.

Kendine ateşle işkence eden kişi sokaklarda dolaşıp da bu ateşe yaklaştığında, kesinlikle çekingenlik göstermez, yürüyüşünde bir değişlik, adımlarında bir tereddüt görülmez. Bazıları büyük bir kor tepesini andıran bu ateşe yaklaştığında, eline bir hançer alır; yanında bulunanlar arasındaki vekili çağırılır ve o da hançeri onun gırtlağına dayar.

332 [943-44] yılında Belleheri'ye bağlı Lar sınırları dahilinde Saymur'da idim. Hükümdar o gün Saymur'da Canic denilen bir yerdeydi ve yine aynı gün orada on bin kadar Beyasire, Siraflı, Ommanlı, Basralı, Bağdatlı ve bu ülkeye gelip giden başka şehirli insan vardı. İçlerinde Musa b. [II, 86] İshak es-Sandeburi gibi büyük tacirler de bulunuyordu. Bu tacirlerin hezmesi İbni Zekeriyya denilen Ebû Said'di. Hezme dedikleri Müslümanların reisidir. Çünkü hükümdar Müslümanların başına kendilerinden birini melik tayin eder ve Müslümanların davalarına o kişi bakar. Beyasire dedikleri ise Hindistan'da doğan Müslümanlardır. Tekili "bîser"der.[52]

Belirttiğimiz şekilde sokaklarda dolaşan bir genç kişiye rastladım. Ateşe yaklaşınca hançerini eline alıp yüreğinin üzerine koydu ve ikiye ayırdı. Sonra sol elini içeri sokup ciğerini tuttu ve ondan bir parçayı dışarı çekti. Konuşuyordu. Sonra hançerle o parçayı kesip ölümü küçümsüyormuş, öbür tarafa gidişin zevkini göstermek istiyormuş gibi kardeşlerinin üzerine attı. Arkasından da kendini ateşin üzerine bıraktı.

Krallarından birisi öldüğü veya öldürüldüğü zaman, [II, 87] Hintlilerden bir grup onun ölümünden dolayı kendisini yakar. Bunlara Belanceriyye derler. Tekili Belancer'dir ve manası, onunla yaşayan, onunla ölen sadık kişiler demektir.

Hintliler'in acayip halleri vardır ki insanlar bunları dinlemeye dahi tahammül edemezler. Yine onlarda öyle kendine işkence etme ve kendini öldürme usulleri vardır ki, insan dinlerken tüyleri diken diken olur. Biz "Ahbar ez-Zaman" adlı eserimizde onlarla ilgili bu tuhaflıklardan çoğunu anlattık.

52 Biser kelimesi bazı kaynaklarda Müslümanları göstermek için Büserman şeklinde de geçer.

Şimdi tekrar Hint hükümdarının Sicistan'a yürüyüşü ve Süryani topraklarına yönelişi meselesine dönelim.. Hint hükümdarlarından olan bu kişinin adı Zünbil idi. Hindistan'da hükümdar olan herkes, bugün yani 332 [943-44] yılında dahi bu ünvanı kullanır. Hint ve Süryani hükümdarları arasında bir yıl devam eden büyük çarpışmalar olmuştu. [II, 88] Bu çarpışmalar sırasında Süryani hükümdarı ölünce Hintliler bölgeyi ele geçirip, ne varsa sahip oldular. Bunun üzerine bazı Arap hükümdarları onlara karşı harekete geçtiler. Irak hükümdarı da üzerine yürüdü ve Süryaniler'in topraklarını geri aldı. Sonra Süryaniler'in başına Tester adlı birini hükümdar tayin ettiler. Öldürülen hükümdarın oğluydu. Sekiz yıl hükümdarlık yaptı, sonra yerine Ehrimun[53] geçip on iki yıl tahtta oturdu. Ondan sonra oğlu Hurya[54] tahta geçti. Bayındırlık işlerine ağırlık verdi. Halkına iyi davrandı ve ağaçlar dikti. Ölünceğe kadar 22 yıl hükümdarlık yaptı. Arkasından Marub[55] başa geçti ve onbeş yıl hükümdarlık yaptı. Yirmi iki yıl diyenler de var. Onun arkasından Ezur ve Halancas[56] tahta oturdular. Bunların kardeş olduğu söylenir. Halka iyi davrandılar ve yönetim konusunda birbirlerine destek verdiler.

Nimet-i İlahî

Anlatırlar ki, bu iki padişahtan birisi günlerden bir gün otururken, sarayının tepesine yuva kurmuş ve yavru çıkarmış bir kuş görmüş. [II, 89] Kuş bir yandan kanat çırpar, bir yandan feryat edermiş. Padişah bunda bir iş olsa gerek diye düşünmüş. Baksa ki, bir yılan kuşun yavrularını yemek için yuvaya çıkmaya çalışıyormuş. Hemen yayını getirmelerini emretmiş ve bir ok gererek fırlatmış. Ok yılana isabet etmiş ve yavrular kurtulmuş. Bir süre sonra kuş rahat bir şekilde kanat çırparak gelmiş. Gagasında bir, pençelerinde de iki adet dane varmış. Padişaha yaklaşıp gaga ve pençelerindeki daneleri bırakmış. Daneler padişa-

53 T. Hezimun.
54 T. Hurha adındaki oğlu.
55 T. MaruT.
56 T. Hiylecan.

hın önüne düşmüş. Padişah "Bu kuş bu daneleri boşuna atmadı; eminim ki kendisi için yaptığımız şeyden dolayı bizi ödüllendirmek istiyor" diye düşünmüş. Daneleri eline alıp bakmış ve bunların benzerinin kendi ülkesinde yetişmediğini anlamış. Meclisinde oturan bilge kişilerden biri, hükümdarın daneye şaşkınlıkla baktığını görünce, "Ey padişahım," demiş, "bu daneyi ekmeliyiz, o zaman ne olduğunu anlarız ve sır esrarı nedir öğreniriz." [II, 90] Padişah hemen bahçıvanı çağırıp daneyi ekmesini ve itina göstermesini emretmiş.

Aradan belli bir zaman geçtikten sonra daneler meyveye dönüşmüş, fakat onlar zehirli olabileceği korkusuyla onu yemeye korkuyorlarmış. Padişah meyvenin suyunun sıkılıp bir kaba konulmasını ve kendi haline bırakılmasını emretmiş. Kap içindeki usâre bulanık bir renk almış, üzeri yağla kaplanmış ve çevreye soku salmaya başlamış. Padişah "bana yaşlı birini alıp getirin" demiş. Dediği gibi bir ihtiyarı getirmişler. Padişah kabı ona yaklaştırmış. Kap içindeki sıvı kızıl yakut renkli, parıl parıl parlayan ve göz alıcı bir görünüm kesbeden bir içecek gibi görünüyormuş. Sonra yaşlı adama onu içirmişler. İhtiyar henüz kap içindeki sıvının üçte birini içmeden, kıpır kıpır oynamaya, ellerini birbirine vurup, başını sallayarak, ayakları üzerinde zıplayarak [II, 91] yüksek sesle şarkı söylemeye başlamış.

Padişah "Bu, insanın aklını başından alan bir içecektir. Korkarım adamı katil eder. Baksanıza, ihtiyar nasıl da birden gençleşip delikanlı oluverdi?"demiş. Sonra padişah ona sakinleşmesini emretmiş. İhtiyar da sakinleşip, arkasından uyumuş. Padişah "Öldü" diye düşünmüş. Bir süre sonra ihtiyar kendine gelip tekrar aynı içecekten istemiş. Sonra, "Onu içince bütün dertlerden uzaklaştım, üzüntü ve sıkıntılardan kurtuldum. Anlaşılan o kuş sizi bu güzel içecekle ödüllendirmek istemiş" demiş. Padişah da "Bu, yeryüzündeki şarapların en iyisi" karşılığını vermiş. Bu arada ihtiyarın renginin açılmış, rahatlamış, neşelenmiş ve dertten kederden uzaklaşmış olduğunu görmüş.

Padişah o danenin asma gibi dikilip çoğaltılmasını emretmiş, fakat onu halka yasaklamış [II, 92] ve "Bu padişahların içkisi-

dir; onun keşfedilmesinin sebebi benim ve dolayısıyla benden başkası içemez" demiş. Böylece padişah ömrünün geri kalan günlerinde o içkiden içmiş. Zamanla halk tarafından da kullanılmaya başlanmış. Rivayete göre onu ilk eken kişi Nuh aleyhisselammış ve yine anlatıldığına göre Nuh gemiden çıkıp Cudi dağına indiğinde iblis onu çalmış. Bu olay "el-Mübteda" adlı kitapta ve diğer eserlerde anlatılır.

III. ASURİ, NABAT ve FARS KRALLARI

Asuri (Musul ve Ninova) Kralları

Ninova, Musıl'ın karşısındadır ve Dicle nehri ikisi arasında kalmaktadır. Ninova Musıl'ın Karda ve Bazeydi[1] [II, 93] kasabaları arasına düşmektedir. İçinde bulunduğumuz 332 [943-44] yılında Ninova köyler ve çiftliklerden ibaret bir harabe durumundadır.

Allah, Ninovalılar'a Matta oğlu Yunus (as)ı gönderdi. Şehir surlarının izleri hâlâ görünmektedir. Üzerlerinde yazılar bulunan taş heykeller yerinde durmaktadır. Şehirde üzerine mescit ve Ayn-ı Yunus (Yunus Çeşmesi) denilen bir kaynağın bulunduğu yüksekçe bir tepe vardır. Münzeviler ve zahitler bu mescide sığınırlar. Bu şehri ilk kuran ve çevresini surlarla çeviren kişi, diğer ülke ve kralların itaat arzettiği Ninus[2] b. Balus adlı büyük bir kraldı. Elli iki yıl krallık yaptı. Musıl'da ise onunla savaş halinde bulunan başka bir kral vardı ve bu ikisi arasında sürekli savaşlar oluyordu. Rivayete göre o sırada Mısır'da krallık yapan kişi Yemen asıllı Sabık b. Malik adlı biriydi. Ninus'dan sonra Ninova tahtına Semirem adındaki karısı geçti ve [II, 94] kırk yıl hükümdarlık yaptı. Musıl kralıyla savaştı. Ülkesinin sınırları, (bir yandan) Dicle sahilinden Azerbaycan ülkelerinden Ermenistan sınırlarına, diğer yandan Ermenistan'ın Zevran ve diğer şehirlerine doğru Cezire, Cudi ve Teytel[3] dağı sınırına kadar uzanır.

1 BM. Ferda ve Mazendi
2 BM. Bisus; T. Sebtus
3 T. Benyel.

Ninova halkı, Nabat [Nabît] ve Süryaniler'dan oluşmaktadır. Bunun ikisi aynı halktır ve dilleri birdir. Sadece Nabît [Nabatlar]ın alfabesi daha kolaydır, ama söyleyiş olarak birdir. O kadından sonra Lavustenes[4] adında birisi hükümdarlık yaptı. Rivayete göre Semirem'in oğluydu ve yaklaşık kırk yıl tahtta kaldı. Ermeni kralları onun üzerine yürüdüler. Savaşlar Ninova toprakları üzerinde münavebeli zaferlerle devam etti. Fakat sonunda Ermeni krallar Ninova kralını mağlup ettiler. Ermeni halkıyla Musıl kralları arasında da savaşlar olmuştur. Söylendiğine göre [II, 95] bu kral, Ninova krallarının sonuncusudur. Kimilerine göre ondan sonra Ermeni krallarına vergi ödeyen yirmi Ninova hükümdarı daha gelip geçmiştir. Bu krallarla ilgili haberleri, onların biyografilerini ve yaptıkları savaşları Ahbar ez-Zaman ve Kitab el-Avsat adlı eserlerimizde anlatmıştık.

Babil (Nabat) Kralları ve Keldaniler

Ebu'l Hasen Ali b. el-Hüseyn b. Ali b. Abdullah el-Mesudî der ki:

Dünya hükümdarlarının haberlerine ilgi duyan, incelemeci ve araştırmacı bir grup, dünya kralları arasında yeryüzünü mamur hale getirenlerin Babil kralları olduğunu, tıpkı Rumlar'ın topraklarını [II, 96] Yunanlılar'dan aldıkları gibi ilk Fars krallarının da ülkeyi bunlardan aldıklarını ileri sürmüşlerdir.

Babil krallarının ilki zalim Nemrud'du. Yaklaşık altmış yıl hükümdarlık yapmıştır. Irak'ta ilk nehirler açtıran ve onların suyunu Fırat'tan alan da odur. Kufe yolundaki Kusa nehrinin bu nehirlerden olduğu söylenir. Bu nehir, İbn Hübeyr Kasrı ile Bağdat arasındadır ve meşhur olduğu için herkes onun hakkında bilgi sahibidir. İlk ve ikinci Fars krallarıyla diğer müluk-u tavaifi anlatırdan Irak'taki bu nehirlerin çoğundan söz edeceğiz. Elinizdeki bu kitapta yaptığımız anlatımdan maksat da dünya hükümdarları tarihini aydınlatmak ve önceki kitaplarımıza atıfta bulunmak-

4 BM. Larisis; T. Lavis; doğrusu: Zemis.

tır.

Nemrud'dan sonra Bûlûs[5] tahta geçti. Çok zorba ve kibirli biriydi. [II, 97] Hükümdarlık dönemi savaşlarla geçti. Ondan sonra krallık tahtına Kanbîrûs[6] oturdu. Yaklaşık yüz yıl yeryüzünde zorbalık yaptı. Arkasından Semirus[7] adında biri yetmiş yıl kadar krallık tahtında oturdu. Ondan sonra tapta oturan ve elli yıl kadar başta kalan kralın adı ise Kisrunus[8] idi. Onun ardılı yaklaşık yirmi yıl tahtta kalan Erfahşd[9] idi. Ondan sonra Semirem[10] kırk yıl kadar tahtta oturdu. Daha fazla diyenler de var. Onu yetmiş yıllık iktidarla Zemis[11], onu da otuz yılla Aruyus[12] takip etti. Ondan sonra gelen Eblavus[13] yaklaşık yirmibeş yıl, onun ardılı Menhalus[14] yaklaşık kırk yıl, onun ardılı Emremisris[15] takriben otuz yıl, onun ardılı Belukus[16] yaklaşık 30 yıl, onun ardılı Sifrotus[17] takriben kırk yıl hüküm sürdü. Sifrotus'un iktidar süresi için başka şeyler söyleyenler de var. Onu otuz yılla Marnus[18], kırk yılla [II, 98] Vestalîm[19], yaklaşık elli yılla Emintas[20], yaklaşık elli yılla Balûkûs[21], yaklaşık otuz yılla El-Adas, yaklaşık altmış yılla Belatirus[22], yaklaşık yirmi yılla Savsaris[23] ve yaklaşık elli yıl veya

5 Her iki nüshada da böyle, fakat doğrusu Balûs'tur.
6 BM. Fiyumnus; T. Fermenus.
7 BM. Susus; T. Susivus.
8 BM. Kurş; T. Kurs
9 BM. Ezfer; T. İrem.
10 T.de böyle; BM. Semlâ.
11 BM. Busimis; T. Feresmis.
12 BM. Aniyus; T. Eynus.
13 BM. Eflavus; T. Emilav.
14 BM. Elhalus; T. Elhalu.
15 BM. Omernus; T. Omonus.
16 BM. Külus; T. Yağteklus.
17 BM. Sibefurus; T. Seferus.
18 T. Mariyus. Belki de Emremisris'in tekrarıdır.
19 BM. v T. Restalîn. Kastedilen kişi İstekdiys'dir.
20 BM. İmnutus; T. Emirtus.
21 BM. Tebavliyus; T. de düşmüş.
22 BM. Atirus; T. Atirnus.
23 BM. Savsâs; T. Tavusas.
24 BM. Farbinus; T. Farinus.

kırkbeş yılla Banyus[24] takip etti.

Ondan sonra kırk yıl kadar Susarmus[25] iktidarda kaldı. Onun zamanda Pers krallarından birisi ülkesine saldırdı. Ondan sonra gelenlerin adı ve iktidar yılları şöyledir:

- Misrus[26] , yaklaşık elli yıl;
- Tatamus[27] yaklaşık otuz yıl;
- Tatavus, yaklaşık kırk yıl;
- İfrûs[28], yaklaşık kırk yıl;
- Laustenes[29], yaklaşık elli yıl veya kırkbeş yıl;
- Afritides, yaklaşık otuz yıl;
- Efrutavs, yaklaşık yirmi yıl;
- Efritnus,[30] yaklaşık elli yıl veya kırk iki yıl;
- Mentures,[31] yaklaşık yirmi yıl;
- Fulaksima[32], yaklaşık otuz yıl;
- Kankalerus[33], yaklaşık otuz beş yıl veya elli yıl. Onun Sabie[34] krallarından biriyle savaştığı söylenir ve eski tarih kitaplarında da bu şekilde zikredilir.
- Merced[35], yaklaşık üç yıl;
- Marduh (veya Mardukh), kırk yıl; daha az diyenler de var;
- Sennecarîb, otuz yıl; Beyt el-Mukaddes'i kuran odur.

---

25 BM. Adrinus; T. Susa Ederiyus.
26 BM. Mişrevs; doğrusu: Mithrus'dur.
27 BM. Tatayus; T. Tetayus.
28 Her iki nüshada da böyle, ama Dersilus veya Thenaus kastedilmiş olsa gerek.
29 BM. Lavisis; T. Resis.
30 BM. Efrifiris; T. Yaklaşık otuz yıl Efritus, ondan sonra Serfetars yaklaşık yirmi yıl ve İfrifiris yaklaşık elli yıl.
31 BM. v T. 'de böyle, adın doğrusu tespit edilememiştir.
32 BM.'de böyle; T. Kulaksima. Adın doğrusu tespit edilememiştir.
33 BM. Henkales; T. şağles.
34 BM. ve T. Sabe.
35 BM. Merced; T. Simuhad.
36 T. Manûşâ.

- Nüşuh Manûşâ[36], otuz yıl veya daha az.
- Buht Nassar, kırkbeş yıl. Zorba bir kraldı.
- Fil Marduh[37], yaklaşık bir yıl;
- Baltasgar[38], yaklaşık iki[39] yıl veya daha az.
- Kambisos[40], yaklaşık sekiz yıl, on yıl diyenler de var;
- Mecusa[n][41], bir yıl veya daha az;
- Darius[42], otuzbir yıl veya daha az;
- Keserhus,[43] yirmi yıl;
- Artaban,[44] dokuz ay sonra öldürüld.;
- Artakhşast,[45] kırkbir yıl;
- Kesrekhus,[46] üç yıl, iki yıl iki ay diyenler de var;
- Suğdyanus[47], bir yıl veya dokuz ay;
- Deriyus, yirmi yıl veya ondokuz yıl;
- Artahst, yirmi dokuz yıl;
- Dara el-Yes'[48], yirmibeş yıl, yirmi yıl diyenler de var.

Mesudî der ki: Adlarını ve iktidar yıllarını verdiğimiz bu kralların isimleri önceki tarih kitaplarında geçmektedir. [II, 101] Bu krallar binalar kurdular, şehirler meydana getirdiler, yerleşim birimleri teşkil ettiler, nehirler açtılar, ağaçlar dikip, kanallarla su

37 b. Fermuduc; T. Karmuduh.
38 BM. Bantasfar; T. Nitasfar.
39 T. altmış yıl.
40 BM. Mensus; T. Mestuş.
41 BM. ve T. Meusa. O dönemde iki mecusi hüküm sürmekteydi ve muhtemelen el-Mesudi bunu kralın adı zannetmiştir ve belki de doğrusu: Megusan'dır.
42 BM. Danus; T.'de düşmüştür.
43 BM. Kesercus.
44 BM. Martiyase; T. Mırtase.
45 BM. Fenahst; T. FahmasT.
46 BM. Ahtarast; T. AhrasT.
47 BM. Şağriyas; T. Sağrba.
48 BM. Daru el-Yes'. Dara oğlu Dara'dır.

getirdiler ve toprağı sürerek, demir, bakır, kurşun ve benzeri madenler çıkardılar. Bunlardan kılıçlar döktürüp, savaş aletleri yaptılar ve bundan başka savaş hile ve tuzaklarını icat ettiler. Savaşta orduları merkez, sağ ve sol cenah olarak ayıran onlardır. Bunu yaparken insan vücudunu örnek aldılar. Her bir cenaha, biri diğerine benzemeyen sancaklar verdiler. Merkez kuvvetin sancağını fil ve ejderha veya büyük tür hayvanlar şeklinde yaptılar (yani bu hayvanların suretleriyle bezediler). Sağ ve sol kanat sancaklarını, farklı büyüklükte ve değişik tür yırtıcı hayvan suretinde yaptılar. Bundan başka kanat sancaklarına [II, 102]kaplan ve kurt gibi göze hoş görünen hayvan suretleri koydular. Akıncı birliklerin sancaklarına yılan, akrep ve faaliyetlerini gizli sürdüren diğer sürüngenlerin suretlerini koydular.

...

Bu kralların hayat hikayeleri, haberleri ve ahlakları konusuyla ilgili bilgileri Ahbar ez-zaman ve el-Kitab el-Avsat'ta zikrettik. Bazıları bu kralların Nabatlardan ve diğer halklardan olduklarını; içlerinden bazılarının Belh'de yaşayan Fars krallarını hâkimiyet altına aldıklarını kaydetmektedirler. Bu kralların en meşhurları adlarını zikretmiş olduklarımızdır. Kitabımızda Nabatlar'dan ve kökenlerinden de bir miktar bahsedeceğiz inşaallah.

Fars (Pers) Padişahları ve Onlarla İlgili Haberler

Mesudî der ki:

Persler'den bahsedilirken değişik görüşleri, ülkelerinin sınırları, bölgelerinin farklılığı ve soylarını koruma konusundaki titizlikleri dile getirilir. Geçmişten bugüne, büyükten küçüğe bu soyları nakledilir.

Persler'in ilk kralları Keyumers'tir. Daha sonra onun hakkında ihtilaflar çıkmıştır. Kimine göre Adem'in çocukları arasında en büyüğü odur. Kimine göre Adem'in çocukları sayı olarak azdı ve Keyumers soyun temeli ve neslin kaynağıdır. Hatta kimilerine göre Keyumers'in Umeym b. Lavid b. Erem b. Sam b. Nuh'dur. Çünkü onlar, Umeym'in Nuh'un oğulları arasında

Fars'a ilk yerleşen kişi olduğunu, Keyumers'in de Fars'a geldiğini iddia ederler.

Persler, [II, 106] Nuh tufanını bilmezler. Adem'le Nuh arasında gelip geçen kavimlerin dili Süryaniceydi. Başlarında bir hükümdarları yoktu ve belli bir bölgede yaşarlardı. İşin burasını Allah daha iyi bilir. Keyumers, çağının en büyük, en önde gelen kişisiydi ve iddiaya göre yeryüzünde kral ilan edilen ilk insandı.

Keyumers

O dönemin insanlarını başlarına bir kral ve reis getirmeye iten sebep, pek çok insanın doğru yoldan çıkıp, haset, zulüm ve adavet yoluna sapmaları, aralarındaki kötü kişilerin ancak korkutularak adam edileceği görüşüne kapılmaları olmuştur. Sonra insanların durumunu, vücudun durumunu ve insanoğlunun aşırı hassaslığını göz önünde bulundurarak, organların her birinin bir görevi olduğunu, birbirlerinden farklı olmalarına karşın bir merkeze bağlı bulunduğunu anladılar. Bu merkez kalp idi. Dolayısıyla bedenin de ancak kalbin alacağı tedbirle korunacağı, tedbir alan kişinin bozulması halinde diğer organların da bozulacağı, hareketlerinin kontrolden çıkacağı kanaatine vardılar. Böylece [II, 107] insan bedeni dediğimiz bu küçük dünyanın işlerinin ve hallerinin, ancak sözü edilen reisin doğru yolda olması halinde tanzim edilip, istikamet bulacağı görüşünde karar kıldılar. Buradan hareketle insanların ancak kendilerine insaflı davranacak, adaleti temin edecek, kanunları aklın gerektirdiği şekilde uygulayacak bir kral ile doğru yola ulaşacaklarını anladılar. Böylece Keyumers b. Lavid'e gelip, bir krala, adaletle hükmedecek bir kayyıma ihtiyaçları olduğunu bildirdiler. "En üstünümüz, en şereflimiz, en büyüğümüz sensin; atalarımızdan geriye bir sen kaldın - dediler.- Günümüzde senin ayarında bir kimse yok. Bizi yönetme işini de kendi işlerin arasına kat, başımıza geç. Sözünü dinler, itaatinden çıkmaz ve uygun gördüğün her şeyi yaparız."

Keyumers, onların isteklerine olumlu cevap verdi ve sözünü dinleyecekleri, itaatten çıkmayacakları ve kendisi konusunda ihtilafa düşmeyecekleri meselesinde söz ve güvence aldı. Böylece başına bir taç kondu. Yeryüzünde başına taç konulan ilk kişiydi. Sonra ayağa kalkarak bir konuşma yaptı: [II, 108] "Nimet, ancak şükürle devam eder. Bizler, verdiği nimetlerden, bizi gözetip kollamasından dolayı Allah'a hamdeder, nimetlerini artırmasını niyaz ederiz. Başımıza gelen şeyler için yardım ister, hayatı düzene sokan ve yaşamı güzelleştiren adaletten ayırmamasını dileriz. Bizim adaletimize güvenin ve insaf yolundan ayrılmayın. Sizi düşündüğünüzün en iyisine ulaştırırız. Allah'tan kendim ve sizler için mağfiret dilerim."

Keyumers, işlerini dürüstçe yapıyor, insanlara adaletle muamele ediyordu. O hayatta olduğu sürece ülke güvenlik, halk da rahatlık içinde yaşadı. Onlar, başa konulan bu taçla ilgili bazı sırlar anlatırlar; ancak biz, bunları daha önce Ahbar ez-Zaman ve Kitab el-Evsat'da anlattığımız için burada tekrar etmeyeceğiz.

Rivayete göre yemek yerken duraklamayı, yavaş yavaş yemeyi ilk emreden kişi Keyumers'dir. Keyumers'in bunu emretmekten maksadı, tabiatın payını alması, vücudun alınan gıdayı sindirmesi, nefsin huzura kavuşup, [II, 109] her organa alınan gıdadan dolayı vücudun rahat etmesini sağlayacak görevleri yerine getirmesi konusunda tedbir almasıdır. Böylece gerek ciğerler ve gerekse alınan gıdadan nasiplenecek diğer organlar, kendilerine yarayacak kadarını alacaktır. Çünkü insan lokmaları ardı ardına atıştırınca, vücut gerekli tedbirleri alamaz, bazı organlar da gıda taksimine iştirak edemezler. O zaman da hayvanî nefis ve insanî güçler zarar vermeye başlar. Bu olay sürekli tekrarlanırsa, insanda düşünmeyi sağlayan nefs-i natıka bedeni terk eder. Sonuçta insan hikmetten uzaklaşır, doğru yoldan çıkar. Nefisle vücut arasındaki gizemli ilişki konusunda latif bir sır vardır; ama bu kitap onu anlatacak yer değildir. Biz bunları Hayatın Sırrı ve [II, 110] Kitab ez-Zülef'de nefs-i natıka, nefs-i allame, nefs-il hissiye ve en-nefs eş-şehvaniyyeden bahsederken

anlattık. Yine orada gelip geçmiş filozofların ve diğer insanların bu konuda neler söylediklerini de zikrettik.

Keyumers'in kaç yıl yaşadığı konusu ihtilaflıdır. Kimine göre bin yıl yaşamıştır. Daha az yaşadı diyenler de var. Mecusilerde Keyumers için uzun bir söz vardır. Burada onun neslin mebdei olduğu, yeryüzündeki bitkiler gibi bittiği, onun ve eşinin kuzukulağı mesabesinde olduğu belirtilmektedir. O ikisi Meşye ve Meşyane'dir.

Bundan başka anlatması ayıp kaçacak şeyler de anlatılır. Güya İblisle karşılaşmış ve onu öldürmüş. Keyumers, İstahr'da yaşardı. Kırk yıl hükümdarlık yapmıştır. Hükümdarlık süresinin daha az olduğu da söylenir.

Ondan sonra tahta Oşhenc b. Fervak[49] b. Siyamük b. Yernik[50] b. Keyumers el-Melik geçti. Oşhenc Hindistan'da yaşardı; kırk yıl veya daha az hükümdarlık yaptığı söylenir. Oşhenc'in kimliği [II,11]konusu ihtilaflıdır. Kimine göre Adem oğlu Keyumers'in kardeşi, kimine göre önceki hükümdarın oğluydu. Ondan sonra Tahmures b. Veyvencehan[51] b. Ankahad[52] b. Oşhenc hükümdarlık yaptı. Sabur'da[53] yaşardı. Hükümdarlığının bir yılında Sabie mezhebini icat eden Budasf adında bir kişi ortaya çıktı. Bu adam 'şu yüksek çatıda, kamil şerefin ve her yeri kaplayan huzurun (kaynağı) ve hayatın madeni yıldızlardır. İşleri yöneten, artanları ve eksilenleri ayarlayan yıldızlardır' diyor ve sözlerini şöyle sürdürüyordu: 'Yıldızların yörüngelerinden çıkmaları, aralarındaki mesafeler, bir noktada birleşmeleri, bir noktada ayrılmaları, yeryüzünde ömürlerin uzayıp kısalmasının, elementlerin terkibinin, unsurların artmasının, şekillerin tamamlanmasının, suların ortaya çıkışının ve taşkınların sebebidir. [II, 112] Hareket eden yıldızlar ve yörüngeleri en yüce tedbirin eseridir.' Burada anlatılması dahi özet sınırından çıkan başka şeyler de söyledi. Zayıf görüşle bazı insanları peşinden sürükledi. Bu kişinin Harranlılar ve Ki-

49 BM. Ferval; T.'de bu cümle düşmüştür.
50 BM. Yernik. Doğrusu Meşye'dir.
51 BM. Nübcehan; T. Veyzelcehan.
52 BM. Erfahşd; T. Esnecda.
53 T. Besayur; İbn Bedrun'da Nisabur.

marîyiler arasında Sabie mezhebini ilk icat eden kişi olduğu söylenir. Sabieler boyunlarında taşıdıkları kolyelerle Harranlılar'dan ayrılırlar. Yaşadıkları topraklar Irak'ın Vasıt ve Basra şehirleri arasında, fundalıkların ve ovaların bulunduğu yöndedir.

Tahmures, ölünceğe kadar otuz yıl veya o civarda hükümdarlık yaptı. Ondan sonra kardeşi Cim[54] [Cem] geçti. Fars'da yaşardı.Tufan'ın onun zamanında olduğu söylenir. Pek çok kişi Nevruz'un onun zamanında ve onun memleketinde icat edildiği görüşündedir. Bu konuya kitabımızın başka bir yerinde değineceğiz. Ebû Ubeyde Ma'mar b. el-Müsenna, Kisra lâkaplı Ömer'den nakletmiştir. Bu adam Farslar ve Fars hükümdarları hakkındaki bilgisiyle şöhret kazanmıştı ve bu yüzden kendisine Ömer Kisra denilirdi. Onun anlattığına göre hükümdar Cim [Cem] ölünceğe kadar altı yüz yıl hükümdarlık yaptı. [II, 113] Yedi yüz yıl ve altı ay diyenler de vardır. Yeryüzünde çeşitli zanaatları, binaları, meslekleri icat eden odur. Tanrılık iddiasında da bulunmuştur.

Dahhak

Ondan sonra tahta Biyverasb b. Ervandasb b. Zencad b. Berşend[55] b. Tah b. Fervak b. Siyamuk b. Meşye b. Keyumers geçti. Dehhak odur. Adı çeşitli şekillerde söylenmiştir. Araplar'a göre adı Dahhak'tır; başka bir halk ona Buhrasef adını verir, ama bunlar doğru değildir ve onun gerçek adı bizim dediğimiz gibi Biyverasb'dır. Tarih kitaplarında teyit edildiğine göre hükümdar Cem, bunlar tarafından öldürülmüştür. Nesebi ihtilaflıdır. Kimilerine göre Pers, kimilerine göre Arap asıllıdır. Persler onun kendilerinden olduğunu iddia ederler. Büyücüydü ve yedi iklimin sahibiydi. Bin yıl hükümdarlık yapmıştır. Yeryüzünde fesat çıkardı ve zorbalık etti. Farslar onun hakkında çok şey anlatırlar. İddiaya göre Rey ile Taberistan arasındaki Dünbavend dağında [II, 114] demir prangaya vurulmuştur. Gelip geçmiş Arap şairleri ondan bahsetmişlerdir. Hatta Ebû Nuvvas onunla övünerek, Yemenli ol-

54 T. Hamed b. Verbamkhhan (= Veyuncihan)

55 BM. Ervadesb b. Reydevan b. Habas; T. Ervadest b. Destevan b. Baadas.

duğu iddia etmiştir. Çünkü Ebû Nuvvas Yemenli Sa'd el-Aşire'nin kölesiydi. Bir şiirinde Dahhak için şöyle der:

Bizdendi işte o Dahhak dedikleri,
Ona secde ederdi uçanı da, kaçanı da!

Ondan sonra Efridun b. Esfiyan[56] b. Cem tahta oturdu. Yedi iklimin hükümdarıdır. Belirttiğimiz gibi Biyverasb'ı yakalayıp Dünbavend dağına hapsetti. Perslerin birçoğu ve Ömer Kisra gibi Perslerle ilgili bilgilere düşkün olanların anlattıklarına göre, Efridun, Dahhak'ı yakalayıp hapsettiği o günü bayram ilan etti ve bu kitabın daha sonraki kısımlarında anlatacağımız gibi [II, 115] ona "mihrecan" [Nevruz] adını verdi. Efridun'un payitahtı Babil şehriydi. Burası, o iklimlere bağlı köylerden birine bitişiktir. Ona Babil denilir. Irak'ta Fırat nehrinin kollarından birinin sahilinde, Babil Köprüsü adıyla bilinen şehre ve Ners nehrine[57] bir saatlik mesafededir. Nersi kumaşları adını bu nehirden alır. Bu köyde Hristiyan ve Yahudiler'in senenin belli günlerindeki bayramlarda ziyaret ettikleri bir kuyu vardır. Danyal Kuyusu derler. Bu köye gelen insan, ören halini almış bina yıkıntılarından ibaret devâsâ eski eserlerle karşılaşırlar.

Pek çok insan Kur'an'da sözü edilen Harut ve Marut adlı meleklerin buraya geldiklerini[58] ve Allah'ın buyurduğu üzere bura-

56 BM. ve T. İnkıyad.

57 Mucem el-Buldan'da verilen bilgiye göre Nersa b. Behram'ın Kufe civarında kazdırdığı bir nehrin adıdır. Suyunu Fırat'dan alırdı. Dahhak'ın konakladığı köyün adının da Ners olduğu ileri sürülmektedir. Bu köyden bazı önemli muhaddisler çıkmıştır. Bundan başka yine Kufe ile Vasıt arasında Nersiyan adında bir nahiye vardır ki, kimileri Ners ile Nersiyan'ın aynı yer olduğu kanaatindedir.

58 Harut ve Marut'un indikleri yer adı tartışmalıdır. Kimilerine göre Bakara suresi 102'nci ayette sözü edilen Babil Irak'tır, kimilerine göre Dünbavend, kimilerine göre ise Kufe'dir. Babil şehrini ilk olarak kimin kurduğu konusu da tartışmalıdır ve bu hususta birbirini tutmayan pek çok rivayet anlatılır. Babil kelimesinin anlamının ise erken Babilliler'in dilinde 'Jüpiter' demek olduğu belirtilmektedir. Bazıları dillerin karışması anlamına gelen Arapça "tebelbele" fiilinden türetilerek "karıştıran" anlamında olduğunu ileri sürmektedirler. Bir başka rivayette ise (Muhcem el-Buldan, I/370) Babylion kelimesinin Mısır'ın, özellikle de

ya Babil adını verdiklerini söylerler. Efridun beşyüz yıl hükümdarlık yapmıştı. Daha fazla veya daha az diyenler de var. (Ölmeden önce) ülkesini üç oğlu arasında taksim etti. Bazı Fars şairleri geçmişte,[II, 116] İslamdan sonra Efridun'un üç oğlunun birinin adını zikrettikleri şiirler yazmışlardır. İşte onlardan birisi:

Bölüştürdük ülkemizde mülkümüzü
Tıpkı et tahtası üstünde et keser gibi;
Verdik Şam'ı Gıtrif'le Selem'e, bir de Rum'u,
Hatta güneşin batttığı yeri dahi.
Tur'a[59] *gelince, Türk'ü ona bıraktık*
Amcaoğlu da kuruldu diyar-ı Çin'e;
İran'a da Faris'i mülk ettik,
Kaba kuvvetle ve nimete konduk.

İran Kelimesinin Ortaya Çıkışı

Bu konuda halk arasında uzun hikayeler anlatılır. Babil diyarı Efridun'un oğullarından İrac'a verilmişti, fakat kardeşi daha Efridun hayattayken onu öldürdü ve kendisi de öldü. Taht ona kalmadı, ama yine de hükümdarlardan sayılır. Bu kitapta söz konusu toprakların İrac'a nasıl izafe edildiği, sondaki 'cim' harfinin düşürülerek, yerine 'nun' getirildiği ve böylece İranşehr halini aldığı üzerinde duracağız. Burada geçen 'şehr' kelimesi 'mülk' anlamındadır.

[II, 117] Ondan sonra tahta Menuşihr b. İran b. Efridun oturdu. Yukarıda belirttiğimiz gibi onun nesebi ve İrac b. Efridun'a bağlanışı tartışmalıdır. Hükümdarlığı yirmi yıl sürmüştür. Babil'de otururdu. Musa ve Yuşa' aleyhisselamların onun zamanında yaşadıkları söylenir. Menuşihr, babasını öldüren Tuh

Fustat'ın eski adı olduğu kaydedilmektedir. Bu iddia daha ziyade ehl-i Tevrat tarafından ileri sürülür. Onlara göre Adem'in yaşadığı yer (Mısır'daki) Babil'di. Kabil Habil'i öldürünce ailesiyle birlikte şu anki Babil'in bulunduğu yerdeki dağlara kaçtı ve "firkat" yani ayrılık anlamında oraya "Babil" adını verdi.

59 İbni Bedrun: Tur daha doğrudur; İbni Hurdadbeh: Tuh.

[Tur] ve Selem adındaki amcalarıyla savaşmıştır. Onların savaşlarından önceki kitaplarımızda söz etmiştik.

Menuşihr'den sonra tahta Sehm b. Eban b. Esfiyan[60] b. Nuzer b. Menuşihr geçti. Babil'de oturdu ve altmış yıl veya daha fazla hükümdarlık yaptı. Birçok savaş yapmış, pek çok dolaşmış ve büyük siyasi manevralar gerçekleştirmiştir. Biz bunları Ahbar ez-Zaman'da anlatmıştık. Onun arkasından tahta geçen kişi Ferasiyab [Afrasiyab] b. Başenk b. Zay[61] Ersen[62] b. Turek b. Sibansiyab b. Duruşb b. Tuh[63] b. Düsrun[64] b. Tuc[65] b. Efridun'dur.

Ferasiyab Türk topraklarında doğmuştu. [II, 118]Bu yüzden tarih kitabı yazanlar ve tasnif edenler ve diğerlerinden bazıları yanılarak onun Türk olduğunu iddia ettiler. Fethettiği ülkelerdeki hükümranlığı on iki yıl sürdü. Birçoklarına göre dört yüz yıl yaşamıştır. İktidarının on ikinci yılında Zu bin Tehmasf[66] b. Kemcehuber[67] b. Herasf b. Veydanc b. Rağ bin Manuş[68] b. Nuzer[69] b. Menuşihr ona rakip olarak karşısına dikildi. Uzun savaşlardan sonra onu mağlup etti ve arkadaşlarını öldürdü; Ferasiyab'ın harabeye çevirdiği yerleri imar etti. İktidar süresi ihtilaflıdır. Üç yıl ve daha fazla diyenler vardır. Babil'de otururdu.

Persler'de onun öldürülüşü, savaşları, Persler'le Türkler arasında geçen savaşlar, akınlar, Siyavahs'ın öldürülüşü ve Rüstem b. Destan'ın sergüzeştleri hakkında uzun uzun hikayeler anlatılır. Tüm bunlar İbni Mukaffa'nın eski Farsçadan Arapçaya çevirdiği "Kitab es-Sekisran"da[70] detaylı olarak anlatılmıştır. [II,

60 BM. İnkiyad; T., İnkıyan.
61 BM. Basir b. Ray; T. Yasir b. Ray; İbn Bedrun: İyas.
62 BM. Ersen; T. Eres.
63 BM. Burek b. Sanyasb b. Resseb b. Nuh; T. Burek b. Sasasibe b. Resset b. Nuh.
64 BM. Durşurin; T. Dur b. Sürur.
65 BM. ve T. Tuh.
66 BM. ve T. Behasf.
67 BM. ve T. Kemcehur.
68 BM. Raydenc b. Rağ b. Basir; T. Refn b. Adadest b. Saserin.
69 T. Budebn.
70 T. Es-sekkikin.

119]Aynı kitapta İsfendiyar b. Sestasf b. Luhrasb, Rustem b. Destan'ın onu öldürüşü, Behmen b. İsfendiyar'ın Rüstem'den intikam alışı gibi erken Persler'in acaip haberleri ve destanları da yer almaktadır. Acemler, ataları ve hükümdarlarıyla ilgili bilgiler içerdiği için bu kitabı çok önemserler. Allaha şükürler olsun ki, biz, onlarla ilgili birçok bilgiyi önceki kitaplarımızda zikretmişizdir.

Rivayete göre hükümdarlar arasında Irak'dan göç ederek Belh'e yerleşen ilk hükümdar Keykavus'dur. Irak'da Allah'a karşı temürrüt ettikten ve göğe karşı savaşmak için bir bina kurduktan sonra Yemen üzerine doğru yürümüştü. Keykavus'un üzerine yürüdüğü sırada Yemen hükümdarı Şemmir Yergaş[71] idi. Şemmir onu karşılamaya çıkmış, esir etmiş ve daracık bir hücreye kapatmıştı. Fakat Şemmir'in Su'da adındaki kızı onu zımnen âşık olmuştu ve babasından gizlice ona ve onunla birlikte hapiste bulunan arkadaşlarına yardım ediyordu. Böylece Keykavus dört yıl zindanda kaldı ve sonunda Rüstem b. Destan Sicistan'dan dört bin kişilik [II, 120] bir birlikle gelip, gece baskını düzenleyerek Şemmir'i öldürdü ve Keykavus'u kurtararak Su'da'yla birlikte ülkesine geri götürdü.

Su'da bir süre sonra onu beğenmez olur ve oğlu Siyavahs'la aldatmak ister. Daha sonra Siyavahs Ferasiyab'ın dostu ve damadı olur. Ferasiyab'ın kızı bu evlilikten Keyhüsrev'e hamile kalır. Olayların bundan sonrası Ferasiyab'ın Siyavahs b. Keykavus'u, Rüstem b. Destan'ın Su'da'yı öldürüp, Siyavahs'ın intikamını alması ve Türkler'den biri tarafından öldürülmesiyle gelişir.

"Sekisran" adlı kitapta zikredildiği üzere, Persler'e göre Keyhüsrev'den önce tahtta dedesi Keykavus oturuyordu. (Yani Keyhüsrev Keykavus'un oğlu değil torunuydu). Keyhüsrev'in oğlu yoktu, bu yüzden tahta Luhrasef[72] geçti. Bunlar Belh'te oturan bir kavimdi ve başkentleri de Belh nehri denilen Ceyhun sahilinde Kalif [Kelif] şehriydi. Horasan Acemlerinden çoğu bu şehri hâlâ [II, 121] bu isimle anarlar. Onlar, taht Behmen b. İsfen-

71 BM. Bin Yergaş; T. bin Aşr.
72 BM. Behrasef; T. Serasef.

diyar b. Bistasf b. Luhrasf'ın kızı Humaye'ye geçinceğe kadar bu şekilde yaşadılar. Humaye Irak'a göç edip Medain nahiyesinde yaşadı.

Sonra Keyhüsrev b. Siyavahs b. Keykavus.. tahta geçti. Ülkesini abâd etti; tebaasına iyi davrandı ve âdalette hükmetti. Tahta oturuşundan iki yıl sonra İsrail oğulları ondan zulüm gördüler ve ülkelere dağıtıldılar. Onun İsrail oğullarıyla olan hikayesi uzundur. Pers rivayetlerine göre, Belh'i sulak, ağaçlı ve bozkırlı bir araziye kurmuştur. Yüz yirmi yıl hükümdarlık yapmıştır. Onun Türkler'le yaptığı savaşlar, onlar tarafından kuşatma altına alınışı, öldürüldükten sonra intikamını kimin aldığı konusunda eski Pers kitaplarında rivayetler vardır.

Buhtnasar ve Yahudiler

Pers haberleriyle ilgilenen kişilerin [II, 122] anlattıklarına göre Buhtnasar, bu hükümdar tarafından Irak ve mağribe merzban atanmıştı. Şam'ı ayakları altında çiğneyen, Beyt el-Mukaddes'i fethedip İsrail oğullarını esir alan odur. Onun Şam ve mağripte yaptıkları meşhurdur. Çoğunluk ona Buhtnasar der. Raviler ve kıssacılar onun haberlerini abartır ve mübalağa ile vasfederler. Astrologlar ziyclerinde, tarihçiler kitaplarında onu kendi başına bağımsız bir hükümdar olarak gösterirler. Halbuki gerçekte sözünü ettiğimiz hükümdarların merzbanıydı. Merzban, ülkenin dörtte birinin sahibi, başkumandan ve vezir veya bir bölgenin sahibi ve valisi demektir. Yahudi esirleri doğuya götürdü ve onlardan Dinazad adlı bir cariye[73] ile evlendi. Daha sonra o kadının hatırı için İsrail oğullarını Beyt el-Kukaddes'e iade etti.

Dinazad'ın ona Luhrasf b. Yestasef'ı doğurduğu söylenir. [II, 123] Başka şeyler de anlatılır. Humaye, anne tarafından Yahudi soyundandı. Rivayete göre Luhrafs Irak'daki naibi Sennecarib'i İsrail oğullarının üzerine sefer tertiplemekle görevlendirir, fakat o hiçbir şey yapmayınca yerine Buhtnasar'ı tayin eder. Buhtnasar hakkında başka şeyler de anlatılır ki biz bu konuyu bitirdik-

73 T. kadın.

ten sonra Behmen b. İsfendiyar b. Yestasf b. Luhrasf'ın hükümdarlığı bahsinde bunları anlatacağız. El-Macestî kitabının sahibi Batlamyus [Ptolemaeus], kitabının tarihini, mağrib merzbanı Buhtnasar[74] döneminden başlatır; "El-Kanun fi'n-nücum" adlı kitabın sahibi Savun da tarihini Makedonyalı Philips'in oğlu İskender'in hükümdarlık döneminden başlatır.

Zerdüşt

Sonra oğlu Bistasef [Yüstasef] tahta geçti. Belh'de yaşardı. Hükümdarlığının otuzuncu yılında Zeraduşt b. İsbitiman[75] [Spitamen] ortaya çıktı. Nesebinin Zeraduşt b. Burşesf b. Fidrasv b. Urudesf b. Hidesf b. [II, 124] Cahnuş b. Pitresf b. Huşen b. Herdar b. İsbiteman b. Veydesf b. İzmen b. Recn b. Düvesrun b. Menuşihr olduğu söylenir. Azerbaycanlıydı. İsimleri arasında en meşhuru Zeraduşt b. İsbiteman'dır. Mecusilerin peygamberidir. Onlara "Zemzeme" adında bir kitap getirmiştir. Mecusilerin avam tabakası arasında ise kitabın adı "Bestah"dır. Zeraduşt onlara akıllara durgunlar verecek mucizeler göstermiştir. Onlara külliyat ve cüz'iyyatla ilgili haberler, gaipten bilgiler vermiş, bazı olayları olmadan önce anlatmıştır. Burada geçen külliyattan maksat, umumi şeylerden bahsetmektir; cüz'iyyat ise filan kişi filan gün ölecek, filan gün hastalanacak, filan kişi filan gün doğacak vs. gibi şeylerden haber vermektir.

Zeraduşt'un getirdiği kitapta altmış harf vardır. Diğer dillerin hiçbirinde [II, 125] bundakinden daha fazla harf yoktur. Bu harflerle ilgili söz uzundur ve biz ondan Ahbar ez-Zaman ve Kitab el-Avsat'ta bahsettik. Zeraduşt, onların [Mecusilerin] kitabını benzerini yazmaktan aciz oldukları, mahiyetini anlıyamadıkları bir dille getirmiştir. Bu bahisten sonra Zeraduşt'un getirdiği kitaptan, ona yapılan tefsir ve tefsire yapılan tefsirden söz ede-

74 Buhtnasar, Buhtnassar, Buhtunnasar şeklinde yazılışları vardır. Biruni el-Asar el-Bakiye'sinde onun adının Farsça Buht-Narsi olduğunu, Buhtnassar şeklinde Arapçalaştırıldığını kaydetmektedir. Anlamı ise "çok feryat eden" demektir.

75 BM. İsbiman; T. İstiman.

ceğiz. Kitap altın suyuyla on iki bin cilt olarak yazılmıştır. İçinde vaadler, tehditler, emir ve nehiyler gibi şeriat ve ibadet kuralları yer almaktadır. Hükümdarlar, İskender zamanına ve onun Dara oğlu Dara'yı öldürüşüne kadar bu kitaptakilerle amel ederlerdi. İskender bu kitaplardan bazılarını yakmıştır. Müluk-u tavaif döneminden sonra hükümdarlık Erdeşir b. Babek'e geçmiş; Persler, kitabın Vendidad[76] denilen bir suresini okuma konusunda icma etmiştir. Bu yüzden Persler ve Mecusiler bugüne kadar o surenin dışında kalanları okumazlar.

İlk kitabın adı Bestah'dır. Zeraduşt onlara[II, 126] anlıyamadıkları yerleri yorumluyordu. Tefsire "Zend" diyorlardı. Sonra tefsirin tefsiri yapıldı ve ona da "Bazend" adı verildi. Zeraduşt'un ölümünden sonra [Mecusi] alimleri tefsirin tefsirinin tefsirini yaptılar ve sözünü ettiğimiz şeylere bir şerh getirdiler. Buna "Yârde" adı verildi. Mecusiler bugün bile indirilen kitaplarını ezberlemekten acizdirler. Mecusi âlim ve kahinleri çoğunlukla bu kitaptan yedili, dörtlü ve üçlü gruplar halinde ezberlerler. Önce birisi ezberlediği bir cüzü okur, sonra bir ikincisi onun kaldığı yerden başlar, bir miktar okur, ondan sonra üçüncüsü okumaya başlar ve böylece tek başına hiç kimse diğer kitapları ezberliyemediği için böyle yaparlar. Rivayete göre Sicistan'da birisi üç yüz yılında bu kitabın tamamını ezberlemeyi başarmış.

Bistasef, Mecusiliği kabul edinceğe kadar [II, 127] yüz yirmi yıl hükümdarlık yapmış, daha sonra ölmüştür. Zeraduşt'un onlar arasındaki peygamberlik süresi otuz beş yıldır. Yetmiş yedi yaşında ölmüştür. Zeraduşt ölürken yerine Azerbaycanlı Camasb adlı bir âlimi vekil tayin etti. Zeraduşt'tan sonra ilk môbed odur. Onu Bistasef tayin etmiştir. Bistasf'dan sonra Behmen b. İsfendiyer b. Bistasf b. Luhrasf tahta geçmiştir. Sicistan valisi Rüstem'le savaşmış ve savaşlar Rüstem ve babası Destan'ın öldürülmesine kadar sürmüştür.

Behmen'in anasının İsrail oğulları soyundan, kral Talut'un oğlunun neslinden olduğu söylenir. Irak merzbanı Buhtnasar'ı İsrail oğullarının üzerine gönderen odur. Bu konuya daha önce değinmiştik. Behmen, ölünceğe kadar yüz on iki yıl hükümdar-

76 BM. ve T. İsnad.

lık yapmıştır. İsrail oğullarının onun hükümdarlık döneminde Beyt el-Makdis'e geri gönderildikleri söylenir. İsrail oğulları, Beyt el-Makdis'e geri dönünceğe kadar Babil'de yaşıyorlardı. Bu olay Behmen tarafından Irak'a [II, 128] genel vali tayin edilen Kuroş el-Farisi zamanında olmuştur. O sıralarda Behmen Belh'de bulunuyordu. Kurş el-Farisî'nin anasının Yahudi olduğu söylenir. Küçük Danyal da onun dayısıydı. Kuroş'un meliklik süresi yirmi üç yıldır. Bazıları onun müstakil bir hükümdar olduğunu ve Behmen tarafından atanmadığını söylerler. Fakat bu, Behmen'in hükümdarlığının bitiminden sonradır. Kuroş, ilk Fars hükümdarlarındandı. Bu husus, eski tarih kitaplarının hepsinde yer almaz.

Büyük Danyal, Nuh'la İbrahim arasında bir zamanda yaşamıştır. Eski zamanlarda olup biteni, yeryüzünde hükümdarlık yapanları, hangi yılda, hangi ayda ve hangi günde neler olup bittiğini yıldızlara bakarak söyleme ilminin babası odur. "Cefr" kitabını onun yazdığı söylenir. İsrail oğulları Beyt el-Makdis'e geri döndüklerinde, Tevrat ve diğer (kitaplarını) gömdükleri yerlerden çıkardılar. [II, 129] Bu konuya daha önce değinmiştik.

Sonra Behmen b. İsfandiyar kızı Humaye hükümdar oldu. Annesi Şehrazad'ın adıyla bilinirdi. Bu melikenin Rumlar'la ve diğer hükümdarla yaptığı savaş ve seferleri vardır. Ülke halkına karşı iyi bir siyaset uygulamıştır. Melikeliği babasınından sonra otuz yıl sürmüştür. Daha fazla diyenler de vardır. Ondan sonra kardeşi Dara b. Behmen b. İsfendiyar tahta geçti. Hükümdarlık süresi oniki yıldır. Babil'de otururdu. Daha sonra oğlu Dara tahta geçti. Farslar ona eski Farsçayla Dariyus derler. Makedonyalı İskender tarafından öldürülmüştür. Öldürülünceğe kadar otuz yıl hükümdarlık yaptı.

Afrasyab ve Menuşihr

Rivayete göre Menuşihr, Ferasiyab et-Türki ile girdiği bir savaşta yenilince Taberistan dağlarına çekilip orada bekindi. Sonra beraberindeki kalabalık bir grupla birlikte yaptığından pişman ol-

du ve [II, 130] Irak'ı tepelemekte olan Ferasiyab et-Türki'ye saldırarak bölgede hakimiyeti ele geçirdi. Ferasiyab Türk topraklarına kaçtı. Taht, Menuşihr'den sonra iki kardeşine kaldı. Bazıları bu ikisinin onun iktidar ortağı olduğunu ileri sürerler. Farasiyab'ın harap ettiği (şehirleri) ve toprağı imar etme konusunda Menuşihr'e yardım etmişlerdi. Birinin adı [Zab b.] Tehmasef b. Kemcehuber[77] b. Verzak (?) b. Heras b. Veydanrc b. [..... bin] Duserun ibn Menuşihr; diğeri, Kurşasf b. Neriman b. Tahmasf b. Eşek b. Nersa b. Ercen b. [..... bin] Menuşihr'dir. Kurşasf, Ferasyab'la sürekli niza ve mühurabele halindeydi, diğeri ise Irak'ta kalır ve Ferasyab'ın tahrip ettiklerini düzeltmekle uğraşırdı. Bu kitapta daha önce bahsettiğimiz şekilde Büyük Zab ve Küçük Zab denilen iki nehir açtırdı. Bu iki nehirden birisi Ermeni topraklarından çıkarak Musıl ile Hadise arasındaki Büyük Dicle'ye dökülür. Diğer nehir ise Sinn[78] kasabasındadır ve kendi adıyla anılır. Irak'ın Sevad [II, 131] bölgesinde de başka bir nehir açtırıp kendi adını verdi. Sonra bu nehir boyunca üç kasaba kurarak buraları mamur hale getirdi ve dönme dolapla suladı. Sözünü ettiğimiz bu nehir günümüzde hâlâ durmaktadır.

Keyhüsrev, Azerbaycan'ın Şiz[79] ve Er-Ran bölgesinde dedesi Ferasiyab b. Beşenk b. Zay Ersen[80] b. Türk'ü öldürdü. Bu Türk, bazılarına göre diğer Türkler'in ceddidir. Daha önce onun nesebiyle ilgili bilgi vermiştik. Keyhüsrev ülkelerden geçip, hükümdarlıkları tepeleyerek Çin topraklarına vardı ve orada Kenkdiz[81] adını verdiği büyük bir şehir kurdu. Yansu şehrinin ta kendisidir. Hint diyarında Kaşmir şehrini Keykavus'un kurduğu, Siyavahs'ın da babası Keykavus'un sağlığındayken Sind'de daha önce sözünü etmiş olduğumuz [II, 132] Kandahar[82] şehrini kurduğu söylenir...

77 BM. ve T. Kencehr.
78 Mu'cem el-Buldan'da bu kelimeye rastlıyamadık, fakat Hudud el-Alem'de Dicle üzerinde bir kasaba adı olarak geçmektedir.
79 BM. Serv; T. es-Sinn
80 BM. Nebet b. Neşmer; T. Nebet b. Dişehr.
81 BM. ve T. Kenkdir.
82 BM. el-Mehrican

Mülûk-u Tavaif

Mesudî der ki:

Mülûk-u tavaif'in Perslerden mi, yoksa Nabatlar [II, 133] yahut Araplardan mı olduğu konusu ihtilaflıdır.

Geçmişin hikayeleriyle ilgilenen kimi rivayetçilere göre, Philips oğlu İskender, Dara oğlu Dara'yı öldürdüğü zaman, ona bağlı bölgelerin her birinin başındaki reis kendi başına bağımsız oldu. İskender onlara gönderdiği mektupta "Aranızda Pers, Nabat ve Arap olanlar var" diye yazdı. Onun maksadı onların söz birliğini bozmak, tahrip etmek ve her reisi malik olduğu bölgede hakimiyet altına alarak, hükümdarlık düzenini ortadan kaldırmak ve sözünü dinleyeceklerin, hükmüne boyun bükeceklerin tek bir hükümdara bağlanmalarını engellemekti. Fakat onların çoğunluğu Eşganiler'e bağlıydılar. Eşganiler ise, Dînever, Nihavend, Hemedan, Masebedan ve Azerbaycan gibi ülkelerdeki dağ hükümdarlarıdır. Bu bölgedeki her hükümdara genel olarak Eşganî denir. Bu bölge hükümdarına tabi oldukları için diğer mülûk-u tavaife de Eşganiler denilir.

Hişam b. Muhammed[83] el-Kelbî babasından ve diğer [II, 134]Arap alimlerinden rivayet ederek der ki: Dünyanın ilk hükümdarları Keyanîler'dir. Onlar, Dara oğlu Dara'ya kadar gelip geçen ilk Pers hükümdarları dediğimiz kişilerdir. Sonra Erdevan'lar gelir. Onlar da mülûk-u tavaiftendir ve Irak'ta Kasr ibn Hübeyra, Saky el-Furat, El-Camiayn, Sura, Ahmed Abad ve Ners'den Hinniba, Tel Fahhar, Tufuf ve diğer bölgelere kadar uzanan coğrafyaya hakimdirler. Araplar'dan Mudar b. Nizar b. Maad, Rebia b. Nizar b. Nizar ve Enmar b. Nizar'dan başka Yemenli Nadr oğulları ve diğer Kahtan oğullarından olan Nadrilerin kendi hükümdarlıkları vardır. Hepsini bir araya toplayacak bir hükümdarları olmadığı için her bir taifenin kendi reisi vardır. Bu yüzdendir ki İskender, hocası ve danışmanı Aristatalis'in [Aristo] kendisine yazdığı bazı mektuplardaki işaretine dayanarak böyle demiştir. İskender, her bölge hükümdarına mektup

83 BM. ve T. Muhammed b. Hişam.

göndermiş ve [II, 135] onu kendi bölgesinin başına atamış, teveccüh göstermiş, bölgesinde kendi başına hareket hakkı vermiştir. Fakat o öldükten sonra hükümdarlığı hakimiyeti altındakilerin muhalefetiyle ve giderek artan taleplerle karşılaşmıştır.

Birçoklarına göre mülûk-u tavaifle ilgili geçmiş haberler 517 yıl boyunca insanların ilgisini fazla çekmemiştir ve ancak İskender'den Erdeşir b. Babük [Babek]in ortaya çıkışına kadar geçen süre zarfında olanlar bilinmektedir. Erdeşir, mülûk-u tavaifi mağlup etmiş, Irak meliki Erdevan'ı öldürerek, onun tacını kendi başına koymuştur. Onu Dicle nehri sahilinde yaptığı teke tek bir çarpışmada öldürmüştür. İşte o gün, Erdeşir hükümdarlığının diğer mülûk-ü tavaife karşı hakimiyetinin başladığı, ülkelerin onun sınırlarına katıldığı ve krallık tahtının sağlamlaşmaya başladığı gün olarak kabul edilir. Mülûk-u tavaiften bazıları Erdeşir b. Babek tarafından öldürülmüş, bazıları onun çağırısına uyarak itaat arzetmişlerdir. Mülûk-ü tavaif, erken Persler'le geç Persler – [II, 136] ki Sasanilerdir - arasında gelip geçen hükümdarlardır.

Ebû Ubeyde Ma'mar b. El-Müsenne et-Teymi, Ömer Kisra'ya dayandırarak "Ahbar el-Fars" adlı kitabında gelip geçmiş hükümdarları tek tek sayarak, ilk mülûk-ü tavaifin Eşek b. Eşek b. Erdevan b. Eşgan b. Ess el-Cebbar b. Siyavuş b. Keykavus olduğunu ve yirmi yıl hükümdarlık yaptığını kaydeder. Ondan sonra Eşek Sabur b. Eşek tahta geçmiş ve altmış yıl hükümdarlık yapmıştır. Hükümdarlığının kırk birinci yılında Filistin'deki Eyle'de [Aeyla] Mesih aleyhisselam ortaya çıkmıştır.

....

Persler'in Kökeni

Persler [Farslar] ve soyları konusu ihtilaflıdır. Kimine göre Faris ibn Yasur (Aşur) b. Sam b. Nuh'un soyundandırlar. Nabatlar da aynı şekilde Nabit b. Yasur b. [II, 139] Sam b. Nuh'un soyundan gelmektedirler. Bu, Hişam b. Muhammed'in babasının

ve diğer Arap alimlerinin anlattıklarına dayanarak ileri sürdüğü görüştür. Faris ve Nabit kardeştirler ve Yasur'un oğullarıdırlar. Kimileri de Persler'in Yusuf b. Yakub b. İshak b. İbrahim aleyhisselamın oğlunun soyundan gelmedirler. Hidram b. Erfahdş b. Sam b. Nuh oğlunun soyundan geldiklerini söyleyenler de vardır. Rivayete göre Hidram'ın onyedi oğlu vardı ve her gibi cesur birer süvariydi (Faris). Ata iyi bindikleri için Förs diye adlandırılmışlardır.

Persler'in Lut'un Rebbesa ve Zagirsa[84] adındaki iki kızından türediklerini iddia edenler de mevcut. Tevrat ehlinin bu konudaki hikayeleri uzundur. Kimilerine göre ise Bevvan b. İran b. Yasur b. Sam b. Nuh'un oğullarındandırlar. Bevvan'ın Fars ülkesinde Bevvan kanyonu denilen güzel manzaralı, çok ağaçlı, suyu ve kuşu bol bir yerden olduğu belirtilir. Nitekim şairler de burasını övmüşlerdir. Hatta bir tanesi:

Kapağı bir attın mı Bevvan kanyonu ve Rahib vadisine
Ondan sonra belalar ve felaketlerden uzak yaşarsın!

demiştir.

Persler'i İran b. Efridun'un çocukları olarak görenler de var ve biz bu konuda daha önce bir şairin şiirini de zikrettik.

İran'a da Faris'i mülk ettik,
Kaba kuvvetle ve nimete konduk.

Böylece Persler İran'a katıldı. Persler, adını [II, 141] Araplaştırmadan önce İran'a İrac derlerdi. Persler'in hiçbiri İrac'ın soyundan oluşunu yadırgamaz. İrac ise Feridun oğlu İran'dır. Bu görüş onlarda genel kanı halini almıştır. Diğer Pers gruplarının ve Ahvaz bölgesi halkının 'İlâm'ın soyundan geldiğini kabul edenler de vardır. Bu iki grup arasında herhangi bir fark yoktur ve hepsi de Keyumers'in soyundandır. En yaygın kanaat budur. Keyumers, İrac b. Efridun'dan öncedir ve İrac da Keyumers'in soyundan gelen Persler'in atasıdır.

Bazıları sonraki Persler'in yani Sâsânîler'in Efridun oğlu İrac oğlu Menuşihr'in soyundan gelen erken Farslar'ın selefi olma-

84 BM. Zeha ve Rağva; İbn Bedrun: Reşa ve Rauşa.

dıklarını söylerler. Onlara göre Menuşihr b. Menişhurener[85] b. Menuş [Hurenk][86] b. Virek, İbrahim'in oğlu İshak'tır. Menişhurener beraberinde mütemellike bir kadınla birlikte Fars ülkesine gitti. Kadın İrac'ın kızıydı ve adı Kudek[87] idi. Orada onunla evlendi ve kadın kral Menuşihr'i doğurdu. Zamanla çocukları çoğaldı ve bölgeyi ele geçirdiler. Hükümdarlar [II, 142] cesaretlerinden ve ata iyi binişlerinden dolayı onlardan çekinirlerdi. Erken Persler de tıpkı diğer tarihten silinen halklar ve erken Araplar gibi yok olup gittiler.

Nizar b. Maad'dan itibaren Arap hakîmlerin çoğu Persler'in kökeni konusunda böyle söylerler ve Persler'in büyük bir kısmı da onların bu görüşlerine katılır ve karşı çıkmazlar. Yine Nizar b. Maad'dan sonraki Arap şairleri de bu şekilde belirtmişler ve İshak b. İbrahim'in soyundan olmaları cihetiyle Persler'in Yemenli Kahtanîler'e karşı böbürlendiklerini kaydetmişlerdir...

Bir başka Pers şairi de kendilerinin İshak'ın oğulları, İshak'ın da daha önce belirttiğimiz gibi Virek olduğunu belirtmektedir.

Bazı Persler Virek'in [II, 145] İrek b. Burek'in oğlu olduğunu iddia ederler ve Burek'in de nesepleri İrac b. Efridun'a dayanıncağa kadar erkekle temas kurmadan çocuk doğuran yedi kadından olduğunu ileri sürerler. Elbette böyle bir şey akla terstir, mantığa aykırıdır, âdet dışıdır ve görülmemiş bir olaydır. Tabii Allah'ın izniyle İsa a.s.'ın doğuşu başka bir olaydır ve Allah'ın bir mucizesidir.

Bazı insanlar Menuşihr'in nesebi konusunda ihtilafa düşmüş ve onun Efridun'a bağlanmasını kuşkuyla karşılamışlardır.. Çünkü Menuşihr'in hükümdarlık dönemiyle Efridun arasında, daha önce de belirttiğimiz gibi, uzun bir boşluk vardır ve Babil iklimindeki hizipleşmeler, herkesi bir sancak altında toplayacak bir hükümdarın olmaması gibi sebeplerle birkaç hükümdar gelip geçmiştir. Sonra birden [II, 146] iktidar Efridun'un oğlundan İshak'ın oğluna geçiyor. Eğer sözünü ettiğimiz insanların söyle-

85 BM. Meşcer; T. Mesher.
86 BM. Meşcer b. Ferikis; T. Mesher b. Feri'ıs.
87 T. Kurek

diklerini esas alırsak, o takdirde hesaba göre Keyumers'den itibaren iktidarın İshak'ın oğluna geçmesine kadar 1922 yıl geçmesi gerekir. Fars ve Kirman bölgesindeki grupların tarih kitaplarında da böyle buldum.

Mesudî der ki:

Bazı Persler, iki yüz yetmişten sonra İsmail oğullarına karşı dedeleri İshak b. İbrahim el-Halil'le övünmüşlerdir. Çünkü onlara göre kurban edilmek istenen İsmail değil, İshak'tı. Hatta bir şair bu konuda "Ey Hacer oğulları! Gerçeği bildiğiniz halde bu kibir ve azamet niye? Sizin ananız geçmişte bizim güzel annemiz Sara'nın cariyesi değil miydi? Hükümdarlık bizde, peygamberlik bizde; eğer bunu inkar ederseniz cezasını görürsünüz.." [II, 147] diye başlayan uzun bir kaside yazmış; üç yüz yılından sonra Abdullah ibn el-Muğtaz ona cevaben başka bir uzun kaside kaleme almış ve her beytine bir beytle karşılık vererek "... bir köpeğin havlamasını duyuyorum.." gibisinden sözler sarfetmiştir.

Fakat esasen Persler, [II, 148] iktidar ellerinden gidinceğe kadar hiçbir asırda, haksız gasp yoluyla tahtı ele geçirenlerin dışında, Efridun'un oğullarından başkasının hükümdar olduğu şeklindeki sözlere itibar etmezler. Persler'in selefleri, Beyt el-Haram'a gider; orada dedeleri İbrahim'i ta'zim etmek, onun hidayetine tutunmak ve soylarını muhafaza etmek için tavaf ederlerdi. Orayı en son ziyaret eden Sasan b. Babek'dir. Kendisi Erdeşir b. Babek'in ceddidir. Sasan b. Babek hükümdarlarından ilki odur. Tıpkı Mervanîler'in Mervan b. Hakem, Abbasî halifelerinin de Abbas ibn Abdulmuttalib'i ilk hükümdar gösterdikleri gibi, Persler de ilk Sasani hükümdarı olarak onu gösterirler. Geç Persler, Erdeşir b. Babek'in oğullarının dışında hiç kimsenin peşinden getmemişlerdir.

Sasan, Beyt el-Haram'ı ziyaret ettiğinde, onu tavaf eder ve İsmail Kuyusu'na gelince tepinirdi. Onun ve diğer Farsların tepinmesi sebebiyle [II, 149] bu kuyuya zemzem kuyusu adı verilmiştir. Bu da onların bu kuyu üzerinde söz konusu fiili çokça yaptıklarını göstermektedir. Nitekim eski dönem şairlerinden biri bu konuda şöyle der:

Tepindiler Persler zemzem üstünde,

Dedeleri de böyle yapardı eskiden beri.

Persler ilk başlarda Kabe'ye mal ve mücevher hediye ederlerdi. Sasan b. Babek iki altın gazal, [II, 150] mücevher, kılıçlar ve bol miktarda altın hediye etmiş ve bunlar zemzem içine gömülmüştür. Tarih ve siyer kitabı yazarlarından bazıları, bu olayın Cürhüm'ün Mekke'de olduğu bir sırada vukû bulduğunu; Cürhüm'ün malı olmadığı için bunların ona katıldığını ve belki de başkası için bırakıldığı kanaatindedirler. Allah daha iyi bilir. Biz, bu kitapta, yeri geldiğinde Abdulmuttalib'in bu kılıçları ve diğerlerinin Zemzem'e bıraktıkları başka şeyleri ne yaptığını anlatacağız. İnsanlar, (Sasanilerin) nesepleri, neseplerinin başlangıcı ve kollara ayrılması hususunda ihtilafa düşmüşlerdir. Biz, bu konudan çok kısa bir şekilde bahsettik ve bu konuda imkanları dahilinde bilgi sahibi olanların iktifa etmiş oldukları malumatı koyduk.

IV. SASANİ HÜKÜMDARLARI
GEÇ FARSLAR [II, 151]

Erdeşir b. Babek

Bundan önceki bölümde bahsettiğimiz gibi ilk Sasani hükümdarı olarak gösterilen kişi, Erdeşir b. Babek b. Sasan b. Babek b. Sasan b. Behaferid b. Dara b. Sasan b. Behmen b. İsfendiyar b. Bistasif b. Luhrasb. Luhrasb'ın soyundan daha önce bahsetmiştik. Onun Erdeşir b. Babek b. Küçük Sasan b. Babek b. Sasan b. Babek b. Mehremes b. Sasan b. Behmen b. İsfendiyar b. Bestasif b. Luhrasif olduğu söylenir. Onlar arasında Erdeşir'in Menuşihr'in oğullarından olduğu konusunda ihtilaf yoktur.

Rivayete göre Erdeşir, [II, 152] Erdevan'ı öldürüp, mülûk-u tavaiften kurtulduktan ve başına hükümdarlık tacını koyduktan sonra şu sözleri söylemiş:

"Nimetleriyle bizi özel kılan, sunduğu rızıklar ve faydalarla iki yakamızı bir araya getiren, ülkeleri ayaklarımız altına seren ve insanları itaatimiz altına veren Allah'a şükürler olsun. O'na, kendisine verilen faziletin kadrini bilen kişi gibi hamdediyor, kendisi tarafından seçilen ve ihsanda bulunulan Dara gibi şükrediyoruz. Bilesiniz ki bizler, adaleti ikame etmeye, fazileti yüceltmeye, eserler meydana getirmeye, ülkeleri imar etmeye, insanlara şefkatli davranmaya, ülkenin dört bir yanını mamur hale getirmeye ve vaktiyle yıkılanları eski haline döndürmeye azmetmişiz. Ey insanlar! Artık kötü günleriniz son bulsun. Çün-

kü ben güçlüye de, zayıfa da, alçağa da, şerefliye de âdil davranacağım. Adaleti övünülecek bir haslet, uygulanacak bir kanun haline getireceğim. Bizim hayatımızda ancak bizler hakkında övgüyle söz edilen, yaptığımız işleri ve söylediğimiz sözleri doğrulayan şeyler göreceksiniz vesselam."

Mesudî der ki:

Çevresindeki nedimleri gruplara ayıran ilk kişi Erdeşir b. Babek'tir. [II, 153] Daha sonraki hükümdarlar ve halifeler bu konuda onu örnek almışlardır. Ona göre bu bir siyaset ve yönetim kolonlarını güçlendirme aracıydı. Mevkebini üç tabakaya ayırmıştı:

a)Gilan melikleri ve hükümdar çocukları. Bu gruptakiler, hükümdarın sağından başlayarak on zira mesafede oturabilirlerdi. Hükümdarın has adamları, nedimleri, ilim adamları ve ileri gelen kişiler bu gruba dahildi.

b)İkinci gruptakiler ise birinci gruptakilerden itibaren on zira mesafede otururlardı. Bunlar merzbanlar, Erdeşir'in sarayında kalan bölge melikleri ve onun zamanında kendine ait bölgesi bulunan sipahsalardan ibaretti.

c)Bu gruptakiler de ikinci gruptakilerden itibaren on zira mesafede oturabilirlerdi. Meddahlar, kahramanlar ve komedyenlerdi. Ancak bu grup içinde soyu bozuk, değeri düşük, kusurlu, çok uzun [II, 154] veya çok kısa boylu, kambur; kızının namı kötüye çıkan, oğlu hacamatçılık veya terzilik gibi bir sanatla uğraşan kişiler - gaybı biliyor olsalar ve söz gelimi tüm ilimleri yutmuş olsalar dahi - yer alamazlardı.

Erdeşir şöyle derdi:

"Bir hükümdar veya kumandan yahut meşhur bir kişi için, bayağı insanlarla oturup kalkmak ve basit adamlar arasına karışmaktan daha zararlı bir şey yoktur. Çünkü nefis nasıl şerefli ve edepli insanlarla oturup kalkmakla ıslah olursa, hasislerle düşüp kalkmakla da bozulur. Çünkü hasis insan onu bozar, faziletinden soyutlar ve övülen ahlakından uzaklaştırır. Güzel kokulu yerlerden esen rüzgar güzel kokular taşır; nefisleri ihya

eder ve bedene zindelik verir. Eğer rüzgar pis kokulu yerlerden eserek gelirse, o pis kokuyu taşır; insan o kokudan rahatsız olur ve kanını simsiyah eder. Fesat ıslahtan, yıkmak da yapmaktan kolaydır. Bilge bir kişi aşağılık ve sefih insanla [II, 155] bir ay birlikte yaşasa, aklı bir asır bozulur."

Şu sözler de Erdeşir'i aittir:

"Hükümdarın çok âdil olması gerekir. Çünkü iyiliklerin buluşma yeri adalettir. İktidarı yok olmaktan ve yıkılmaktan koruyan en sağlam kale adalettir. İktidarın yıkılmasına yol açan ilk sebep, adaletin ortadan kalkmasıdır. Bir kavmin yaşadığı yerde zulüm sancakları dalgalanmaya başladığında, adâlet savunucuları onlarla mücadele eder ve eski şekline döndürürler.Hükümdarlarla dostluk kuran ve meclislerinde bulunan kişiler arasında güzel ahlaklı, edepli, güzel huylu olması gereken kişi nedimdir ve hatta onun hükümdar gibi şerefli, bir köle gibi tevazu sahibi, zahit gibi iffetli, (yeri geldiğinde) bir katil gibi atılgan, bir şeyh gibi vakur ve latifeli olması da gerekir…O kişi, güzel ve mürüvvetli olmadıkça nedim olamaz. Güzelden maksat, elbisesinin temizliği, hoş kokular sürünmüş olması ve dilinin fesahatıdır. Mürüvvetten maksat ise, güzelliğinin yanı sıra aşırı hayalı, meclisinde asık suratlı değil güler yüzlü olmasıdır. Zevklerden uzak durmadıkça mürüvveti eksik sayılır."

Erdeşir, insanları yedi mertebeye ayırmıştır.

Birincisi vezirlerdir. Onlardan sonra môbedân yani din işleri kayyımı gelir.

Anlamı kadı'l-kudat demektir; ülkenin diğer şehirlerindeki môbed ve mutasarrıfların reisidir.

Sipahsalarları da dörde ayırmıştır:

Birincisi Horasan, ikincisi mağrib, üçüncüsü cenup ülkeleri, dördüncüsü de şimal ülkeleridir. Bu dördü saltanatın dirlik düzenliğini sağlayan kişilerdir. Her biri ülkenin belli bir kesiminin idaresiyle görevlidir [II, 157] ve yine her biri yönettiği bölgenin dörtte birinin sahibidir. Ayrıca her birinin 'merzban'ı vardır. Bunlar, sipahsalarların halifeleridir. Erdeşir, bu dört grup insana

melik yetkisi vermiş, işlerin çekip çevrilmesi ve emir çıkarılmasıyla ilgili meşverete katılma hakkı vermiştir. Erdeşir daha sonra sâzende ve hânendeleri de gruplandırmıştır.

Kendisinden sonra Behram Gür'e kadar tahta oturan hükümdarlar da bu usulü uygulamışlardır. Behram, erkan-ı devletin, hükümdar çocuklarının, ateş tapınaklarının kapılarını koruyanların, âyinleri idare edenlerin, zahitlerin, din adamlarının ve felsefeyle uğraşan kişilerin rütbelerini olduğu gibi bırakmış, fakat müzisyenlerin mevkilerini değiştirmiş, orta derecede olanları üst dereceye, alt derecede olanları da orta dereceye çıkarmıştır. Bundan başka hoşuna giden çalgıcıların mevkilerini de değiştirmiş, [II, 158] fakat Erdeşir b. Babek'in komedyen ve meddahların dereceleriyle ilgili düzenini bozmuştur. Ondan sonra gelen hükümdarlar da Kisra Anuşirvan'a kadar aynı yolu izlemişlerdir. Anuşirvan ise müzisyenlerin mevkilerini Erdeşir b. Babek zamanındaki şekline döndürmüştür.

Acem hükümdarlarının hepsi, Erdeşir döneminden itibaren nedimleriyle aralarına bir perde koyarlardı. Hükümdarla birinci tabaka arasında yirmi zira mesafe bulunurdu. Çünkü perde hükümdarın on metre ilerisine gerilir, birinci tabakadakiler de o perdeye yine on metre mesafede dururlardı. Perde tertibinin sağlanması vazifesi Gilan melikleri çocuklarından birine verilmişti. Ona Hürembâş denirdi. Bu adam ölünce yine Gilan meliklerinin çocuklarından sonuncusuna aynı görev verildi. Tahsilli biriydi ve ona 'hürembâş' denilirdi. Bu göreve getirilen herkese bilahere aynı isim verildi. 'Sevinçli ve mutlu ol' anlamına geliyordu. Hürembâş, hükümdar nedimleriyle görüşmek için yerine oturduğu zaman [II, 159] birine sarayın en yüksek yerine çıkmasını emreder, o da hazır bulunanların tamamının duyabileceği kadar yüksek bir sesle, "Ey dil! Kendini tut, çünkü bugün hükümdarın huzurundasın!" diye bağırır ve sonra inerdi. Bu, hükümdarın eğlenmek ve neşelenmek için oturduğu gün yapılırdı. Nedimler, çevrelerine herhangi bir işarette bulunmadan fısıltılı seslerle konuşarak yerlerini alırlar, sonra perde görevlisi yanlarına gelir ve "Ey sen! Şu şarkıyı oku! Ve sen şu şar-

kıyı şu makamda çal" diye emrederdi. İlk Emevî halifeleri ve hatta ilk Abbasî halifeleri dahi nedimlerine görünmezlerdi.

Erdeşir, yerleşim birimleri ve şehirler kurdu. İnsanlara bu konuda söz vermişti. İktidarı üzerinden on dört veya on beş yıl geçtikten ve işlerini yoluna koyduktan sonra diğer meliklerin üzerine yürüyerek, onları itaat altına aldı. Sonra kendisini zahitliğe verdi. Dünyanın boş, dünyadaki şeylerin aldatıcı, fani, kısa ömürlü olduğu, kendisine güvenen, inanan ve kendisini ona teslim edenleri aldatmakta gecikmediğini anlamıştı. Yine ona göre dünya gururlu, [II, 160] zararlı, katildi; bir kişinin yanına uğrar, çok geçmeden onu terk ederek başka birinin yanına giderdi. Kendisinden önce şehirler kuran, kaleler bina eden, kitleleri yöneten, en büyük, en savaşçı ordulara, en mükemmel donanımlara sahip olanların kemik yığını haline geldiklerini ve toprak altında yattıklarını görmüştü. Tahttan feragat etmeyi, ondan uzaklaşıp ateşhanelere girmeyi ve orada Tanrıya tapınıp, inzivaya çekilmeyi tercih etmiş, böylece oğlu Sabur'u yerine oturtup, tacı başına giydirmişti. Bunun sebebi, Sabur'un oğulları arasında en uzak görüşlü, en bilgili, en savaşçı ve en cömerdi olmasıydı. Tahtını teslim ettikten sonra zahidane bir hayat sürdü. Rabbıyla baş başa kaldı. Ateşhanede bir yıl kalmıştır. Bir ay diyenler de var, belirttiğimiz süreden daha fazladır diyenler de.

Erdeşir, mülûk-u tavaifle on iki [II, 161] yıl savaşmıştır. Kimileri ona mektup yazarak, hışmından korktuğu için itaatini arzetmiş, kimileri ise çekindiği için gelmemiş, aksine Erdeşir onun üzerine yürümüştür. Öldürdüğü son melik, Nabat melikiydi ve Irak'ın Sevad bölgesinde öldürülen bu melikin adı Baba b. Berdina[1] idi. İbni Hübeyra kalesinin sahibiydi. Daha sonra kral Erdevan'ı öldürdü ve o gün "şâhânşah" yani 'kralların kralı' ünvanını aldı. En büyük Sasan'ın anası İsrailoğulları esirlerindendir ve Sanal'ın[2] kızıdır.

Tahta ilk geçtiği sırada meliklerinden birinin oğlu ve aynı zamanda zahitlerinden birisi olan Tenser adlı biriyle Erdeşir b. Ba-

1 T. Mama b. Barsa
2 Bm.de böyle; t. Şabal.

bek arasında geçen bir olaydan bahsedilir. Tenser, Sokrat ve Eflatun'un görüşlerini savunan Platonist filozoflardındı. Biz, bu olayın tüm detaylarını Ahbar ez-Zaman ve El-Kitab el-Avsat'da anlattığımız için burada tekrar üzerinde durmayacağız.

Erdeşir için Kârnamec[3] adlı bir kitap yazılmıştır. [II, 162] Bu kitapda onunla ilgili haberler, yaptıkları savaşlar, yeryüzündeki dolaşmaları ve hayat hikayesi anlatılır. (Aynı kitapta) Erdeşir'in tahta geçen oğluna, taç giydirirken yaptığı vasiyet de muhafaza edilmiştir. Erdeşir, oğluna şöyle vasiyette bulunur: "Oğlum! Din ve saltanat kardeştirler. Taht sahibi bunlar olmadan yapamaz. Çünkü din saltanatın temeli, saltanat da dinin bekçisidir. Eğer saltanatın temeli yoksa yıkılmaya, bekçisi yoksa kaybolmaya mahkumdur."

Erdeşir'in yöneticilere ve vergi memurlarına gönderdiği mektupdan da bir örnek muhafaza edilmiştir:

"Şâhânşah Erdeşir Behmen'den ülkeyi yönetmekle görevli sekreterlere, dinin direği olan fakihlere, savaşın hâmileri olan meliklere ve toprağa can veren çiftçilere. Sizlere selam olsun. Allah'a şükür bizler iyiyiz. Şefkat ve merhametimizden dolayı tebaamızdan yıllık vergimizi kaldırdık. Size yazdığımız şu tavsiyemizi aklınızda tutun: [II, 163] Kin tutmayın, aksi halde düşmanınız sizi mahveder; karaborsa yapmayın, kıtlığın kucağına düşersiniz. Gariplerin sığınağı olun, yarın kıyamet günü gözetilirsiniz. Akrabalarınız arasından evlenin. Çünkü akraba (sıla-i) rahme daha layık ve soy için daha yakındır. Dünyaya meyletmeyin. Çünkü kimse için ebedi değildir. Ona ilgi göstermeyin, çünkü ancak Allah Teala'nın dediği olacaktır. Bununla birlikte onu bütünüyle bir kenara da atmayın. Zira âhiret ancak onun vasıtasıyla elde edilebilir."

Erdeşir bazı valilerine de şu satırları yazmıştır:

"Duyduğuma göre yumuşak huyluluğu sert davranışa, dostluğu heybete, korkaklığı cesarete tercih ediyormuşsun. Önünü pek, arkanı yumuşak tut. Hiçbir kalbi korkudan hali kılma,

3 Bm. Kernamec; t. Karnag.

dostluktan da uzak tutma. Bu sözümü yabana atma. Çünkü korku ve dostluk birbirine komşudur."

Sabur [Şapur]

Erdeşir'den sonra tahta oğlu Sabur geçti. İktidarı 33 yıl sürdü. Pek çok hükümdarla savaştı.[II, 164]Köyler kurdu, şehirleri imar etti. Babasının adıyla anılan köy ve şehirler olduğu gibi, onun adıyla anılanlar da vardır. Araplar ona Sabur el-Cünûd derler. Düalizmi savunan Mani, onun iktidarı döneminde ortaya çıktı. Sabur, Mecusilikten vazgeçip Maniheizmi benimsedi. Nuru kabul etmenin, karanlıktan kurtulmak olduğuna inandı. Fakat daha sonra tekrar Mecusiliğe döndü. Mani, bilahere mücbir sebeplerle Hindistan'a gitmiştir. Bu konudan daha önceki kitaplarımızda bahsetmiştik.

Rum [Bizans] hükümdarı Sabur b. Erdeşir'e yazdığı mektupta şöyle demiştir:

"İmdi; orduna karşı iyi bir siyaset izlediğini, saltanatını muhkem tuttuğunu ve aldığın tedbirlerle ülke halkını selamete erdirdiğini duydum. Bunlar benim sana nasıl bir metod uyguladığını sormak istediğim şeyler. Ben de senin yolundan gideceğim."

Sabur'un cevabı:

"Ben bu işi şu sekiz hasletle başardım. Hiçbir şekilde emir ve yasaklar konusunda şaka etmedim. Asla verdiğim sözden dönmedim, yaptığım tehditten vazgeçmedim. [II, 165]Boş şeyler için değil, zenginlik için savaştım. Kimseyi korkutmadan ve intikam korkusu hissettirden insanların kalplerini kazandım. Suçluyu öfkeye kapılmadan cezalandırdım. Refahı yaygınlaştırdım, fuzuli şeyleri bir kenara attım."[4]

.. [II, 166] Sabur'un iktidarının otuz bir buçuk yıl ve on sekiz gün sürdüğü söylenir. Ondan sonra yerine "kahraman" lâ-

4 Metinde sekiz haslet denmesine rağmen Mesudi ancak altısını kaydetmektedir.

kaplı oğlu Hürmüz geçti. Bir yıl tahtta saldığı söylenir. Yirmi iki aydır diyenler de var. Ahvaz bölgesinde Ram Hürmüz şehrini o kurmuştur. Bazı valilerine gönderdiği mektubunda şöyle demiştir: "Sınırların muhafazasını, orduların idaresini, işlerin çekip çevrilmesini ve bölgelerin yönetimini ancak şu beş özelliğe sahip kişi becerebilir: Kendisine arz edilen meselelerde kaynakların doğruluğunu tetkik etmesini sağlayacak katlanma gücü; karşılaştığı problemler karşısında tehevvüre kapılmasını ve ancak uygun bir fırsatı kollamasını sağlayacak ilim; ne tür felaketle karşı karşıya gelirse gelsin kaybedilmeyen cesaret; verdiği sözü ve [II, 167] yaptığı tehdidi mutlaka yerine getireceği inancını veren dürüstlük ve malın yönlendirilmesini kolaylaştıracak cömertlik."

Zındık ve Zenadika

Ondan sonra tahta oğlu Behram geçti ve üç yıl hüküm sürdü. Doğu hükümdarlarıyla savaşlar yapmıştır. Rivayete göre Kardun'un öğrencisi Mani bin Fatek[5] kendisine gelerek düalizm görüşünü anlatmış, ancak kendisi ülkenin çeşitli yerlerine dağılarak düalizmin propagandasını yapan arkadaşlarını huzuruna getirinceğe kadar hayali şeylerden bahsettiği düşüncesinde olacağını belirtmiş, sonra da onu ve arkadaşlarını öldürtmüştür. Bu Mani zamanında 'zendaka'dan türetilen 'zenadika' kelimesi ortaya çıkmıştır. Bu kelimenin çıkış hikayesi şöyle: Daha önce de belirttiğimiz gibi Persler, İspitamen oğlu Zeraduşt kendilerine Albesta [Avesta] adlı erken Farsçayla yazılmış kitabı getirdiğinde, onu yorumlamıştır. Eski Farsçada yorumlama işine 'zend' deniliyordu. Zeraduşt bu yoruma da bir şerh getirmiş ve [II, 168] ona 'Bazend' adını vermiştir. Yani 'zend' ilk indirilenin te'viliyle ilgili açıklamadır. Şeriatlarına Albesta'da belirtilenlere aykırı yeni bir şey getiren ve 'zend'den yüz çeviren kişiye de "zendi" diyorlardı. İşte Persler, indirilen ilk kitabın yorumuna zahiren ters düşen bu yorumları asıl te'vile ilave ettiler. Araplar geldiklerinde bu keli-

5 Bm. Mani b. Yezid, t. Mani b. Mezyek, İbni Bedrun: Mani b. Fermek.

meyi Persler'den alarak Arapçalaştırdılar ve "zındık" dediler. Düalistlere 'zenadika' adını verdiler. Böylece dünyanın ezeli olduğuna ve yaratılmadığına inanan başkalarına da 'zenadika' denildi.

Ondan sonra tahta Behram b. Behram geçti. On yedi yıl hüküm sürdü. Farklı şeyler söyleyenler de vardır. Saltanatının ilk yıllarında kendini yeme içmeye, eğlenmeye, avlanmaya ve gezip tozmaya verdi. Ne devlet işleriyle, ne de halkın dertleriyle ilgilendi. Yakın çevresine, hizmetkârlarından ve mevkebinden hoşuna gidenlere köyler kasabalar dağıttı. Buralar harabeye döndü ve oturan insan kalmadı. [II, 169] Bu defa başka mamur kasabalarda oturdular. İkta olarak verilen ve hükümdarın yakın vezirlerine temayülleri dolayısıyla vergi alınmayan mamure çok azaldı. Hükümdarın bütün işleri vezirlere havale edilmişti. Böylece ülke harabeye döndü, yerleşim birimleri azaldı, evler tamtakır hale geldi. Askerlerin güçlü olanları zayıfladı, zayıf olanları ise yok oldu gitti.

Behram ve Môbed

Rivayete göre Behram bir gün atına binip gezmeye ve avlanmaya çıkmış. Medain yolunda giderken karanlık çökmüş. Dolunaylı bir geceymiş. Kafasına takılan bir mesele için môbedlerden birini çağırtmış. Môbed yanına gelmiş ve beraber yürümeye başlamışlar. Môbed ona kendisinden önce geçen padişahların hayat hikayelerini anlatıyormuş. Harabeye dönmüş kasabalar arasından konuşa konuşa giderken yolu yarılamışlar. Bulundukları kasaba harabesinde baykuşlardan başka canlı yokmuş. Birisi bu taraftan ötünce, bir diğeri öbür taraftan karşılık verirmiş. Behram, môbede:

— Şu sessiz gecede öten bu kuşun dilinden anlama [II, 170] kabiliyeti verilmiş bir insan var mı bu dünyada?- demiş.

— Ey padişahım! - demiş môbed, - ben Allah'ın bu kuşun dilini anlama kabiliyeti verdiği insanlardanım.

Padişah onun sözüne pek inanası gelmemiş, fakat môbed doğru söylediğini tekrarlamış.

— Eğer doğruysa, söyle bakalım, bu kuş ne diyor, öteki ne cevap veriyor?

Môbed şu cevabı vermiş:

— Şu bu taraftaki erkek bir baykuş. Dişi olanına diyor ki: Gel, çiftleşelim. Allah'ı tesbih eden çocuklarımız olsun. Bu dünyada arkamızdan bize rahmet okuyan birileri kalsın. Dişi baykuş ise şu cevabı verdi:Bana yaptığın teklif, benim için çok büyük bir şans ve bulunmaz bir fırsat. Ama bazı şartlarım var ve şayet onu kabul edersen, teklifine olumlu cevap vereceğim. Erkek baykuş 'Nedir şartların?' diye sordu. Dişi olanı şu cevabı verdi: 'Birincisi, eğer davetini kabul eder ve senin olursam, büyük kasaba harabelerinden yirmi köyü bana vereceksin.'

—Peki erkek baykuş ne dedi?

—Erkek olanı da dedi ki:Atasına rahmet, bu padişahın saltanatı devam ettiği sürece onun harap ettiği köylerden binini sana veririm. Peki ne yapacaksın bu kadar köyü? Dişi olanı şu cevabı verdi: Seninle yatınca birçok oğlumuz olacak, soyumuz çoğalacak. İleride her oğluma bu harabe köylerden birini vereceğim. Bu defa erkek olanı: Benden istediğin şey son derece basit ve kolay. Söz verdim sözümü tutacağım. Sen de sözünü yerine getir, dedi.

Padişah môbedin bu sözlerini dinledikten sonra daldığı uykudan uyandı ve kendisine verilmek istenen mesajı anladı. Hemen atından indi, diğerleri de indiler. Sonra môbedle baş başa kaldı.

—Ey din işlerini çekip çeviren, padişaha nasihat eden, onu ülkesinin işleri konusunda uyandıran ve ülkenin ve halkın problemleri hususunda aydınladan kişi! Bende uyuyanı hareketе geçiren ve beni bulunmadığım bir dünyaya tekrar götüren bu sözlerden muradın nedir?

—Mutlu padişahın ülkeyi ve halkı mutlu günlere ulaştırmasını istediğim için, bana sorduğu sorunun cevabını kuşun dilinden bir uyarıcı şeklinde aktardım.

—Ey nasihat veren insan! Amacını ve demek istediğini açık söyle. Söylediğin sözlerle neyi kastettin ve bunlar nasıl yorumlanabilir?

—Ey padişahım! Bir padişah ancak kanunla, Allah Teala'ya itaat etmek, onun emir ve yasaklarına uygun olarak yönetmesiyle şereflenir. Kanunlar padişahsız, padişah tebaasız, tebaa malsız olmaz. Mal elde etmenin tek yolu imardır, imar ise adaletsiz olmaz. Adalet, insanlar arasına konulmuş bir terazidir. O teraziyi Allah koymuş, başına kayyım olarak da padişahı dikmiştir.

—Söylediklerin doğru. Şimdi de şu benim yaptıklarımı bana bir güzel izah et.

—Ey padişahım! - demiş môbed. - Köylere yöneldin ve onları sahiplerinin, ekip biçenlerin, oraları mamur hale getirenlerin elinden aldın. Onlar kendilerinden vergi alınan, mal toplanan insanlardı. Tuttun onları mevkebine, hizmetkârlarına, pohpohçularına ve benzerlerine dağıttın. Onlar da bir an önce buralardan faydalanmak, çıkar sağlamak istediler. Sonuçlarını düşünmeden imar işlerini, köyleri mamur hale getirmek için gerekli tedbirleri bir kenara attılar. Padişaha yakın olanlar vergiden muaf tutuldu. Köylerde yaşayan halk ve çiftçiler korkuya kapıldılar. Böylece köylerini, topraklarını bırakarak, halkına iltimas geçilen köylere sığınıp, oralara yerleştiler. Bu yüzden imar işleri azaldı, köyler harabeye döndü. Mal da azaldı. Ordu ve tebaa kırıldı. Bu durumda Fars'a komşu olan hükümdarlar saltanatın gelir kaynaklarının kuruduğunu bildikleri için topraklarımıza göz dikmeye başladılar.

Padişah, môbedin sözlerini dinledikten sonra, bulunduğu yerde üç gün boyunca konakladı. Vezirleri, sekreterleri ve divan memurlarını çağırdı. Kayıt defterleri getirilerek, mukarrebînin ve yakın çevredekilere verilen köyler ellerinden [II, 174] alınıp sahiplerine iade edildi. Onlar da eskiden yapmakta oldukları işlerine tekrar sarılıp, köyleri imar etmeye başladılar. Zayıflar yeniden güçlendi. Ülke güllük gülistanlık hale geldi; vergi memurları bol bol vergi topladılar. Ordu yeniden güçlendi. Düşmanların kötü emelleri son buldu ve sınırlar muhkem hale getirildi. Padişah da her daim işiyle meşgul olmaya başladı. Artık ileri gelenlerin ve sıradan tebaanın işleriyle yakından ilgileniyordu. Ülkeye dirlik düzenlik gelmiş, güzel günler başlamıştı.

Bu yüzden halk mutluluk, adalet ve refaha kavuşmasının anısına onun saltanat günlerini bayram olarak ilan etti.

Ondan sonra Behram b. Behram b. Behram tahta geçti. Ölünceğe kadar (dört yıl) ve dört ay iktidarda kaldı. Ondan boşalan tahta Nersa b. Behram oturdu. Yedi yıl hüküm sürdüğü söylenir. Yedi buçuk diyenler de var. Ondan sonra oğlu Hürmüz tahta geçti. Yedi yıl beş ay iktidarda kaldı. Ömer Kisra'dan nakledildiğine göre [II, 175] Hürmüz'e kadar geçen Sasani hükümdarlarının hepsi Huzistan'ın Cündisabur şehrinde yaşamışlardır. Yakub b. El-Leys es-Saffar da geçmişteki Sâsânî hükümdarlarına özenerek Cündisabur'da yaşamak istemişti. Bu kitapta, yeri geldiğinde el-Mu'temid'in de orada yaşadığı ve vefat ettiğinden bahsedeceğiz.

Zü'l Ektaf

Hürmüz'den sonra oğlu Sabur [Şapur] b. Hürmüz tahta çıktı. Ona 'Zü'l Ektaf' derler. Ölümüne kadar yetmiş iki yıl hüküm sürmüştür. Babası vefat ettiğinde henüz doğmamıştı. Araplar Sevad-ı Irak'ı ele geçirmişti ve devleti vezirler yönetiyordu. Irak'ı zapteden Arap gruplarının lideri İyad b. Nizar'ın babasıydı. Sevad'ın ülkenin en büyük kısmını teşkil ettiği söylenir. Fethedildiği sırada başında Haris b. El-Agar el-İyadi vardı. Sabur on altı [II, 176] yaşına gelince Araplar'a saldırmak için ordusunu hazırladı. İyad, yazı el-Cezire'de, kışı ise Irak'da geçirirdi.

Sabur onlara saldırarak hepsini kılıçtan geçirdi. Sadece bir kişi kurtuldu ve o da Rum topraklarına kaçtı. Sabur, Arap askerlerinin omuzlarını deldirdiği için kendisine "Zü'l Ektaf" lâkabı verildi.

.. [II, 178] Sabur, ilerlemeyi sürdürerek Bahreyn'e geldi. O sırada orada Temim oğulları yaşıyordu. Hepsinin kılıçtan geçirilmesini emretti. Temim oğulları kaçtılar. Başlarında Amr b. Temim b. Murr adında bir şeyh vardı. Üç yüz yaşındaydı. Evinin sütunları arasına kuru bir ağaç dikmişti ve onun altında otorur-

du. Kendisini alıp götürmek istediklerinde, kabul etmedi ve ülkesinde bırakılmasını istedi. "Bugün yarın öleceğim. Fazla ömrüm kalmadı. Allah'tan sizi Araplar'a musallat olan [II, 179] bu hükümdardan kurtarmasını dilerim" dedi. Böylece onu bırakıp gittiler. Sabur'un ordusu ülkeye girdiğinde halkının göç edip gittiğini gördüler. Kuru ağaca yaslanmış olan şeyhi gördüler.. ve onu alıp Sabur'a getirdiler.

Sabur, karşısına getirilen kişinin yüzüne bakınca onun ne kadar yaşlı olduğunu anladı.

— Kimsin sen ey şeyh-i fânî?- dedi.

— Ben Amr b. Temim b. Murr'um. Gördüğün gibi hayli yaşlıyım. İnsanlar, acımasızca önüne geleni öldürdüğün ve kendilerini cezalandıracağından korktukları için kaçtılar. Bense kavminin geçmişinden bir şey kalsın diye senin elinde can vermeyi tercih ettim. Temenni ederim ki, göklerin ve yerin sahibi ve hükümdarı olan Allah, yolunu tıkar ve seni onları öldürmek amacıyla gittiğin yoldan geri döndürür. Eğer izin verirsen, bir şey sormak istiyorum.

— Buyur, seni dinliyorum - diye karşılık verdi Sabur.

— Seni kendi tebaanı ve [II, 180] Arap erkeklerini öldürmeye sevk eden nedir?

— Onları ülkemde çıkarttıkları fesat ve ülkem halkına karşı işledikleri suçtan dolayı öldürüyorum.

— Bunu yaptılar. Sen o zaman onların başında değildin. Sen büluğ çağına erince, senden korktukları için yaptıkları kötü işlere son verdiler.

— Onları öldürmemin sebebi, edindiğimiz bilgilere ve bizden öncekilerin söylediklerine göre Araplar'ın bize karşı üstün gelecekleri ve topraklarımızı ele geçirecek olmalarıdır.

— Sen bunun gerçekten olacağına inanıyor musun, yoksa tahmin mi ediyorsun?

— Olacağına inanıyorum ve olmalıdır da.

— Madem bunu biliyorsun da neden Araplar'a kötü davranıyorsun? Vallahi, eğer sen şimdi Araplar'a iyi davranırsan, onlar da devletleri güçlendiğinde bu yaptığın iyiliğe karşılık halkına iyi davranırlar. Eğer uzun süre yaşarsan, onlar da hükümranlığın kendilerine geçmesi halinde seni gözetir, halkını da olduğu gibi bırakırlar. Eğer mesele senin söylediğin gibiyse, [II, 181] yapılması gereken en iyi şey budur, sonucu da faydalı olur. Eğer söylediğin asılsız bir şeyse, günah işlemekte ve kan dökmekte neden acele ediyorsun?

— Dediğim doğrudur ve sizin lehinize gelişecektir. Görüşlerin doğru; söylediğin şeyler de, verdiğin nasihat de doğrudur.

Sabur sözlerini bitirdikten sonra tellallar çıkarıp insanlara dokunulmamasını, onlara kılıç kaldırılmamasını ve öldürülmemelerini emretti. Amr'ın bu olaydan sonra seksen yıl daha yaşadığı söylenir. Bazıları daha az yaşadı derler. Doğrusunu Allah bilir.

Sabur, daha sonra Şam [Rum] topraklarına yürüdü, şehirlerini zaptetti ve Rumlar'ı öldürdü. Sonra birden Rumlar'ın nasıl yaşadıklarını, kim olduklarını öğrenmek amacıyla kıyafet değiştirerek Rum topraklarına gitmeye karar verdi. Arkasından tebdil-i kiyafet Kostantiniyye'ye vardı. İmparatorun tertiplemiş olduğu bir ziyafete rastladı. [II, 182] Ziyafete devlet erkanından ve halktan insanlar katılmıştı. Onların arasına karışarak bir masaya oturdu.[6] İmparator Sabur'un ordusuna bağlı ressam çağırılmasını emretmişti. Asker gelerek imparatorun resmini çizdi. Asker resmi imparatora gösterince onun altın ve gümüş şarap kâsesinin üzerine çizilmesini emretti. Asker resme aralarında Sabur'un bulunduğu masadakileri de çizdi. İmparator resme baktı. Sabur onun karşısındaki masadaydı. Asker, iki resmin birbirine benzerliği karşısında şaşırmıştı. Bunun üzerine imparatora durumu anlattı. Onu hemen imparatorun huzuruna getirdiler. İmparator ona kim olduğunu sordu. Sabur "Ben Sabur'un askerlerinden biriyim. Yaptığım bir hatadan dolayı cezalandırılmayı hak etmiştim. Bu yüzden topraklarınıza sığınmak zorunda kaldım" dedi,

6 Müruc ez-Zeheb'de bu ve buna benzer bazı hikayeler, Persler'in kendi aralarında anlattıkları efsanelere dayanmaktadır ve kesinlikle gerçekle ilgisi yoktur.

fakat söylediklerine inanmadılar ve boynuna kılıcı dayadılar. Bunun üzerine Sabur kim olduğunu itiraf etti.

İmparator, Sabur'u bir inek derisinin içine koydurdu. Sonra ordusuyla sefere çıkarak Irak'ın ortasına kadar geldi; şehirleri fethetti, yağma akınları tertipledi ve hurma ağaçlarını kestirdi. Daha sonra [II, 183] Cundisabur şehrine geldi. Farslar şehre bekinmişlerdi. İmparator orada kamp kurdu ve şehrin o sabah fethedilecek olması şerefine gece bir ziyafet tertipledi. Sabur'a göz kulak olmakla görevli askerler, vazifelerini ihmal ederek içmeye başladılar. Sabur'un yakınında bir grup Fars esir vardı. Onlara seslenerek birbirlerini çözmelerini söyleyip cesaretlendirdi. Sonra orada bulunan küpteki yağdan üzerine dökmelerini emretti. Esirler dediğini yaptılar. Bir süre sonra deri yumuşadı ve Sabur da kurtuldu. Hemen şehre geldi. Halk surlara yığılmıştı. Onlara seslendi. Onu tanıyarak bir iple yukarı çektiler. Silah depolarının kapılarını açarak silahları dışarı çıkardı ve hepsini askerlere dağıttı. Rumlar kendilerinden emin bir şekilde saldırıya geçmişlerdi, fakat aldıkları şiddetli darbe sonucunda yenildiler. İmparatoru esir ederek Sabur'a getirdiler. Fakat Sabur onu öldürmedi ve ölümden kurtulan diğer adamlarını da onun yanına kattı. [II, 184]İmparator da kestirdiği hurma ağaçlarının karşılığı olarak Irak'a zeytin ağaçları dikti. Ondan önce Irak'ta zeytin ağacı yoktu. Ayrıca Şazervan şehrini de kurdu ve tahrip ettiği her şeyi yeniden yaptı. Bu işlerin hikayesi uzundur. İmparator daha sonra Rum'a döndü. Bir başka rivayete göre ise Sabur, İmparator'un kolunu bacağını kestirerek zindana atmıştır.

Sabur daha sonra El-Cezire, Amid ve diğer Rum şehirlerine saldırdı. [II, 186] Oradan pek çok esir getirerek Sus ve Tüster gibi Ahvaz bölgesi şehirlerine iskan etti. Onlar burada çoğalarak, bulundukları yerleri vatan edindiler. İşte o tarihten itibaren dibac-ı tüsterî ve diğer ipekli kumaşlar Tüster'de, ipek Sus'da, perde ve yataklar Nısibeyn'de üretilmeye başlandı ve bugün de üretim devam etmektedir. Ondan önceki Sâsânî hükümdarları ve erken Fars padişahlarından çoğu, Irak'ın Medain şehrinin batısına düşen Taysefun[7]'da yaşarlardı. Sabur ise Medain'in doğu

7 Bm. Batisun; t. Batimun

kesimine yerleşti ve orada günümüzde de ayakta duran meşhur Kisra Sarayı'nı kurdurdu. Bu sarayın bazı eksik kısımlarını Eberviz [Perviz] b. Hürmüz tamamlamıştır.

Hikaye

Harun er-Reşid Dicle nehri sahilinde Kisra Sarayı'nın yakın bir yerde konaklamıştı. Bazı hizmetkârların çadırların gerisinde birbirleriyle yaptıkları konuşmaya kulak kabarttı. "Bu binayı kuran filan oğlu filandır, onun üzerinden gökyüzüne yükselmek istemiş" diyordu biri diğerine. Harun er-Reşid hizmetçilerin reisine [II, 187] bu sözleri söyleyen kişiye yüz sopa vurulmasını emretti. Sonra da yanında bulunanlara şöyle dedi: "Hükümdarlık bir akrabalıktır. Hükümdarlar da mülk konusunda kardeştirler. Kıskançlığım mülkü korumak amacıyla beni onu terbiye etmeye sevketti. Hükümdarların malı hükümdarlara aittir."

Rivayete göre Harun er-Reşid, Bermekîler'in tutuklanmasından sonra hapiste yatan Yahya b. Halid b. Bermek'e bir adam göndererek, sarayın yıkılması konusundaki fikrini öğrenmek istemiş. Halid, verdiği cevapta "Yapma!" demiş, fakat er-Reşid çevresindekilere "Ruhunda hâlâ Mecusilik var; Mecusiliği özlüyor ve ona ait eserlerin ortadan kaldırılmasını engellemeye çalışıyor" diyerek yıkım emrini vermiş. Ama sonra bir bakmış ki, bu yıkım işi haddinden fazla pahalıya mal olacak. Fikrini değiştirip, Yahya'ya gönderdiği mektupla durumu bildirmiş. İşin tuhaf tarafı Yahya bu defa ne pahasına olursa olsun sarayın yıkılmasını salık vermiş ve bu konuda Harun er-Reşid'i tahrik etmiş. Harun er-Reşid onun ilk ve son sözleri arasındaki tutarsızlık karşısında şaşırmış ve hemen bir adam göndererek bu tavrının sebebini öğrenmek istemiş. [II, 188] Yahya, ona şu cevabı göndermiş: "Doğrudur, ilk sözlerimle İslam ümmetinin şanı bâki kalsın, namı her tarafa yayılsın istedim. Asırlar sonra birileri gelip de geçmişteki halkların eserlerini ve bu büyük binayı görünce 'bir halk başka bir halkı yok etmiş; bu bina önceki halkın binası, ama mülkü başka büyük ve güçlü bir halka geçmiş' der.

İkinci cevabıma gelince, onun yıkımına başlandığını ve yıkımdan âciz kalındığını öğrendim ve yüzyıllar sonra buraya gelen birinin, 'İslam ümmeti Farslar'ın yaptığı bir şeyi yıkmaktan âciz kalmış' dememesi için İslam ümmetinin aczini ortadan kaldırmak istedim."

Harun er-Reşid, Yahya'nın bu cevabını öğrenince, "Allah kahretsin!- demiş.- Bu adamın doğru olmayan bir sözünü işitmedim." Böylece binanın yıkımından vaz geçmiş.

Horasan eyaletindeki Nisabur şehriyle Fars ve Irak'daki başka şehirlerin kurucusu da bu Sabur'dur.

Ondan sonra tahta kardeşi Erdeşir b. Hürmüz geçti. Tahtından indirilinceye kadar dört yıl iktidarda kaldı. Ondan boşalan tahta da Sabur'un oğlu Sabur oturdu. Beş yıl iktidarda kaldığı söylenir. Dört ay diyenler de var. İyad b. Nizar ve diğer Araplar'la birçok savaşları olmuştur.

[II, 190] Sonra Sabur oğlu Behram, ondan sonra "Günahkâr" lâkabıyla tanınan Yezdigerd b. Sabur tahta geçti. Ölünceye kadar on bir yıl beş ay ve on sekiz gün tahtta kaldı. İki ay eksiğiyle yirmi iki yıldır diyenler de var. Ondan sonra oğlu Behram tahta geçti. Behram Gûr dedikleri de budur. İktidarı yirmi üç yıl sürmüştür. Tahta geçtiğinde yirmi yaşındaydı.

Bir gün avlanırken atıyla birlikte bir bataklığa gömülür. Çok âdil olduğu, herkese iyilikler ettiği, tebaasına iyi davrandığı ve zamanında memleket dirlik düzenliğe kavuştuğu için bir Pers imdadına yetişir. Onun iktidarı zamanında Türk hakanı[8] Soğd'a yürümüş ve ülkesine saldırılar düzenlemişti. Söylendiğine göre Türk hakanı ordusuyla Rey'e kadar gelmiş, Behram da ordusunu hazırlayarak yola koyulmuş ve onu mağlup etmiş, kellesini keserek [II, 191] Irak'a doğru götürmüştür. Yeryüzü hükümdarları ondan çekinir, Rum kayseri ona hediyeler gönderirdi. Behram bundan önce kıyafet değiştirerek kim olduklarını öğrenmek amacıyla Hintliler arasına girmiş, Hint hükümdarlarından Şebreme[9]

8 Burada bahsedilen Türk hakanı, Akhun hükümdarıdır.

9 BM ve T.'de böyle. İbni Bedrun'da Başkarma; belki de Çenderkebeta (Şanderkebeta)dır.

ile temas kurmuş, savaşlarından birinde onun önünde cenge girmiş ve onu düşmanına galip getirmiş, arkasından da bir Fars süvarisi sıfatıyla onun kızıyla evlenmiştir.

Araplar hakkında şaşkınlık verecek derecede bilgi sahibiydi. Arapça şiir okur, çeşitli dilleri konuşurdu. Yüzüğüne şu yazı kazınmıştı "(İnsanın)şerefi yaptığı işlerle büyür". Babasından sonra tahtı nasıl ele geçirdiği, iki arslan arasına konulan tacı nasıl aldığı ve neden Behram Gür adıyla anıldığı konusunda birçok hikayeler anlatılır ki, onların burada zikri uzun sürer. Yayın içinden ve dışından gözetleyerek ok atmayı icat eden odur. [II, 192] Biz bunların hepsini, Türkler'in ve Persler'in yayın yapısı, onun insan vücudu gibi dört parçadan oluştuğu, ok türleri ve niteliği hakkında söylediklerini Ahbar ez-Zaman ve Kitab el-Avsat'da anlattık.

Yezdigerd

Ondan sonra tahta oğlu Yezdigerd geçti. On dokuz yıl hüküm sürdü. Kimilerine göre on sekiz yıl dört ay ve on sekiz gün tahtta kalmıştır. Daha önce Kabh [Kafkas] dağını anlatırken belirttiğimiz gibi Bab el-Ebvab'da [Derbent'de] çamuru sütle karıştırarak bir duvar yapmıştır.

Rivayete göre Yezdigerd, bir defasında ülkesinin uzak bir köşesinde yaşayan filozoflardan birini huzuruna çağırmış. Onun ahlakını almak, görüşlerini öğrenmek ve onunla tebaasını yönetmek niyetindeymiş. Filozof huzuruna gelince ona şöyle demiş: "Ey faziletli filozof! Devlet nasıl güzel yönetilir?" Filozof cevap olarak bunun [II, 194] tebaaya iyi davranmak, haklarını zorlamadan almak, adaletle muamele etmek, yolları güvenli kılmak ve mazlumu zalimin zulmünden kurtarmakla mümkün olduğunu belirtmiş. "Peki, hükümdarın düzgün olması nasıl sağlanır?" diye sormuş. Filozof şu cevabı vermiş: "Vezirleri ve yardımcılarıyla. Onlar düzgünse hükümdar da düzgün olur, onlar bozulursa hükümdar da bozulur." Bu defa Yezdigerd şöyle demiş: "İnsanlar fitnenin sebepleri konusunda çok şey söylediler.

Bana onu neyin körüklediğini ve yol açtığını, neyin bastırıp, geriye ittiğini anlat." Filozof'un cevabı şu olmuş: "Fitneyi şiddetli kin körükler, pervasızlık ise ortaya çıkmasına sebep olur. Onu doğuran sebep, özellikle küçümsemedir. İnsanların kalplerinden geçeni rahatlıkla söylemeleri, zorda olanın korkusu, darda olanın ümidi, zevk-i safa içindekinin gafleti, yoksun olanın uyanıklığı ise fitneyi güçlendirir. Fitneyi bastıracak tedbire gelince, korkulan şeyin vukuundan önce hazırlık yapmak, öfke ve memnuniyet halinde tedbirle iş görmek, alay etmenin zevk verdiği anda ciddiyeti tercih etmektir."

[II, 195] Ondan sonra tahta oğlu Hürmüz geçti. Kardeşi Firuz onunla taht kavgasına girişerek, öldürdü ve tahtı ele geçirdi. Firuz b. Yezdigerd b. Behram odur. Firuz, Haytallar'ın [Eftalitler'in] hükümdarı Ahşunvaz tarafından Horasan'ın Merverrûd nehri boyunda öldürülünceğe kadar yirmi yedi yıl tahtta kaldı. Haytallar dediklerimiz Soğdlulardır.[10] Buhara ile Semerkand arasında yaşarlar. Sonra tahta Firuz'un oğlu Balaş[11] geçti. İktidarı dört yıl sürdü. Sonra tahta Firuz oğlu Kubad geçti. Zındık Mazdak onun saltanatı döneminde ortaya çıktı. Mazdakizmin kurucusu da odur. Kubad'la onun arasında bazı olaylar geçmiştir. Anuşirvan tarafından öldürülünceye kadar halkla ilgili bazı kararlar alan ve hile yollarına başvurmuştur. Kubad kırk üç yıl iktidarda kalmıştır, ondan sonra tahta geçen oğlu Anuşirvan ise kırk yedi yıl sekiz ay hüküm sürmüştür.

Anuşirvan ve Mazdakiler

Kubad, Mazdak ve hempaları yüzünden tahtından indirilmiş ve yerine [II, 196] kardeşi Camasb iclas edilmişti. Camasb iki yıl tahtta kaldı. Fakat Anuşirvan Lezermihr b. Suhra itirazda bulundu ve Kubad'ın tahtına geri iadesi için direndi. Bunun hika-

10 Mesudi burada Haytallar'ı yani Eftalitler'i Soğdlular olarak göstermekle yanılmaktadır. Çünkü Eftalitler zamanında Soğdiyana onların müstemlekesiydi ve daha sonra Eftalitler Göktürkler tarafından mağlup edildikten sonra Türkler'in idaresine geçti.

11 Balaş, Yezdigerd'in oğlu ve Firuz'un kardeşidir. Daha ileriye bkz.

yesi uzundur. Anuşirvan tahta geçince Mazdak ve seksen bin yandaşını öldürdü. Bu olay Irak'ta Cazır ile Nehrevan arasında vukû buldu. O gün kendisine Anuşirvan adı verildi. Anlamı yeni hükümdar demektir.[12] Anuşirvan ülke halkını Mecusiliğe döndürdü ve onlara din konusunda tartışmayı, ihtilafa düşmeyi ve münazarayı yasakladı.

Daha sonra Bab el-Ebvab [Derbent] ve Kabh [Kafkas] dağındaki hükümdarlar kendi topraklarına saldırdığı için oraya bir sefer düzenledi. Denizin içine şişirilmiş sığır tulumlarının üzerine taş, demir ve kurşunla bir sur yaptırdı. Sur yükselince bu şişirilmiş tulumlar denizin dibine oturdu ve sur da su sathından yüksekte kaldı. Ellerinde hançer ve bıçaklarla suya dalan adamlar, tulumları parçalayıp [II, 197] onun iyice dibe oturmasını sağladılar. Bu sur, içinde bulunduğumuz 332 [943/44] yılında dahi ayaktadır. Surun deniz içindeki bu kısmına düşman gemilerinin denizden yaklaşmasını engellediği için "kayd" adı verilmiştir. Anuşirvan daha sonra bu suru denizden Kabh dağına kadar uzattı ve (bazı yerlerine) düşmanı takip etmek için kapılar koydurdu. Daha sonra ise, bu kitabın Kabh ve Bab el-Ebvab'la ilgili bölümünde anlattığımız gibi, suru Kabh dağı üzerinde sürdürdü. Anuşirvan'ın bu surları yaptırıncaya kadar Hazar hükümdarlarıyla (savaşları) olmuştur. Söylendiğine göre bu surları da o yöredeki hükümdarları korkutmak ve iz'an almalarını sağlamak için yaptırmış.

Anuşirvan Irak'a döndükten sonra hükümdarlar ona elçiler ve hediyeler gönderdiler. Meliklerden de elçiler geldi. Rum kayserinin elçisi hediye ve peşkeşlerle gelmişti. Elçi, Anuşirvan'ın sarayına ve binanın güzel görünümüne göz atınca, [II, 198]meydanda bir eğrilik olduğunu saptadı. "Bu meydanın dörtgen şekilli olması gerekirdi" dedi. Kendisine şu cevabı verdiler: "Eğri kısmın bulunduğu yerde yaşlı birinin bir evi var. Padişah onu kendisine satmasını istedi ve çok iyi bir fiyat verdi, fakat adam Nuh dedi peygamber demedi. İşte senin gördüğün eğriliğin sebebi budur." Rum elçisi bunun üzerine "Şimdi anlaşıldı ki, bu eğrilik duvarın düz uzanmasından daha iyidir."

12 T. Anlamı ebedi ruhlu demektir.

Anuşirvan, ülkesine ve payitahtına döndü. Sağlam binalar, kaleler ve burçlar kurdurarak, insanları tertibe soktu. Kayser'i kendi haline bırakarak el-Cezire'ye doğru yürüdü. Oradaki şehirleri zaptedip Fırat'a kadar geldi ve onu geçerek Şam'a yaklaştı. Oradaki şehirleri de fethetti. Haleb, Kınnesrin, Hıms [Humus] ve Antakya'yla Hıms arasındaki Famiya fethettiği şehirler arasındaydı. Sonra Antakya'ya yürüdü ve kuşatma altına aldı. Kayser'in [II, 199] kızkardeşinin oğlu oradaydı.[13] Sonra şehri fethetti ve Antakya sahilinde yer alan ve birçok acayip binalarla müzeyyen büyük bir şehri fethetti. Bu şehrin planları bugün bile bellidir ve izleri durmaktadır. Ona Selukiyye derler. Daha sonra Şam şehirlerine Rum topraklarına yöneldi. Birçok hazine ve malı ganimet olarak ele geçirdi. Ordusunu ve birliklerini teçhiz ederek düzenledi. Kayser ona barış teklifinde bulunarak harac ve vergi gönderdi. Anuşirvan bunu kabul etti. Şamdan çeşitli mermerler, seramikler ve renkli taşlar.. yükleyerek Irak'a götürdü ve Medain yakınlarında bir şehir kurdu. Ona 'Rumiyye' adını verdi. Binaları ve surların iç kısımlarını sözünü ettiğimiz renkli taşlarla süsledi. Bununla kastedilen Antakya ve diğer [II, 200] Şam şehirleridir. Bu şehrin surları kerpiçtendir ve günümüzde harabe haldedir.

Türk hakanı kızını ve yeğenini onunla evlendirdi.[14] Hint, Sind, kuzey ve güney hükümdarlarıyla diğer krallar onunla dostluk anlaşmaları yaptılar. Haşmetinden, kalabalık ordusundan, ülkesinin büyüklüğünden, başka ülkelere yaptıklarıyla ilgili haberlerden, hükümdarları öldürmesinden ve adalete bağlılığından dolayı kendisine hediyeler ve elçiler gönderildi. Çin hükümdarı ona yazdığı mektupta şöyle dedi: "İnci ve mecevherden yapılmış sarayı bulunan, sarayında iki fersah öteden kokusu hissedilen kâfur ve ûd ağaçlarını sulayan nehirler akan, kendi-

13 Germanos. Justinianus halasının oğlu.

14 Burada sözü edilen Türk hakanı İstemi-han'dır. Fakat diğer tarihi kaynaklarda hem İstemi-han'ın kızı, hem de yeğeninin gelin gönderildiğine rastlanmamaktadır. İstemi-han, kızını 55 yılında Anuşirvan'la evlendirmiş, Hürmizd IV de bu evlilikten dünyaya gelerek, bilahere İran tahtına geçmiştir.

sine bin hükümdar kızlarının hizmet ettiği, ahırında bin beyaz filin bulunduğu Çin hükümdarı Fağfur'dan, kardeşi Kisra Anuşirvan'a.." Çin hükümdarı ona inci işlemeli bir süvari (heykeli) hediye gönderdi. [II, 201] Süvarinin ve atın gözleri kızıl yakut, kılıcının kabzası mücevher kakmalı zümrüttendi. Sırtındaki elbise ise sarayının balkonunda oturan hükümdarın suretinin çizildiği Çin ipeğindendi. Çin hükümdarının boynunda kolyesi, başında tacı, yanı başında ise ellerinde buhurdanlar bulunan hizmetkârları vardı. Nakış altınla yapılmıştı ve elbisenin alt kısmı lazürddendi…

Hint hükümdarı ise "Doğu padişahlarının en büyüğü, yakut ve inci kapılı, altın sarayın sahibi Hint hükümdarından kardeşi Fars hükümdarı, taç ve sancak sahibi Kisra Anuşirvan'a.." diye başlayan bir mektup yazdı. Ve ona hediye olarak mum gibi ateşte eriyen, [II, 202] üzerine mum gibi mühür vurulan, kabartma yazı yazılan bin mann[15] Hint buhuru, ağız kısmı bir karış genişliğinde inciyle süslenmiş kızıl yakut kâse, fıstık büyüklüğünde veya ondan daha büyük ebatta on mann kâfur, yedi zira boyunda, göz kenarları yanaklarını döven, göz akının beyazlığından şimşek parıltısı izlenimini veren, berrak renkli, narin bedenli, çatık kaşlı, uzun saç beliklerini kendi eliyle çeken bir cariye, yılan derisinden yapılmış, ipekten daha yumuşak, nakışlı süslemeden daha güzel bir yatak gönderdi. Mektubu 'kazi' denilen bir ağaç kabın içindeydi ve altın suyuyla yazılmıştı. Bu ağaç, Hint ve Çin diyarında yetişen enteresan güzellikte ve güzel kokulu bir bir ağaçtır. Kabuğu Çin kağıdından daha incedir. Çin ve Hint hükümdarları birbirleriyle yazışırken onu kullanırlar.

Anuşirvan bazı düşmanlarıyla savaşta ve kampında olduğu bir sırada Tübbet hükümdarının [II, 203] mektubu ulaştı: "İki Tübbet'in, sınırları Çin'e ve Hint'e dayanan şarkın hükümdar hakanından, güzel tabiatlı, kudretli ve yedi iklimin ortasındaki ülke-

15 Mann: Eskiden İslam ülkelerinde kullanılan ve bölgeden bölgeye farklı ölçüleri olan bir ağırlık ölçü birimi. Daha ziyade kuru yiyecek maddelerinin ölçümünde kullanılırdı. Bir mann 2 rıtl olarak kabul edilir. Bir rıtl ise Mısır'da 449, 28 gr; Suriye'de 3, 202 gr, Beyrut ve Halep'de 2, 556 gr.dır.

nin hükümdar kardeşine..” Ayrıca ona hediye olarak Tübbet topraklarında bulunan yüz cevşen, yüz oyma kâse, yüz altın işlemeli Tübbet kalkanı ve dört bin mann en kaliteli misk gönderdi.

Anuşirvan, Belh nehrinin ötesine yürümüş, Huttelan’a gelmiş ve dedesi Firuz’un intikamını almak için Haytallar’ın hükümdarı Ahşunvaz’ı öldürmüş, toprağını ülkesi sınırları içine katmıştı. Hint’ten kendisine “Kelile ve Dimne” kitabı, satranç, Hindî denilen siyah kına gönderilmişti. Hişam b. Abdulmelik de [II, 204] bu kınayla saçlarını boyardı.

Anuşirvan’ın Kişiliği

Anuşirvan’ın büyük bir altın masası vardı. Kenarlarına çeşitli mücevherle yazılar yazılmıştı: “Faziletinden dolayı ihtiyaç sahibine lutfeden kişinin masasından yemek yiyene afiyet olsun. İştahın çekip de yediğini yersin, iştahın çekmediği halde yediğin şey seni yer.” Anuşirvan’ın dört de yüzüğü vardı. Harac yüzüğünün kaşı akiktendi ve üzerine “adalet” kelimesi nakşedilmişti. Çalışma yüzüğünün kaşı firuzeydi ve üzerinde “imaret” yazılıydı. Yardım yüzüğünün kaşı lacivert yakuttu ve üzerine “aceleci olma” yazılmıştı. Posta mührünün kaşı ise kızıl yakuttu ve ateş gibi parlardı. Üzerine “Vefa” yazılmıştı.

Anuşirvan Irak’ta her sulanabilen buğday ve arpa tarlasının bir ceribi[16] için bir dirhem, pirinç ceribi için yarım ve üçte bir dirhem, her dört İran hurma ağacı için bir dirhem, her altı adi hurma ağacı için bir dirhem, her altı [II, 205] zeytin ağacı için bir dirhem, her altı asma için sekiz dirhem, her sekiz taze meyve ağacı için yedi dirhem vergi koymuştu. Bu yedi kalemin dışında kalanları insanlar ve hayvanların faydalanması için vergiden muaf tutmuştu. Onun için “hayır sahibi kisrâ” denilirdi. Bir çok şair şiirlerinde onu övmüştür.

16 Cerib: Hem yer ölçüm birimi, hem de tahıl ölçeğini gösteren bir kelimedir. Toprak mesahasını belirtmek için kullanıldığında 144 yarda (131. 673 m kare) toprağa tekabül etmektedir. Tahıl ölçek birimi ise dört kafize tekabül etmektedir. Yani yaklaşık 177 litredir.

Rivayete göre bir defasında Anuşirvan görüşlerini almak amacıyla filozoflarla sohbet ediyordu. Meclisinde derecelerine göre yerini alan filozoflara hitaben "Bana özel, halkıma genel faydası dokunacak hikmet nedir?" diye sordu. Hazır bulunanlardan her biri kendi görüşünü anlatıyor, Anuşirvan ise [II, 206] başını önüne eğmiş onları dinlemekteydi. Sıra Büzürg Mihr el-Bahtekan'a gelmişti. "Ey padişah!- dedi.- Ben size bunu on iki maddede toplayacağım." "-Buyur!" dedi Anuşirvan. "Birincisi, şehvet, istek, korku, öfke ve keyfi arzuda (hevâda) Allah'tan korkmaktır. Bunlardan her birini insanlar için değil, Allah için yap. İkincisi, doğru sözlülük, vaat edilen şeye, şartlara, anlaşmalara ve verilen sözlere bağlılık (vefa)dır. Üçüncüsü, karşılaşılan problemlerle ilgili olarak âlimlerin görüşlerini almaktır. Dördüncüsü, âlimlere, halkın ileri gelenlerine, sınır muhafaza birliklerine, kumandanlara, katiplere ve yetkili kişilere derecelerine göre ikramda bulunmaktır. Beşincisi kadılar atamak, vergi memurlarını âdil bir şekilde denetlemek, dürüst çalışanları dürüstlüklerine göre ödüllendirmek, kötü çalışanları da kötülüklerine uygun şekilde cezalandırmaktır. Altıncısı, hapse atılanları belli günlerde huzura kabul edip, [II, 207]suçlu olanları tespit etmek ve masum olanları serbest bırakmaktır. Yedincisi, insanların yollarını, sokaklarını, pazar fiyatlarını ve ticari muamelelerini düzenlemektir. Sekizincisi, tebaayı suç işlememe konusunda güzelce te'dib ve ceza miktarlarını tespit etmektir. Dokuzuncusu, her türlü savaş silah ve âletlerini hazır bulundurmaktır. Onuncusu, aileyi, çocukları ve yakınları gözetmek ve onların çıkarlarını kontrol altında tutmaktır. On birincisi, gözler korkuyla sınırlara çevrildiğinde, gelecek bir hücumu vukuundan önce önlemektir. On ikincisi ise, vezirleri [bakanları] ve memurları kontrol edip, hilekârlarını ve vazifesini yapmaktan âciz olanları değiştirmektir."

Anuşirvan bu sözlerin altın suyuyla yazılmasını emretti ve şöyle dedi: "Bunlar, her türlü saltanat siyasetini deruhte eden sözlerdir."

Rivayete göre Anuşirvan "İhtiyaç duyulduğunda en değerli ve en faydalı hazine nedir?" diye sorulduğunda şu [II, 208] ce-

vabı vermiş: "Temiz insanlar nezdinde elde ettiğin şöhret ve onu bir sonraki nesle aktarabilme bilgisidir." Yine Anuşirvan'a "En uzun ömürlü insan kimdir?" diye sormuşlar. Demiş ki, "Çok şey öğrenen ve onunla kendisinden sonra gelenleri eğiten veya iyi bir şöhrete sahip olup, kendinden sonrakileri onunla şereflendiren kişidir."

Şu sözler de ona aittir:

"- İn'am hamile bırakır, şükür doğurur. İn'amda bulunan kişi odur ki, şükreden kişinin şükrü için bir vesile yaratır."

"- Güvenilir insanlar konusunda hırslı kişilere, temiz insanlar konusunda da yalancılara itibar etmeyin."

Anuşirvan bir gün Büzürg Mihr'e "Çocuklarım arasında tahta layık olanı bana aday göster veya onunla ilgili bir imada bulun" der. Büzürg Mihr şu cevabı verir: "Çocuklarını tanımıyorum, ama tahta layık olanın sıfatlarını sana anlatayım: En asili, en terbiyelisi, halka karşı en şefkatlisi, tebaaya karşı en merhametli davrananı, akrabalarla ilişkilerini en iyi koruyanı ve zulümden en uzak bulunanıdır. Kim bu sıfatlara sahipse, [II, 209] tahta layık olan da odur."

Mesudî der ki: Tahta geçmeye layık olanların sahip bulunması gereken özellikleri "Kitab ez-Zülef"de anlattık. Pers filozoflarının, onlardan önce gelip geçenlerin ve Eflatun gibi Yunan filozoflarının sözlerini, onun "Siyaset" adlı eserinde kaydettiklerini ve ondan sonra yaşayanların söylediklerini de zikrettik. Büzürg Mihr'den rivayet edilmiştir:

"- Anuşirvan'ın diğer özelliklerine benzemeyen iki bariz özelliğine şahit oldum. Bir gün halkın şikayetlerini dinlemek için oturmuştu. Akrabalarından biri meclise girdi, fakat veziri onu kenara itti. Anuşirvan hemen onun kalkıp gitmesini ve bir yıl gözüne gözükmemesini emretti. Sebebi, o adamın kendisine tanınan sınırı aşması ve mecliste bulunan diğerlerinin mertebesinin üzerine çıkmak istemesiydi. Yine bir gün gizli bir memleket meselesini görüşüyorduk. Hizmetkârları saltanat divanının ve padişahın yatağının arkasında konuşuyorlardı. Sesleri bizi ra-

hatsız edecek şekilde yükselmişti. [II, 210] Kendisine hizmetçilerin durumuyla bizim durumumuz arasındaki tezattan söz ettim. Bana şöyle dedi: Acele etme! Biz tebaamızın hükümdarıyız, hizmetkârlarımız ise bizim ruhlarımızın hükümdarlarıdır. Halvetimizde dahi bizimle oluyorlar ve onlardan kurtulmak için bir hile imkanımız da yok."

Şu sözler de Anuşirvan'a aittir:

"- İktidarın kaynağı ordu, ordunun kaynağı mal, malın kaynağı harac, haracın kaynağı mamuriyet, mamuriyetin kaynağı adalet, adaletin kaynağı memurların dürüstlüğü, memurların dürüstlüğünün kaynağı vezirlerin düzgünlüğüdür. Hepsinin başı ise hükümdarın işlerini hakkıyla yapması, işler kendisini değil, kendisi işleri kontrol altında tutacak şekilde onları yapabilecek güçte olmasıdır."

"- Tebaanın huzuru, ordunun çokluğundan daha büyük bir yardımcıdır; hükümdarın adaleti ise günlerin getirdiği bereketten daha faydalıdır."

"- Mutluluk günleri, göz açıp kapayıncaya kadar geçer; keder günleri ise neredeyse aylarca sürer."

Mesudî der ki:

Anuşirvan'ın hayat hikayesi ve yaptığı güzel işlerle ilgili haberleri, [II, 211] düzenlediği seferleri, kurduğu şehir ve kaleleri, sınır boylarını askerlerle takviye etmesiyle ilgili bilgileri önceki kitaplarımızda anlatmıştık.

Hürmüz

Ondan sonra tahta oğlu Hürmüz geçti [Hürmüz b. Anuşirvan b. Kubad]. Annesi Türk hakanının kızı Fakum'dur. Fakum'un babasının Bab el-Ebvab boyundaki Hazar hükümdarlarından birisi olduğu da söylenir.[17]

17 Diğer kaynaklarda Anuşirvan'a gelin giden Türk hakanının kızının adı pek zikredilmez, ama İstemi-han'ın kızı olduğu bütün kaynaklarca teyit edilmektedir ve dolayısıyla Hazar hükümdarlarından birinin kızı olması mümkün değildir.

Hürmüz'ün iktidarı on iki yıl sürdü. Toplumun önde gelen insanlarına mesafeli durur, aksine avam tabakasını kendisine yakın görürdü. Onlarla düşer kalkar, avam arasına karışır ve toplumun ileri gelen kişilerini de buna teşvik ederdi. İktidarı zamanında Fars zâdegânlarından on üç bin kişiyi öldürttüğü söylenir. İktidarının on birinci yılında tahtı sallanmaya, desteğini kaybetmeye ve devlet erkanı kendisinden uzaklaşmaya başlamıştır. Düşmanları çoğalmış, dış problemleri artmıştır. Môbedlerin koydukları hükümleri kaldırmış, onların örf-ü âdetlerini yasaklamış; kanunları değiştirerek, vergileri kaldırmıştır. [II, 212]Büyük Türk hükümdarlarından Şabe b. Şeb[18] adlı birisi dört yüz bin kişilik orduyla üzerine yürümüş; Herat topraklarını, Horasan eyaletindeki Badgis ve Buşenc'i ele geçirmişti.

Komşu ülkelerden Hazar Tarhanları da büyük bir orduyla üzerine yürüdü. Bunlar atlı birliklerle sınır boylarını yağmaladılar. (Hazar ve Türk) hükümdarları aralarında anlaşma sağlayarak, Kabh dağlarıyla ilgili kan davalarını bir kenara bıraktılar. Kayser'e bağlı patriklerden biri el-Cezire taraflarından seksen bin kişilik orduyla yürüdü. Yemen tarafından ise Kahtan oğullarından büyük bir Arap ordusu Kambur Abbas ve Mavigöz Amr kumandasında yola çıktı. Hürmüz çok zor durumda kalmıştı. Gönlünü aldığı môbedleri ve aklı başında insanları toplayarak fikirlerini aldı. Toplantıya katılanların ortak görüşü, üç kişiyle barış yapılarak gönüllerinin alınması ve [II, 213] Şabe b. Şeb'in üzerine yürünmesi şeklindeydi. Şabe'ye karşı gönderilecek orduyu Rey merzbanı Behram Çubin'in kumanda etmesi kararlaştırıldı. Behram, Çubin b. Meylad'ın oğullarından ve Ram adıyla bilinen Anuş'un soyundandı.

Çubin, on iki bin kişilik orduyla hareket etti. Şabe'nin ordusu dört yüz bin kişiydi. Şabe, Behram'a mektuplar gönderdi, savaş hilelerine başvurarak vaatlerde bulundu ve paralar teklif etti. Sonunda Behram onu öldürdü, askerini kılıçtan geçirdi, hazine ve mallarına el koydu. Kellesini de Hürmüz'e gönderdi.

18 Bm. Şeyabe b. Şiyb; t. Şane b. Şeb.

Şabe'nin oğlu Bermuda [Permuda] Behram'a karşı bazı kalelere çekilerek bekinmişti. Fakat Behram onu ele geçirmeyi başardı ve hakkında karar vermesi için Hürmüz'e gönderildi. Behram, savaş meydanında bırakılan ganimetleri ve Şabe'den aldıklarını toplayarak yükledi[19]…

[II, 214]Behram, malları, mücevherleri ve diğer ganimetleri bahsettiğimiz şekilde yükleyip götürdükten sonra Hürmüz'ün veziri Erikhsis el-Huzî, şahın Behram'ın getirdiklerine beğeni ve sevinçle baktığını görünce onu kıskandı ve "Bu zillet bir at için bile çok fazla" diyerek Hürmüz'e Behram'ın ihanet içinde olduğunu, mücevherlerin, mal ve ganimetlerin çoğunu kendisine ayırdığını belirtip, onu Behram'a karşı kışkırttı. Bunun üzerine Behram isyan bayrağı açtı. Sonra bir hileye başvurarak, üzerine Kisra Eberviz'in [Perviz] adını yazdırdığı sikkeler kestirdi. Arkasından bu sikkeleri bir grup tacire verdi ve onlar da bu paraları Hürmüz'ün sarayının kapısında gelip geçene dağıttılar. Böylece insanlar bu paralarla alış veriş etmeye başladı. Herkesin elinde bol miktarda bu paralardan vardı. Hürmüz olup bitenleri öğrenince, oğlu Eberviz'in saltanata gözünü diktiği için bu paraları darbettiğine inandı. Artık bunun Behram'ın baş vurduğu bir hile olduğunu bilmediği için, doğrudan oğlunun düzenlediği bir iş olduğu şüphesine kapıldı.

Behram Çubin ve Perviz

Böylece Eberviz, kendisine karşı tavrı değişen babasından kaçarak [II, 215] Azerbaycan, Ermenistan, Er-Ran ve Baylekan taraflarına gitti. Hürmüz, Eberviz'in Bistam ve Bindeveyh adlı iki dayısını hapsettirdi. Fakat bu ikisi hapishanede bir hileye başvurarak kurtulmayı başardılar. Ordudan bir kısım askerler

19 Bu konuda çok detaylı bilgiyi L. N. Gumilev'in Selenge yayınları arasından çıkan Eski Türkler adlı eserinin 157-173. sayfalarından takip edebilirsiniz. Çünkü Mesudî Türk tarihinde önemli bir yer tutan bu savaşı ve tarafları oldukça kısa geçmiş ve bazı şahısları birbirine karıştırmıştır.

de onlara katıldı. Hürmüz'ün odasına girip, gözlerine mil çekerek kör ettiler. Eberviz bunu öğrenince, geri dönüp babasının huzuruna girdi ve olanlarla bir ilgisi bulunmadığını, sadece kendisinden çekindiği için kaçtığını belirtti. Bunun üzerine Hürmüz ona teveccüh göstererek tahtı teslim etti. Behram Çubin bunu öğrenince ordusuna dönüp, onu saraya ve darussaltanaya doğru harekete geçirdi. Eberviz onu karşılamaya çıktı ve iki taraf [iki ordu] Nehrevan sahilinde karşı karşıya geldi. Nehir iki taraf arasında kalmıştı. Behram ve Eberviz karşı karşıya geldiler. Aralarında uzun bir konuşma oldu. Karşılıklı küfürleşmeler ve hakaretler sadır oldu. Sonra ikisi arasında savaşlar vukû buldu. Eberviz (silah) arkadaşlarının kendisinden yüz çevirip Behram'a meylettiklerini anladı. Ayağa kalktı. Altında Şebdaz[20] denilen atı vardı. Dînever'in nahiyelerinden [II, 216] Karamsin'deki dağda resmi çizili olan at da bu attır. Resimde at, Ebreviz ve başka şekiller yer almaktadır. Burası dünyanın kaya üzerine tuhaf resimlerin nakşedildiği acaip yerlerinden biridir. Farslar ve onlardan başka Araplar da şiirlerinde Şebdar denilen bu attan bahsederler. Eberviz birkaç gün bu at üzerinde yürüdü. Sonunda at yıkıldı kaldı. Eberviz uşağına atın eyer ve gemini almasını söyledi ve can çekişerek acı çekmesin diye boynunu vurmak istedi. Uşağı şöyle dedi: "Ey padişah! İnsanların padişahıyla, atların padişahını bağlayacak bir şey kalmadı." Eberviz bu söz üzerine onu serbest bıraktı ve gitmesine izin verdi.

Eberviz'in atı yıkılıp kalınca, Numan'dan Yahmum adındaki atını kendisine vermesini istedi. Fakat Numan razı olmadı ve uzaklaştı. Hassan b. Hanzala b. Hayye et-Tai adamlarının ihanetine uğrayan ve ölümün eşiğinde duran Eberviz'e baktı. [II, 217] Dubayb adlı atını ona vererek şöyle dedi: "Ey padişah! Atıma binip hayatınızı kurtarın. Çünkü sizin hayatınız insanlar için benimkinden daha değerlidir." Eberviz kendi atı Şebdaz'ı ona verip, bir grup savaşçının arasında hayatını kurtardı ve babasına geldi…

Eberviz münhezim olarak babasına gelince, Hürmüz ona Bizans imparatoruna sığınıp, yardım istemesi tavsiyesinde bulun-

20 Bm. Şebdar; t. Şeydad.

du. Çünkü hükümdarlar bu gibi hallerde birbirlerinden yardım talep ettiklerinde, yardım görürlerdi. Baba ile oğul uzun uzun konuştular. Eberviz, yakın adamları, Bistam ve Bindeveyh adlı dayılarıyla birlikte yola koyularak [II, 218] Dicle nehrini geçti ve Behram'ın askerleri tarafından takip edilme korkusuyla köprüyü bozdu. O gün yolda giderken iki dayısının sürekli geride kalmaları Eberviz'in dikkatini çekti. Hem o ikisinden ve hem de onlara katılan ve şu anda beraberlerinde olan kişilerden şüphelenmeye başladı. Onlara bu geri kalışın sebebini sorduğunda şu cevabı verdiler: "Behram'ın baban Hürmüz'ün huzuruna girmesinden, onun da kör olması sebebiyle iktidar tacını onun başına koymasından endişe ediyoruz. Böylece Behram feremzar[21] olur ve baban Hürmüz'ün ağzından Rum kayserine 'Oğlum Eberviz ve yanındaki kişiler bana suikast tertipleyerek, gözlerime mil çektiler; onları bana gönder' diye yazabilir ve kayser de bizi iade eder. O zaman Behram Çubin bizim işimizi bitirir. "En iyisi biz babana dönelim ve onu boğalım" dediler. Eberviz böyle bir şey yapmamaları için onlara Allah'ın adına yemin ettirdi ve bu ikisinin yaptığı işlerde kendisinin bir suçu bulunmadığını gösterdi.

O ikisi ve yanında bulunanlar hemen hızlı bir şekilde Medain'e döndüler. Şehre birkaç mil mesafede Hürmüz'ün odasına girip [II, 219] onu boğdular ve tekrar Eberviz'e katıldılar. Behram'ın askerleri onlara yetişmişti. Aralarında ufak çarpışmalar olduysa da, kurtulmayı başardılar ve Eberviz yoluna devam etti.

Behram, Hürmüz'ün öldürüldüğü haberini alır almaz hızlı bir şekilde Nehrevan'dan Medain'e [Ctesiphon] döndü ve tahta el koydu. Bu arada Eberviz de Roha'ya gelerek kamp kurmuştu. Buradan dayısı Bistam ve yanındaki insanlarla Rum hükümdarı Maurikius'a bir mektup gönderdi. Mektubunda düşmanına karşı kendisine yardımda bulunmasını, para yardımı yapmasını ve ordusunun ihtiyaçlarını karşılamasını isteyerek, adamlarından öldürülenlerin diyetlerini [II, 220] kendisine ödeyeceğini ve başka şartları yerine getireceğini belirtti. Ayrıca birçok hediye gönderdi. Bu hediyeler arasında Erakûn Türklerinden kulakla-

21 Emîr el-ümerâ, Bizanslılar'da 'katolikos'.

rında inci ve yakut kakmalı küpeler bulunan boylu poslu, son derece yakışıklı yüz gulam, üç zira genişliğinde, çeşitli mücevherle bezeli üç ayaklı bir amber masa vardı. Bu masanın ayaklarından biri pençesiyle birlikte arslan bacağı, diğeri çatal tırnağıyla birlikte dağ keçisi bacağı, üçüncüsü ise pençesiyle birlikte kartal bacağından yapılmıştı. Masanın ortasında içi kızıl yakut taşlarıyla dolu, bir karış genişliğinde lüks Yemen oniksinden yapılmış bir bardak ve her biri bir miskal ağırlığında oldukça değerli yüz inci bulunan altın bir sepet vardı.

Rum kralı Maurikius ise ona iki bin dinar ve yüz bin süvari gönderdi. Bundan başka kızıl ve değişik renkli simlerden dokunmuş yüz bin ipek elbise, Burcan [Tuna Bulgarları], Celalika [Galiçyalı], Sakalibe [Slav], Veşkenş [?] ve benzeri gibi Rum ülkesine komşu halklara mensup yüz yirmi cariyeyi hediye olarak yolladı. Bu cariyelerin başlarında mücevher taçlar vardı. Ayrıca kızı Maria'yı da ona vererek, kızın kardeşi Theodosius'la birlikte gönderdi. Rum hükümdarı Eberviz'e birçok şart ileri sürdü. Bunlardan biri de Anuşirvan'ın zaptettiği Şam ve Mısır'dan[22] vazgeçmesi ve bir daha da oralara saldırmamasıydı. Eberviz bu şartları kabul etti.

Fars padişahları komşu halkların hükümdarlarının kızlarıyla evlenir, fakat kendi kızlarını onlara vermezlerdi. Çünkü onlar hür ve necip idiler. Bu konuta tıpkı sünnetleri dahi terk eden Kureyş'in yaptığı gibi Farslar'la ilgili söylenecek söz çoktur…

Eberviz için yukarıda sözünü ettiğimiz (ordu) toplanınca, [II, 222] Azerbaycan'a gitti ve oradan da asker topladı. Birçok asker ve halktan insanlar ona katıldılar. Behram Çubin, Eberviz'in başarılarını haber alınca, elinde bulunan orduyla üzerine yürüdü. Her iki ordu da bütün güçleriyle karşı karşıya geldi.[23] Eberviz'in ordusu Behram'ın üzerine yürüyünce, Behram bazı silah arkadaşlarıyla birlikte Horasan taraflarına kaçtı. Oradan

22 Mesudî burada yanılgıya düşmektedir. Çünkü Persler Mısır'ı ancak 619'da zaptetmişlerdir. Eberviz ise Rum hükümdarına Dara [El-Cezire'de] ve Meyafarikeyn'i bırakmıştır.

23 Gandzak'da.

Türk hakanına mektup gönderdi. Türk hakanı ona sığınma hakkı tanıyınca, silah arkadaşları ve birçok savaşta ona refakat eden, cesur ve iyi bir binici olan kız kardeşi[24] Kürdiyye'yle birlikte Türk topraklarına gittiler.

Kisrâ Eberviz başkente döndü ve Rum kralının askerlerine paralar, atlar ve giysiler verilmesini emretti. Yaptıkları yardım için onları mükafatlandırdı. Rum kralına iki bin bin adet (2 000 000) dinar gönderdi. Ayrıca birçok hediyeler,[II, 223] altın ve gümüş eşyalardan hazırlanmış külliyatlı miktarda mal yolladı. Bundan başka daha önceki tüm vaatlerini yerine getirerek, çıkması gereken (toprakları) terk etti. Eberviz, daha sonra Türk topraklarındaki Behram'a bir suikast tertipleterek ansızın öldürttü. Rivayete göre Behram'ın kellesi [hileyle öldürüldükten ve Türk hakanının İranlı bir tacirin getirdiği taş lahite defnettirmesinden sonra] (İran'a) getirilerek Eberviz'in sarayının avlu kapısına asıldı. Kızkardeşi Kürdiyye ise Behram'ın silah arkadaşlarıyla birlikte Türk topraklarını terk etti. Yolda hakanın oğluyla arasında geçen olaylarla ilgili bilgiler vardır. Rivayete göre Eberviz ona [Kürdiyye'ye] mektup göndererek Deylem ve Horasan merzbanı olan dayısı Bistam'ın öldürülmesini istemiş, o da denileni yapmıştır. Hürmüz, diğer dayısını da babasının kanı için öldürmüş; Kürdiyye kendisine geldiğinde ise onunla evlenmiştir.

İran'da Behram Çubin'in sergüzeştleri ve sığındığı Türk ülkesinde tuzağa düşürülüşü, Türk hakanının cariyeleriyle birlikte bir gezi sırasında yanına aldığı kızını bir sırtlanın saldırısından kurtarışı; [II, 224] doğumundan ölümüne kadar geçen hayat hikayesi ve nesebini anlatan bir kitap kaleme alınmıştır.[25]

Perviz ve Büzürg Mihr

Büyük Fars filozoflarından Bahtekan oğlu Büzürg Mihr, Eberviz'in veziri ve danışmanıydı. Tahtından uzak kaldığı on üç yıl

24 Karısı da onunla bebaberdi.

25 Çubin-name adındaki bu kitap Cebele b. Salim adında biri tarafından Arapçaya aktarılmıştır.

zarfında Büzürg Mihr'i bazı putperest zındıklara meyletmekle suçlamış ve hapsedilmesini emretmiş, sonra da ona gönderdiği mektupta: "Öldürülmeyi ve cezalandırılmayı hak etmiş olman, ilminin semeresi ve aklının seni sevkettiği (yolun) neticesiydi," dedi. Büzürg Mihr ise gönderdiği cevabî mektupta şu karşılığı verdi: "Eğer servetim olsaydı, aklımın semeresiyle ondan faydalanırdım, şimdi servetim olmadığı için sabır meyvesinden faydalanıyorum. Birçok nimeti kaybettiysem de, birçok beladan da kurtuldum." Eberviz bu cevaba çok sinirlendi, Büzürg Mihr'i zindandan getirterek burnunun ve ağzının [dilinin] kesilmesini emretti. Büzürg Mihr şöyle dedi: "Ben bundan daha (büyük) kötülüğe layığım." [II, 225] Eberviz, "Neden peki, ey Allah'ın muhalif düşmanı?" deyince şu cevabı verdi: "Ben seni halkın ileri gelenlerine ve sıradan insanlara sende olmayan vasıflarla övüyor, onların kalplerini sana ısındırıyor, hiç de sahip olmadığın güzellikleri yüceltiyordum. İnsan olarak hükümdarların en belalısı, fiil olarak en çirkini ve dost olarak en kötüsü olan sen! Sözüme kulak ver. Şüphe üzerine beni öldürtecek, böylece benim kanunlara saygılı olduğumu çok iyi bildiğin o yönümü bir kenara mı atacaksın? Kim senin adaletine sığınır, kim senin sözüne güvenir ve senin yanında güven içinde olur?" Eberviz öfkeden küplere bindi ve hemen boynunun vurulmasını emretti. Halk arasında Büzürg Mihr'in yaptığı işler, söylediği hikmetli sözler, verdiği nasihatlar, zühd ve benzeri konularda yaptığı konuşmalar anlatılmaktadır.

Eberviz, onu öldürdüğü için pişman oldu ve üzüldü. Mertebesi Büzürg Mihr'den aşağı olan ikinci veziri Hobaris'i[26] çağırttı. Hobaris, Büzürg Mihr'in öldürüldüğünü görünce üzüldü ve kendisini de aynı akibetin beklediğini anladı. Eberviz'e karşı ağır sözler söyleri. Böylece o da Eberviz'in emriyle Dicle [II, 226] nehrinde boğuldu. Böylece iki yetenekli ve tedbirkâr insanın ortadan kaldırılmasından sonra, Eberviz adaletten ve doğru yoldan ayrıldı. Halkın ileri gelenlerine ve sıradan insanlara karşı zulüm ve şiddet uygulamaya başladı. Onlara altından kalkamayacakları vergiler yükledi ve o güne kadar hiç tatmadıkları zulümleri tattırdı.

26 Metinde böyle, fakat muhtemelen doğrusu Gubaryas'tır.

Pers-Bizans ilişkileri

Rum [Bizans] patriklerinden Fokas adlı birisi, hempalarıyla birlikte Eberviz'in hâmisi ve halaskârı Maurikius'a karşı bir devlet darbesi gerçekleştirerek, iktidarı ele geçirdi. Fokas taraftarları kralı öldürerek onu tahta iclas ettiler. Eberviz bu olayı öğrenince, hâmisinin öldürülmesinden dolayı küplere bindi ve Rum üzerine ordular sevketti. Bu olayın detayları uzundur. Eberviz, batı bölgeleri merzbanı Şahrbaraz'ı Rum'la savaşmaya gönderdi. Şahrbaraz ordusuyla gelip Antakya'da kamp kurdu. Rum kralıyla Eberviz arasında yazışmalar ve karşılıklı hile oyunları devam ediyordu. Bu durum Rum kralının Şahbaraz'la savaşı kabul edip ordusuyla yola çıkışına kadar sürdü. (II, 227] Hazinelerini bin gemiyle önden gönderdi. Fakat gemiler Antakya sahilinde fırtınaya tutuldu ve hepsi de Şahrbaraz'a ganimet oldu. O da onları Eberviz'e gönderdi. Böylece bu hazineye "Fırtına Hazineleri" adı verildi. Fakat bir süre sonra Eberviz'le Şahrbaraz'ın arası açıldı.[27] Böylece o da Rum kralından taraf oldu ve onun Irak'a doğru ilerlemesini ve Nehrevan'a kadar gelmesini sağladı. Fakat Eberviz yine bir hile yoluna başvurarak, bazı Hristiyan papazlar vasıtasıyla Kostantiniyye'ye mektuplar gönderdi ve böylece [Bizans imparatoruyla] Şahrbaraz'ın arasını açtı. Olayın diğer detaylarını Kitab el-Avsat'da anlatmıştık.

Eberviz'in saltanatında Zî-Kar[28] savaşları oluyordu. Zî-Kar, Peygamber (sav.)in hakkında "Bu, Araplar'ın Acemlerden intikam aldıkları ve onlara karşı zafer kazandıkları ilk gündür" buyurduğu gündür. Zî-Kar olayı Peygamber Efendimiz'in doğu-

27 Şahânşah Hüsrev Perviz [Eberviz]le Şahrbaraz'ın aralarının açılmasının sebebi, Hüsrev'in itaatsizliğinden ötürü Şahrbaraz'ın öldürülmesini emreden mektubunun Binazslılar'ın eline geçmesi ve onların da bu mektubu İranlı merzbana ulaştırmalarıydı. Şahrbaraz mektuba 400 subayın daha adını ilave ederek, onları kendisini tahta geçirecek bir isyana girişmeleri konusunda tahrik etmiştir. (Bkz. L. N. Gumilev, *Eski Türkler*, Selenge Yayınları, 4. baskı, 2003, s. 248).

28 Kâr, Arapçada aşırı sıcak veya mevsim kış ise aşırı soğuk gün demektir. Zi-Kâr savaşı da çok aşırı sıcak veya çok aşırı soğuk günde yapılan savaşa denilir.

mundan tam kırk yıl sonra, Mekke'de bulunduğu sırada vukû bulmuştur. Hicretinden sonra [II, 228] diyenler de vardır. Bazıları ise Bedir savaşından dört ay sonra ve Peygamber'imizin Medine bulunduğu sırada olduğunu söylerler. Olay Bekr b. Vail ile Kisra Eberviz'in dostu Hürmüzan[29] arasında geçmişti. Biz bu olayın detayından Kitab el-Avsat'da bahsetmiş ve izahatta bulunmuştuk. Bu yüzden burada tekrar anlatmak istemedim.

Eberviz döneminde nübüvvet işaret ve müjdeleri kendini göstermeye başlamıştı. Eberviz, Abdülmesih b. Bukayla el-Gassanî'yi kahinin huzuruna göndermiş, o da ona môbedin rüyasını, sarayın sallanmasını ve Sava gölünün taşması gibi olayları önceden haber vermişti.

Perviz'in Kişiliği

Eberviz'in devlet işlerinde kullandığı dokuz yüzüğü vardı. Bir tanesi kızıl yakut kaşlıydı ve üzerine padişahın sureti nakşedilmiş, çevresine de sıfatları yazılmıştı. Halkası elmastandı ve mektuplarla siciller mühürlenirdi. İkinci yüzüğün kaşı akikti. Üzerine mutlu Horasan yazısı nakşedilmişti. [II, 229] Altın halkalıydı ve tezkireler onunla mühürlenirdi. Üçüncü yüzüğün kaşı onikstendi ve üzerine koşan bir atlı sureti nakşedilmişti. Üzerine bir mektup sureti işlenmişti ve gönderilen mektuplar mühürlenirdi. Dördüncüsünün kaşı merveridli yakuttu. Üzerine 'refah mal iledir' yazısı kazınmıştı. Altın halkalıydı; suçluların ve asilerin affedilmeleri veya cezalandırılmasıyla ilişkin kararlar mühürlenirdi. Beşincisi Behreman yakut kaşlıydı. Kızılı en güzel, en saf ve en değerli olan yakut budur. Üzerine 'Hürre, Hürrem' yani sevinç ve mutluluk yazılıydı. Kenarları inci ve elmastandı. Padişahın özel hazinesi ve devlet hazinesine ait evraklar mühürlenirdi. Altıncı yüzüğün kaşı Çin demirindendi ve üzerine kartal sureti nakşedilmişti. Yabancı hükümdarlara gönderilen mektuplar mühürlenirdi. Yedinci yüzüğün nakşı bir sinekti. Onunla yemekler, ilaçlar ve güzel kokular mühürlenirdi. [II,

29 Metinde böyle, fakat doğrusu Hamürz olmalı.

230] Kaşı bezoar taşındandı. Sekizinci yüzüğün kaşı incidendi ve üzerine domuz kafası nakşedilmişti. Öldürülmesi emredilen kişilerin boynu onunla mühürlenirdi. Dokuzuncu yüzük demirdendi ve padişah onu banyo ve hamama girerken takınırdı.

Ahırında elli bin hayvan bulunurdu. Yine bindiği atların sayısınca mücevher ve inci kakmalı altın semerleri vardı. Bundan başka yine ahırında bin fil vardı ve bazıları beyaz, kimileri de süt beyazdı. Boyu on iki zira olanları vardı. Savaş filleri arasında boyu bu kadar yüksek filler az bulunurdu. Bilinen fillerin boy yüksekliği genellikle dokuz-on zira civarındadır. Hint padişahları fillerinin iri cüsseleri ve yüksek boylarını anlatırken mübalağa ederler. Zenc ülkesindeki vahşi fillerin boy uzunluğu, belirttiğimiz ölçüden bir miktar daha yüksektir. Dişlerinin her birinin [II, 231] ağırlığı 150-200 mann arasında değişir. Mann dediğimiz iki Bağdat rıtlıdır. Filin dişi ne kadar iriyse, cüssesi de o kadar iri olur.

Eberviz bazı bayramlarda dışarı çıktığında, ordusu, silahları ve bin fili sıra halinde dizilir; piyadelerden başka elli bin süvari ona eşlik ederdi. Filler onu görünce secde eder ve Hintli sürücüleri tarafından izin verilinceğe kadar başlarını kaldırmaz, hortumlarını oynatmazlardı. Eberviz bunu görünce Hint halkının fillerin dilinden anlama yeteneğine sahip olmasına üzülür ve şöyle derdi: "Keşke fil Hintli değil de İranlı olsaydı! Bir ona bakın, bir de başka hayvanlara ve şahit olduğunuz bilgisi ve terbiyesi için onun kadrini bilin.".. [II, 232]

Pervizin Ölümü ve İran'ın Kara Günleri

Eberviz'in iktidar süresi, tahtından indirilip gözlerine mil çekilinceğe kadar otuz sekiz yıldır. Kainat güzeli bir karısı vardı. Ondan sonra tahta Şiruya adıyla bilinen oğlu Kubad geçti. Babasını yakalayıp, katleden bir oğuldu. Farslar ona "soytarı" derler. Onun iktidarı zamanında Irak'da ve Babil ikliminde veba salgını baş gösterdi. Yüz binlerce insan öldü. Kimilerine göre en fazla halkın yarısı, kimilerine göre ise üçte biri kırıldı. Şiruya'nın

iktidarı, bir yıl altı ay sürdü. Daha az sürdü [II, 233] diyenler de var. Eberviz ve oğlu Şiruya hakkında acaip olaylar ve rivayetler anlatılır ki, biz bunları daha önceki kitaplarımızda zikrettik.

Şiruya'dan sonra tahta yedi yaşındaki oğlu Erdeşir geçti. Daha önce Eberviz'le Rum [Bizans] imparatoru arasında geçen olaylardan bahsederken kendisinden de söz ettiğimiz batı bölgeleri merzbanı Şahrbaraz Şam diyarından, yani Antakya'dan üzerine yürüdü ve onu öldürdü. Erdeşir'in tüm iktidarı beş ay sürdü. Ondan sonra tahta Şahrbaraz geçti, fakat onun da saltanatı ancak yirmi gün, başka bir rivayete göre iki ay yahut daha az bir süre devam etti. Eberviz'in Azermiduht adlı kızı ona bir suikast tertipleyerek öldürdü. Böylece tahta Eberviz'in oğlu Kisra b. Kubad geçti. Onun Eberviz'in oğlu olduğu söylenir. Türk tarafındaydı. Başkente doğru yola çıktığı sırada, henüz yoldayken öldürüldü. İktidarı topu topu üç ay sürdü. Ondan sonra tahta Eberviz'in Buran adındaki kızı geçti. Fakat onun da iktidarı bir buçuk yıldan fazla sürmedi. Ondan sonra ise hükümdar ailesinden [II, 234] günahkâr Sabur bin Yezdigerd tahta çıktı. Lâkabı Firuz Cuşnende idi. İki ay tahtta kaldı.

Sıradaki taht sahibi Eberviz'in kızı Azermiduht'du. Bir yıl dört ay hüküm sürdü. Sonra tahta Ferruhzad Hüsrev b. Kisra Ebreviz geçti. Henüz çocuktu. Bir ay veya birkaç ay tahtta kaldı. Ondan sonra tahta Yezdigerd[30] çıktı. Son Sâsânî padişahıdır. Horasan eyaletinin Merv şehrinde öldürülünceğe kadar yirmi yıl hüküm sürdü. Bunun yedi buçuk yılı[31] Osman b. Affan'ın hilafeti zamanına rastlar.(Hicretin 31. yılı). İktidar süresi ve öldürülüşüyle ilgili başka şeyler de anlatılır.

Mesudî der ki:

Persler'in tarih ve günleriyle ilgilenenlerin büyük bir kısmı, Erdeşir b. Babek'den Yezdigerd bin Şehriyar'a kadar gelip geçen Sâsânî hanedanı hükümdarlarının sayısını (erkek ve kadın ola-

30 Yezdigerd b. Şehriyar b. Kisra Ebreviz b. Hürmüz b. Ünuşirvan b. Kubad b. Firuz b. Behram b. Yezdiger b. Sabur b. Hürmüz b. Sabur b. Erdeşir b. Babek b. Sasan.

31 İbni Bedrun, s. 48: Dokuz yılı, Mesudi'nin verdiği tarih yanlıştır.

rak) otuz kişi göstermektedir. Bunlardan ikisi kadın, kalan yirmi sekizi erkektir. Ancak ben, başka kaynaklarda Sâsânî hükümdarlarının sayısını otuz iki olarak tespit ettim. İlk hükümdarlar dediğimiz erken Fars padişahlarının sayısı Keyumers'den Dara'ya kadar on dokuzdur. Bunlardan birisi kadındır: Humaye binti Behmen. Bir diğeri Türk Afrasyab'dır, kalan on yedisi erkektir. Dara oğlu Dara'nın öldürülüşünden Erdeşir b. Babek'e kadar mülûk-u tavaifin sayısı on birdir. Bunlar Şiz ve er-Ran melikleridir ve bu yüzden diğer mülûk-u tavaif de el-Eşganîler olarak adlandırılmıştır. Adem'in oğlu Keyumers'den – ki Farslar'a göre insanoğullarının ilk padışahı odur- [II, 236] Yezdigerd b. Şehriyar'a kadar gelip geçen hükümdar sayısı altmıştır. Bunlardan üçü kadındır. Tamamının iktidar süresi dört bin dört yüz elli yıldır.

....

V. YUNAN KRALLARI ve YUNANLILAR'IN KÖKENİ

Yunanlıların Kökeni

Mesudî der ki:

İnsanlar, Yunanlı taifesi hakkında ihtilafa düşmüşlerdir. Kimisine göre Romalılar'a mensupturlar ve İshak'ın soyundan gelmedirler. Kimine göre ise Yunan, Yafes ibni Nuh'un oğludur. Bazıları da onların Arâş[1] b. Yâvân b. Yafes b. Nuh'un oğulları olduğu görüşündedirler. Kimilerine göre Yunanlılar ta ilk zamandan itibaren vardılar, fakat bu sadece Yananlılar'ın Romalılar'la aynı kökene mensup oldukları ve soylarının dedeleri İbrahim'e dayandığı vehminden kaynaklanmaktadır. Çünkü toprak müşterekti, yerleşim birimleri birbiriyle aynıydı. Kavimler arasında seciye ve hayat tarzı bakımından fark yoktu. [II, 243] Bu yüzdendir ki bazıları soy kökeni konusunda yanılmış ve herkesi tek bir babaya intisap ettirmişlerdir..

Romalılar, dil konusunda ve dil kitapları hususunda Yunanlılar'dan geridedirler. Bu yüzden onların fesahatına ve dil akıcılığına sahip olamamışlardır. Dolayısıyla Romalılar Yunanlılar'a kıyasla dil yönünden daha eksiktirler; meramlarını ifade etme ve söz söyleme konusunda kelime sıkıntısı çekmişlerdir.

1 Metinde böyle, fakat Yâvân'ın Arâş veya Arâs yahut Avâs adında bir oğlu yoktur.

Mesudî der ki:

Geçmiş dönemde yaşayanların haberleriyle ilgilenen kişiler, Yunan'ın Kahtan'ın kardeşi ve Abir b. Şaleh'in oğlu olduğunu; Kahtan'ın topraklarından ayrılmasının sebebinin ise aynı soydan olmama şüphesinin yattığını belirtmişlerdir.Yunan, oğulları, ailesi ve kendisine bağlı olanlarla birlikte Yemen diyarından çıkıp, Mağrib'in uç kısımlarına kadar gitmiş, oraya yerleşmiş, çoğalmış; ancak, burada dili yabancılaşmış ve aynı bölgede yaşayan Frenkler[2] ve Romalılar'ın dilinden etkilenmiştir. Zamanla Yemen'de soyu sopu unutulmuş ve soy ağacını sayanlar onları tanımaz olmuşlardır. Yunan, güçlü kuvvetli, iri yarı, akıllı, düşünceli ve oldukça himmetliydi.

Yakub b. İshak el-Kindî, Yunanlılar'ın kökeni konusunda biraz önce verdiği bilgiyi ileri sürerek, Yunan'ın Kahtan'ın kardeşi olduğunu belirtiyor ve bu konuda iddiasını çoğunluğun inandırıcı rivayetlerine değil de, tek kişilik rivayetlere dayandırıyor. Ebu'l Abbas Abdullah b. Muhammed en-Naşi ise, yazdığı uzun bir kasidede el-Kindî'yi Yunan'la Kahtan'ı birbirine karıştırmakla suçlamaktadır..

Yunanlılar'ın Atina'ya Gelişi

[II, 245] Yunan'ın çocukları ve soyu çoğalınca, yeryüzünde dolaşıp kendine münasip bir yer aramaya başladı ve batıda bir yere gelerek Atina şehrine indi. Burası eskiden beri batı diyarında filozoflar şehri diye bilinirdi. Çocuklarıyla birlikte oraya yerleşti. Nesli çoğaldı ve ölümüne kadar büyük binalar kurdu. Ölürken büyük oğlu Harbiyus'a[3] vasiyette bulunarak, şöyle dedi: "Oğlum, sürem doldu ve kaçınılmaz [II, 246] son yaklaştı. Artık senden, kız kardeşinden ve ailenden ayrılıyorum. Ben sizlerden hoşnutum. Zor günlerinizde size kalkan oldum, mihnetlerinizde yardım ettim ve zamana karşı kendimi size siper ettim. Cömert olmanı tavsiye ederim. Çünkü cömertlik, mülkün kut-

2 Metinde böyle, ancak Afrikalılar'ı kastetmektedir.

3 Bm. Harbiyus; t. Cerinus; İbni Bedrun: Harliyus.

bu, siyasetin anahtarı ve hükümranlığın kapısıdır. İnsanlara iyilik ederek gönüllerini almaya gayret et. O zaman yol gösterici bir önder olursun. Aklın gösterdiği ideal yoldan ayrılma. Çünkü gönlünden geçeni, aklının söylediğini bir yana bırakan kişi, uçuruma yuvarlanır ve yok olur gider."

Sonra Yunan öldü ve oğlu babasının yerini aldı. Ailesi ve çocukları ona katıldılar. İşleri gelişti ve babasının sözünden çıkmadı. Zamanla çoğaldılar ve batı diyarını, Frenk ve Nukuberd ülkelerini, Sakalibe halklarını ve diğerlerini hakimiyet altına aldılar. Batlamyus'un eserinde belirttiğine göre ilk krallarının adı Filibus idi. Anlamı [II,247] 'atları seven' demektir. Onun adının Felfes (?) veya Filofos olduğunu söyleyenler de vardır. Yedi yıl iktidarda kaldı.

Makedonyalı İskender

.. Fars'la yapılan savaşlar İskender'i Şam ve [II, 248] Irak topraklarına yönelmeye sevketti. Oralardaki hükümdarları mağlup edip, Fars hükümdarı Dara oğlu Dara'yı öldürdü. Biz onun ve diğer Hint hükümdarlarının öldürülmesi, başka doğu krallarının başlarına gelenleri Kitab el-Avsat'ta anlatmıştık.

Kimilerine göre İskender'in nesebi İskender b. Filibus b. Musayram b. Hirmis.. şeklindedir[4]. Kimileri ise onun Iyas b. İshak b. İbrahim'in oğullarından geldiğini ileri sürerler. Bazılarına göre İskender b. Barka b. Serhun b. Rumi b. Barbat b. Nufil b. Rumi b. El-Asfar b. Elifez b. El-Iyas b. İshak b. İbrahim'dir.

Zü'l-Karneyn

Bazılarına göre Zü'l-Karneyn odur. Bazılarına göre başka biridir. Keza Zü'l-Karneyn konusunda da ihtilaf vardır. Kimilerine göre dünyanın her tarafına ayak bastığı [II, 249] için Zü'l-Kar-

4 İskender b. Filibus b. Musayram b. Hirmis b. Herduş b. Manzur b. Rumi b. Nuvayt b. Nefil b. Rumi b. Labat b. Yunan b. Yafet b. Nuh.

neyn adı verilmiş ve Kaf dağının sahibi olan hükümdar ona bu adı takmıştır. Zü'l-Karneyn'in bir melek olduğunu söyleyenler vardır ve bu görüş Ömer ibn el-Hattab'a atfedilir. Birinci görüş, yani kralın ona bu adı verdiği şeklindeki rivayet İbni Abbas'a aittir. Onun iki altın perçemi olduğunu söyleyenler vardır, ki Ali b. Ebû Talip bunlardandır. Başka şeyler söyleyenler de mevcuttur..

İskender, Fars hükümdarını mahvettikten sonra ülkesini ele geçirdi ve öldürdüğü Dara oğlu Dara'nın kızıyla evlendi. Sonra Sind [II, 250] ve Hint taraflarına yürüdü. Krallarını itaat altına aldı. Kendisine hediye verip, vergi ödediler. Hint hükümdarlarının en büyüğü olan Fever ona karşı çıktı ve İskender'le bir sürü savaşlar yaptı. İskender onu yeke yek çarpışmada öldürdü. Arkasından Çin ve Tübbet topraklarına girdi. Buralardaki krallar itaat arzederek, hediyeler sunup, vergi ödediler. Arkasından krallarını itaat altına aldıktan sonra Horasan'ı ele geçirmek niyetiyle Türk topraklarına doğru yürüdü. Fethettiği ülkelerde insanları düzene koyup, kumandanlar atadı. Tibet'e kendi adamlarından bir miktarını yerleştirdi. Aynı şeyi Çin'de de yaptı. Horasan'ı bölgelere taksimleyip, çeşitli yerlerine şehirler kurdu.

…

İskender'in Ölümü ve Hakkında Söylenenler

İskender, seferden batıya dönerken Şehrizür'da hastalığı şiddetlendi. Rebia topraklarından Nısıbeyn'de diyenler de vardır. Kimisi hastalığının Irak'da şiddetlendiğini söyler. Bunun üzerine ordusunun kumandasını dostu ve halifesi Batlamyus'a bıraktı. İskender öldüğünde beraberinde bulunan Yunan, Fars, Hint ve diğer halklara mensup filozoflar (cesedinin) çevresinde toplandılar. O daha önce onlarla toplantı yapar, sözlerini zevkle dinler ve işleri sadece onların görüşlerine uygun olarak icra ederdi. Cesedi mücevherlerle süslü altın bir tabuta konulmuş ve organlarını bir arada [II, 252] tutacak cilalarla cilalanmıştı. [Mumyalanmıştı].

Filizofların en yaşlısı ve önde geleni diğerlerine şöyle dedi: "Her biriniz halkın önde gelen kişileri için taziye, avam tabakası

için ise öğüt nitelinde bir söz söylesin." Sonra ayağa kalkıp, elini tabuta koyarak, "İnsanları esir alan kişi esir oldu" dedi. Sonra ikinci filozof ayağa kalktı ve şöyle dedi: "Bu İskender, altını gizlerdi, şimdiyse altın onu gizliyor.".. Dokuzuncu filozofun sözleri şu oldu: "Susmadığın zamanlar susmanı isteyen insanlar, şimdi konuşamadığın zaman konuşmanı isterler.".. On üçüncü filozof şöyle dedi: "Ey büyük sultan! Saltanatın bulutun gölgesi gibi kayboldu, hakimiyet izlerin ise sineklerin izleri gibi yok oldu gitti!" On dördüncü filozof ise şöyle dedi: "Yeryüzü eniyle boyuyla sana dar gelmişti, bilmiyorum şimdi sana verilen bu kadarcık toprak parçasında ahvalin nice?".. [II, 255] On sekizinci filozof Hintliydi: "Ey öfkesi ölüm olan kişi, ölüme kızmadın mı?"..Yirmi ikincisi şöyle dedi: "Sen nasıl ölümüne sevindiklerine kavuştunsa, senin ölümüne sevinenler de sana kavuşacaklardır."..

İskender öldüğünde otuz altı yaşındaydı. Dara oğlu Dara'yı öldürmeden önceki iktidarı dokuz yıl, onu öldürdükten ve diğer hükümdarları itaat altına aldıktan sonraki iktidarı ise altı yıldır. Yirmi bir yaşındayken Makedonya'da tahta geçti. Orası Mısır'dır.[5] Veliahdı Batlamyus'a [Ptolemei] tabutunu İskenderiye'deki annesine götürmesini emretmiş, ona annesine cesedi getirildiği zaman bir yemek verip ülkedeki herkesi çağırmasını yazmasını vasiyet etmiştir. Vasiyetinde ayrıca verilecek bu yemeğe bir sevdiğini kaybeden, yahut bir dostu ölenler dışında herkesin [II, 258] katılmasını da istemişti. Çünkü halkın yaptığı gibi bir keder matemi değil, İskender'in ölümünden dolayı düzenlenen bir sevinç matemi olması düşünülmüştü.

Cesedi annesine getirilip, tabut önüne konulunca, vasiyetine uygun olarak her yere tellallar çıkardı, fakat kimse bu çağırıya olumlu yanıt vermedi. Yakın çevresindekilere "Nesi var bu insanların ki, davetimize katılmıyorlar?" diye sorduğunda şu cevabı verdiler: "Bunu onlara sen yasakladın." "Nasıl?" –"Çünkü bir sevdiğini kaybeden, yahut dostundan mahrum kalan veya sevdiğinden ayrılanların katılmamasını emrettin. Halk arasında

5 Makedonya Mısır değildir fakat Mesudî iki ülkeyi birbirine karıştırmıştır.

ise bu durumlardan herhangi birisi başına gelmeyen kimse yok." Annesi bu cevabı alınca, (gaflet) uykusundan uyandı ve neyle teselli edildiğini anladı. Arkasından da: "Oğlum bana en güzel taziye törenini hazırlamış. Ey İskender! Senden sonrakiler senden öncekilere benzemesin!"

PTOLEMEİ'LER

İskender'den sonra ardılı Batlamyus [Ptolemei] kral oldu. Filizof, [II, 279] bilgili, tedbirli ve siyasetçiydi. Kırk yıl hükümdarlık yaptı. Yirmi yıl diyenler de var. İskender Krallığı'nın ikinci hükümdarı olan Ptolemei'in İsrailoğulları ve diğer Şam hükümdarlarıyla birçok savaşları olmuştur.

Rivayete göre dünyada hükümdarlar arasında şahini eğiten ve onunla avlanan ilk kişi, Ptolemei'dir.

Ondan sonra Yunan, Rum, Arap, Acem ve diğer halkların hükümdarları şahinle avlanmışlardır..

Endülüs krallarının [II, 281] şahinle ilk avlanan kişiler olduğu da söylenir. Yunanlılar'ınsa kartalla ilk avlanan insanlar olduğu rivayet edilir.

Batlamyus'dan [Ptolemei] sonra Hefiler tahta geçti. Zalim bir hükümdardı. Onun hükümdarlık döneminde tılsımlar yapılmaya başlandı ve [II, 282] kalplerinde yer eden batıl şeylerin put ve heykellerine tapınma âdeti ortaya çıktı. Onlar bu putları kendilerini yaratıcılarına yaklaştıran bir araç olarak görüyorlardı. İktidarı otuz sekiz veya kırk yıl sürmüştür. İskenderin ardılından sonra tahta geçen II. Batlamyus'un Kardeş Sever[6] olduğu söylenir. O, Filistin'de İsrailoğulları'na ve Şam diyarında Aeyla'ya saldırdı. Onları esir etti, (birçoğunu) öldürdü. İlim isteğini de yok etti. Sonra İsrailoğulları'nı Filistin'e iade etti ve onlarla birlikte Beyt el-Makdis tapınağı için mücevher, mal, altın ve gümüş aletler gönderdi.

6 Mesudî Filedelphos'un Yunanca'da Kardeş Sever anlamına geldiğini fark edememiş.

O sıralarda Şam hükümdarı Antihos [Antioch] idi. Başkenti Antakya'yı da o kurmuş; surlarını bina olarak dünyanın harikalarından birisi şekline getirmiştir. Ova ve dağ üzerine kurulan şehir surlarının uzunluğu [II, 283] on iki mil, burç sayısı ise 136 idi. Surlarda 24 bin mazgal vardı. Her bir hisarı bir patriğe vermişti. Patrik burada adamları ve atlarıyla birlikte kalıyordu. Hisarlar üç katlıydı. Ahır en altta ve zeminde, adamları [orta] tabakalarda ve patrik de en üstteydi. Yine her bir burç demir kapılı bir kale durumundaydı. Günümüzde, yani 332 [943/44] yılında dahi bu kapıların izleri durmaktadır. Bu şehre dışarıdan kesilmesi mümkün olmayan kaynaklar açtırmış ve suyu büzlerle sokaklara ve evlere taşımıştır…

.. [II, 284] Duyduğumuza göre Antakya'nın suyu insanın bedeninde, karnında ve midesinde gaz yapar, şiddetli mide ağrılarına sebep olurmuş. Harun er-Reşid orada yaşamak istemiş, fakat kendisine şimdi sözünü ettiğimiz hususlar hatırlatılıp, [havasından dolayı] kılıçların paslandığı, çeşitli güzel bitkilerin kokusunu getiren rüzgar olmadığı, bunların türlerinin dahi farklı olduğu söylenince vazgeçmiştir.

Hefilos'dan sonra Yunanlılar'ın başına Sanatkâr Batlamyus geçmiş ve 26 yıl hüküm sürmüştür. Ondan sonra tahta çıkan Baba Sever Batlamyus ise on yedi yıl tahtta kalmıştır. Şam hükümdarları ve Antakya'nın hakimi İskenderus'la savaşmıştır. [II, 285] Hıms'la [Humus] Antakya arasındaki Famiya* şehrini kuran da odur. Ondan sonra tahta astroloji ilmini bilen Batlamyus geçmiştir. Magesti ve başka kitapların yazarıdır. 24 yıl tahtta kalmıştır…

Ondan sonra tahta Yeni Batlamyus'un kızı Kleapotra geçmiştir. 22 yıl hüküm sürmüştür. Felsefeyle uğraşan hakîm bir kadındı. Alimleri çevresine toplamış, filozoflara saygı göstermiştir. Tıp, büyü ve [II, 286] felsefeyle ilgili kitapları vardır.. Yunanlılar'ın son melikesi budur. Ondan sonra devletleri yıkılmış, günleri dolmuş, izleri silinmiş ve filozoflarının ellerinde kalanlar hariç, haklarındaki bilgiler yok olup gitmiştir.

* Apamiya. Bugün harabe halindedir.

Meryem oğlu İsa'nın – ki Nasıriyeli Jesus odur- doğumu, İmparator Augustus'un tahta geçişinden kırk iki sene sonra gerçekleşmiştir. İskender'in tahta çıkışından İsa'nın doğumuna kadar geçen süre 399 yıldır. Antakya şehrinde, Kusyan [II, 298] adlı bir kilesede bazı Roma kraliyet kitabelerinde, İskender'in hükümdarlığından İsa'nın doğuşuna kadar 369 yıl geçtiği şeklinde bir kayıt görmüştüm. İsa'nın doğumu, aynı zamanda Filistin'de İbranicesi Urşelim[7] olan Aeyla şehrinde İsrailoğulları hükümdarı Hirodos'un saltanatının yirmi birinci yılındaydı. Adem'in yeryüzüne inişinden İsa'nın doğumuna kadar geçen süre ise – ehl-i kitaptan Tevrat yorumcularına göre- 5500 yıldır.

…

Ondan [Gaieus] sonra tahta Claudius geçti. On dört yıl tahtta kaldı. Roma kralları arasında Hristiyanların ve Mesih'in arkadaşlarının öldürülmesine ilk defa onun zamanında başlandı. Onun iktidarı zamanında Roma'da Araplar'ın Sim'an, Süryaniler'in Şimon dedikleri Butros öldürüldü. Butros ve Bulus, mengenelerle sıkılarak öldürüldüler. O ikisinin Roma'da [II, 300] büyücü Sima ile olan olaya gelince, bu ikisi Allah Teala'nın Yasin suresinde işaret ettiği gibi, Antakya'ya gelen kişilerdi. Roma'da Hristiyanlığın ortaya çıkışından sonra onların şöhreti yayılmış ve billur bir havuzun içine konulmuşlardı...

Nasıriyeli Jesus'un havarileri yeryüzünün çeşitli bölgelerine dağıldılar. Marius, Irak'a yakın bir yere gitti ve Dicle sahilinde, Bağdat'la Vasıt arasındaki Safiye ve Deyr Kunna şehrinde öldü. Kabri de içinde bulunduğumuz [II, 301] 332 yılında hâlâ oradaki bir kilise içindedir. Hristiyanlar onu ululardır. On iki havariden biri olan Thomas ise halkı İsa'nın şeriatına davet etmek için Hindistan taraflarına gitti ve orada öldü. Bir diğeri Horasan'ın uç kısmına gitti ve orada öldü. Kabrinin yeri meşhurdur ve Hristiyanlar tarafından ziyaret edilir. Onun Irak sınırındaki Dakuka, Hanicar ve Kerh-i Cüddan'da öldüğü görüşünde olanlar da vardır. Kabrinin yeri bilinmektedir.

7 Bm Şelim köyü; t. Süleyman köyü.

Markoş [Markos] ise Mısır'ın İskenderiye şehrinde ölmüştür ve mezarı da ordadır. İncil'i yazan dört havariden birisi odur. Markoş'un öldürülmesiyle ilgili olarak Mısır halkıyla kendisi arasında geçen uzun bir hikayesi vardır ki, elinizdeki kitaptan önce kaleme aldığımız Kitab el-Avsat'da biz bunun sebebini anlattık. Biz onun Mısır halkıyla olan hikayesini ve Mağrib taraflarına gitmek istediği zaman yaptığı vasiyeti zikretmiştik. Markoş onlara şöyle demişti: "Kim benim kıyafetimde size gelirse öldürün. Çünkü [II, 302] benden sonra bana benzeyen insanlar size gönderilecektir. Onları hemen öldürün ve söylediklerini kabul etmeyin." Sonra bir süre ortadan kayboldu. Gitmek istediği yere varmadan geri döndü. Kendisini öldürmek istediklerinde ise, "Yazıklar olsun size! Ben Markoş'um!" "Hayır,- dediler,- babamız [ebûnâ] Markoş bize kendisine benzeyenleri öldürmemizi vasiyet etti." "Ama Markoş benim!" demesi üzerine ise, "Seni bırakamayız ve mutlaka öldüreceğiz" diyerek öldürdüler. Rivayete göre daha önce ondan söylediklerini te'yid edici deliller getirmesini ve mucize göstermesini istemişler; bazıları "Bize söylediklerin doğruysa, şu göğe yüksel de bir görelim" demişler. O da hemen elbisesinin düğmelerini açıp, göğe yükselmek için yün önlüğünü giymiş, fakat şakirtlerinden bir kısmı eteğine yapışmışlar ve şöyle demişler: " [II, 303] Sen bizim babamızsın, çekip gidersen kim bize babalık edecek?" Ondan sonra başına gelenler ise biraz önce yazdığımız gibidir.

Mesih'in yetmiş iki şakirdi vardı. Sözünü ettiğimiz on iki havarisi bu rakamın dışındadır. İncili nakledenler Luka, Markoş,Yuhanna ve Matta'dır. Bunlardan Luka ve Matta yetmiş şakirttendir. Matta'yı on iki havari arasında sayanlar da vardır. Delilleri nedir bilmiyorum. On iki havariden ikisi Yuhanna b. Zebedi ve İskenderiye'nin sahibi Markoş'dur. Antakya'ya gelen üçüncü kişi – ki ondan önce Butros ve Thomas gelmişti- Bulus [Paulos]dur. Kur'an'da "Ve bir üçüncü kişiyle destekledik" âyetinde sözü edilen üçüncü kişi de odur. Diğer Hristiyan rahipleri arasında et yiyenler sadece Mısır rahipleridir. Çünkü Markoş et yemelerine izin vermiştir.

Ondan sonra tahta Neron geçti. Heykellere [II, 304] ve putlara tapınmaya meyletti. Belirttiğimiz gibi Butros ve Bulus Roma'da onun zamanında öldürüldüler. Roma'da Hristiyanlık yayıldı ve Hristiyanlığa davet edenler çoğaldı. Neron, Hristiyanları kitleler halinde öldürttü. Ondört yıl bir ay iktidarda kaldı. Ondan sonra Titus ve İsfisyanus [Vespasianus] ortak kral olarak tahta çıktılar. Bu iki kral iktidarlarının bir yılında Şam'a yürüdüler. İsrailoğullarıyla büyük savaşları oldu. Bu savaşlarda İsrailoğulları'ndan üç yüz bin kişi öldürüldü. Beyt el-Makdis'i yıktılar; tapınağı ateşe verdiler, toprağını sürdüler ve geriye tapınaktan hiçbir iz bırakmadılar. Putlara taparlardı. Bazı tarih kitaplarında Beyt el-Makdis'in yıkıldığı günden itibaren Allah Teala'nın Romalılar'ı cezalandırdığı ve her gün [II, 305] birinin esir edildiğini, bunu ülkelerine hücum eden halkların yaptıklarını, içlerinden bir Romalının veya daha fazlasının esir edilmediği bir günün geçmediği kaydedilmektedir…

Ashab-ı Kehf

.. ondan sonra Maksimus, ardından Gordianus, ondan sonra Dakyus [Decius] tahta geçti. Putlara tapardı. Kendini Hristiyanların katledilmesine ve takibatına vermişti. Ashab-ı Kehf [II, 307] bu kraldan kaçmıştır.

Ashb-ı Kehf ile Rakîm konusunda ihtilaf vardır. Kimine göre Ashab-ı Kehf denilenler Ashab er-Rakîm'dir. Rakîm'den maksat ise, bu mağarının kapısı üzerinde taş levhaya kazınmış Ashab-ı Kehf'in adlarıdır. Kimine göre Ashab-ı Kehf ile Ashab el-Rakîm farklı kişilerdir. Biz her iki yerin de Roma topraklarında olduğunu belirtmiştik. Yakub b. İshak el-Kindî'nin öğrencisi Ahmed b. Et-Tayyıb b. Mervan es-Serahsî, Muhammed b. Mûsa el-Müneccim'e dayandırarak, el-Vasık Billah'ın onu Ashab er-Rakîm'e [bulunduğu yere] rastlayıncağa kadar Roma topraklarında dolaşmakla görevlendirdiğini ve burasının Roma ülkesindeki Cermâ[8] olduğunu

8 Bm. Harima; t. Hârâ

nakletmiştir. Biz Kitab el-Avsat'da Ashab-ı Kehf'in hikayesini, mağarının Roma ülkesinde nerede bulunduğu ve şu ana kadar [II, 308] ne halde olduklarını, Ashab er-Rakîm'in[9] haberini Muhammed b. Musâ el-Müneccim'in onlarla ilgili anlattıklarını zikretmiştik. Orada ayrıca Zü'l Karneyn'in Ye'cüc Me'cüc'ün dışarı çıkışını önlemek amacıyla kurduğu seddin hikayesini de anlatmıştık.

İslam'ın Doğuşundan Sonraki Bizans Kralları

Mesudî der ki:

Tarih kitaplarında Peygamber (sav)in doğumu ve Rum [Bizans] krallarından kimin zamanında dünyaya geldiği konusunda birbirini tutmayan bilgilere rastladım. O'nun doğumundan hicretine kadar olanlarla ilgili görüşleri bizim bu kitapta belirttiğimiz görüşlerle aynı olanlar olduğu gibi, yirmi bir yıl hüküm süren I. Justinus zamanınında dünyaya geldiğini ileri sürenler de var. Ondan sonra II. Justinus tahta geçmiş ve yirmi yıl iktidarda kalmıştır. Daha sonra ise Heraklius dinar ve dirhemlerini kestiren Heraklius başa geçmiştir. [II, 334] On beş yıl iktidarda kalmıştır. Ondan sonra tahta geçen kişi ise oğlu Maurikius'dur. Yıldızlarla ilgili ziyc kitapları yazanların önceki ve sonraki Rum krallarının tarihiyle ilgili hesaplamalarına göre, İslamın doğuşu, Ebû Bekir ve Ömer zamanında Rum [Bizans] kralı Heraklius'du.. Siyer kitapları yazarlarının tarihlerinde ise Rasulullah (sav) Rum kralı Kayser b. Fokas zamanında hicret etmiştir.[10]

Ondan sonra, Ebû Bekir es-Sıddîk zamanında Kayser b. Kayser, daha sonra ise Kayser'in oğlu Heraklius tahta geçmiştir ki o

9 Kur'an'da ashab el-kehf va 'l-rakîm tabirindeki "rakîm"in neye delalet ettiği ihtilaflı bir konudur. Kimilerine göre bu, köpeğin adıdır, kimilerine göre ise el-Mesudî'nin de belirttiği gibi mağara yârânlarının adlarının yazıldığı levhadır. Arap coğrafyacılar onun bir yer adı olduğu görüşündedirler. İbn el-Khordadbih'e göre er-Rakîm cesetlerin bulunduğu mağaranın adıdır ve olay da Efes'de geçmiştir. El-Mukaddesî ise mağara arkadaşlarının sayısının 13 olduğunu ve Ürdün'ün doğusunda Amman civarında el-Rakîm adında bir yer bulunduğunu kaydeder.

10 Yani Fokas zamanında. Çünkü Heraklius onun oğlu değil, ardılı idi.

sırada Ömer b. Hattab halife idi. Ebû Ubeyde b. El-Cerrah, Halid b. Velid, Yezid b. Ebû Süfyan ve benzeri Müslüman kumandanlar ona karşı savaşarak Şam'ı fethetmiş ve halife Osman b. Affan zamanında da [II, 335] Heraklius oğlu Maurikius'u Şam'dan çıkarmışlardır. Ali b. Ebû Talib ve Muaviye b. Ebû Süfyan zamanında Bizans tahtında Maurikius oğlu Fokas vardı…

Harun Reşid ve Bizanslılar

Ebû Umeyr Adiy b. Ahmed b. Abdülbaki el-Edeni anlattı: Harun er-Reşid yanında Sugûr halkıyla birlikte Heraklius Kalesi'ni zaptetmek istiyordu. Sugûr halkından Şamlı Mahled b. El-Hüseyin ve siyer kitabı sahibi Ebû İshak el-Fezari de vardı. Harun er-Reşid, Mahled'le yalnız kaldı ve ona "Bu kaleyi zaptetmemiz konusunda ne düşünüyorsun?" diye sordu. Mahled şu cevabı verdi: "Karşına ilk çıkacak Rum kalesi budur. Son derece sağlam ve muhkemdir. Eğer Allah onu kolaylıkla fethetmeni nasip ederse, daha sonraki kaleler [II, 341] sana karşı direnmeyecektir." Harun er-Reşid ona izin verdi ve Ebu İshak el-Fezari'yi huzuruna çağırdı. Ona da Mahled'e sorduğu soruyu sordu. Aldığı cevap şu oldu: "Ey mü'minlerin emîri! Bu kale, Rumlar'ın yolların kesişme noktasında kurduğu bir sınır kalesidir. İçinde sivil halk yaşamaz. Eğer onu fethedersen Müslümanların eline ganimet olarak bir şey geçmez. Ama fethetmekten vazgeçersen, bu bir tedbirsizlik olur. Bana kalırsa, emîr el-mü'minin büyük bir Rum şehrinin üzerine yürüsün. Eğer fethedilirse Müslümanların hepsine ganimet düşer, fethedemezsen sadece ayıp olur." Harun er-Reşid, birincisinin yani Mahled'in görüşünü benimsedi. Heraklius kalesi civarına kamp kurdu. Savaş kale civarında on yedi[11] gün devam etti. Müslümanlar çok kayıp verdiler. Erzak ve para tükenmiş, Harun er-Reşid de bayağı sinirlenmişti.

Ebû İshak el-Fezari'yi huzuruna çağırttı. "- İbrahim! - dedi.- Müslümanların başına geleni gördün. Söyle ne yapalım?" Ebû İshak şu cevabı verdi: "Ey mü'minlerin emîri! Başından beri be-

11 T.: on dokuz gün.

nim endişem de buydu ve görüşümü size söylemiş, dolayısıyla Müslümanların bu kaleden başka bir şehri ele geçirmek için savaşmalarını uygun görmüştüm. Artık işe başladıktan sonra bırakıp gitmek olmaz. Çünkü böyle bir şey hem tahtınıza halel getirir, hem İslam dinini küçük duruma düşürür, hem de diğer kalelerin Müslümanlara karşı direniş şevkini artırır. Ama, ey mü'minlerin emîri, benim görüşüme göre, ordu arasına tellal çıkararak, emîr el-mü'mininin, Allah bu kalenin fethini Müslümanlara nasip edinceye kadar kararlı olduğunu ilan ettir. Sonra taş toplatıp, ağaç kestirerek, kalenin fethi tamamlanıncaya kadar tam karşısına bir şehir kurdur. Yalnız askerler bu haberi alır almaz gereğini yapsınlar. Biliyorsunuz Peygamber aleyhisselam "Savaş hileden ibarettir" buyurmuşlardır. Bu da bir kılıç savaşı değil, hile savaşıdır." Harun er-Reşid hemen tellallar çıkararak askerlere emrini iletti. Taşlar toplandı, ağaçlar kesildi ve inşaata başlandı. Kaledekiler bunu görünce geceleri iplerle surlardan aşağı inerek sıvışmaya başladılar.

Ebû Umeyr'in anlattıklarında biraz fazlalıklar vardır. Buna göre Harun er-Reşid kale patriğinin kızını esir alır. Kız son derece güzelmiş. Harun er-Reşid'in arkadaşı açık artırmada çok fiyat vermiş ve hatta kızı alıncaya kadar işin peşini bırakmamış. Kıza meftun olmuş ve onun için Balis yoluna birkaç mil mesafedeki Rafika civarında, Fırat sahilinde Rum topraklarındaki Heraklius kalesine benzeterek bir kale kurmuş ve adını da Heraklius Kalesi koymuş. Heraklius adındaki bu kale [II, 344] bugün harabe bir haldedir .

Ebû Bekir b. El-Hasen b. Düreyd Ebu'l Ayna'dan, o da Şibil et-Tercüman'dan nakletmiştir: Harun er-Reşid Heraklius kalesi yakınına kamp kurup, onu fethettiğinde kendisiyle beraberdim. Kale kapısında Yunanca yazılı bir taş kitabe vardı. Ben bu kitabeyi çevirirken Harun er-Reşid de bana bakıyormuş. Kitabedeki yazı şöyleydi: "Esirgeyen ve bağışlayan Tanrı'nın adıyla. Ey âdemoğlu! Önüne çıkan fırsatı değerlendir. İşi ehline havale et. Günah işleme konusunda aşırı sevince kapılma. Henüz gelmeyen bir günün kederine düşme. O gün gelmişse, ecelin gelmiş de-

mektir. Ömrünün kalan günlerinde Allah sana rızkını verir. Topladığı mal için gururlananlardan olma. Sevgili karıları ve kendisi için servet biriktiren, ama aslında başkasının hazinesi için mal toplayan nice insanlar gördük." İçinde bulunduğumuz zamanda, bu kitabenin yaşı iki bin yıldan fazlaydı. Heraklius kapısı bir vadiye ve çevresindeki bir hendeğe bakıyordu.

Saklablar* (Slavlar)

Mesudî der ki:

Saklablar, Mazay[12] b. Yafes b. Nuh'un oğullarıdır. Diğer Saklap halkları da ona intisap ederler ve soylarını Mazay'la başlatırlar. Bu [III, 62] Saklablar'la ilgilenen yetkili kişilerin çoğunluğunun görüşüdür. Yaşadıkları yerler kuzeyden batıya kadar uzanan topraklardır. Çeşitli gruplara ayrılırlar. Kendi aralarında savaşırlar. Kralları vardır. Kimisi Hristiyanlığın Yakubi mezhebini benimsemiştir, kimilerinin ise herhangi bir kitabı ve dini yoktur. Bunlar ehl-i cahiliyedir; hiçbir dini tanımazlar. Birkaç grupturlar. Ta başından beri başlarında kralı olan bir grup vardır. Krallarının adı Macik'dir. Bunlara Velitaba[13] denilir. Eskiden diğer Saklab boyları, başlarında kralları olduğu ve diğer hükümdarları kendisine boysundurduğu için, bu gruba tabi idi.

Bu gruptan sonra yine Saklablardan olan Istutrane[14] gelir. Şu anda başlarında bulunan hükümdara Saklabic[15] denilir. Bir başka grubun adı Dulabe[16] [Düleb] dir. [III, 63] Şu andaki hükümdarlarına Vanc Slaf[17] denilir. Bir başka grubun adı Namcin'dir.

* Eserin bu bölümü Charmoy tarafından St. Petersburg'da 1834 yılında yayınlanmış, daha sonra Marquart Streifzüge, s. 94 vd.da tahkikli olarak neşretmiş, en son olarak T. Lewicki 1951'de bir Polonya dergisinde konuyla ilgili bir makale yazmıştır.

12 Bm. Mar; t. Bad. Tashih Marquart.

13 Bm. Velinane; düzeltme Lewicki.

14 Bm. Istubrane.

15 Bm. Saklaih.

16 Bm. Dulate.

17 Bm. Vanc Alaf.

Krallarına Garand[18] denilir. Saklabların en cesur ve en yırtıcı olanları bunlardır. Bir diğer gruba Menabin denilir. Krallarının adı Retimir'dir.[19] Sonra Serbin halkı gelir. Bunlar, burada anlatımı uzun sürecek sebeplerden dolayı Saklablar'ın çekindikleri bir halktır. Onların özelliklerinin izahı da uzun sürer. Bu özellikleri sebebiyle mensup oldukları milletten ayrılırlar. Sonra Murave[20] denilen bir grup gelir. Sonra Harvatin[21] denilen grup gelir. Ondan sonra Sasîn, ondan sonra Haşanin, sonra Beranicabin grubu gelir. Burada adlarını saydığımız hükümdar isimleri, sadece bilinen krallarının adlarıdır. Serbin dediğimiz halk, kralları veya reisleri öldüğünde kendilerini ateşle yakarlar. Hayvanlarını da yakarlar. Onların Hintliler'in âdetlerine benzer âdetleri vardır.

Daha önce bu kitapta Kabh dağı ve Hazarlar'dan bahsederken [III, 64] onlardan da bir nebzecik söz etmiş; Hazarlar'ın ülkesinde Hazarlar'la birlikte Saklablar ve Ruslar'dan bir halkın yaşadığını, kendilerini ateşte yaktıklarını anlatmıştık. Saklabların bu grubu ve diğerleri, Doğuyla ilişki içindedir ve Batıdan uzaktırlar.

Saklab hükümdarlarından ilki Kral Dir'dir. Onun geniş şehirleri ve birçok mamuresi, [büyük ve kalabalık orduları[22]] vardır. Müslüman tacirler onun başkentine çeşitli mallar getirirler. Bu ülkeden sonra gelen Saklab ülkesi Efrağ'dır.[23] Onun altın madenleri ve [başka] madenleri, geniş mamureleri, büyük ve kalabalık orduları vardır. Rum [Bizans], Frenk, Bezkerd[24] ve başka milletlerle savaşırlar. Aralarındaki savaşlar münavebeli zaferlerle devam eder durur. Bu Saklab ülkelerinden sonra Türk ülkesi gelir. Bunlar Saklabların en yakışıklısı, sayıca en kalabalık olanı ve en savaşçısıdırlar.[25] Saklablar, bir çok gruplara [III, 65] ve

18 Bm. Gazane; Marquart: Garane; tashih Lewichi.
19 Bm. Zenbir; Marquart. Retir; düzeltme Lewichi.
20 Bm. Sasîn.
21 Bm. Cervanîk.
22 Marquart'ın ilavesi.
23 Bm. Evanic; t. Arfec.
24 Bm ve t.: Nukberd; Marquart: Bezkerde.
25 T. Nüshasında burada şu metin yer almaktadır: "Bundan önce, yani 336 [948] yılından önce, onların hükümdarlarını idaresi altında toplayan ve bütün cinslerini [kabileleri] kendisine bağlayan bir kral var-

halklara ayrılar ki, kitabımız onları ve kabilelerini anlatmaya uygun değildir.

Daha önce eskiden beri diğer kralların itaat arzettikleri kralın kim olduğunu belirtmiştik. Bu, Velitaba kralı Macik'dir. Bu kabile Saklablar'ın en esasi ve en büyük kabilelerindendir. Velitabalar, diğerlerinden daha eskidir. Daha sonra kabileler arasındaki söz birliği bozuldu, nizamları [devletleri] çöktü ve gruplara ayrıldılar. Her grup [kabile] daha önce belirttiğimiz gibi, kendisine bir kral seçti. Biz burada meseleyi özet olarak anlattık. Daha detaylısını Ahbar ez-Zaman adlı eserimizde bulabilirsiniz.

Yemen, Irak, Şam ve Hicaz Adlarının Anlamı

İnsanlar Yemen adının nereden geldiği konusunda ihtilafa düşmüşlerdir. Kimisi, Yemen Kabe'nin sağ tarafına düştüğü için Yemen; Şam, Kabe'nin kuzey tarafında kaldığı için Şam; Hicaz, Yemen'le Şam arasında kaldığı için Hicaz.. [III, 140] Irak'ın da Fırat, Dicle ve benzeri nehirlerin döküldüğü yer olduğu için Irak denildiği görüşündedir. Yani Irak sözü kova ve kırba anlamına gelen "Irakî" kelimesinden alınmıştır.

Başkalarına göre ise Yemen'e Yemen denmesinin sebebi bolluk ve bereketi, Şam'a Şam denmesinin sebebi uğursuzluğudur. Bu, Kutrub en-Nahavi'nin görüşüdür. Bir başka görüşe göre ise, Babil'de insanların dilleri birbirinden ayrıldığı zaman güneşi sağına alarak gidenlerden dolayı Yemen, bazıları güneşi kuzeyine alarak gittikleri için Şam denmiştir. Bu konudan sonra Babil'de kabilelerin nasıl birbirlerinden ayrıldıkları meselesi üzerinde duracağız…Rivayete göre, Şam'a Şam denmesinin sebebi toprağının, aynı şekilde yerin, taşın, bitki ve ağaçların siyah beyaz [şame] olmasıdır. Bu, Kelbî'nin görüşüdür. Şarkî b. Kutamâ'ya

dı. Onun diğer kralların da kullandığı umumi adı Macik'dir. Sonra nizamları [düzenleri] bozuldu, birlikleri dağıldı ve kabileler birbirinden uzaklaştı. Her kabile, belirttiğimiz gibi, başına bir kral seçti.." Belki de bu kısım 336 yılında Mesudî'nin bizzat kendisinin değişiklik yaptığı kısımlardandır.

göre ise Sam b. Nuh'dan dolayı Şam denmiştir. Çünkü buraya ilk konan ve vatan edinen kişi odur. Araplar buraya yerleşince Sam [ölüm] kelimesini söylemeyi uğursuzluk saydıkları için "sin" harfini "şın"la değiştirip Şam dediler. Sadece Samerra'nın Sam'a izafeten bu adla anıldığı söylenir. Abbasi halifelerinden buraya ilk yerleşen halifenin, gören kişiyi mutlu ettiği için bu adı verdiği de söylenmektedir. Bu yerler ve şehirlerle ilgili belirttiklerimizden farklı şeyler de söylenmiştir ki, biz onları daha önceki kitaplarımızda anlattık.

Kürdler

Kürdler'e gelince, [III, 250] insanlar onların kökeni konusunda ihtilafa düşmüşlerdir. Kimine göre Kürdler, Rebia b. Nizar b. Maad b. Adnan b. Bekr b. Vail'in soyundan gelmektedirler. Kürdler, eski zamanlarda, diğerlerinden ayrılarak şartların zorlaması sebebiyle dağlara ve vadilere çekildiler. Oralarda Acem ve Farslar'ın oturdukları şehir ve mamurelere komşu oldular. Dillerini bıraktılar ve böylece dilleri acem [yabancı] dili haline geldi. Her Kürd aşireti değişik bir Kürdçe konuşur. Kimine göre onlar Mudar b. Nizar'ın soyundan, kimine göre Kürd b. Merd b. Sa'sa'a b. Hevazin'in oğullarındandır. Gassanoğullarıyla aralarında çıkan olaylardan dolayı çok eski zamanlarda onlardan ayrıldılar.

Bazıları onların Rebia ve Mudar soyundan olduğunu, su ve mera aramak için dağlara çıktıklarını, Arapçayı komşu halkların diliyle değiştirdiklerini iddia ederler. Kimilerine göre Davud oğlu Süleyman'ın mülkünü çalan [III, 251] münafık şeytanlar onun cariyeleriyle cinsi temas kurarlar. Allah Süleyman'a mülkünü geri iade edip, şeytandan hamile kalan bu cariyeleri de gönderince, Süleyman "Onları dağlara ve vadilere sürün" dedi. Sonra onları annelerine göre gruplara ayırdı. Birbirleriyle evlendiler ve çoğaldılar. Böylece Kürd soyu ortaya çıkmış oldu.

Bir başka rivayete göre, daha önce bu kitapta hakkında çok bahsedilen, Arap ve Acemlerin hangi taraftan olduğu konusun-

da bir türlü mutabakata varamadığı Dahhak'ın omuzlarında iki yılan çıkar. Bu yılanlar, insanların beyniyle beslendiği sürece Dahhak'a herhangi bir acı vermezler. Bu yüzden Dahhak, Farslar'dan birçok insanı ortadan kaldırdı. İnsanlar bir araya gelerek Efridun'un önderliğinde Dahhak'a karşı savaşmaya karar verdiler. Kendilerine deriden bir sancak yaptılar. Buna Farslar "Direfş kaviyan" derler. Efridun, Dahhak'ı ele geçirdi [III, 252] ve sözünü ettiğimiz Dünbavend dağına bağladı. Dahhak'ın veziri her gün bir koyun ve insan boğazlar, beyinlerini karıştırarak, Dahhak'ın omuzlarındaki iki yılanın karınlarını doyurur ve kurtulanları dağlara gönderirdi. İşte bu dağlara kaçanlar orada vahşileştiler ve çoğaldılar. Kürdler bu şekilde türemiştir. Sonra soyları çeşitli gruplara ayrıldı.

Dahhak hakkında anlattıklarımızı ne Farslar, ne de eski ve yeni tarihçiler inkar ediyorlar. Farslar, Dahhak'ın İblisle olan macerasıyla ilgili acaip haberler de anlatırlar. Bu, kitaplarında da yazılıdır. İddiaya göre, daha önce Erken Persler anlatılırken sözü geçen Tahmures, Nuh peygamberdir. Eski Pehlevi dilinde ise "direfş" sancak, kovulan ve alem demektir.

Türkler'e ve Türk boylarına gelince, biz onlarla ilgili [III, 253] birçok bilgi verdik. Bazıları Türkler'in Tuh b. Efridun'un oğlu olduğunu iddia etmekle yanılmaktadırlar. Bu, apaçık bir yanlıştır. Çünkü Tuh'u Efridun Türkler'den uzak tutmuş, Rum'a güvenmiştir. Eğer onlar kendi çocuklarıysa nasıl olur da onu onlardan uzaklaştırır? Bu söylediğimiz husus dahi Türkler'in Tuh b. Efridun'un oğulları olmadığını göstermekedir. Aksine Tuh'un Türkler arasında bilinen torunları vardır. Türkler arasında en azametlisi Sübbet [Tibetli]lerdir. Sübbetlerse belirttiğimiz gibi Himyerlerdendir ve bazı teba'lar (Habeş hükümdarları) onları orada tertip altına almışlardır.

Kürdler hakkında zikrettiğimiz bu bilgi, insanlar arasında en fazla bilinenidir. Onların soy kökenleri hakkında söylenebilecek en doğru bilgi ise, Rebia b. Nizar oğullarından olduklarıdır. Kürdler'in bir kolu, Kufe ve Basra'da yani Dînever ve Hemedan'daki Mahey bölgesindeki Şuhcanlardır. Onlar Rebia b. Nizar b. Maad'ın soyundan olduklarını inkar etmezler. Macurdanlar

ise, Azerbaycan [III, 254]ın Kenkever nahiyesindendirler. Hazbani,[26] Şurat, Cibal ülkesinde yaşayan Şadencan, Lürri, Madencan, Mezdanekan, Barisan, Celalili, Cabarki, Cavani, Müstekan, Şam bölgesindeki Debabil ve diğer aşiretler, en önde gelen kollarıdır ve Mudar b. Nizar'ın soyundandırlar. Yakubî mezhebinden olanları vardır. Curkanlar Hristiyandır. Musıl ve Cudi dağı civarında yaşarlar. Kürdler arasında Harici olanları ve Osman ve Ali meselesine karışmayanları vardır.

Bunlar, dünyanın göçebe halklarıyla ilgili bilgilerin özetidir. Gûz (Guzz) ve Kharlukh[27]lardan özellikle bahsetmedik. Onlar, Garş ve Sicistan boyunca Bust ve Bestam'da yaşayan Türk boylarıdır. Keza Kirman bölgesinde Kofs, Beluc ve Cet'te de yaşarlar.

Arapların Cinler Hakkındaki Görüşleri

Mesudî der ki:

Araplar'ın cinler ve cin tasallutuyla ilgili tuhaf görüşleri vardır. Onlara göre cin, ıssız yerlerde kendilerine tasallut eder. Havasdan olan kişilere ise çeşitli şekillerde görünür, onlar onunla konuşur ve belki misafir ederler.

İddiaya göre ayakları keçi ayaklarına benzer. Çöllerde cine rastladıklarında recez ölçüsüyle şiir söylerlerdi. Bunun sebebi cinin onlara geceleri ve yalnız kaldıkları zamanlarda görünmesiydi. Cin onlara geceleri göründüğünde onu kendilerinden sanar ve peşine takılırlar, o da onları yanlış yola sevkeder, kaybolmalarına sebep olurdu. Bir zaman sonra artık onu tanır oldular ve peşine takılarak asıl yollarını kaybetmediler. Çünkü kendisine bağırarak [III,316] recez ölçüsüyle şiir okuduklarında, onlardan uzaklaşarak vadilere ve dağ tepelerine çekilirdi.

Sahabeden bazıları da bundan bahsetmişlerdir. Ömer b. Hattab onlardandır. Anlattığına göre kendisi Şam'a yaptığı bazı yolculuk esnasında, cini görmüş, cin kendisine tasallut etmek istemiş, bu

26 Bm. Helbaniyye.
27 Bm. Harlec.

yüzden ona kılıcıyla vurmuştur. Bu, İslam'dan önceydi. Araplar arasındaki meşhur şayialardan biri budur. Bazı filozoflar cinin, tabii tesirlerden etkilenmeyen, çarpık şekilli tuhaf bir hayvan olduğunu; tek başına kaldığında ininde vahşileşip ıssız yerlere çekildiğini, vahşi hayvan ve insan suretine girdiğini belirtirler..

Bazıları, yolcuların karşısına çıkan ve çeşitli şekillerde görünen her şeye cin demişlerdir. Bu cin erkek veya dişi olabilir, ama daha ziyade dişi olduğu kanaati yaygındır.

İnsanlar cin, şeytan, gülyabani, dev, tüysüz kurt ve udar denilen bir tür şeytanlaşmış yaratık hakkında çok şeyler anlatırlar. Bu udar dediğimiz şey, Yemen taraflarında, ıssız yerlerde ve Mısır'da Yukarı Said'de görülür. İnsanın bedenine girer, onunla birleşir, poposunu kurtlandırır ve ölür…

[III, 320] Biz burada şeriat ehliyle tarihçilerin ve ilk musanniflerin.. Allah Teala'nın cinleri ateşten, eşini de tıpkı Havva'yı Adem'den yarattığı gibi ondan yarattığı; eşinin ondan hamile kaldığı ve bir defada otuz bir yumurta [III, 321] yumurtladığı hususundaki görüşlerini de zikretmedik. Anlatıldığına göre bu yumurtalardan birinden tüysüzgillerin atası sayılan ve kedi görünümündeki hayvan çıkmıştır. Bir diğer yumurtadan iblisler, bir diğerinden gülyabaniler... vs. çıkmıştır.

Bu söylediklerimiz akıl ve tecrübe ehli tarafından reddedilmiştir..

Hipokrat der ki:

Hava durumlarındaki değişiklik, insanlarda da değişikliklere yol açar. Bu yüzden bazen öfkeli, bazen sakin [IV, 32], bazen kederli, bazen neşeli olurlar. Hava durumu normal seyrinde gittiğinde insanların halleri ve ahlakları da normaldir. Ruhun gücü vücudun mizacına, bedenin mizacı hava şartlarına bağlıdır. Bir soğuyup bir ısınırsa ekinler de bir olgunlaşır, bir ham kalır. Bazen çok olur, bazen az. Bazen sıcak olur, bazen soğuk. İşte insanların yüz şekilleri ve karakterleri de bunlara göre değişir. Hava mutedil olduğunda ekin de mutedildir, insanların suretleri ve karakterleri de.

Türklerin yüz şekillerinin birbirine benzemesinin sebebine gelince, ülkelerinde hava soğukluğu aynı seviyede olduğu zaman, yüz şekilleri de aynı şekilde olur ve birbirine benzer. Mısır halkı da böyledir. Hava bir ayarda olduğu zaman yüz şekilleri birbirine benzer. Türk ülkeleri daha çok soğuk olduğu ve güneş vücutlarındaki nemi kurutamadığı için, (Türklerin) bedenleri yağlanır, yumuşar ve karakterleri genel olarak [IV, 33] kadınlara benzer. Seks istekleri azalır ve tabi çoluk çocukları da. Mizaclarının soğuk olması nemin çok olmasından kaynaklanmaktadır. Seks gücünün azalması binek atlarının çoğalmasına yol açar. Türkler'in kadınları da, bedenleri kilolu ve nemli olduğu için, rahimleri dölü çekmek konusunda zayıflar. Renklerinin kızıl olmasının sebebi, daha önce belirttiğimiz gibi, soğuktan kaynaklanmaktadır. Çünkü beyaz insan sürekli soğuğa maruz kalırsa rengi kızıllaşır. Nitekim parmak uçları, dudak, burun da soğukta kalınca kızarır.

VI. DÜNYANIN ACAYİPLİKLERİ

Büyük Binalar, Tapınaklar, Ateşgedeler

Mesudî der ki:

Hint, Çin halkının büyük bir kısmı ve diğer halklar, Allah'ın bir cisim, meleklerin de cisimler olduğuna, Allah Teala'nın ve meleklerinin gökyüzünde gizlendiklerine inanıyorlardı. Bu inanç onları, çeşitli şekil ve ebatlarda tanrı ve melek resimleri, heykelleri yapmaya sevketmiş; bu heykellerin bazıları insan suretinde, bazıları tamamen aksi şekillerde yapılmıştır. Daha sonra bu insanlar yaptıkları heykel ve putlara tapmaya, onlara kurbanlar sunup, kendilerini Tanrı'ya yaklaştırsın diye adaklar adamaya başlamışlardır. Epey bir süre [IV, 43] ve hatta asırlarca bu böyle devam etmiş; sonunda bilge kişileri onları felek ve yıldızların Allah'a en yakın görünen cisimler olduğu, bunların canlı oldukları ve konuştukları konusunda uyarmış, meleklerin Tanrıyla bu cisimler arasında gidip geldiklerini ileri sürmüşler; bu dünyada vukû bulan her işin, yıldızların Allah emriyle belli bir ölçü dahilinde yaptıkları şeyler olduğunu düşünmüşlerdir. Böylece yıldızları ululamış, kendilerine faydaları dokunsun diye onlara kurban sunmuşlar ve bu yüzyıllar boyunca yapmışlardır. Ancak yıldızların gündüzleri ve gecenin bazı saatlerinde önlerine gerilen bir perde sebebiyle gizlendiklerini görünce, aralarındaki akıllıları yıldızlar için onların şekline ve kümelerine benzeyen şekillerde putlar, timsal yapılmasını emretmiştir. Böylece

en meşhur ve dikkat çekici büyük yıldızların sayısı kadar putlar yapmışlardır.Yapılan heykel gruplarından her biri bir yıldıza yapılıyor, birine sunulan kurban bir diğerine sunulandan farklı oluyordu. Fakat onlar yaptıkları putlara taparken, onların temsil ettiği [IV, 44] yedi yüce cisim [yıldızlar] istedikleri gibi hareket ediyorlardı. Bu yüzden her bir put için ayrı bir tapınak ve ev bina edip, bunlara o yıldızların adlarını verdiler.

Onlardan bazıları ise Beyt el-Haram'ın Zuhal'ın [Satürn] evi olduğu görüşüne kapıldılar. Zaten sadece bu ev asırlar boyu önemini koruyarak varlığını sürdürdü. Çünkü Zuhal'in evidir, Zuhal onu yeryüzünde vekil bırakmıştır ve süreklilik ve kalıcılık Zuhal'e hastır. Onun dışında kalanlar yok olmak zorundadır ve tapınmaya değmez. Onunla ilgili daha başka birçok şeyler de söylerler, fakat bunlar çirkin tanımlamalar olduğu için biz burada yer vermedik. Zaman içinde kendilerini Tanrı'ya yaklaştırdıkları düşüncesiyle kurban sundukları putlara tapınma dönemi uzayınca, yıldızlara tapınmaktan vazgeçtiler. Budasef [Budda] Hindistan'da ortaya çıkıncaya kadar bu böyle devam etti. Budasef Hintliydi. Hint topraklarından çıkarak Sind eline gitmiş, sonra Sicistan'a ve Kebk'den Zabulistan'a uğramıştı. Buralar [IV, 45] Firuz'un ülkesiydi. Daha sonra propaganda yaparak Sind'e, arkasından Kirman'a gitti. Kendisinin Allah'ın elçisi, Tanrıyla yarattıkları arasında arasındaki vasıtası olduğunu iddia etti. İlk Fars hükümdarı Tahmures zamanında Fars eline gelmişti. Cim [Cemşid] zamanında geldiğini söyleyenler de vardır. Bu kitapta daha önce belirttiğimiz gibi Sabii mezhebini ilk icat eden odur. Budasef insanlara bu dünyada zühdü ve âlemlerin ötesinde olanla iştigali emrediyordu. Çünkü ruhlar orada başlar ve bu dünyadan gidenler oraya dönerdi. Budasef, insanlarda putlara tapmayı ve onlara secde etmeyi yeniden başlattı. Bunu anlattığı şüpheli şeylerle ve çeşitli hilelerde akıllara putlara ibadet fikrini sokarak yaptı.

Bu dünyanın işleri ve hükümdarların haberleriyle ilgilenen tecrübeli kişilerin kaydettiklerine göre, ateşi kutsal sayan ve insanları ona tapınmaya davet eden ilk kişi, hükümdar Cim [Cem]dir. Cim, ateşin [IV, 46] güneş ve yıldızların ışığına ben-

zediğini söylüyordu. Çünkü ona göre nur [aydınlık] zulmetten [karanlıktan] daha üstündü. Nuru mertebelere ayırmıştı. İnsanlar, ondan sonra ihtilafa düştüler ve her bir grup kendilerini Tanrıya yaklaştırsın diye kutsal kabul ettiği bir şeyi ululamaya başladı. Sonra Amr b. Luhay ortaya çıktı. Onun kabilesi Mekke'de hakimiyeti ele geçirmiş ve Beyt [el-Haram]ın kontrolünü yedine almıştı. Amr, daha sonra Şam diyarındaki Dımaşk'ın nahiyelerinden olan Balka'ya gitti. Orada putlara tapan insanlar gördü ve bunun ne olduğunu sordu. "Bunlar, bizim efendilerimizdir. Biz onlardan yardım dileriz ve onlar da bize yardım ederler. Yağmur isteriz yağmur gönderirler. Ne istersek verirler" dediler. Amr, onlardan bir put istedi. Kendisine Hübel adlı putu verdiler. Onu Mekke'ye getirdi ve Kabe üzerine dikti. Onunla birlikte İsaf ve Naile'yi de dikti. Sonra insanları onlara tapınmaya ve ululamaya davet etti. Ve İslam dini gelinceğe, [IV, 47] Muhammed [s.av.] gönderilinceğe kadar bu işi yaptılar. Muhammed (s.a.v) ülkeyi temizledi ve insanları feraha çıkardı.

Aynı kişilerin görüşüne göre Beyt el-Haram, yıldızların adlarına göre yüceltilen yedi binadan biridir. İkincisi Isbahan'da bir dağ tepesine dikilmiştir. Ona Marbin denilir. Mecusiliği kabul eden ve orayı ateşgede haline getiren Yustasef tarafından dışarı atılıncağa kadar burada putlar vardı. Bu bina Isbahan'a üç fersah mesafededir. Mecusiler bu binayı halen kutsal bilirler. Üçüncü bina Hint elinde Mendusan[1] denilen binadır. Bunu Hintliler kutsal sayarlar. Kendisine kurban sunulur. Orada itici ve çekici mıgnatıs taşları vardır. Biz burada o taşlarla ilgili bilgi verecek durumda değiliz. Onları araştırmak isteyen araştırsın. Çünkü Hint elinde meşhur bir binadır.

Dördüncü bina Nevbahar denilen binadır. [IV, 48] Onu Horasan eyaletindeki Belh şehrine kamer adına Menuşihr yaptırmıştır. Hükümdarlar bu bölgede o binanın korumalığını yapan kişiyi ulular, emrine uyar, hükmüne müracaat eder ve ona hediyeler [mallar] getirirler. Onu korumakla görevlendirilen kişinin adı Bermek'di.[2] Binayı koruma işi kendisine verilen herkes bu

1 T. Mendumiyan.

2 T. Onu koruyan hükümdarlara Bermekiler derlerdi.

lâkapla çağrılırdı. Bu yüzden Bermekiler denilmiştir. Çünkü Halid b. Bermek, bu binayı korumakla görevli kişinin oğullarındandı. Bu bina, en yüksek binalardandır. Çatısına, üzerine yeşil[3] ipek parçaları asılı mızraklar dikilirdi. Her bir parçanın uzunluğu en az yüz zira idi. Onun için bu mızraklar ve üzerindeki ipeği rüzgarın şiddetinden koruyan bir kereste dikilmişti. Doğrusunu Allah bilir, fakat söylendiğine göre bir defasında rüzgar bu parçalardan bazılarını koparıp elli fersah uzaklığa atmış. Mesafenin daha uzak olduğu da söylenir. Bu da onun havada ne kadar yükseldiğini ve binanın yüksekliğini [IV, 49] gösterir. Binanın oturduğu alanın genişliği millerle ifade edilir. Duvarın yüksekliği ve genişliğiyle ilgili bilgiden bunu anlamak mümkün olduğu için, burada ondan bahsetmedik.

Mesudî der ki:

Araştırmacılardan birisi Belh'deki Nevbahar binasının kapısında şu anlama gelen Farsça bir kitabe okuduğunu anlattı: Budasef dedi: "Hükümdarların kapıları üç şeye muhtaçtır: Akıl, sabır ve para." Onun altında ise Arapça olarak şu yazı varmış: "Budasef yalan söylemiş. Hür bir kişi, bu şeylerden birine sahipse, sultanın kapısına gitmemeli."

Beşinci bina, Yemen'in San'a şehrindeki Beyt-i Gumdan'dır. Onu Zöhre [Venüs] adına Dahhak yaptırmış, Osman b. Affan da yıktırmıştır. İçinde bulunduğumuz şu günlerde, yani 336 [948] yılında, yıkıntı bir harabe halindedir ve büyük bir tepeye dönüşmüştür.

Vezir Ali b. [IV, 50] İsa b. El-Cerrah, Yemen'e sürgün edilip de San'a'ya geldiğinde, oraya bir kuyu açtırmış, bir de pınar yaptırmıştır. Ben şahsen yıkılmış, büyük bir tepe haline gelmiş olan bu Beyt-i Gumdan'ı gördüm. Duvarları yıkılmış ve sanki hiç olmamış gibi topraktan bir tepe haline dönüşmüştü…[IV, 51]Rivayete göre Yemen hükümdarları geceleri bu binanın çatısında oturduklarında, günlerce uzaktan görülebilen mumlar yakarlarmış.

Altıncı bina, Kavusân'dır. Bu acaip binayı semavi cisimlerin en büyüğü olan güneş adına Horasan'ın Fergana şehrinde Melik

3 T. Kızıl.

Kavus yaptırmış, Mutasım Billah yıktırmıştır. Onun yıkılışıyla [IV, 52] ilgili enteresan bir hikaye anlatılır ki, biz onu Ahbar ez-Zaman'da kaydetmiştik.

Yedinci bina, Çin topraklarının yüksek bir yerinde Amur b. Sevbel b. Yafes b. Nuh tarafından yaptırılmıştır; saltanatın menşei, mebdei ve saltanat üzerine nur saçıcı olması amacı güdülmüştür. Binanın çok eski zamanlarda bazı Türk hükümdarları tarafından yedi ev halinde yaptırıldığı, her evde yedi yıldızı temsilen yedi ocak bulunduğu da söylenmektedir..

Yunanlıların Kutsal Yapıları

Yukarıda sayılanlara ilaveten Yunanlılar da üç ev yapmışlardır.Bunlardan biri, Şam bölgesindeki Antakya'da şehir içindedir ve çevresi surla çevrilidir. Müslümanlar (daha sonra) onun yerine karadan ve denizden gelen Bizanslıların yaptıklarını kontrol etmek için bir gözleme kulesi kurmuşlardır. Yunanlılar bu binayı kutsal sayıyor ve içinde kurban sunuyorlardı. İslamın gelişi sırasında yıkılmıştır. Söylendiğine göre Hristiyanlığa arka çıkan imparatoriçe Helene'nin büyük oğlu Kostantin [Konstantinos] tarafından yıkılmıştır. Bina içinde altın, gümüş ve çeşitli mücevherlerden yapılmış put ve heykeller vardı. Bu evin [IV, 56] bugünkü Antakya'da caminin sol tarafında yer alan büyük bir tapınak olduğu belirtilir. Sabiiler, onu Selakiyus [Seleucus]un kurdurduğunu iddia ederler. İçinde bulunduğumuz 336 [948] yılında ise kasaplar ve bezzazlar çarşısı olarak bilinir..

Yunanlıların yaptıkları evlerden ikincisi, Mısır'da Fustat'dan kilometrelerce ileriden görülen Ehramların bazılarıdır.

Üçüncü bina halkın ve şeriat ehlinin iddiasına göre Beyt el-Mukaddes'dir. Ancak, onu Davud (as) yapmış, Süleyman da babasının ölümünden sonra tamamlamıştır. Mecusilerse onu Dahhak'ın yaptırdığını iddia ederler..

Sabiilerin Kutsal Yapı ve Tapınakları [IV, 61]

Sabiilerin aklî cevherler ve yıldızlar adına yapılmış tapınakları vardır. İlk sebep tapınağı ile akıl tapınağı bunlardandır. Bununla ilk aklı mı, yoksa ikincisini mi kastettiklerini bilmiyorum. Aristo, eserinin üçüncü makalesinde faal birinci akıl ve ikinci akıldan bahsetmektedir. Onun kitabına şerh yazan Samistiyus[4] da aynı şeyi söylemektedir. İskender el-Efrodisiy de, İshak b. Huneyn'in çevirdiği makalesinde birinci ve ikinci akıldan bahsetmiştir.

[IV, 62] Sabiilerin siyaset, zaruret ve nefis tapınakları vardır. Bunlar oval şekillidir. Zuhal tapınağı altıgen, Müşteri (Jüpiter) tapınağı üçgen, Merih tapınağı dikdörtgen, Güneş tapınağı kare, Utarid tapınağı dikdörtgen alan içinde üçgen şekillidir. Zöhre tapınağı kare alan içinde üçgen, Ay tapınağı sekizgen şekillidir. Sabiilerin kimseye açıklamadıkları sembol ve sırları vardır.

Hiristiyan krallığında Harranlı Haris b. Sunbat adlı birisi, Harran Sabiilerinin hayvan kurban ettiklerini ve yıldızlara buhur yaktıkları bacaları olduğunu anlatmıştır. Biz sözü uzatmamak için bunlardan bahsetmedik.

Sabiilerin kutsal tapınaklarından içinde bulunduğumuz 336 [948] yılına kadar yetip gelen tapınağı, Harran'ın Bab er-Rıkka [IV, 63] mevkiinde Mılitiya adıyla bilinen tapınaktır. Kendileri buna Azer Ebû İbrahim Tapınağı derler. Sabiiler Azer ve oğlu İbrahim hakkında pek çok şey anlatırlar, fakat bunlar bizim kitabımızın konusu değildir.

Çok anlayışlı ve bilgili bir kişi olan Harranlı kadı İbni Ayşun'un - vefatı 300 yılından sonradır- Sabiiler diye bilenen Harranlıların mezheplerinden bahsettiği çok uzun bir kasidesi vardır. Kasidesinde ayrıca bu tapınaktan ve altındaki dört bodrumdan da bahsederek, bodrumda semavi cisimleri ve yüksek şahsiyetleri temsilen yapılmış put suretlerinin yer aldığını anlatmakta, çocuklarını bu bodrumlara nasıl getirdiklerini, bu putları nasıl gösterdiklerini, çocukların bu putlardan çıkan çeşitli diller-

4 BM: Tamistius; t. Bastınus.

deki farklı [IV, 64] sesleri dinlerken renklerinin nasıl sarardığını, putlardan ve şahıs suretlerinden ses çıkması için kullanılan hile ve yerleştirilen körükleri açıklamaktadır. Yine kasidede anlattığına göre zangoçlar duvarların arkasında durur, çeşitli sözler söylerler, çıkarılan sesler körükler, menfezler ve tünellerden içi boş suretlere ve insan şeklinde yapılan putlara ulaşır ve tıpkı eski zamanlarda insanları kandırmak, köle haline getirmek ve kralları aldatmak için yapıldığı gibi söz olarak dışarı çıkardı.

Harranlılar ve Sabiiler diye bilinen bu taifenin filozofları vardır, ama bunlar kof filozoflardı ve avam takabası mezhepleri konusunda alimlerin havas takımına inanırlardı. Biz onlardan filozof diye bahsettiysek, bu hikmet açısından değil, sadece nesep açısındandır. Çünkü felsefe Yunan orijinlidir ve Yunanlıların tamamı değil, sadece bilge kişileri filozoftur.

Harran'daki Sabii toplantı binasının kapı sövesi üzerinde Eflatun'a ait Süryanice bir yazı gördüm. Malik b. Ukbun ve başkaları bana onu şu şekilde çevirdiler: "Kendini bilen kişi (IV, 65] tanrılaşmıştır." Eflatun şöyle demiştir: "İnsan semavi bir bitkidir. Bunun delili ise kökü gökyüzüne, dalları yere bakan ters çevrilmiş bir ağaca benziyor olmasıdır."

Sonra bize [IV, 68] Harranlı Sabii mezhepleriyle ilgili haberler, onların mezhebleri anlatan, durumlarını bilen kişilerin bilgisi geldi. Tıp ve diğer konularla ilgili "Kitab el-Mansuri"nin müellifi filozof Ebu Bekr Muhammed b. Zekeriya er-Razi'nin bu konuyla alakalı kitabını gördüm. Er-Razi bu kitabında Harranlı Sabiilerin mezhepleriyle onlara muhalefet eden ve Kimariler denilen Sabiilerin mezheplerini anlatmaktadır. Başka şeyler de zikretmektedir, fakat hem bunların hikayesi uzundur, hem de okuyucuların çoğunun hoşuna gitmeyecektir. Bu yüzden biz de görüşler ve dinler meselesini kitabımızda işlerken, konunun dışına çıkmış olmamak için onları anlatmaktan kaçındık. Burada yazdığımız konuyla ilgili olarak Malik b. Ukbun ve diğerlerine sorular sordum. Kurban kesenlerle ve mesela kara öküze yaptıkları şeyler gibi diğer konularla ilgili sorularımı kimisi cevap-

5 T. Kitabiyyûn.

ladı, kimisi reddetti. Anlattıklarına göre kara öküzün alnına tuz basılır, gözleri kudurmuş bir vaziyet alınca kesilir [IV, 69] tüm organları ve yaptığı hareketler ve çırpınmalar gözlenerek bunlardan o yılla ilgili olaylara ilişkin anlamlar çıkarılır, kendi sırları, gizli yönleri ve kurbanlarının durumuyla alakalı yorumlar yapılırmış.

Mesudî der ki:

Bu dünyanın durumunu düşünen, onunla ilgili konulara vakıf olan ve onu araştıranlardan bazıları, Çin diyarının uzak bir yerinde yedi kapılı, yuvarlak şekilli bir tapınak bulunduğunu belirttiler. Anlattıklarına göre tapınağın içinde yedi köşeli, büyük bir kubbe varmış. Bu kubbenin tepesinde tapınağın tamamını aydınlatan ve bir buzağının başı üzerinde duran mecevher şekilli bir balık bulunurmuş. Bazı hükümdarlar bu mücevheri almak istemiş, fakat on ziradan fazla yaklaşanlar ölmüş; ancak, içlerinden biri uzun bir mızrak vs. gibi bir aletin yardımıyla o taşı yerinden almayı denemiş ve on ziradan daha fazla yaklaşınca, hemen ışığı kararmış. Bir şey atılarak alınmak istendiğinde de [IV, 70] aynı şey olmuş. Sonunda onu yerinden almak için hiçbir hile ve yol kalmayınca, çareyi tapınağı yıkmakta bulmuşlar, fakat buna teşebbüs edenler de ölmüşler. Tecrübeli kişilerin görüşüne göre bunun sebebi değişik manyetik taşlardan kaynaklanan itici bir güçtür. Bu tapınakta yedi yedigen ağızlı bir kuyu vardır. Kim bu ağıza gelip iyice içeri doğru eğilirse, kuyunun giçine girer ve yedigen ağızın [başın] ilkine ulaşır. Kuyunun başında halka şeklinde eski bir yazı – kanaatimce müsned yazısı- ile yazılmış bir kitabe vardır: "Bu kuyu kitap deposuna, dünya tarihine, gökyüzü bilimlerine, orada geçmişte olan ve gelecekte olacağın ilmine götürür. Bu kuyu ayrıca dünyanın acayipliklerine de ulaştırır. Oraya ancak gücü bizim gücümüze denk olan, ilmi bizim ilmi seviyemize ulaşan, hikmet (bilgisi) bizim hikmetimize [IV, 71] yaklaşan kişi girebilir. Bu depoya ulaşabilen kişi bilsin ki, bizimle aynı seviyeye gelmiş demektir. Ulaşmaktan âciz kalan kişi de bilsin ki, biz ondan daha güçlüyüz, daha hikmetliyiz, daha bilimliyiz, daha derin dirayet ve daha mükemmel inayet sahibiyiz."

Bu tapınağın, kubbenin ve kuyunun bulunduğu yer, tepesine ulaşılmayan, altındakine varılamayan sivri bir dağ gibi yüksek ve kayalık bir yerdir. Gözüyle bu tapınağa, kubbeye ve kuyuya bakabilen kişi, onu görür görmez korkuya kapılır, mahzunlaşır, içinde ona ulaşma arzusu doğar ve onun yıkılıp bozulmamasını ister ve hatta ona bir zarar gelmesinden yahut yıkılmasından dolayı üzülür.

Ateş Tapınakları (Ateşgedeler) [IV, 72]

Ateş tapınaklarına [ateşgede] ve onları yapan erken ve geç Fars hükümdarlarına gelince, bu konuda hakkında rivayet aktarılan ilk kişi Efridun'dur. Rivayete göre Efridun, halkının kutsal kabul ettiği ve taptığı bir ateşe rastlamış; onlara bu ateşin ne olduğunu, ona neden tapındıklarını sormuş. Onlar da onu dahi tapınmaya cezbeden şeyler anlatmışlar. Söylediklerine göre bu ateş Allah'la kulları arasında bir vasıta, nurani bir ilahmış. Başka şeyler de anlatmışlar. Karmaşık şeyler olduğu için biz burada onlara yer vermeyeceğiz. Onlara göre nur [ışık] derecelere ayrılır. Nurun yapısıyla nur arasında fark vardır. Örneğin ışıklı şeyler hayvanları kendisine çeker. Kelebek [IV, 73] gece kendisini bu ışığa atarak yakar. Latif bulduğu lambanın üzerine atılır ve yanar. Ceylan, bazı kuş ve vahşi hayvanlar gece avlanır. Balık gece kayıktaki ateşi görünce sudan çıkar. Basra diyarında da balık gece avlanır. Sudan fırlayarak kendini geminin ortasına ve çevresine konulan lambaların üzerine atar. Dünya yaşanabilir olmasını ışığa borçludur. Işık karanlıktan daha üstündür ve onun zıddıdır. Su da ateşten daha üstün olduğu için onun söndürülmesinde kullanılır ve onun zıddıdır. Çünkü su, her canlının özüdür ve uyuyan [ölümlü] her şeyin başlangıcıdır.

Yukarıda anlattıklarımız Efridun'a hikaye edilince bir miktar ateş alınarak Horasan'a getirilmesini emretti. Tus'da onun için bir ev tahsis etti. Bir başka ev de Buhara'da yaptırdı. Bu evin adı Bereziseveze[6] idi. Bir başka ateşgedeyi ise Sicistan'da yaptırdı.

6 BM ve t. Berd sura.

Behmen b. [IV, 74] İsfendiyar b. Bistasef'in kendine mekan edindiği bu eve Kerkukân[7] deniyordu. İçinde putlar bulunan bir diğer ev Şiz ve er-Ran'da [Gence] yapıldı. Putları oradan Anuşirvan attırmıştır. Rivayete göre Anuşirvan içinde kutsal ateş yanan bu evi görünce Baraka denilen yere nakletmiştir. Kusca[8] denilen bir başka ateşgedeyi de Keyhüsrev kurmuştur.

Kumis'de kim tarafından kurulduğu bilinmeyen, fakat Ceriş denilen kutsal bir ateşgede vardı. Rivayete göre İskender, şehri fethettiğinde bu binaya dokunmamış ve ateşi söndürtmemiş. Yine rivayete göre daha önceleri burada içinde muazzam binalar bulunan büyük bir şehir varmış. Şehirde ayrıca içinde putların bulunduğu tuhaf yapılı büyük bir bina da varmış. Şehir bu binalarla birlikte harap olmuş, daha sonra bu bina yapılmış ve içinde de sözü edilen ateş yakılmış.

Bir diğer ateşgede, Keykavus'un zalim oğlu Siyavahş'ın Çin'in doğu kesiminde Herkend'in ilerisinde bir yerde kaldığı sırada yaptırdığı Kencere[9] adlı binadır. [IV, 75] Fars diyarında Errecan şehrinde de bir ateşgede vardır.[Onu Bestasef yaptırmıştır, Kubad yaptırdı diye kaydedilmiştir. Eski Mısır'da da bir ateşgede vardır. Kasr eş-Şem' denilen bu bina içinde bulunduğumuz 336 [948] yılında mescit haline getirilmiştir. Herasef yaptırmıştır. Fars elinde de bir ateşgede vardır][10] ve Luhrasef[11] zamanında kullanılmıştır.

Bu on bir ateş tapınağı, Mecusilerin peygamberi Zaraduşt b. İsbitaman'ın zuhurundan önceydi. Daha sonra Zaraduşt da bu ateş tapınaklarını kendisine mekan edindi. Horasan elindeki Nisabur şehriyle, Fars elindeki Nesâ ve Beydâ şehirlerindeki ateş tapınakları bunlardandır. Zeraduşt, kral Yestasef'den Cim [Cemşid]in tapındığı ateşi aramasını istemiş, kral da onu aratarak Havarizm şehrinde buldurmuş, böylece oradan Fars elindeki Darabcird şehrine ve köylerine getirilmiştir. Bu binanın adı,

7 BM ve t. Kerakirkân.
8 Metinde böyle, fakat muhtemelen doğrusu Kuveyse'dir.
9 BM. Kencede; t. Kahnedî.
10 Köşeli parantez içindeki satır Bm'de düşmüştür.
11 BM. Ve t. Behrasef.

içinde bulunduğumuz 336[12] yılında Azercuy idi. Bu kelimenin anlamı "nehir ateşi" demektir. Çünkü "âzer" ateş anlamında kullanılan kelimelerdendir ve "cûy" da erken Farsçada nehir demektir. Farslar diğer ateşleri ve ateş tapınaklarını nasıl kutsal kabul ederlerse, [IV, 76] bunu da aynı şekilde kutsal kabul ederler. Fars rivayetlerine göre Keyhusrev Türkler'e karşı savaşmak için Havarizm'e gittiğinde, bu ateşi aramış, bulunca da tâzim ederek, önünde secdeye kapanmıştır. Onu Kâriyan'a Anuşirvan'ın naklettiği söylenir. İslamın zuhurundan sonra Mecusîler Müslümanların onu söndürmesinden korkarak, bir kısmını Kâriyan'da bırakmış, biri söndürülürse biri muhafaza edilsin düşüncesiyle bir kısmını da Fars vilayetlerinden Nesâ ve Beydâ'ya nakletmişlerdir.

Farslar'ın İstahr şehrinde de Mecusilerce kutsal kabul edilen bir ateşgedesi vardır. Daha eskilerde bu evde putlar bulunurmuş. Behmen b. İsfendiyar'ın kızı Humaye[13] putları dışarı attırıp ateşgedeye çevirmiş, bilahere ateş oradan [başka bir yere] nakledilmiş ve bina yıkılmıştır. İçinde bulunduğumuz 336[14] yılında bu bina Süleyman b. Davud Mescidi olarak bilinir. İstahr şehrine [IV, 77] bir fersah mesafedeki bu mescide girdim ve onun büyük bir bina, büyük bir tapınak olduğunu gördüm. Acayip taş sütunlarının başında iri şekilli hayvanlar ve at figürleri işlenmiş zarif taşlar vardı. Binanın büyük bir alanın ortasındaydı ve yüksek taş duvarla çevriliydi. İçinde maharetle çizilmiş insan resimleri vardı. O civarda oturan birisi bunların peygamber suretleri olduğunu iddia etti. Bina bir dağ yamacına kurulmuş. Rüzgar, tapınakta gece gündüz uğuldayıp duruyor. Oradaki Müslümanlar Süleyman'ın rüzgarı buraya hapsettiğini, onun öğle yemeğini Şam diyarındaki Ba'lebek'de, akşam yemeğini ise bu mescidde yediğini, ikisi arasında kalan Tedmür şehrinde konaklayıp, orada oynadığını zikrettiler. Tedmür şehri Şam diyarında Hıms [Humus] Dımaşk ve Irak arasındaki Berriye'de yer alır. Onunla Şam arası yaklaşık [IV, 78] beş veya altı

12 BM. 332.
13 BM. Humaye.
14 BM. 332.

günlük yoldur. Şehir [kalesi]ve içerde yer alan oyun sahası taştan yapılmış büyük bir binadır. Orada Kahtan oğullarına mensup Araplar yaşarlar.

Fars elindeki Sabur şehrinde, halkın kutsal kabul ettiği bir ateşgede vardır. Dara oğlu Dara'nın mekanıydı. Yine Fars elindeki Cûr şehrinde - ki oraya ait kabul edilen Verd el-Cûrî suyu bu şehirden götürülür- Erdeşir b. Babek'in yaptırdığı bir ateşgede yer almaktadır. Ben, Cûr şehrindeki bu binayı gördüm. Şehre bir saatlik yoldaki harika bir kaynağın yanı başındadır. Bu kaynak için bir bayram tertiplenir. Fars'ın mesire yerlerindendir. Cûr şehrinin ortasında Farsların kutsal saydıkları büyük bir bina yer alır. Ona Tırbal diyorlar. Müslümanlar tarafından yıkılmıştır. Cûr'la Kuvar arası on fersahtır. Verd el-Kuvarî suyu oradan akar. Cûr ve Kuvar'a getirilen bu su, toprağın sağlığı ve temiz hava [IV, 79] için dünyadaki en güzel sudur. Bu bölge halkının rengi, diğer hiçbir şehirde yaşayanlarda rastlanmayacak şekilde beyazımtraktır. Kuvar'dan Fars kasabalarından Şiraz'a olan mesafe on fersahtır. Cûr, Kuvar, Şiraz ve Fars elinin diğer yerleşim bölgeleriyle ilgili tuhaf haberler ve binalarıyla alakalı olarak zikredilmeyecek kadar uzun hikayeler anlatılır. Farslar bu bilgileri kitap halinde toplamışlardır. Yine Fars elinde 'ateş suyu' denilen bir yer vardır ve üzerine bir tapınak inşa edilmiştir.

…

Erdeşir, Fars'a karşı kazandığı zaferin ikinci gününde Barnevâ denilen bir ateşgede kurdurmuştu. Keza Sabur ibn Erdeşir b. Babek de – Sabur el-Cunud- Kostantiniyye Körfezi'ne [Haliç Körfezi] gelip şehri kuşatma altına aldığında [IV, 81] buraya (yani Haliç Körfezi'ne] ber ateşgede yaptırmıştır. Mehdi'nin hilafet dönemine kadar bu bina oradaydı. Mehdi binayı yıktırmıştır. Bu olayın enteresan bir hikayesi vardır. Sabur el-Cünud, Kostantiniyye'yi kuşatma altına aldığında Rumlar'a [Bizanslılar'a] bu evi ve imaretini kurmayı şart koşmuş. Seferini Fars, Türk ve diğer milletlere mensup ordularla düzenlemişti.

Kendisine bağlı ordusunun çokluğundan dolayı ona Sabur el-Cünud denmiştir. Sabur, el-Cezire'ye doğru giderken, güzer-

gahını değiştirip Hadr denilen bir kalede konaklamıştır. Bu kale, Musıl diyarında Eyacir denilen bir rustakta, Süryani kralı Satirun b. Usaytırun'a aitti. Şairler, mülkünün büyüklüğü, ordusunun kalabalık oluşu ve Hadr denilen bu güzel kaleyi yapmış olmasından dolayı onu öven şiirler yazmışlardır.

Numan b. Münzir'in Satırun'un oğlu olduğu söylenir. Satırun ve Usaytırun, Süryaniler'e hükmeden Arapların lâkaplarıdır. Onlardan sonra bu bölgede Dayzen b. Cebhele hüküm sürmüştür. Kalabalık bir ordusu vardı. Rumlar'la barış halinde yaşar, adamları Irak ve Sevad'a akınlar düzenlerlerdi.

Sabur, bu Dayzen'e karşı öfkeliydi. Onun kalesi önünde kamp kurunca, Dayzen kaleye bekindi. Sabur bir ay boyunca [kaleyi kuşatıp] bir türlü fethedememiş ve bir hile yolu da bulamamıştı. Bir gün Zayzen'in kızı Nadira kalenin yüksek bir yerinden Sabur'u görmüş, onu beğenmiş ve arzulamış. Sabur oldukça yakışıklı ve uzun boyluydu. Nadira ona bir mektup göndererek, "Eğer benimle evleneceğine ve beni diğer karılarına karşı üstün tutacağına söz verirsen, kaleyi fethetmenin yolunu sana gösteririm" demiş. Sabur söz verince kız [tekrar] mektup göndererek "Kalenin yukarısındaki Sersar'a [IV, 84] (nehir veya nehir adı) git. Orada suya saman at ve samanı takip et. Samanın girdiği yere bak ve adamlarını oradan içeri sok. Orası doğruca kaleye çıkar." Sabur denileni yapmış. Kaledekiler Sabur'un adamlarının içeriye nasıl girdiklerini anlıyamamışlar bile. Bu arada Nadire de babasına şarap içirip, Sabur'la evlenmek ümidiyle onu sarhoş etmiş.

...

Irak'ın Medine't es-Selam şehrinde de bir ateşgede vardır. Kisra Eberviz [Perviz]in kızı Melike Burân tarafından Estinina denilen yerde yaptırılmıştır. Irak, Fars, Kirman, Sicistan, Horasan, Taberistan, el-Cibal, Azerbaycan, er-Ran'da Mecusîler'in kutsal saydıkları ateş tapınakları çoktur. Hindistan, Sind ve Çin'dekileri zaten anlatmadık, öbürlerinin de ancak önemli olanlarını zikrettik.

Önemli Tapınaklar

Yunanlılar'ın ve diğer halkların kutsal saydıkları tapınaklar da çoktur. Mesela [IV, 87] Ba'l tapınağı. Ba'l Kur'an'da da "Ba'l'a tapar da yaratıcıların en güzelini bir kenara mı atarsınız?"[15] şeklinde geçen putun adıdır. Ba'l, Dımaşk nahiyelerinden Ba'lebek'e bağlı Senir köyündedir. Yunanlılar bu tapınak için Lübnan dağıyla Senir dağı arasında bir yer seçmiş ve orasını putlara tahsis etmişlerdir. Bu sözünü ettiğimiz iki büyük binadır. Biri diğerinden daha eskidir. İkisinde de taş üzerine oyularak yapılmış nefis nakışlar vardır. Kalınlık, ebat, uzunluk, genişlik ve konstrüksiyon açısından aynı nakışları ahşap üzerine işlemek mümkün değildir. Biz bu tapınaklarla ilgili malumatı, kralın kızının başının kesilişi ve şehir halkının kanının nasıl döküldüğüyle ilgili bilgileri anlatmıştık.

Dımaşk'daki büyük yapılı tapınağın adı Ceyrûn'dur. Onunla ilgili bilgiyi bu kitabın önceki bölümlerinde [IV, 88] vermiştik. Bu binayı yapan, mermer sütunları oraya getiren Cebrûn b. Sa'd el-Adi'dir..

Şimdiki Dımaşk camisi, Hristiyanlığın zuhurundan önce büyük bir tapınaktı. İçinde putlar ve heykeller verdi. Minaresinin [tepesine] heykeller kondurulmuştu. Müşteri [Jüpiter] yıldızıyla Mutluluk yıldızı adına yapılmıştı. Hristiyanlık ortaya çıkınca kiliseye çevirildi. İslamın zuhurundan sonra ise mescit haline getirildi. Duvarları Velid b. Abdülmelik tarafından tahkim edildi. Minareleri ise değiştirilmedi ve şu anda da onlardan ezan [IV, 91] okunmaktadır. Dımaşk'da Baris denilen enteresan bir bina daha vardı. İçinde bulunduğumuz 336[16] yılında hâlâ şehrin ortasında durmaktadır. Eski dönemde içinden şarap akarmış. Nitekim Mariye oğullarından ve diğerlerinden gelen Gassan hükümdarlarını övmek için şiirler yazan şairler ondan bahsetmektedirler.

Antakya'da bulunan bir diğer binanın adı Dimas'dır. Caminin sağ tarafına, iri yapılı normal taşlardan yapılmıştır. Kamer, her

15 Saffat suresi, 37/ 125

16 Bu fazlalık T. Nüshasındadır.

yıl doğarken, yaz hilallerinin bazılarında binanın yüksek kapılarından birinden girer. Rivayete göre bu Dimas binasını Antakya'yı ele geçirdikleri zaman Farslar ateşgede olarak yapmışlar.

Altın Diyarı

Mağrib'in Sicilmasse denilen bölgesinin ötesindeki altın diyarının hikayesine gelince, burada, büyük bir nehrin ötesinde yaşayan halk [IV, 93] birbirlerini görmeden alış veriş ederler. Satıcılar buraya gelerek mallarını bırakır giderler. Daha sonra geldiklerinde mallarının yanına üst üste dizilmiş altınlar görürler. Malın sahibi altını alırsa malı bırakır, eğer malını alır götürürse altına dokunmaz; şayet malının yanına konulan altını az bulmuşsa ikisine de dokunmaz. Bu alış veriş şekli Mağrib'in Sicilmasse bölgesinde meşhurdur. Tacirler, oldukça geniş ve bol sulu olan bu büyük nehrin sahiline mallarını getirirler. Aynı âdet Türk topraklarını takiben Horasan'ın uç kısımlarında da vardır. Orada da halk birbirini görmeden, birbiriyle konuşmadan alış veriş ederler. Onlar da orada büyük bir nehir kenarında yaşarlar.

VII. İSLAM TARİHİNDEN SİYASÎ ANEKDOTLAR

Halife Ömer ve Valisi

Said b. Amir b. Hizyem, Ömer (r)nın Hım [Humus] valisiydi. Hıms halkı Ömer'e gelerek Said hakkında şikayette bulundu ve azledilmesini istedi. Ömer "Ya Rabbi, bugün onun hakkındaki ferasetimi boşa çıkarma!" diye etti. Sonra halka dönüp:

— Nedir şikayetiniz? - diye sordu.

— Gün iyice yükselinceye kadar [IV, 194] yüzünü gördüğümüz yok,- dediler.- Geceleri ise kimseyi kabul etmiyor. Hele ayda bir gün karşımıza bile çıkmıyor.

Ömer, Said'in çağırılmasını emretti. Said gelince, halka dönüp:

— Nedir probleminiz? - diye sordu.

— Gün iyice yükselinceye kadar yüzünü gördüğümüz yok.

— Sen ne diyorsun, Said?

— Ey mü'minlerin emîri! - dedi Said.- Ailemin bir hizmetkârı yok. Bu yüzden hamuru ben yoğuruyorum ve tabii ekşiyinceye kadar bekliyorum. Sonra ekmek yapıyorum ve abdest alıp, huzurlarına çıkıyorum.

— Başka ne sıkıntınız var?- diye sordu Ömer.

— Geceleri kimseyi kabul etmiyor.

— Aslında bunu söylemeyi istemezdim, ama ben bütün gecemi Rabbıma, gündüzümü de onlara ayırmışım.

— Başka ne sıkıntınız vardı? - diye sordu Ömer.

— Ayda bir gün yüzünü hiç görmüyoruz.

Said şu cevabı verdi:

— Doğru, hizmetkârım olmadığı için elbisemi kendim yıkıyorum, onu kurutayım derken akşama kadar onları göremiyorum.

Bunun üzerine Ömer "Hakkındaki ferasetimde yanılmadığım için Allah'a şükürler olsun" [IV, 195] dedi. Daha sonra ona bin dinar göndererek keyfince harcamasını söyledi. Hanımı Said'e:

— Allah bizi senin hizmetkârlığından kurtardı- dedi. Fakat Said:

— Bu parayı bizden daha fakir biri gelirse, ona vermeyelim mi? - dedi. Ve karısının

"Pekala" demesi üzerine parayı küçük keseciklere taksim ederek güvendiği birine verdi.

— Bu keseyi filana, bu keseyi filanın oğlunun yetimine, bunu da filanın fakir evladına ver!

Yine de çok cüzi bir şey kalmıştı. Onu da hanımına verdi "Al! Sadaka olarak dağıt!" diyerek işinin başına döndü. Karısı "Bunu göndersek de kendimize bir hizmetkâr olsak olmaz mı?" deyince, şu cevabı verdi:

— Senin ihtiyaç duyduğun şeyden daha kötüsüne ihtiyacı olan biri gelecektir!

Halife Osman ve Ayyaş Valisi

Osman b. Affan'ın Kufe'ye [IV, 257] vali tayin ettiği kişi Velid b. Ukbe b. Ebi Muayt'dı ve Peygam (sav) bir sohbet sırasında onun cehennemliklerden olduğunu belirtmişti. Fakat daha sonra Velid'i Kufe valiliğinden azlederek yerine Said b. El-As'ı tayin etmiştir.

Azledilmesinin sebebi nedim ve şarkıcılarıyla akşamdan sabaha kadar içmesiydi. Sabah ezanı okununca şeffaf bir elbiseyle camiye gelmiş, mihraba ilerlemiş ve cemaate dört rekat kıldır-

dıktan sonra "Biraz daha kıldırmamı ister misiniz?" demiş. Söylendiğine göre secde sırasında [IV, 258] "Beni içir ve sula!" dermiş. Cemaatin ön safta olanları bunu duyunca "Aman daha fazla uzatma, Allah sana da hayır vermesin! Seni başımıza kim vali ve emîr gönderdi!"

Onun yaptığı kötü şeyler ve sürekli şarap içtiği haberi Kufe'de duyulunca, camide bir grup insanın saldırısına uğradı. Onu yatağında kendinden geçmiş halde sarhoş buldular. Uykusundan uyandırmak istedilerse de uyanmadı. Sonra içtiklerini yanına gelenlerin üzerine kustu. Onlar da parmağındaki yüzüğü alıp hemen Medine'ye doğru yola çıktılar. Osman b. Affan'a gelip, Velid'in şarap içtiği konusunda şahitlik ettiler. Osman: "Onun içtiği [IV, 260] şeyin şarap olduğunu nasıl anladınız?" diye sordu. "Cahiliye döneminde içtiğimiz şarabın aynısıydı" cevabını vererek, yüzüğünü çıkarıp ona takdim ettiler. Osman onları azarlayarak, göğüslerine eliyle hafifçe vurup "Huzurumdan çıkın!" dedi. Onlar da oradan çıkıp Ali'ye geldiler ve meseleyi anlattılar. Ali, Osman'ın yanına geldi: "Şahitleri kovup cezaları kaldırmışsın!" dedi. Osman, Ali'nin fikrini sordu. "Bence, - dedi Ali, - birini gönder ve arkadaşını çağırt. Yüzleşsinler. Eğer inandırıcı bir delille kendini savunamazsa, o zaman cezalandırırsın."

Velid gelince, Osman o iki kişiyi çağırdı. Onlar da Velid aleyhinde şahitlik yaptılar. Velid ise kendini savunacak bir delil sunamadı. Bunun üzerine Osman kırbacı Ali'ye verdi. Ali ise oğlu Hasan'a: "Kalk ve Allah'ın emrini yerine getir!" dedi. Hasan "Bunu yapacak başka kimse yok muydu?" dedi. Ali, oradakilerin Osman'ın öfkesine çarpılmamak için bu işten kaçındığını anlayınca, kırbacı bizzat alarak Velid'e yaklaştı. Fakat Velid Ali'ye küfretti, "Benden uzak dur!" [IV, 261] dedi. Oradakiler arasında bulunan Ukayl b. Ebû Talib ona "Ebû Mugayt'ın oğlu! - dedi.- Galiba kim olduğunu bilmiyormuş gibi konuşuyorsun! Saffuriyeli dinsizin birisin sen!" (Saffuriye, Ürdün'de Taberiye'ye bağlı Akka ile Lecun arasındaki bir köydür. Ukayl bu sözüyle Velid'in babasının oralı bir Yahudi olduğunu hatırlatmak istemiştir.) Velid, Ali'den kaçınmaya çalışıyordu, fakat Ali onu tutup yere yatırdı. Kırbacı kaldırdığı sırada Osman "Ona bunu

yapman gerekmez" deyince, Ali şu cevabı verdi: "Aksine bundan daha beterini yapmak gerekir. Birisi fasıklık edip, sapıtmışsa Allah'ın hakkını ondan Almak lazım!"

Daha sonra Velid'in yerine Kufe'ye Said b. El-As vali tayin edildi. Said şehre gelince minber yıkanmadan ona çıkmayı reddederek, "Velid necis bir adamdı, onu pislemiştir" deyip minberi yıkattırdı.

Muaviye ve Adiy

[V, 18]Rivayete göre bir defasında Hatem et-Tai'nin oğlu Adiy, Muaviye'nin huzuruna girdiğinde, Muaviye:

— Çocukları ne yaptın?- diye sordu.

— Ali'yle birlikte öldüler.

— Ne insafsız Aliymiş bu! Senin çocukların öldürülüyor, ama kendi çocukları hayatta!

— Sen de Ali'ye karşı insafsız davrandın! Baksana o öldü, sen yaşıyorsun!

— Ama Osman'dan da geriye bir damla kan kaldı. O kani ise ancak Yemen eşrafından birinin kanı temizlerdi!

— Vallahi, sana öfke dolu kalbimiz göğsümüzün içinde. Sana karşı kullandığımız kılıçlarsa belimizde duruyor. Eğer bize bir parmak kadar kötülük etmeye kalkarsan, biz sana bir karış kötülük ederiz. Ali aleyhinde kötü şeyler duymaktansa, gırtlağımızın kesilmesini tercih ederiz. Aklında bulunsun ey Muaviye! Kılıcın getirdiği barış, kılıçla ortadan kaldırılır!

Muaviye bu sözü çok beğenmişti. "Hikmetli bir söz, onu yazın!" dedi.

Taşoğlu Muaviye!

Ali, Kays b. Sa'd b. Ubade'yi Mısır valiliğinden azledip yerine Ebû Bekr'in oğlu Muhammed'i atamıştı. Muhammed Mısır'a gelince Muaviye'ye bir mektup yazdı. [V, 33]:

"Ebû Bekr oğlu Muhammed'den Taş oğlu sapık Muaviye'ye!

"Allah, azamet ve kudretiyle, hiç de ihtiyacı olmadığı halde, gücünden hiçbir şey kaybetmeden, lüzumsuzdur demeden mahlukatı yarattı. Fakat onları kul olarak halketti. Kimini sapık, kimini doğru, kimini eşkıya, kimini iyi insan yaptı... Sana gelince, ey mel'un oğlu mel'un! Sen ve baban, Allah'ın Elçisi'ne kötülük diliyor, Allah'ın nurunu söndürmeye çalışıyorsunuz. Baban bu yolda öldü, sen de onun işini devraldın.. [V, 35] Tüf sana! Sen kim oluyorsun da, Rasulullah'ın varisi, vasisi, torununun babası, ona ilk uyan, en çok güvenen Ali'yle kendini bir tutuyorsun! Peygamber ona sırrını açar, yaptığı işlerden bahsederdi. Sense onun düşmanısın ve düşmanının oğlusun! Sapık yolunda yürü ve gününü gün etmeye bak! Sapıklığında İbn el-As da sana medetkâr olsun. Sanırım ecelin geldi çattı. Kurduğun tuzak da boşa gitti. Bu işten kimin zaferle çıktığı sonra anlaşılacak.."

Muaviye'nin cevabı ise [V, 36] şu şekildeydi:

"Taş oğlu Muaviye'den, babasının itibarını küçük düşüren Muhammed'e!

Mektubunu aldım. Allah'ın kudretinden, azametinden söz ederek, Rasulullah'ı seçtiğinden bahsetmişsin. Sonra da Ebû Talip oğlu Ali'nin faziletinden, ilk Müslümanlardan oluşundan ve Rasulullah'a yakınlığından dem vurmuşsun. Bana sataşman, başka birinin faziletinden bahsederek beni horlaman, sana fazilet kazandırmaz. Bu fazileti senden alıp başka birine veren Allah'a şükürler olsun! Biz babanla beraberdik. Ebû Talip oğlu Ali'nin faziletini gerektiği şekilde takdir ederdik… [V, 37] Ebû Bekr ve Ömer'den sonra üçüncü (halife) olarak Osman seçildi. O da o ikisinin doğru yolundan yürüyerek, onların yaptıkları işleri devam ettirdi. Ama sen ve arkadaşın (Ali'yi kastediyor) ona ayıplar yakıştırdınız. Sonunda günahkâr kişiler de bu yola tevessül etti. Ona iftiralar düzenleyip, düşmanlık sergilediniz ve nihayetinde amacınıza ulaştınız. Aklını başına al, Ebû Bekr'in oğlu! Ağzından çıkanı kulağın duysun! Sen, hikmeti dağlar kadar geniş olan biriyle kendini denk tutabilecek adam değilsin! Senin baban döşeğini yaydı, iktidarını tesis etti ve yönetti. Eğer

yaptığımız iş doğruysa, baban bu yolda yürüyen ilk kişidir, yok eğer zulmetmişsek, bil ki onun temelini baban atmış, biz de ona bu işte ortak olmuşuzdur. Eğer vaktiyle baban [V, 38] yapmamış olsaydı, biz Ebû Talip oğlu Ali'ye muhalefet etmez, kendisine de biat ederdik. Ama gördük ki, bu işi (muhalefet işini) bizden önce baban yaptı, biz de onu kendimize örnek aldık. Sözünü ettiğin meselede sen önce babanı ayıpla, ya de sesini kes! Tövbe edenlere selam olsun!"

Muaviye ile Kays'ın Kavgası

Muaviye, Ali tarafından Mısır'a vali tayin edilen Kays b. Sa'd b. Ubade'ye gönderdiği mektupta şu satırları yazmıştı:

"Sen Yahudi oğlu Yahudisin! Savaşan iki tarafdan senin daha çok tuttuğun taraf galip gelirse, seni azledecek ve yerine bir başkasını atayacak. O iki taraftan nefret ettiğin taraf galip gelirse, senin işini bitirecek ve seni öldürecek! Senin baban da yayını gerip, oku karavana atmış, hata üzerine hata yapmıştı. Sonuçta kendi halkı onu kovmuş, yüzüne bakmamış ve Havran'da sürgündeyken ölmüştü.."

Kays b. Sa'd'ın cevabı ise şöyle başlıyordu:

"Sen de putperest oğlu putperestsin! [V, 46] Kerhen Müslüman oldun, isteyerek dinden çıktın. Senin imanın hiç öne çıkmadı, münafıklığın ise yeni bir şey değil…"

Amr b. El-As bir gün Muaviye'ye şöyle der: "Bazen senin korkak mı, cesur mu olduğunu bilmeyi çok istiyorum. Çünkü bir görüyorum ileri geçiyorsun, 'tamam, savaşmak istiyor' diye düşünüyorum. Sonra bir bakıyorum arkada kalıyorsun, 'galiba kaçmaya niyetlendi' diyorum. Muaviye şu cevabı verdi: "Valla öne geçmek bana bir kâr sağlayacaksa öne geçiyorum, arkada kalmayı basiretli bir hareket gördüğüm zaman da geriden geliyorum."

Muaviye ordusuyla birlikte Sıffeyn savaşından dönerken, Kufeli birisi devesinin sırtında Dımaşk'a girdi. Dımaşklı biri, "Bu

deve (naka) benim, benden Sıffeyn'de alınmıştı" diyerek devenin kendisine ait olduğunu ileri sürdü. Mesele Muaviye'ye aksettirildi. Dımaşklı olan devenin kendisine ait olduğu konusunda elli şahit getirdi. Bu durum karşısında Muaviye Kufeli kişi aleyhine hüküm vererek, deveyi sahibine iade etmesini emretti. Fakat Kufeli kişi "Allah seni ıslah etsin! - dedi.- Bir kere o dişi deve (nâka) değil, erkek deve (cemel)dir!" Muaviye ise "Bir kere hüküm verildi artık!" dedi ve insanlar dağılırken Kufeliye gizlice birini gönderip yanına çağırttı ve devesinin fiyatını sordu. Sonra adamın söylediği fiyatın yarısını ona verip, ihsanlarda bulundu. Arkasından da: "Aralarında dişi deveyle erkek [V, 80] deveyi birbirinden ayırt eden insanların bulunduğu yüz bin kişiyle kendisine karşı savaşmaya gittiğimi Ali'ye bildireceğim!" diye ilave etti.

Etme Bulma Dünyası

Bana el-Mınkari anlattı. [V, 252] Ona da Süveyd b. Ebû Said anlatmış: Mervan b. Muaviye el-Fezari Muhammed b. Abdurrahman'ın Ebû Müslim en-Nahai'den naklen şöyle anlattığını rivayet etti:

"Hüseyin'in başını gördüm. Kufe'ye getirilerek Dar'ul İmare'de Ubeydullah b. Ziyad'ın önüne konuldu. Daha sonra Ubeydullah'ın başının aynı yere getirilerek Muhtar'ın önüne konulduğunu gördüm. Muhtar'ın başının ise yine aynı yerde Mus'ab'ın önüne konulduğuna şahit oldum. En sonunda da Mus'ab'ın başının yine aynı yerde Abdülmelik'in önüne konulduğunu gördüm."

Bu rivayetin bir başka versiyonu ise şöyle:

"Abdülmelik beni [V, 253] üzgün görünce, sebebini sordu. Ben de ona şöyle dedim: "Ey mü'minlerin emîri! Ben bu odaya bir girdiğimde Hüseyin'in başını burada İbni Ziyad'ın önünde gördüm. Bir başka girişimde İbni Ziyad'ın başını Muhtar'ın önünde gördüm. Bir başka sefer bu odaya girdiğimde Muhtar'ın başını Mus'ab ibn Zübeyr'in önünde gördüm. Şimdiyse

Mus'ab'ın başı sizin önünüzde! Allah sizi esirgesin, ey mü'minlerin emîri!"

Abdülmelik ibni Mervan yerinden şöyle bir sıçradı ve toplantı salonunun önündeki takın yıkılmasını emretti. Bu olay Velid b. Hubab ve başkalarından nakledilmiştir.

Haccac ve Kurnaz Bedevî

[V, 390] el-Mınkarî Uteybe'nin babasından dinlediği bir olayı bize nakletti:

Bedevinin biri Haccac'ın ziyaretine gelmişti. Onun amcaoğluydu. Haccac'ın birilerini yönetici olarak tayin ettiğini görünce, "Ey emîr! - dedi.- Niye beni şu şehirlilerin bir kısmına vali tayin etmiyorsun?" Haccac:

— Ama onların okuma yazmaları var, hesaptan kitaptan anlıyorlar!- diye cevap verdi. Bedevi kızmıştı:

— Vallahi ben onlardan daha güzel hesap yapar, daha güzel yazarım!

— Madem öyle, - dedi Haccac, - şu üç dirhemi dört kişiye paylaştır da görelim!

Bedevi kendi kendine söylenmeye başladı: "Dört kişiye üç dirhem. Herkese birer dirhem versek, dördüncüsüne bir şey kalmayacak"

— Kaç kişi demiştiniz, emîrim? [V, 391]

— Dört kişi!

Bu defa bedevî:

— Evet, emîrim! - dedi, - Buldum: Her birine birer dirhem vereceğim. Dördüncüsüne de kendi cebimden bir dirhem veririm.

Sonra elini koynuna atıp bir dirhem çıkardı: "Dördüncünüz kimse alsın parasını! Vallahi bu şehirlilerin hesapları gibi çarpık bir hesap görmedim!" Haccac da, yanındakiler de kahkahalarla güldüler. Haccac daha sonra "Isfahan halkı üç yıldır haracını ak-

sattı. Kendilerine gönderdiğimiz valiyi de zor duruma soktular. Ben de onları şimdi bu bedevîye havale edeyim de, dünyanın kaç bucak olduğunu görsünler!" dedi ve onun Isfahan valisi olarak tayin edildiğine dair bir ferman yazdı.

Isfahan halkı yeni valiyi karşılayarak, elini ve ayaklarını öptüler. Onun toy birisi olduğunu düşünmüş ve "Bir bedevîden n'olacak ki?" demişlerdi. Onu bol bol pohpohlamaya başlayınca [V, 392] "-Benden uzak durun! Etrafımda dönüp durmayın! Tebriklerinizi de sonraya saklayın!" diye çıkıştı. "Emîrin beni halletmem için gönderdiği konuyla meşgul olmuyor musunuz?" Isfahana yerleştikten sonra halkı topladı.

— Siz kim oluyorsunuz da, Rabbınıza isyan ediyor, emîrinizi öfkelendiriyor ve haracınızı eksik ödüyorsunuz?!- dedi.

İçlerinden biri: "Sizden öncekinin zorbalığı ve zalimlerin zulmü buna sebep oldu" deyince, bedevî şu cevabı verdi: "Bu işi güzellikle nasıl halletmeyi düşünürsünüz?" Dediler ki: "Evet, haracımızı sekiz ay geciktirdik, ama senin için toplarız." Bedevî: "Size on ay süre veriyorum, ama kefil olarak bana on kişi getireceksiniz" dedi. Getirdiler. Onlardan söz aldıktan sonra, süre tanıdı. Vakit yaklaşıp gelince, onların hiç oralı olmadığını gördü. Konuştu, nasihat etti, fakat bir faydası olmadı. Süre geçtikten sonra, kefil olarak getirilenleri topladı.

— Mal!

— Bir âfet yaşadık da o yüzden..

Bedevî bu cevap karşısında, Ramazan ayında olmalarına rağmen, [V, 393] iftar etmelerini dahi beklemeden malın toplanıp getirilmesini, aksi halde boyunlarının vurulacağını belirtti. Sonra birini öne çıkarıp boynunu vurdu ve kafasının üzerine "Filan oğlu filan borcunu ödedi!" şeklinde bir yazı yazdı. Daha sonra adamın kafasını para torbasının içine koyup mühürledi. Arkasından ikincisini ortaya çıkarıp aynısını yaptı. Halk para yerine torbalara kesilen kellelerin konulduğunu görünce:

— Ey emîr! Malı hazır edinceğe kadar bize izin ver! - dediler.

Bedevi istenilen izni verdi ve onlar da malı en kısa zamanda toplayıp getirdiler. Haccac bu olayı öğrenince "Biz Muhammed[1] ailesindeniz. Soyumuz neciptir. Bedevi hakkındaki ferasetimin nasıl doğru olduğunu gördünüz mü?" dedi. O bedevi, Haccac ölünceğe kadar valilik görevini sürdürdü.

Emeviler'in yakılan mezarları

Mesudî der ki:

Heysem b. Adiy et-Taî anlattı: Bana Ömer b. Hani et-Tai anlattı ve şöyle dedi: Ebu'l Abbas es-Saffah döneminde Emevilerin mezarlarını açmak için Abdullah b. Ali'yle birlikte çıkmıştım. Hişam bin Abdülmelik'in kabrine geldik. Onu bütün olarak çıkardık. Sadece burun eti düşmüştü. Abdullah ona seksen kırbaç vurduktan sonra yaktı. Sonra Süleyman b. Abdülmelik'in mezarını açtık. Sadece bel kemiği, kaburgaları ve [V, 472] başı kalmıştı. Onu da yaktık. Aynı şeyi Emevi oğullarından kabirleri Kınnesrin'de bulunanlara da yaptık. Arkasından Dımaşk'a geldik. Velid b. Abdulmelik'in mezarını açtık. Mezarında pek bir şey kalmamıştı. Abdülmelik'in mezarını kazdık. Sadece başı vardı. Daha sonra Muaviye oğlu Yezid'in mezarını açtık. Sadece bir kemik bulabildik.Tabutunda siyah bir çizgi bulduk. Sanki tabutu boyunca kumla çizilmiş gibiydi. Bilahere bütün şehirlerde Emevilere ait kabirleri aradık ve bulduklarımızı içindekilerle birlikte yaktık. Bu haberi burada zikretmemizin sebebi Hişam'ın Zeyd b. Ali'ye yaptığından dolayı kendisine aynı şeyin yapılıp mezarının yakılmış olmasıydı.

Ebû Bekr ibn Ayyaş ve diğerlerinin [V, 473] anlattıklarına göre Zeyd (bin Ali) beş yıl asılı olarak kalmış, fakat Kunase ve Kufe'de Allah tarafından örtüldüğü için kimse avret yerini görmemiş. Velid b. Yezid b. Abdülmelik döneminde Zeyd'in oğlu Yahya Horasan'da ortaya çıkınca, Velid Kufe valisine bir mektup ya-

1 Haccac'ın dedeleri arasında Muhammed diye biri yok. Muhtemelen amcasını kastetmiştir.

zarak şu emri verdi: "Zeyd'i tabutuyla birlikte yak!". Vali emri yerine getirdi ve Yahya'nın küllerini Fırat nehri kenarında rüzgara savurdu.

Zeydiyye ve İmamiyye fırkaları

"El-Makâlât fî usûl ed-diyânât" adlı kitabımızda Zeydiyye'nin neden bu adı aldığını anlatmış ve Zeyd b. Ali b. Hüseyn b. Ali b. Ebû Talib'le birlikte çıktıkları için bu adı aldıklarını belirtmiştik. Bizim kitabımızda bu konuda söylediklerimizle ters düşen şeyler de söylenmiştir. Biz o kitabımızda Zeydiyye ile İmamiyye arasındaki ihtilafı, bu iki mezheple diğer Şia mezhepleri arasındaki farkları kaydetmiştik. Makâlât yazarlarından [V, 474], görüşler ve dinlerle ilgili kalem oynatanlar ve Ebû İsa Muhammed b. Harun el-Varrak ve benzerleri gibi diğer Şia kolları hakkında fikir beyan edenlerden bir grup, kendi dönemlerinde Zeydiyye'nin sekiz fırka olduğunu belirttiler. Birincisi Ebû Carûd Ziyad b. El-Münzir el-Abedî taraftarları olan ve Carûdiyye denilen fırkadır. Onlara göre imamlık sadece Hasan ve Hüseyin'in oğullarının hakkıdır. İkincisi Mersediyye, üçüncüsü Ebrakıyye, dördüncüsü Yâkubiyye fırkasıdır. Bunlar Yakub b. El-Ali el-Kufi'nin arkadaşlarıdır. Beşincisi Nuaymiyye, altıncısı Kesir el-Ebter ve Hasan b. Salih b. Hayy taraftarı olan Ebteriyye, yedincisi Süleyman b. Cerîr taraftarı olan Cerîriyye, sekizincisi ise Yemaniyye'dir. Bunlar, Kufeli Muhammed b. El-Yeman'ın taraftarlarıdır. Daha sonra bunların mezhep sayıları artmış ve önceki köklerinden farklı mezhepler doğmuştur.

[V, 475] İmamiye fırkaları da yazarların belirttiklerine göre otuz üç fırkadır… Şia fırkalarının tamamı yetmüş üç fırkadır. Gulat da sekiz fırkadır. Muhammediye koluna bağlı olanları dört, Mûtezile koluna bağlı olanları da dört fırkadır ve bunlar Alevîdir. Eğer yerimiz müsait olsaydı, daha önceki kitaplarımızda belirttiğimiz şekilde, burada da onların gelmesi vaat edilen (Beklenen Mehdi)nin ortaya çıkışı konusunda ileri sürdükleri delillerden bahsederdik.

Hişam'ın cimriliği

[V, 476] Hişam (b. Abdülmelik) ordusuyla Hıms'a geldiğinde bir türlü dizginlenemeyen bir ata binmiş Hımslı biri huzuruna geldi. Hişam ona: "Niye böyle huysuz bir ata binden?" diye sordu. Hımslı şu cevabı verdi: "Esirgeyen ve bağışlayan Allah'a yemin ederim ki, ey emîr el-mü'minîn, bu huysuz bir at değil, fakat senin haşmetini görünce, seni Gazvan el-Baytar zannedip ürktü!" Hişam: "Defol! Senin de atının da Allah belasını versin!" dedi. Gazvan el-Baytar Hıms'da yaşayan (meşhur) bir Hristiyandı.

Bir gün Hişam kendi bahçesine [V, 478] girmişti. Yanında dostları da vardı. Onunla birlikte bahçede dolaşıyorlardı. Bahçede her türlü meyve mevcuttu. Bir yandan onları koparıp koparıp yerken, bir yandan da "Allah ziyade etsin, ya emîr el-mü'minîn!" diyorlardı. Ama Hişam, "Yiyip tüketiyorsunuz, nasıl ziyade olacakmış!" diye çıkıştı, sonra bahçevanı çağırdı: "Bu ağaçları sök ve yerine zeytin dik ki, kimse bir şey yiyemesin!"

Emevî-Abbasî Düşmanlığı

Yezid'in oğlu Velid'in iktidarı döneminde Horasan eyaletinin Cüzcan şehrinde Yahya b. Zeyd[2] ortaya çıkmış ve halkın gördüğü zulüm ve zorbalığa karşı bayrak açmıştı. Nasr b. Seyyar, Selme b. Ahvez el-Mazenî'yi bir orduyla üzerine gönderdi. Yahya Arguna denilen köyde öldürüldü ve oraya gömüldü. Mezarı oradadır ve insanlar tarafından hâlâ ziyaret edilir. Yahya'nın başından geçen olaylar çoktur. Savaşta böğrüne saplanan bir okla öldürüldü. Arkadaşları [VI, 3] o gün kaçıp gittiler. Başı kesilerek Velid'e getirildi. Cesedi ise Cüzcan'da asıldı. Bu ceset, Abbasi devletinin temelini atan Ebû Müslim ortaya çıkıp, Semle b. Ahvez'i öldürerek daldan indirinceye kadar orada öylece asılı kaldı. Sonra namazı kılınarak oraya defnedildi. Horasan halkı, Ümeyye Oğulları'nın zulmünden kurtulmuş olmanın verdiği

2 Yahya b. Zeyd b. Ali b. Hüseyn b. Ali b. Ebû Talib.

güvenle Yahya b. Zeyd için, şehirde ve çeşitli kasaba ve köylerinde yedi gün yas tuttu. O yıl Horasan'da doğan bütün erkek çocuklara Yahya veya Zeyd adı verildi. Yahya'nın ortaya çıkışı Hicri yüz yirmi yılında veya yüz yirmi altıncı yılın başındaydı.

Halife Velid b. Yezid'in Edepsizliği

Velid b. Yezid'in işi gücü içmek, eğlenmek, oynamak ve şarkı dinlemekti. (Çeşitli) ülkelerden şarkıcılar getiren ilk kişi odur. Şarkıcılarla birlikte oturan, açıkça içki içen, raksedip, çalan ilk kişi de odur.. Onun zamanında devlet ricalinden ve halktan şarkı tutkunu olmayan kalmamıştı. Kadın şarkıcılar da tutmuştu. Üstünü başını yırtar, edepsiz şakalar yapar ve çırılçıplak olurdu. Velid, tahtına hiç uğramadan iki gece sürekli eğlendi.

[VI, 8] Ebû Halife[3], Muhammed Selam el-Cumahî'den naklederek bize anlattı. – Bana Şam yaşlılarından birisi babasından duyduğu şu olayı anlattı: Velid'in giyindirilmesiyle görevliydim. Bir gün odasına girdim. Yanında İbni Aişe adlı şarkıcı vardı. Velid ona "Şarkı söyle!" dedi. İbni Aişe bir şarkı okudu. Velid, "Dillerine sağlık, prensim! Abduşems'in başı için bir daha oku!" Bir daha okudu. Velid: "Bravo doğrusu! Bir de Ümeyye'nin başı için oku!". İbni Aişe aynı şarkıyı bir daha okudu. Velid bir [VI, 9] dedesinin, bir babasının hatırı için şarkıyı tekrar ettire ettire nihayet sırayı kendisine getirdi: "Bir de benim için oku!". İbni Aişe şarkıyı bir daha okudu. Velid yerinden kalktı, İbni Aişe'nin üzerine çullandı ve öpmedik bir tek organını bırakmadı. Sonra apış arasına eğilip onu da öpmek istedi. İbni Aişe kamışını iki bacağının arasına bastırdı, fakat Velid, "Vallahi onu da öpmeden bırakmam!" diye tutturdu. O da açıp başını çıkardı. Velid onun başını öptü. Sonra "Ne eğlence! Ne eğlence!" dedi, elbisesini çıkarıp İbni Aişe'nin üstüne attı ve yeni bir elbise getirilinceye kadar çırılçıplak kaldı. Şarkıcı için bin dinar getirilmesini emretti. Bu para ona ödendi. (Velid) parayı onun katırına yükledi ve şöy-

3 Ebu Halife el-Fadl b. El-Hubab el-Cumahi el-Kadî.

le dedi: "Ona benim halımın üzerine oturarak bin ve dön, ama beni köz edip gidiyorsun!

Kur'an'a da ok attı!

Velid'in lâkabı Haliğ benî Mervan'dı (Mervan oğullarının en yüzsüzü). Bir gün "Ve peygamberler yardım istediler; her inatçı zalim hüsrana uğradı. Onun arkası cehennemdir ve irinli su içirilecektir" âyetini okumuştu. Bir Kur'an getirtti. Sonra onu hedef yaparak ok atmaya başladı. Bir yandan da şu şiiri okuyordu:

İnatçı zalimi tehdit edersin ha!
İşte benim o dediğin inatçı zalim;
Varınca kıyamette Rabbinin yanına
Beni Velid yırttı ya Rabbi de ona! [VI, 11)

Arap dili ustalarından Muhammed b. Yezid el-Müberred Velid'in yazdığı bir şiirde Peygamber (sav)in Rabbından vahiy almadığını iddia ettiğini, bu şiirini yazdıktan birkaç gün sonra ise öldürüldüğünü anlatmaktadır.

Hürremîler

Ebû Müslim'in öldürüldüğü haberi Horasan ve Cibal'da duyulunca, onun Müslümanlığını ve imamet hakkı olduğunu iddia eden Hürremîler sarsıldılar ve bilahere onun imamiyeti konusunda aralarında tartışmaya başladılar. Kimisi onun ölmediğini ve ortaya çıkıp yeryüzünü adaletle doldurunca ğa kadar da ölmeyeceğini düşünüyordu. Bir diğer grup ise [VI, 187] onun ölümüyle birlikte ilişkiyi keserek, kızı Fatıma'nın imametini kabul etti. Onlara Fatımiye kolu denilir. Günümüzde - 332 yılı – Hürremîler'in çoğunluğunu Kerdekiyye ve Ludşahiyye kolu oluşturur. Bu iki fırka Hürremiler'in en büyük kollarıdır. Er-Ran ve Azerbaycan'dan Me'mun ve Mu'tasım'a karşı isyan bayrağı açan Babek el-Hürremî onlardandır. İnşallah bu kitabın Mu'tasım'dan bahsedilen kısmında onun işlerinden ve nasıl öldürüldüğünden sözedeceğiz.

Halife Mehdi ve Bedevi

[VI, 229] Mehdi bir defasında ava çıkmıştı. Atı huysuzlanarak onu bir bedevinin çadırına getirdi. Mehdi acıkmıştı.

— Ey bedevî! - dedi. - Yiyecek bir şeyin var mı? Ben senin misafirin değil miyim?

— Gördüğüm kadarıyla kelli felli birisin. Eğer bizde bulunanla yetineceksen, buyur!

— Ne olursa yerim, - diye cevap verdi Mehdi. Bedevi bayat bir ekmek çıkardı. Mehdi onu yedikten sonra "Başka ne varsa getir!" dedi. Bedevi göbekli bir kap içinde süt ikram etti. Mehdi yine "Başka ne varsa getir!" dedi. Bedevi bakır bakraç içinde şarap getirdi. Kendisi bir kadeh içtikten sonra Mehdi'ye de ikram etti. Mehdi şarabı içince:

— Biliyor musun ben kimim? - diye sordu.

— Yok, bilmiyorum.

— Ben has hizmetkârlardanım.

— Allah mevkini yüceltsin, Allah işini rast getirsin

Daha sonra bedevi bir kadeh daha içti ve misafirine ikram etti. Mehdi ikinci kadehi içince:

— Yahu bedevi! Biliyor musun ben kimim?- dedi.

— Evet, biliyorum. Has hizmetkârlardan olduğunu söylemiştin.

— Yalan söyledim.

— Kimsin öyleyse?

— Mehdi'nin kumandanlarından biriyim.

— Allah mülkünü genişletsin, türben nurlu olsun!

Arkasından bedevi bir kadeh daha yuvarladı ve misafirine de ikram etti. Mehdi üçüncü kadehi içince:

— Yahu bedevi! Biliyor musun ben kimim?- dedi.

— Evet, Mehdi'nin kumandanlarından birini olduğunu iddia ettin.

— Yalan söyledim.

— Peki kimsin?

— Ben emîr el-mü'minînin ta kendisiyim!

Bedevi bakraçı kaldırıp götürdü. Mehdi:

— Şarap ver! - dedi.

— Yoo.. İçtiğinden bir yudum daha fazlası olmaz!

— Niye?

— Bir kadeh verdim, has hizmetkârlardanım dedin. Peki dedik. İkincisini verdim, Mehdi'nin kumandanlarından olduğunu iddia ettin, ses çıkarmadık. Üçüncüsünü verdik, mü'minlerin emîri olduğunu iddia ettin. Yo.. valla dördüncüsünü verdiğimde 'Ben Allah'ın peygamberiyim' demeyeceğinden emin değilim!

Oğlancı Basra Kadısı ve Me'mun

Yahya ibn Eksem, Halife Me'mun'la kendisi arasındaki durum kesinleşinceye kadar Basra kadısıydı. Fakat Basra halkı ondan şikayetçi olmuş ve meseleyi Me'mun'a iletmişti. İddiaya göre Yahya, oğlancılık yapıyordu ve şehirdeki erkek çocukları sıradan geçirmişti. [VII, 44] Me'mun şikayetçilere: "Eğer verdiği hükümler hakkında şikayette bulunsalardı, bunu kabul ederdik" dedi. "Ey mü'minlerin emîri! - dediler.- Kötü şeyler yaptı, büyük günahlar işledi ve bunu da âşikârane yapmaya başladı. Oğlanların nasıl olması gerektiği, özelliklerine göre kaç gruba ve dereceye ayrıldıkları konusundaki meşhur şiir de onundur, ey mü'minlerin emîri!" Me'mun onlara: "Ne şiiriymiş bu?" diye sordu. Bu defa şikayetçiler Yahya'nın yazdığı bir kasideyi Me'mun'a gösterdiler. Kasidede şu mısralar vardı:

Dört grup var ki meftun eder bakışları
Gözleri büyülüdür onlara aşık olanın,
Kimisinin yüzüne vurmuş dünyası,
Münafıktır; beş para etmez arkası!
Kimisinin arkadan açıktır dünyası,

Ahreti mebzuldür, hem de verimli;
Üçüncüsü var ki, bu iki hasletin sahibi
Birleşmiştir onda ahreti ve dünyası.
Dördüncüsünde yoktur bu ikisinden eser
Ne kendisi işe yarar, ne de arkası… [VII, 45]

Me'mun kasideyi bayağı yadırgadı ve işin ciddiyetini anladı. "Aranızda onun bu şiiri söylediğini duyan var mı?" diye sordu. "Aramızda açıktan açığa bunu okudu, ya emîr el-mü'minîn!" dediler. Bunun üzerine Me'mun şikayetçilerin huzurundan çıkarılmasını emretti ve Yahya'yı da onlardan tecrit etti.

İbn Ebû Nuaym, Yahya ve Basra'da yaptıkları hakkında şu mısraları yazmıştır:

Yahya!Yapmaz olsaydı keşke onu babası,
Gelmez olsaydı bari Irak topraklarına;
Biliriz onu, Irak'ın en oğlancı kadısı!
Kalmamıştır kamışı batmadık hokka!

Yahya feleğin sillesini yiyince, Me'mun'un huzuruna geldi, pişman olduğunu belirtti ve halife de birçok işlerde ona [VII, 46] izin verdi. Bir gün Me'mun ona: "Ya Ebû Muhammed!

"Zinayı cezalandıran bir kadı,
Oğlancıya bir şey demez mi?" mısrası kime aittir?" diye sordu. "Bu şiir İbni Nuaym'a aittir, ey mü'minlerin emîri!" dedi Yahya ve ilave etti: "O kıta şöyledir:

Halifemiz rüşvetçi, kadımız oğlancı
Desene ki balık baştan bozulmuş!
Zinayı cezalandıran bir kadı
Oğlancıya bir şey demez mi?
İllallah zulmünden Abbas oğullarının!

Me'mun bir süre utançtan başını önüne eğdi. Sonra kafasını kaldırıp "Bu İbni Ebû Nuaym ta Sind'e sürülsün!" dedi.

Mu'tasım ve Türkler

Halife Mu'tasım, Türkler'i toplamayı sever ve onları sahiplerinden satın alırdı. Elinin altında dört bin Türk vardı. Onlara çeşitli kumaş elbiseler giydirir, altın kemer ve altın ziynet takardı. Onları kıyafetleri itibariyle diğer askerlerinden ayırmıştı. Yemen, Mısır ve Kayyıs uçlarından da asker toplamış ve onlara "Magaribe" adını vermişti. Horasan askerlerini Fergana'dan, diğerlerini Üsruseniyye'den[4] [Usruşane] seçerdi. Orduları çoğalmıştı. Türkler, sokaklarda atlarıyla giderken başkentte halka eziyet eder, zayıflar ve çocuklar zarar görürlerdi. [VII, 119] Bağdat halkı, bir kadına veya yaşlı birine yahut çocuk ve âmâ çarptıklarında onlara öfkelenir ve bunu yapanı öldürürlerdi. Bu yüzden Mu'tasım onları şehir dışında boş bir araziye nakletmeye karar verdi ve Bağdat'a dört fersah mesafedeki Baradan'a yerleştirdi.

Babek ve Afşin

[VII,123] Er-Ran ve Beylekân'da Babek el-Hürremi işi iyice ileriye götürmüştü. Bu civarlarda taraftarı çoğalmış ve askerleri bu şehirlere doğru yürümeye başlamıştı. Karşısına çıkan orduları dağıtıyor, mağlup ediyor, valileri öldürüyor ve insanları kırıyordu. Mu'tasım, ona karşı Afşin kumandasındaki orduları sevketti. Afşin'le Babek arasında bir çok savaşlar vukû buldu. Babek kendi ülkesinde zor durumda kaldı, safları bozuldu ve adamları kaçışmaya başladı. Er-Ran'daki Bezzeyn denilen dağa çekildi. Burası Babek'in ülkesidir ve bugün bile – 332- [VII, 124] bu adla anılır. Babek, başına gelenleri, neyle karşı karşıya olduğunu düşününce kaçtı. Kardeşini, ailesini, çocuklarını ve mülazımlarını yanına alarak bölgeyi terk etti. Yolcu, tacir ve kervancı kıyafetine büründü.

Ermenistan'da bu ülkenin asilzadelerinden Sehl b. Sunbat'a ait sulak köylerinden birine indi. Yakınlarında bir koyun çobanı vardı. Ondan bir koyun satın aldılar ve daha fazlasını satın al-

4 Bm. Üşrusiyye

mak istediler, fakat adam taleplerini reddetti ve doğruca Sehl b. Sunbat'a gidip, durumu bildirdi. "Onun Babek olduğundan şüphe yok" dedi. Babek kampını terk edip, dağdan ayrıldıktan sonra Afşin onun bazı müstahkem kalelere bekinmesinden, sarp dağları tutmasından veya bu bölgede yaşayan halkların onun safına katılmasından korkuyordu. Bu durumda bol miktarda asker toplayabilir, ordusunu toparlayıp [VII, 125] tekrar eski durumuna kavuşabilirdi. Bu yüzden yolları tutarak, Ermenistan, Azerbaycan, er-Ran, Baylekan ve diğer yerlerdeki kalalerde bulunan asilzadelere mektuplar göndermişti.

Sehl, çobanın anlattıklarını dinledikten sonra hemen atına atlayarak, askerleri ve arkadaşlarıyla birlikte Babek'in bulunduğu yere geldi. Attan inip ona yaklaştı, krallara yaraşır şekilde onu selamladı. Ona "Ey kral! İçinde dostunuzun oturduğu ve Allah'ın düşmanlarının yaklaşmasını engelleyeceği sarayınıza buyurun!" dedi. Sonra kaleye kadar onunla birlikte yürüdü. Tahtına oturttu ve mertebesini yükseltti. Kendisinin ve yanındakilerin mertebesini onunkinden daha aşağı tuttu. Sofra hazırlandı ve Sehl onunla birlikte yemeğe oturdu. Onun cehaletinden, kibirinden ve kim olduğunu bilmemesinden öfkelenen Babek "Senin gibiler benimle aynı masada yemek mi yiyecek?" dedi. Sehl [VII, 126] sofradan kalktı ve "Hata ettim, kralım. Kulunuzun kusurunu bağışlayın. Çünkü gerçekten benim mertebem krallarla yemek yiyecek noktada değildir" dedi. Sonra demirciyi çağırdı. "Uzat ayaklarını, ey kral!" dedi ve ayaklarına pranga vurdurdu. Babek "Bu zulmü yapacak mısın?" diye sordu. Sehl şu cevabı verdi: "Bre pislik! Sen ancak koyun ve sığır çobanı olursun! Sen kim, krallık kim, siyasetçilik ve kumandanlık kim!" Sonra onu ve yanındakilerin tamamını bağlatarak Afşin'e bir adam gönderdi ve hikayeyi anlatıp, onun elinde olduğunu bildirdi.

Afşin bunu öğrenince Bâmade kumandasında dört bin kişilik bir ordu sevketti. Bunlar Babek ve beraberindekileri teslim alarak Afşin'e getirdiler. Sehl b. Sunbat da onunla birlikte gelmişti. Afşin, Sehl'in mertebesini yükseltip, hil'at giydirdi; sorumluk yükledi ve vergiden muaf tuttu. Mu'tasım'a [VII, 127] kuşlarla (posta güver-

ciniyle) haber gönderildi ve Fetih'e[5] de mektup yollandı.. Haber Mu'tasım'a gelince halk sevinç çığlıkları attı. Herkes neşelendi ve adeta bayram etti. Şehirlere zafer mektupları gönderildi.

Babek'in acıklı sonu

Mesudî der ki:

"Ahbaru Bağdat" adlı kitapta okuduğuma göre Babek Mu'tasım'ın huzuruna getirilince [VII, 130] onunla uzun bir süre hiç konuşmadı. Sonra Ona "Sen Babek misin?" diye sordu. Babek "Evet, ben senin kulun ve kölenim" cevabını verdi. Babek'in adı Hasan[6], kardeşinin adı ise Abdullah'dı. Mu'tasım "Soyun onu!" dedi. Hizmetçi üzerindeki ziynetleri yolup aldı. Sağ elini keserek suratına vurdu, sonra sol elini kesti. Üçüncü olarak iki ayağı kesildi, Yere akan kanları içinde yuvarlanmaya başladı. Yerde yuvarlanırken, kendisini affetmeleri halinde çok mal (para ve mücevher) vereceğini söyledi. Sözüne itibar edilmedi. (Cellat) dirsek kemiğinden arta kalan kısımla yüzüne vurmaya başladı. Mu'tasım cellada daha çok acı çeksin diye kılıcı iki kaburgası arasına, kalbinin alt tarafına sokmasını emretti. Daha sonra başının kesilmesini, organlarının bedeniyle birlikte toplanarak asılmasını emretti.[7] Emredildiği gibi yapıldı ve başı Medine'tüs-Selam'a götürülerek köprü üzerine yapıldı. Daha sonra Horasan'a götürüldü ve [VII, 131] bütün şehir ve kasabalarda dolaştırıldı..

Arkasından kardeşi Abdullah Medine'tüs-Selam'a getirildi. Şehir hâkimi İshak b. İbrahim, görenler sevinsin diye Babek'e yapılanı ona da yaptı. Babek'in cesedi Samerra kasabasının uç kısmında uzun bir ağaca asıldı. O yer bugün bile bilinmektedir ve "Babek ağacı" adıyla anılmaktadır. Gerçi şu anda Samerra'da pek fazla adam kalmamıştır.

5 El-Feth b. Hakan (?-861) Halife Mütevekkil'in vekiliydi. Gerek halife nezdinde ve gerekse devlet içinde oldukça nüfuz sahibiydi.

6 Bazı el yazmalarında Hüseyin.

7 Abdulhumeyd'in rivayetinde "dilinin kesilmesini emretti" şeklinde.

Afşin'in[8] Sonu

[VII, 137] İki yüz yirmi beş [840] yılında, Cibal-ı Taberistan hakimi Mayzar b. Karin b. Bendar Hürmüs, Samerra'ya getirildi. Onu Me'mun vali olarak atamış, fakat Mu'tasım zamanında isyan etmişti. Kalabalık bir ordusu vardı ve ordu safları genişliyordu. Mu'tasım ona mektup göndererek huzuruna gelmesini emretti. Mazyar, halifenin talebini reddetti. Bunun üzerine Mu'tasım, Abdullah b. Tahir'e mektup göndererek, onunla savaşmasını emretti. O da Nisabur'dan amcası Hasen b. El-Hüseyin b. Mus'am'ı sevketti. Hasan, Taberistan'ın Sariye şehrinde kamp kurdu. Uzun süren savaşlardan sonra Hasen b. El-Hüseyin Muhammed b. Karin'in – yani Mazyar'ın- az miktarda adamıyla birlikte ava çıktığını gördü. Arkasından yetişip, savaşa girdi ve esir ederek Samerra'ya gönderdi.

Mazyar, [VII, 138] kendisini isyan ve itaatsizliğe sevkedenin Afşin olduğunu, onunla putperest ve Mecusilik konusunda aynı din ve mezhepten olduklarını itiraf etti. Afşin, Mazyar'ın getirilişinden bir gün önce tutuklanmıştı. Sabur adında bir katip onu ifşa etmişti. Mazyar ölünceye kadar kırbaçlandı. Cesedi teşhir edildikten sonra Babek'in yanına asıldı. Mazyar da affedilmesi halinde Mu'tasım'a çok para vereceği vaadinde bulunduysa da, halife onun sözlerine kulak asmadı.

Mazyar'ın asıldığı kalas Babek'in kalasının üzerine ağdı ve cesetleri birbirine yaklaştı. Ammuriyye asilzadesi Yatıs[9] da burada asılmıştı. Onun ta asıldığı kalas Babek ve Mazyar'ın asılı olduğu kalasın üzerine ağdı. [VII, 139]

Afşin ise Mazyar'la işbirliği yaptığı anlaşıldıktan sonra hapsedildiği zindanda öldü[10]. Hapisten ölü olarak çıkarılan Afşin'in

8 Afşin, bu Türk kumandanın adı değil, ünvanıydı. Gerçek adı ise Haydar b. Kavus'tu. Çünkü "Afşin" Orta Asya'da Usruşane eyaletinin İslamiyetten önceki yerli prenslerinin ünvanıdır. Ona bu ünvanı Hürremiler'e karşı Azerbaycan'da kazandığı büyük zaferden ve Bizanslıları mağlup etmesinden dolayı Halife Mu'tasım vermiştir.

9 BM. Batıs.

10 Afşin, hapishanede aç bırakılmak suretiyle öldürülmüştür.

cesedi cümle kapısına asıldı. Kendisine gönderildiğini iddia ettiği putlar getirilerek üzerine atıldı, sonra halkın gözü önünde ateşe verildi.

Uluğ Buka

Said b. Nekes anlattı:

Türkler, Dımaşk'da Mütevekkil'i öldürmeyi planlamışlar, fakat Buga el-Kebir[11] yüzünden amaçlarına ulaşamamışlardı. Sonunda bir hile yoluna başvurarak onu saraydan uzaklaştırdılar. Mütevekkilin çadırına bir mesaj attılar. Bu mesajda "Buga, emîr el-mü'mini öldürmeyi planladı. Filan gün atına binip yanına adamını alması da bunun işareti olacaktır. Böylece askerlerini çevresine toplayacak, arkasından Acem gulamlarından bir grubu da yanına alarak onları (halifenin çadırına) sokacak ve kanını akıtacaklar." Mütevekkil mesajı okuyunca [VII, 260] içeriğinden tüyleri diken diken oldu. Kalbi şüpheyle doldu ve meseleyi el-Fetih'e aktardı. Ona Buga'nın yapmak istediğinden bahsederek, nasıl etkisiz hale getirileceği konusunda fikrini aldı. El-Fetih ona şöyle dedi: "Ey mü'minlerin emîri! Mesajı yazan kişi, aynı zamanda delilini de göstermiş. Dediğine göre askerinin içinde atına binip kampta dolaşacakmış. Mesele ancak o zaman kesinlik kazanır. Bence kendinize hakim olmalısınız. Eğer me-

11 Arap halifeleri yanında hizmet veren iki Buka bilinmektedir. Bunlardan birincisi, Buka el-Kebir (Büyük Boğa) Mu'tasım ve halefleri devrinde yaşamış bir Türk kumandandır. Bedevilere, Ermenilere ve Bizanslılara karşı yapılan seferlerde büyük kahramanlıklar sergileyerek, şöhret kazanmıştır. Mütevekkil'i öldürmek isteyen Türkler uzun süre onun yüzünden planlarını gerçekleştirememiş, ancak bir defasında Boğa'nın saraydan uzak olduğu bir sırada halifeyi katletmişlerdir.
Diğeri ise Buka es-Sagir (Küçük Boğa) veya Buka eş-Şarabi denilen Türk kumandandır ve Mütevekkil devrinde Azerbaycan'da çıkan isyanı bastırmıştır. Daha sonra ise girdiği siyasi entrikalar yüzünden Halife Mu'tazz tarafından 868'de hapsettirilmiş ve öldürülmüştür. Ancak hilafette görev yapan Türkler'in onları kebir ve sagir sıfatıyla değil de, muhtemelen Uluğ Buka ve Kiçi Buka adıyla çağırdıkları sanılmaktadır.

sajda belirtildiği gibi olursa, gereğini düşünürüz. Eğer yazılanlar sahteyse, Allah'a şükretmek gerekir."

Bu arada nasihat kabilinden sürekli mesajlar gelmeye başladı. Mesajı gönderenler sadece dostluk vazifelerini yerine getirdiklerini belirtiyorlardı. Bunlar halifenin meselenin iç yüzünü anladığını fark edince, bu defa başka bir mesaj yazıp Buga'nın çadırına attılar. O mesajda da [VII, 261] şöyle deniliyordu: "Gulamlardan ve Türkler'den bir grup, halifeyi kampta öldürmeyi planladılar. Şu şu noktalardan içeri sızıp, üzerine çullanmayı düşünüyorlar. Allah'a yeminler olsun ki, emîr el-mü'minini korumak için bu gece sözü edilen noktalara dikkat et. Oraları kendin ve güvendiğin adamlarla tut. Biz seni dostça uyardık." Daha sonra bu tür mesajların ve halifeyi sıkı koruma altına almayı tavsiye eden mektupların ardı arkası kesilmedi. Buga mesele üzerinde durup, gereğini yaptıktan sonra bir şey olmayınca, öncekiler gibi bunun da sahte bir ihbar olduğu kanaatine vardı.

Mektupta sözü edilen gece gelince askerlerini toplayarak silahlanıp atlara binmelerini emretti. Onları sözü edilen noktalara sevketti ve bu noktaları tutarak Mütevekkil'i koruma altına aldı. Mütevekkil durumu öğrenince, kendisine yazılanların doğru olduğundan şüphesi kalmadı. Artık çadırına gelmelerini [VII, 262] ve kendisini öldürmelerini bekliyordu. Bütün geceyi uykusuz geçirdi. Bir şey yiyip içmekten kaçındı. Sabahı bu şekilde etti. Buga onu koruyor, o ise başka bir şey düşünüyordu. Sonunda Buga'yı suçlayarak, yaptığını vahşice bulduğunu belirtti. Geri dönerken ona şöyle dedi: "Bana karşı olan davranışını beğenmedim. Bu bölgenin sorumluluğunu sana veriyor, sana vermiş olduğum mevki, para, yaptığım yardım ve her şeyi helal ediyorum". Buga ise "Ben senin kölenim, ey mü'minlerin emiri! - dedi.- Bana ne istersen yapabilir, dilediğin yere gönderebilirsin." Halife onu Şam'a vekil tayin edip döndü. Böylece mevali ona yapacağını yaptı. Mütevekkil nasıl bir hile tertiplendiğini hiç bilmedi. O ve Buga da iş olup bitinceye kadar hileyi anlayamadılar.

Said b. Nekes anlatmaya devam ederek sözlerini şöyle sürdürdü:

Buga es-Sagir [Kiçi Buka], Mütevekkil'i öldürmeyi kafasına koyunca Bagir et-Türkî'yi çağırdı. Onu o atamış, [VII, 265] kendine dost edinmiş ve gözünü hediyelerle doyurmuştu. Salına salına yürürdü. Atılgandı. "Bagir! - dedi,- Bilirsin seni sever ve sayarım. Seni kolladım ve iyiliklerde bulundum. Sanırım nezdinde emrine karşı çıkılmayacak, sevgisinden mahrum kalınmayacak bir kişiyimdir. Sana bir şey emredeceğim. Bana içinden geçenleri söyle!" "Emrinize amâde olduğumu biliyorsun, öl de öleyim!" diye cevap verdi Bagir. "Oğlum Faris, işlerimizi bozdu, beni öldürmeye ve kanımı dökmeye azmetmiş, - dedi Buga.- Bunu kesinkes öğrendim." "Peki, benden istediğin nedir?" diye sordu Bagir. "Senden istediğim şu: Yarın benim huzuruma gel. Takkemi yere koymam bir işaret olsun. Eğer takkemi yere koyarsam, onu öldür!" "Pekala, - dedi Bagir, - ama sonra bana gücenmenden korkarım." "Bu konuda için rahat olsun" diye cevap verdi Buga.

Faris içeri girince [VII, 264] Bagir de geldi ve vurmaya hazır halde beklemeye başladı. Buga'nın takkesini yere koymasını bekliyordu. Onun bunu unuttuğunu zannederek "Öldüreyim mi?" der gibisinden baktı. Fakat Buga "Hayır!" işareti yaptı. Ondan bir işaret gelmeyince, Faris geri döndü. Daha sonra Buga ona şöyle dedi: "Biliyor musun, pisliğin teki de olsa oğlumdur diye düşündüm. Bu defalık onu kurtarmayı uygun buldum." Bagir de şu cevabı verdi: "Seni dinledim ve itaat ettim. Ne yapacağını, neyin hakkında hayırlı olacağını sen daha iyi bilirsin!"

— Burada bundan daha önemli ve daha büyük bir iş var, - diye devam etti sözüne Buga.- Ne dersin?

— Sen emret yeter!

— Şu kardeşim Vasîf.. Kesin olarak öğrendim ki, benim ve dostlarım aleyhine bir şey çeviriyor. Mevkimizi çekemez olmuş. Bizi öldürüp ortadan kaldırarak, ipleri eline almayı planlamış.

— Ona ne yapılmasını istiyorsun?

— Benim planım şu: [VII, 265] O yarın bana uğrayacak. İşaret, namaz kılınan yerde otururken, oradan aşağıya inmem

olsun. Benim aşağı indiğimi görünce, kılıcını boynuna daya ve işini bitir!

— Tamam!

Vasîf, Buga'nın yanına uğradığında, Bagir de geldi ve hazır vaziyette beklemeye başladı. Vasîf kalkıp gidinceye kadar da herhangi bir işaret görmedi. Buga ona:

— Düşündüm de, ne de olsa kardeşim. Onunla akdetmiş ve yemin etmişim. Bu yüzden düşündüğümü yapmaya yüreğim dayanmadı.

Sonra onu geçirip, biraz para verdi. Daha sonra uzun bir süre hiç görüşmediler. Yine bir gün Buga onu çağırdı:

— Bagir! Öncekinden daha önemli bir konuda sana ihtiyacım var, ne dersin?

— Emrinize amâdeyim, öl deyin öleyim!

— Şu Muntasır.. Kesin olarak öğrendiğime göre beni ve başkalarını öldürmek için bir plan hazırlamış. Onu öldürmek istiyorum. [VII, 266] Bu işte var mısın?

Bagir biraz düşündü, başını uzun bir süre önüne eğdi:

— Bu işten bir sonuç çıkmaz?

— Nasıl yani?

— Oğul öldürülür de baba sağ bırakılır mı? O durumda babası sizin topunuzu öldürtür.

— Peki sence ne yapmalı?

— Önce babadan başlayıp, onu öldürelim. Daha sonra çocuğun işini bitirmek daha kolay olur.

— Tüf sana! Bunun için hazırlık yapmak gerekmez mi?

— Tamam, ben hallederim. Onu öldürünceye kadar yanına girer çıkarım. Sonra onun huzuruna girip çıkmaya başladı. Bir yandan da "Bundan başka yapmayacağız" diyordu. Sonra:

— Benim arkamdan sen de içeri gir. Onu öldürmezsem sen beni öldürürsün ve kılıcını üzerime koyup 'Efendisini öldürmek

istedi!' dersin, - dedi. O zaman Buga Bagir'in onu öldürdüğünü ve Mütevekkil'in öldürmeye hazırlandığını anladı.

İki yüz kırk yedi [861] yılında Mütevekkil'in anası Şüca' öldü. Muntasır onun cenaze namazını kıldı. [VII, 267]. Bu olay Rebiulevvel ayında oldu. Mütevekkil ise annesinin ölümünden altı ay sonra öldürüldü…

Mütevekkil kendi kılıcıyla...

Buhterî anlattı:

Bir gece nedimlerle birlikte Mütevekkil'in huzurundaydık. Söz kılıçlardan açılmıştı. Mecliste bulunanlardan biri:

— Ey mü'minlerin emîri! - dedi.- Duyduğuma göre Basralının birinde Hindistan'dan gelmiş bir kılıç varmış ki, dünyada bir benzeri yokmuş.

Mütevekkil hemen Basra valisine bir mektup yazarak, kaç para olursa olsun o kılıcın satın alınmasını emretti. Karşılıklı mektuplar gelip gittikten sonra kılıcın Yemenli biri tarafından satın alındığı anlaşıldı. Bu defa Mütevekkil Yemen'e birinin gönderilip kılıcın bulunarak satın alınmasını emretti. Bunun için [VII, 268] gerekli mektuplar gönderildi.

Bir gün yine Mütevekkil'in meclisinde otururken, Ubeydullah b. Yahya içeri girdi. Yanında o meşhur kılıç vardı. Kılıcı Yemenli sahibinden on bin dirheme satın aldığını bildirdi. Halife kılıcın bulunmasına sevindi ve işini kolaylaştırdığı için Allah'a hamdetti. Ubeydullah'a da hediyeler verdi. Her birimiz hoşuna gidecek sözler söyledik. Halife kılıcı tahtının kıvrımının altına koydu.

Ertesi gün Fetih'e şöyle dedi:

— Bana asaletine ve cesaretine güvendiğin bir gulam bul. Bu kılıcı ona vereyim ki, her gün ben burada oturduğum sürece elinde kılıçla başımda beklesin.

Fetih, daha o sözünü tamamlamadan Bagir et-Türkî'yi alıp getirdi.

— Ey mü'minlerin emîri! Bu, Bagir et-Türkî'dir. Bana asil ve cesur olduğu söylendi. Tam emîr el-mü'minînin aradığı kişidir.

Mütevekkil onu yanına çağırdı, kılıcı verdi ve emrini iletti. Ayrıca mertebesinin yükseleceğini ve [VII, 269] maaşının iki misli olacağını belirtti. Vallahi bu kılıç sadece Bagir'in Mütevekkil'i öldürdüğü gün kınından sıyrıldı.

Buhterî anlatmaya devam etti:

(O gün) Mütevekkil çok sarhoş olmuştu. Sarhoş olduğu zaman hizmetkârların baş ucunda durmasını isterdi ve bunu âdet edinmişti. Gece üç saat kadar bu şekilde vakit geçirdik. Birden Bagir çıkageldi. Yanında on kadar Türk vardı. Hepsinin de elinde kılıçlar bulunuyor ve mum ışığı altında parlıyordu. Birden üzerimize saldırdılar ve Mütevekkil'e doğru yöneldiler. Bagir ve bir diğer Türk tahtın üzerine çıktılar. Fetih onlara bağırdı: "Durun aptallar! O sizin efendiniz!" Gulamlar onları ve oturan diğer nedimleri görünce, yüzlerine ters ters baktılar. [VII, 272]. Fetih'in dışındakiler bir anda gözden kayboldular. Fetih ise onlarla boğuşuyor ve engellemeye çalışıyordu.

Mütevekkil'in feryadını işittim. Bagir halifenin kendisine verdiği kılıçı sağ böğrüne sokmuştu. Sonra oradan çıkarıp sol böğründen soktu ve bunu birkaç kez tekrarladı. Fetih onları engellemek için tekrar ileri atıldıysa da biri kılıçla karnına bir darbe indirdi ve dışarı attı..

Buga es-Sagir [Kiçi Buka], Mütevekkil'i [VII, 273] hiç sevmezdi. Muntasır ise Türkler'in sevgisini kazanmıştı. Otamış, Vasık[12] ve Muntasır'ın kölesiydi. Bu yüzden Mütevekkil ona kin besliyordu. Çünkü Otamış Türkler'i Muntasır'ın safına çekiyordu. Vezir Ubeydullah b. Hakan ile Fetih b. Hakan, Muntasır'dan sıtkını sıyırıp Mu'tazz'a meyletmişlerdi. Mütevekkil'i Muntasır'a karşı kışkırtanlar da onlardı. Muntasır, hiçbir Türk'ü Mütevekkil'in yanına gitmeye bırakmıyor, kalbini kazanıyordu ve hatta Fergana ve Uşrusene Türklerinin çoğunu kendine bağlamıştı..

12 El-Vasık Billah (?-847). 9. Abbasi halifesidir. Mutasım'ın oğluydu. Annesi Karatis adlı Rum asıllı bir cariyeydi.

Mütevekkil'in katli konusunda bizim naklettiğimiz rivayet en doğru ve gerçeğe en yakın olanıdır. Bu konuda başka rivayetler de vardır ki, biz onları Kitab el-Avsat'da [VII, 274] anlattığımız için burada tekrar etmeyeceğiz.

[VII, 291] Mütevekkil'in öldürüldüğü yer, Şiruya'nın babası Kisra Eberviz'i öldürdüğü yerdi. Buraya "Mahuza" deniliyordu. Muntasır, babası öldürüldükten sonra Mahuza'da yedi gön kaldı. Sonra (tahtını) başka bir yere nakletti ve orasının yakılmasını emretti.

Baba katilinin ömrü

Ebu'l Abbas Muhammed b. Sehl'den rivayet edilmiştir.

Attab b. Attab'ın Halife Muntasır dönemindeki Şakiriyye ordusu divanına (şerh) yazıyordu. Bazı evraklar için içeri girdim. Baktım, divan Süsencird halısı üzerindeydi. Bir yastık, bir seccade ve kızıl, mavi şilteler vardı. Halının kenarlarında ise büyük daireler içinde bazı insan suretleri ve Farsça bir yazı vardı. Farsçayı iyi bilirdim. Baktım seccadenin sağ tarafında da bir hükümdar sureti vardı. Sanki konuşuyormuş gibiydi ve başında bir taç bulunuyordu.Yazıyı okudum. Şöyle deniliyordu: "Kral babası Ebreviz'i öldüren Şiruya'nın sureti. Altı ay hükümdarlık etti." Sonra başka hükümdarların suretlerini gördüm. Daha sonra seccadenin sol tarafında [VII, 292] gözüm bir surete takıldı. Altında şu yazı yazılıydı: "Amcaoğlu Velid b. Yezid b. Abdulmelik'in katili Yezid b. Velid b. Abdulmelik'in sureti. Altı ay hüküm sürmüştür." Şaşırdım kaldım. Muntasır'ın koltuğunun sağında ve solunda olanlarla örtüşmesi beni şaşkına çevirmişti. Kendi kendime: "Onun da hükümdarlığı altı aydan fazla sürmez" dedim. Vallahi aynen öyle oldu.

Revaktan çıkıp Vasîf ve Buga'nın oturdukları yere gettim. İkinci saraydaydılar. Vasîf'e dedim ki: "Bu farraş,[13] emîr el-

13 Faraş : Araplarda döşemeci, dekoratör. Acemlerde süpürgeci anlamında.

mü'minînin altına üzerinde amcaoğlu katili Yezid b. Velid ve babası Eberviz'in katili Şiruya'nın resminin bulunduğu halıdan başka serecek halı bulamadı mı? Bu ikisi katil olduktan sonra ancak altı ay hüküm sürmüşler." Vasîf "Mobilya odasının bekçisi Eyyub b. Süleyman en-Nasrani'yle ben konuşurum" dedi ve onu yanına çağırarak [VII, 293] bugün halifenin altına sermek için Mütevekkil'in öldürüldüğü gece altında serili olan ve üzerinde Fars hükümdarlarıyla başkalarının resimlerinden başka kan izleri bulunan halıdan başka halı yok muydu? - diye sordu. "Emîr el-mü'minin benden o halıyı ve ona ne olduğunu sordu" - diye cevap verdi Eyyub. "Ben de üzerinde belirgin kan izleri var, o yüzden olay gecesinden kalan o halıyı altınıza sermek istemedim" dedim. "Mesele bundan daha fazla duyulmuş durumda" cevabını verdi. (Babasının Türkler tarafından öldürüldüğünü kastetmektedir). Biz de onu temizleyip altına serdik.

Vasîf ve Buga "Emîr el-mü'minîn yerinden kalkınca onu al ve ateşte yak!" dediler. Halife yerinden kalkınca onu Vasîf ve Buga'nın gözü önünde yaktılar. Birkaç gün sonra halife benden o halıyı sordu. Bende Vasîf ve Buga'nın emriyle yaktığımı söyledim. Herhangi bir şey demedi ve ölünceye kadar da bir daha halı konusunu hiç açmadı.

Uluğ Buka'nın ölümü

Mesudî der ki:

Buga el-Kebîr et-Türkî'nin ölümü tarihi 248 [862] yılıdır. Öldüğünde doksanını biraz geçmişti. Kimsenin girmediği savaşlara girişmişti. Hiç yaralanmadı. [VII, 361]. Oğlu Musa da babasının yolunda yürüdü, arkadaşlarını çevresine topladı ve onları aynı yöntemle yönetti. Buga, dindar bir Türk'dü.. Mu'tasım'ın büyük savaşlar görmüş, bu savaşlara bizzat katılmış, fakat burnu kanamadan çıkmış kölelerindendi. "Ecel cevşen" [Ecel, zırhdır]derdi. Üzerine demirden olan hiçbir şey giymezdi. Kendini o tür şeylerden tecrit etmişti. Anlattığına göre rüyasında Peygamber (sav)ı görmüş. "Rasulullah'ı rüyamda gördüm. Yanında

ashabından bir grup vardı. Bana 'Ey Buga! Sen ümmetimden birine iyilik etmişsin, o da senin için dua etmiş. Ben de onun hatırına senin isteğini yerine getireceğim' dedi. 'Ya Rasulallah! Kim bu adam?' dedim. 'Arslanın elinden kurtardığın biri' dedi. 'Ya Rasulallah! Rabbinden bana uzun ömür vermesini dile' dedim. Ellerini göğe doğru kaldırdı ve 'Ya Rabbi onun ömrünü uzat ve ecelini tamamla!' diye dua etti. 'Doksan beş yıl, ya Rasulallah!' dedim. Karşısındakilerden biri 'Belalardan uzak olsun!' dedi. Ona [VII, 362] 'Sen kimsin?' dedim. 'Ben, Ali ibn Ebû Talib'im' cevabını verdi. 'Ali ibn Ebû Talib' diyerek rüyamdan uyandım."

Buga, çok merhametli, ihtiyaç sahiplerine karşı şefkatliydi. 'Arslanın elinden kurtardığın adam kimdi?' diye sorduklarında şu cevabı verdi: "Mu'tasım'a bidatçılıkla suçlanan birini getirmişlerdi. O gece baş başa kaldığımızda Mu'tasım bana "Onu al ve arslana at!" dedi. Adamı alıp arslanın yanına getirdim. Ona karşı öfkeliydim. Ama şu sözü söylediğini duydum: "Ya Rabbi! Biliyorsun ki, ben sadece senin hakkında konuştum ve o sözümle de senden başkasını kastetmedim. Amacım sana yakın olmak, itaat etmek ve sana muhalefet edenlere karşı hakikati savunmaktı. Şimdi beni teslim mi edeceksin?" Onun bu söylediklerini duyunca adeta titredim. İçimde ılık bir şeyler akıp gitti. Kalbimi bir ürperti sardı. Hemen adamı arslanın bulunduğu çukurun kenarından çektim. Halbuki aşağı itmeme ramak kalmıştı. Sonra da odama [VII, 363] getirip, gizledim. Mu'tasım'ın yanına vardığımda "N'oldu?" dedi. "Attım!" diye cevap verdim. "Bir şey demedi mi?" dedi. "Ben yabancıyım. Arapça bir şeyler söyledi, ama ne dediğini anlamadım. Kaba bir adamdı." Halife uykudayken adama, "Kapıları açtım, seni korumalarla dışarı çıkaracağım. Senin için kendimi feda ettim ve canım pahasına korudum. Mu'tasım hayattayken ortalarda gözükmemeye çalış" dedim. "Tamam!" dedi. "Senin suçun ne?" dedim. Şu cevabı verdi: "Onun valilerinden biri bizim oralarda büyük günahlar işledi, ahlaksız etti. Hakkı yok etmeye, batılı baş üstünde tutmaya çalıştı. Baktım iş şeriatın ifsadına ve birliğin bozulmasına doğru gidiyordu. Kimse bana arka çıkmadı. Bende geceleyin

odasına gizlice girerek onu öldürdüm. Çünkü şeriata göre öldürülmeyi hak etmişti."

254 yılında Buga Samerra'dan çıkarak Musıl yönüne doğru gitti. Köleler evini talan ederek, orduda onunla birlikte olanları tarumar ettiler. Buga istemiye istemiye kayığa bindi. Bazı Magaribe onu Samerra köprüsünde ele geçirdiler. Öldürüp başını Samerra'ya astılar. Bu, Buga es-Sagir'di [Kiçi Buka]. Daha sonra başı Medine-t-esselam'a getirilerek köprü üzerine asıldı. Halife Mu'tazz, Buga hayatteyken doğru dürüst uyku uyuyamaz, [VII, 397] ondan korktuğu için silahını gece gündüz yanından ayırmazdı. Hatta "Buga mı benim kellemi mi alacak, ben mi onun kellesini alacağım, bunu öğrenmedikçe bu halim devam edecek, Buga'nın gökten üzerime inmesinden veya yer altından çıkmasından korkuyorum" derdi. Buga geceleyin gizlice Samerra'ya sızıp, Türkler'i Mu'tazz'dan soğutarak, onları mal mülk sahibi yapmak istiyordu. Sonra yukarıda anlattığımız olay başına geldi.

Türkler, Mu'tazz'ın reislerini öldürmeye ve kendilerini ortadan kaldırmaya yöneldiğini, kendilerinden daha aşağıdaki Magaribe ve Ferganalıları mevkilere getirdiğini görünce, 255 yılının Recep ayının son haftasında topluca harekete geçtiler.. Bu hareketi yönlendiren kişi, Türk komutanlarla birlikte hareket eden Vasîf oğlu Salih'di.

[VIII, 3] O sırada Buga el-Kebîr'in oğlu Musa, Rey valisiydi ve ortalarda yoktu. Orada ise Hasen b. Zeyd el-Haseni gibi Ebû Talib ailesinden olan fertlerle savaşmakla meşguldü.. Mu'tazz'ın öldürüldüğü haberini, Vasîf oğlu Salih'in ve Türkler'in yaptıklarını duyunca o bölgedeki [Deylem ve civarında] işlerini durdurarak Mu'tazz'a yapılanları kabul etmediği için Samerra'ya doğru yola çıktı.

Halife Mühtedi, Musa b. Buga'nın hilafet merkezine doğru yola çıktığını duyunca, bunu kabul etmedi ve mektup gönderip yerinde kalmasını, merkezde kendisinin ona ihtiyaç duymadığını bildirdi. Fakat Musa b. Buga yürüyüş hazırlıklarını durdurmadı ve süratle Samerra'ya doğru yola koyuldu. Bu olay 256 [870] yılında olmuştu. Salih b. Vasîf, Mühtedi'yle birlikte işleri

çekip çeviriyordu. Musa Samerra'ya yaklaşınca, halk sokaklarda ve kaldırımlarda bağırmaya başladı: "Ey Firavun! Musa geldi!" Musa'nın yaklaştığını duyan Salih b. Vasîf, Mühtedi'yi yalnız bıraktı. Rivayete göre Mühtedi [VIII, 6] Samerra yolundaki Musa'ya gizlice adam gönderip, meselenin aslını anlatarak ilerlememesini istemiş. Baykebak[14] adındaki bir Türk kumandan duruma hakim olmuş ve ordunun başına geçmişti.

Musa Samerra'ya girince Mühtedi'nin meclisine geldi. O sırada Mühtedi, zulme uğrayanların şikayetlerini dinliyordu. Saray halkın ileri gelenleri ve sıradan insanlarla doluydu. Musa'nın askerleri saraya girip, içerideki halkı sille tokat dışarı attılar. Halk çığlık çığlığa kalmıştı. Mühtedi olanları yadırgamıştı. Yerinden kalkınca sarayda neler olduğunu anladı. Halk bir daha yerine dönmedi. Mühtedi öfkeyle seyirtti. Kendisine getirilen ata bindi. Kendisine zulmedeceklerini anlamıştı. Onu Yarcuh'un[15] evine götürdüler. Musa b. Buga, halkın galeyenını görünce Mühtedi'nin sarayından geri dönmüştü. [VIII, 7] O eve geldi. Mühtedi'yi de oraya getirmişlerdi. Orada üç gün Musa'nın yanında kaldı. Musa ona kendisine kötülük etmeyeceği konusunda yemin ettirip, söz aldı.

Ordunun büyük kısmı Musa b. Buga taraftarıydı. Buga dindar ve mütevazi bir insandı. Hatta ordu onun şarap içmemesinden dolayı üzülürdü. Mühtedi ise ahlaksız bir adamdı..

Bu sırada Müsavir eş-Şari durumunu güçlendirmiş ve ordusuyla Samerra'ya yaklaşmıştı. Halka zulmediyor, yolları kesiyordu. Mühtedi Billah, Musa b. Buga ve Baykibak'ı eş-Şari'ye karşı gönderdi. Onlarla birlikte şehir dışına çıkıp yolcu etti. Fakat onlar herhangi bir çatışma olmadan geri döndüler. Mühtedi onların geri geldiğini görünce, dışarı çıkarak Samerra köprüsüne kamp kurdu. Baykibak'a karşı savaşmak için Magaribe, Fergana-lı ve diğer (halklardan olan) askerleri toplamıştı. Rivayete göre Baykibat Musa'ya Mühtedi'nin yazdığı bir mektubu okudu. Mektupta Musa'nın öldürülmesi ve kellesinin kesilmesi yazılıy-

14 BM. Baykiyal.
15 BM. Yarcuc.

dı. Mühtedi aynı mektubu Musa'ya da yazmıştı. Bu durum karşısında onları birbiriyle kapıştırmanın amaçlandığı ortaya çıkmış ve (eş-Şari'yle çarpışmak için çıkmış olmalarına rağmen) geri dönmüşlerdi.

Baykibak Mühtedi'nin üzerine yürüdü. Musa ise Mühtedi'yle savaşa girmekten uzak durarak Samerra'nın arka tarafından geri döndü. Mühtedi ile Baykibak arasında büyük bir savaş olmuş, çok kişi öldürülmüştü. Baykibak bozulmuş, Mühtedi galip gelmiş gibi görünüyordu.. Fakat (aslında) Baykibak Mühtedi'ye tuzak kurmuştu. Yarcuh et-Türki de bu işe katılmıştı. Mühtedi ve askerleri kaçıp Samerra'ya girdiler ve halktan yardım ve medet dilediler. Mühtedi sokaklarda bağırıyordu. Kimse yardımına gelmedi, askerleri de önünde gidiyordu.

Halktan yardım alma ümidini kesince Samerra'da saklanmak için İbni Cey'ûna'nın evine gitti. Oraya saldırıp, çevresini kuşattılar ve yakalayıp Yarcuh'un evine getirdiler. Ona "Halkı ne olduğunu bilmedikleri büyük bir yürüyüşe teşvik etmek mi istiyorsun?" diye sordular. Şu cevabı verdi: "Ben onları Peygamber aleyhissalamın, ehl-i beytinin ve hulefa-i raşidinin [VIII, 10] yoluna sevketmek istiyorum." Bunun üzerine ona şöyle dediler: "Peygamber, dünyada zühd halinde yaşayan, Ebû Bekr, Ömer, Osman, Ali ve benzeri gibi âhireti tercih eden insanlarla birlikteydi. Sana gelince, senin adamların Türk, Hazarlı, Ferganalı, Mağripli ve diğer halklardan. Ahretle ilgili yapmaları gereken hiçbir şey yapmıyorlar. Onların tek düşündükleri bu dünya. Onları sözünü ettiğin yola nasıl sevkedeceksin?" ..

Daha sonra onu hançerleyerek öldürdüler.

Ahmed b. Tolun

270 [883] yılında fakih Ebû [VIII, 64] Süleyman Davut b. Ali el-Isbahani Bağdat'da öldü. Aynı yıl katip Ebû Eyyub Süleyman b. Vehb ve Ahmed b. Tolun vefat etti. Ahmed b. Tolun, Mısır'da 65 yaşındayken 270 yılının Zil'kade ayının onuna te-

kabul eden Cumartesi günü öldü. Hükümdarlığı on yedi yıl sürmüştü. Ahmed b. Tolun, Zenc hakimine karşı kazanılan zaferden on ay sonra ölmüştür.

Ahmed b. Tolun, (hastalıktan dolayı) kendinden ümidi kesince, tahtını oğlu Ebu'l Ceyş'e bıraktı. O vefat edince Ebu'l Ceyş Humareveyh b. Ahmed b. Tolun, kendini hükümdar ilan ettirdi. Muvaffak, oğlu Ebu'l Abbas'ı 271 [883] yılında Ebu'l Ceyş Humareveyh'e karşı bir orduyla gönderdi. Savaş, Filistin nahiyelerinden Tavahin'de, o yılın Şevval ayının on dördüncü günü vukû buldu. Ebu'l Ceyş çarpışmada yenildi. Ebu'l Abbas ise onun bütün [VIII, 65] kampını ele geçirdi. Ebu'l Ceyş, kumandanlarından bir grupla birlikte kurtulmayı başararak Fustat'a geldi. Gulamı Sa'd el-A'sar'ı arkada bırakmıştı. Ebu'l Abbas ona saldırarak mağlup etti. Askerlerini bağışladı, fakat kumandanlarını ve yakın arkadaşlarını öldürdü. Sonra Ebu'l Abbas hiçbir şeyle ilgilenmeden Irak'a geldi. Ebu'l Ceyş vezirlik görevini Ali b. Ahmed el-Mazeraî'ye verdi.

Ebû Bekr Muhammed b. Ali b. Ahmed el-Mazeraî, o sırada, yani 332 [943/44] yılında İhşid Muhammed b. Tugaç'ın [Tuğc] elinde tutukluydu.

264 [877] yılında Ahmed b. Tolun, kalabalık bir ordu ve Mısır ve Filistin'den yanında getirdiği gönüllülerle birlikte gaza etmek amacıyla Mısır'dan çıkmıştı. Dımaşk'a varmasından bir süre önce Dımaşk hakimi olan Emavur et-Türkî[16] öldü. Ahmed b. Tolun [VIII, 68] şehre girdi ve et-Türkî'nin bütün hazinesini ve diğer terekesini alıp, oradan Hıms'a, oradan da Antakya civarına yürüdü. Öncü kuvvetleri Rum Denizi [Akdeniz] sahili üzerinden İskenderiye civarına vardı. Kendisi de Cebel el-Lükkam'da Bağras denilen yere geldi. Gaziler ve gönüllüler kendisinden önce Şam geçidine gelmişti. Fakat sonra kendisi halka kim olduğunu dahi bildirmeden geri döndü ve Antakya şehrine indi. O gün orada Sima et-Tavil bazı zaptedilmez kalelerde Türkler'le ve diğerleriyle birlikteydi.

16 BM. Macur.

Kitabımızın daha önceki bölümlerinde Antakya'nın nasıl yapıldığı, surların ve onları yapan hükümdarın hikayesini, bu duvarların ova ve dağlarda ne şekilde olduğunu anlatmıştık. Ahmed b. Tolun'un Antakya'ya gelişinden önce Sima ile Ahmed el-Müeyyed arasında [VIII, 69] Cünd-ü Kınnesrîn ve Şam bölgesindeki Avasım'da birçok savaşlar olmuştur. Sima et-Tavil şehir halkını öldürerek ve mallarını gaspederek çok zulmediyordu. Ahmed b. Tolun, pazarın karşısındaki Fars kapısı denilen kapı önüne kamp kurmuş, askerleri kapıyı tutmuştu. Lu'lu adlı gulamı [komutanı] Bab-el Bahr denilen kapı önünde kamp kurmuştu..

[VIII, 70] İbni Tolun, 264 [877] yılının sonunda Antakya'daydı ve şehri fethetmesi de halktan birilerinin geceleyin (ihaneti üzerine) bir hileyle 265 [878] yılında gerçekleşmiştir. (Şehir halkı) surlara nöbetçi dikmişti ve bunların bazıları dağ tarafına ve Fars kapısına kadar uzanıyordu. İbni Tolun kalenin erişilmezliği ve surlarının muhkemliği yüzünden fetihten ümidini kesmiş ve (mutlaka) alacağı vaadinde bulunmuştu. Adamlarından bazıları kendisine katılarak indikleri yerlere tekrar tırmandılar. Kendisi ve askerleri hazırlıklarını yaptılar. Sima sarayındaydı. Sabahın ilk ışıklarıyla birlikte Tolunîler surlarda tekbir getirerek, aşağı doğru akmaya başladılar. Sesler yükselmiş, her tarafı gürültü kaplamıştı. Sima, has askerleriyle birlikte hemen atlandı. Bir kadının bir kayanın tepisinden yuvarladığı taş Sima'nın üstüne düştü. Onu tanıyan birisi başından turarak, İbni Tolun'a [VIII, 71] getirdi. İbni Tolun Fars kapısından girmiş ve oradaki bir kaynak başında konaklamıştı. İbn es-Sabunî el-Antakî el-Hanefi adıyla bilinen kadı Hüseyin b. Abdurrahman da yanındaydı. İbni Tolun'un adamları Antakya'da bir saat yağma yaptı ve halka eziyet etti. Daha sonra bu yağma gündüz iki saate çıkarıldı.

İbni Tolun Şam geçidi üzerinden Massisa ve Adana'ya geldi. Tarsus halkı ondan çekindi. Yazman el-Hadim de oradaydı. İbni Tolun şehrin fethinde bir hileye başvurmadı. Söylendiğine göre – doğrusunu Allah bilir- bir meseleden dolayı gaza yap-

mak isterken geri döndü. Gelen habere göre oğlu Abbas kendisine isyan etmişti ve İbni Tolun onun kendisiyle Mısır arasına dikilmesinden korkuyordu. Hızlı bir yürüyüşle Fustat'a girdi. Abbas ise babasından korkarak Mağrib diyarında Barka'ya* çekildi. Giderken taşıyabildiği kadar hazine [VIII, 72], mal ve askeri malzemeyi de beraberinde götürmüştü. Ahmed b. Tolun'la oğlu Abbas arasındaki yazışmaları Ahbar ez-Zaman adlı kitabımızda anlatmıştık.

Yazman el-Hadim İslam ordusunda Kevkeb denilen kale önünde savaşırken Hristiyan topraklarında vefat etti. Fetih b. Hakan'ın kölesiydi. Tarsus'a götürülerek Cihad Kapısı'na defnedildi. Bu olay 278 [891] yılının Recep ayı ortalarında oldu.

Halife Mu'tazıd'ın sadistliği

[VIII, 115] Mu'tazıd, çok az merhametli, kan dökmeye çok istekliydi ve öldürdüğü kişiyi seyretmeye bayılırdı. Köleleri arasından seçip hassa askerleri arasına aldığı gözde bir kumandanına kızdığı zaman, gözünün önünde bir çukur açtırır, sonra baş üstüne dikerek çukura sokar, vücudunun yarısı dışarıda kalacak şekilde çukuru toprakla doldurturdu. Sonra üstüne çıkıp toprağı ayaklarıyla çiğner ve bu işi [VIII, 116] adımın canı kıçından çıkıncağa kadar yapardı. Anlatıldığına göre işkence edeceği adamın ellerini arkasına bağlatır, sıkıca sarar, sonra eline pamuk alıp kulaklarına, burun deliklerine ve ağzına tıkar, arkasından poposundan körük sokturup hava basar ve bu işi adamın karnı şişinceğe kadar yapar, daha sonra popo deliğini pamukla tıkar, arkasından iki kaşı üzerindeki kalın damarları yararmış. Böylece adamın nefesi buradan çıkarmış. Bazen de adamı sarayın en tepesine çıkarır, orada onu soyup bağlar ve ölünceğe kadar ok atarmış. Hatta her tür işkencenin yapıldığı bir işkence hanesi de vardı ve candar olarak da Necah el-Hürremî adlı birini görevlendirmişti.

* Şimdiki Bingazi'den Tobrnk'a kadar uzanan şerit.

Kadınlara ve inşaata çok düşkündü. Süreyya adını verdiği sarayının yapımı için tam dört yüz bin dinar harcamıştı ve sarayın uzunluğu üç fersahtı.

[VIII, 140] 280 [893] yılında Bağdat'da .. Şeyleme lâkaplı Muhammed ibn el-Hasen b. Sehl adında birisi yakalandı. Abdullah ibn el-Mühtedi de onunla birlikteydi. Bu Muhammed ibn el-Hasen'in Zenc sahibi Ali b. Muhammed hakkında yazdığı bir kitabı vardır.. Bu arada Bağdat'da Ebû Talib ailesinden birine gizlice biat edilmişti. Biat edenler aynı gün sokağa dökülüp Mu'tazıd'ı öldüreceklerdi. Yakalananlar Mu'tazıd'ın huzuruna getirildiler. Muhammed ibni el-Hasen'le birlikte kimlerin olduğunu söylemeyi kabul etmediler ve sadece "Ebû Talib ailesinden olan kişiyi biz tanımıyoruz, biz onu görmediğimiz halde biat ettik. Bu adam (Muhammed ibn el-Hasen'i kastediyorlar) bizimle onun arasında irtibatı temin ediyordu" dediler.

Mu'tazıd, onların öldürülmesini emretti. Biat edilen kişiyi göstereceği ümidiyle Şeyleme'yi canlı bırakmıştı.. Mu'tazıd, Şeyleme'yle uzun uzun konuşmasına rağmen bir sonuç alamadı. Şeyleme ona: "Beni ateşte kızartsan bile daha fazlasını duyamazsın. [VIII, 142] İnsanları kendisine itaat etmeye çalıştığım ve imametini kabul ettiğim birinin adını vermem. Ne yapacaksan yap!" dedi. Mu'tazıd "Sadece söylediğin şekilde sana işkence edeceğiz!" cevabını verdi.

Anlatıldığına görü uzun bir demir getirilerek poposundan sokulup ağzından çıkartıldı. Sonra demir iki ucundan tutularak Mu'tazıd'ın gözü önünde canı çıkıncağa kadar büyük bir ateş üzerinde tutuldu. Mu'tazıd ise ona sövüyor ve ağza alınmayacak küfürler ediyordu. Bir başka rivayete göre ise üç adet mızrağın üzerine yatırılıp uç kısımlarından bağlandıktan sonra ateş üzerine gerildi. Ateş ona değmiyordu. Canlıydı ve ateş üzerinde döndürülerek tıpkı piliç kızartılır gibi kızartıldı. Bedeni iyice kavrulduktan sonra çıkarılıp batı yönündeki iki köprü arasına asıldı.

[VIII, 144] Yine aynı yıl İsmail b. Ahmed, kardeşi Nasr b. Ahmed'in ölümünden ve Horasan'da hakimiyeti ele geçirdikten

sonra Türk topraklarına yürüdü. Başkentleri durumundaki şehri fethetti ve (Türk) hükümdarının hanımı olan hatunu esir etti. Ayrıca on beş bin Türk'ü esir aldı. On binini öldürdü. Bu hükümdarın adının Tunkes[17] olduğu söylenir. Bu ad, bu ülkede hükümdarlık yapan her melikin kullandığı bir lâkaptı. Ben onun bildiğimiz iki gruptan Harlukhlara[18] ait olduğu kanaatindeyim. Bu kitabın daha önceki bölümlerinde Türkler'den, boylarından ve yaşadıkları ülkelerden bahsetmiştik.

Mesudî der ki:

282 [895] yılının Zil'ukde ayında Ahmed b. Tolun'un oğlu Ebu'l Ceyş Humareveyh boğazı kesilerek öldürüldü. Deyr Muran'ın alt tarafında, dağın eteğine bir kasır yaptırmıştı. Öldürüldüğü gece orada Tuğc'la birlikte şarap içiyordu. Tuğc, o gün onun hizmetkarlığını yapıyordu. Diğer hizmetkârları millerce mesafe dizmişti.Bunlar öldürülmüş veya asılmışlardı. Kimisi oklanarak öldürülmüş, kimisinin bacak ve kolları parça parça doğranmış ve Ebu'l Ceyş'in Sudanlı [VIII, 148] memlükleri o parçaları yemişlerdi.Sudanlı, Sakalibe, Rum ve Çinli kölelerle ilgili bilgileri daha önce vermiştik. Çinliler de Rumlar'ın kendi çocuklarına yaptıkları gibi evlatlarından çoğunu iğdiş ederler ve iki yumurtalarını birbirine çatarlardı. Biz, Ahbar ez-Zaman adlı eserimizde bu olaydan, iğdiş edilenlerin tabii durumlarının ne olduğundan, insanların onların özellikleri hakkında anlattıkları şeylerden bahsetmiştik.

[VIII, 150] Ebu'l Ceyş bir tabut içinde Mısır'a getirildi. Bu haber Mısır'a Zi'l Hiccenin beşinci gününe rastlayan Pazar günü ulaştı. Halbuki boğazlanarak öldürüldüğü gün, Zil'ukde ayı içindeydi. Ordu, ertesi gün yani pazartesi günü, Humareveyh lâkaplı oğlu Ceyş'e biat etti. Ebu'l Ceyş Mısır'a getirildikten sonra tabuttan çıkarılıp Mısır Kapısı önünde bir döşek üzerine yatırıldı. Emîr Ceyş, diğer emîrler ve veliler geldiler. Abdanî adıyla bilinen kadı Ebû Abdullah Muhammed b. Ubde cenaze namazını kıldırdı. Bu olay gece oldu.

17 El yazmalarında Tufkes, Tensiz, Tunkes şeklinde; Abdulhamid'de: Tanksir.

18 Bm. Hazleciyye.

Müneccimler ve Halife Mansur

Bir gün Halife Kahir Muhammed b. Ahmed el-Mu'tazıd Billah, Muhammed b. Ali el-Mısrî'ye "Bana Mansur'dan bahset!" dedi. "Doğru söylememi mi istiyorsunuz?" diye sordu. "Evet, doğrusunu söyle" dedi. "Vallahi, Mansur, Abbas b. Abdulmuttalip'le Ebû Talib oğulları arasına tefrika sokan ilk kişidir. Ondan önce bunların özü bir, sözü birdi. Müneccimleri çevresine toplayan ve yıldızlardan çıkartılan hükümlere göre hareket eden ilk halifeydi. Mecusi müneccim Nevbaht onun yanındaydı. Müslüman oldu. Nevbahtîler'in babasıdır. Yıldızlar, astroloji ve takım yıldızları hakkında [VIII, 291] kaside yazan müneccim İbrahim el-Ferazî, müneccim Ali ibn İsa el-Usturlabî onun yanındaydı. Kelile ve Dimne, Sindi Hind gibi kitaplar ilk defa onun için Acemceden Arapçaya çevrildi. Ayrıca Aristo'nun mantıkla ilgili kitapları, Batlamyus'un Magesti, Euclides'in, Aristomatus kitapları ve diğer eski kitaplar Yunanca, Rumca, Pehlevice, Farsça ve Süryaniceden onun için tercüme edildi.. Köle ve gulamlarını kendi işlerinde kullanan, onlara görevler veren ve Araplara nispetle öncelik hakkı tanıyan ilk halife de odur. Ondan sonraki diğer [VIII, 292] halifeler de onu taklit ettiler. Böylece komuta Arapların elinden çıktı, mevkilerini ve yöneticiliklerini kaybettiler.."

Halife Müttaki Lillah zamanında ipler Türk komutan Ebu'l Vefa Tüzün'ün elindeydi.

Beridîler[19] işi Basra'da oldukça ileri götürmüşlerdi. Gemilerin yukarı çıkmasına izin vermiyorlardı. Ordu safları genişlemiş, taraftarlarının sayısı artmıştı. Beridîlerin iki çeşit ordusu vardı. Bunlardan birisi deniz kuvvetleriydi; irili ufaklı gemileri vardı. Diğeri kara ordusuydu ve daha büyüktü. Sultanın ordusu

19 Beridîler: Muktedir ve halefleri zamanında Abbasi Halifeliği'nin çöküş devrinde önemli bir rol oynayan Ebû Abdullah Ahmed, Ebû Yusuf Ya'kub ve Ebu'l Hüseyn adlı üç kardeşin kullandıkları bir kisbe ve lâkaptır. Halifenin reisi Ali b. İsa'nın ailenin reisi durumundaki Ebû Abdullah'a alt memuriyetler vermesine gücenerek isyan bayrağı açmışlardır.

ise [VIII, 346] Türk, Deylemli, Gîlanlılardan ve bir miktar Karmatiden oluşuyordu. Bunların hepsi Tüzün'e bağlıydı. Tüzün ise Beckem'in[20] arkadaşlarından ve sırdaşlarındandı.Tüzün Beridîlerle savaşmak için Vasıt'a gitti. Beridîler Vasıt'ı yönetimleri altına almışlardı. İki taraf arasında münavebeli zaferlerle geçen savaş uzun süre devam etti.

Hilafette ipler tamamen Deylemli İbni Büveyh'in eline geçmişti ve Muti' Lillah'ın elinde hiçbir yetki yoktu. [IX, 2] Ne hilafesi halife, ne veziri vezirdi. Deylemli'nin nezdinde katip sıfatıyla vezir kayyımı olarak işleri Ebû Cafer Muhammed b. Yahya b. Şirzad çekip çeviriyordu. Hasan b. Abdullah b. Hamdan'dan batı yönünü güvenlik altını almasını isteyinceğe kadar bakan olarak ağzını açmadı. Onunla birlikte Musıl yönüne doğru gitti ve onu Türkler'i aleyhine kışkırtmakla suçlayarak, gözlerine mil çektirdi.

Rivayete göre Ebu Hasan Ali b. Muhammed b. Ali ibn Mukle, mektupları Deylemli (İbni Büveyh'e) ve Muti'ye arzediyor ve o sırada, yani 336 [948] yılının Cemad'il ula ayında vezir sıfatıyla değil, münşi sıfatıyla hareket ediyordu.

Mesudî der ki:

Biz, bu kitabımızın başında [IX, 3] Ebû Talib ailesinden öldürülenleri, onlardan Emevîler ve Abbasîler döneminde ortaya çıkanları, hangilerinin öldürüldüğünü, hangilerinin hapsedildiğini ve hangilerinin kaçtığını anlatmayı kararlaştırmıştık. Daha sonra emîr el-mü'minin Ali b. Ebû Talib'in katliyle ilgili haberleri zikretmiştik. Bu hususta kitabımızın başında aldığımız karara uygun olarak daha önce değinmediğimiz konulara da değineceğiz.

20 Beckem: Emîr el-ümeradandır. Türk asıllı bir köleydi. Bir süre Gilan emiri Mardevic b. Ziyar'ın emrinde çalıştı, fakat onun kötü muamelesi yüzünden yanından ayrıldı. 935'de Mardevic'in öldürülmesi olayına ebaşılık etti. Halifeye müracaat etti ve emîr el-ümera Muhammed b. Raik tarafından beraberinde getirdiği askerlerin kumandanı olarak tayin edildi. Böylece Raikî ünvanını aldı. Ahvaz valisi Ebû Abdullah Ahmed'i iki defa mağlup etmesine rağmen, onun Büveyhilerden yardım alması üzerine, yenilerek Vasıt taraflarına çekildi. Beckem daha sonra halife tarafından emîr el-ümera olarak atanmıştır. Beckem 941'de bir sefer sırasındayken Kürtler tarafından ani bir baskınla öldürülmüştür.

Mesela Mısır'ın Said şehrinde Ahmed b. Abdullah… b. Ali b. Ebû Talib ortaya çıkmış, fakat daha önce sözünü ettiğimiz olaylardan sonra Ahmed b. Tolun onu öldürmüştü. Bu olay yaklaşık 270 [884] yılında vukû buldu. Aynı şekilde Ebû Abdurrahman el-Acemî'nin yine Mısır'ın Said [IX, 4] şehrinde Ahmed b. Tolun'a karşı çıktığını ve öldürülünceğe kadar başından geçenleri zikretmiştik.

İbni Rıza da[21] 300 yılında Şam'ın nahiyelerinden birinde ortaya çıkmış; Şam emîri Ahmed b. Keygala' ile savaşmış ve hapiste öldürülmüştür. Savaş sırasında öldürüldüğü ve başının Medin'et-Selam'a getirilerek batı yönündeki yeni köprü üzerine asıldığı da söylenir.

Taberistan ve Deylem'de ise Utruş ortaya çıkmış[22] ve oradan cahiliyeti kovmuştur. Bu olay 301 [913-914] yılında olmuştur. (Utruş) Deylem ve Gîl'de yıllarca kalmıştı. Bura (halkları) cahiliye dönemindeydi. [IX, 5] Aralarında Mecusiler vardı. (Utruş) onları Allah'a inanmaya davet etti; davetine uyarak Müslüman oldular. Sadece Cebel ve Deylem'de, dağ tepelerinde, kalelerde, vadilerde ve ulaşılması zor yerlerde yaşayan az bir kısmı putperestliğini sürdürdü. Bunlar hâlâ da öyledir. (Utruş) onların ülkelerinde camiler yaptırdı. O ülkelerin hemen karşısında Kazvin, Şalus ve benzeri gibi Taberistan sınır kaleleri vardı. (Örneğin) Şalus şehrinde, müstahkem bir kale ve büyük binalar vardı. Bunları Fars hükümdarları yaptırmıştı ve Deylem'in tam karşısındaki bu kalede Murabitundan olan kişiler kalıyorlardı. Sonra İslam geldi ve o kale Utruş tarafından yıkılıncaya kadar ayakta kaldı.

Hemedan'daki Arslan Kapısı

Bu kapıya Arslan Kapısı [Bab el-Esed] denmesinin sebebi, Rey yolu ve Horasan caddesi üzerindeki bir tümsekde yer alan taştan yapılmış bir arslan heykelidir. Heykel, arslandan daha bü-

21 Muhassin b. Cafer [b. Ali] b. Muhammed b. Ali b. Musa b. Cafer b. Muhammed b. Ali b. Hüseyin b. Ali b. Ebu Talib. (orijinal metinden)

22 (Orijinal metinden) "O Hasen b. Ali b. Muhammed b. Ali b. Hasen b. Ali ibni Ebû Talib'dir.

yüktür. Büyük bir öküz veya yüksek boylu bir deve gibi heybetlidir. (Uzaktan) canlı bir arslanı andırır. İnsan ancak yaklaşınca onun taş olduğunu anlar. Gerçekten çok güzel tasvir edilmiştir ve tıpkı arslanı anımsatacak şekildedir. Hemedan halkının atalarından duydukları rivayete göre Filibus oğlu İskender [Makedonyalı İskender] Horasan diyarından dönerken, Hindistan, Çin ve komşu ülkelere düzenlediği seferden avdet ederken Hemedan şehrini kurmuştur. (Yine aynı rivayete göre) bu arslan şehir, surları ve halkı için bir tılsım olarak yapılmıştır. Şehrin harab olması, halkının ortadan kalkması ve surlarının yıkılması, ancak bu arslanın kırılması ve yerinden [IX, 22] sökülmesiyle mümkündür. Bu da ancak Deylem ve Cebel tarafından yapılabilir. Bu yüzden Hemedan halkı kendilerine yaklaşan orduları ve (kendilerini) yok etmek isteyenleri engelleyerek, arslanı yerinden oynatmalarına veya bir yerini kırmasına müsaade etmezler. Zaten onu devirmek, büyüklüğünden ve taşın sağlamlığından dolayı sadece birçok insanla başarılabilir..Merdavic'in yeğeniyle birlikte Hemedan'a gönderdiği askerleri bu kapının önünde kamp kurup, kendileriyle sultanın ordusu arasındaki olay olmadan önce bu sahraya yayıldılar. Arslanı yıkarak, kırdılar.

(IX, 28] Merdavic'in hassa ordusunda dört bin Türk vardı. Ordusundaki diğer Türkler'in, emîr ve kumandanların sayısı bu rakama dahil değildir. Onlara çok kötü davranırdı. İçlerinden bir çok kişiyi öldürmüştü. [IX, 29] Türkler de onu öldürmeye karar vererek, yemin ettiler.

Merdavic, bir gün ava çıkmıştı. Sevinçli ve mutluydu. Avlandıktan sonra geri döndü ve devlet işlerini bir yana bıraktı. Dönüşünde Ahmed b. Abdülaziz b. Ebû Dülef'in Isbahan'daki köşkünde bulunan hamama gitti. Türk kölelerden birisi yanına yaklaştı. Seçkin kölelerdendi. Yanında üç Türk daha vardı. Sanırım bunlardan birisi, Beckem'den sonra devleti çekip çeviren Tüzün'dü. Onu öldürdüler. Beckem ve diğerleri dışarı çıktı..

DİZİN

A. ŞAHIS ADLARI

A

Aaron (Harun), 84
Abbas b. Ahmed b. Tolun, 247
Abbas ibn Abdulmuttalib, 134, 245
Abdani bkz. Ebu Abdullah Muhammed b. Ubde
Abdullah b. Ali, 222
Abdullah b. Hişam, 66
Abdullah b. Mesud (Sahabe), 9
Abdullah b. Tahir, 233
Abdullah el-Hürremi, 232
Abdullah ibn Abbas, 80
Abdullah ibn el-Muğtaz, 133
Abdullah ibn el-Mühtedi, 248
Abdulmesih b. Amr b. Kays b. Hayan b. Bukayla el-Gassanî, 34, 35, 171
Abdulmuttalib, 134
Abdurrahman (Endülüs hükümdarı), 62
Abdülmelik ibn Mervan, 66, 219
Abir b. Şaleh, 175
Adem (peygamber), 115, 117, 122, 174, 182, 194
Adiy b. Hatem et-Tai, 216
Afrasyab bkz.Ferasiyab
Afşin (Haydar b. Kavus, Türk kumandan), 230, 231, 233
Ahmed b. Abdullah b. Ali b. Ebu Talib, 253
Ahmed b. Abdülaziz b. Ebu Dülef, 254
Ahmed b. Tayyıb b. Mervan es-Serahsi, 100, 184
Ahmed b. Hilal, 90
Ahmed b. Keygala (Şam emiri), 253
Ahmed b. Kuya, 70
Ahmed b. Tolun, 245, 246, 247, 253
Ahmed el-Müeyyed, 246
Ahşunvaz (Haytal kralı), 155, 159
Ali b. Ahmed el-Mazeraî (Vezir), 246
Ali b. Ebu Talib, 178, 186, 193, 215, 216, 217, 242, 245
Ali b. El-Fadl, 91
Ali b. Heysem, 99
Ali b. İsa b. El-Cerrah, 200
Ali b. Muhammed, 248
Ali ibn el-Heysem (Şirvan meliki), 76
Ali ibn İsa el-Usturlabi (müneccim), 252
Amr b. El-As, 216, 218
Amr b. Luha, 199
Amr b. Temim b. Murr, 148, 149, 150, 153
Amur b. Sevbel b. Yafes b. Nuh, 201
Amur b. Tabil, 39, 46
An Lu-shan (Yanşu), 46
Anbese el-Ağver, 98
Antihos (Antioch), 180
Anuş (Ram), 163
Anuşirvan (Lezermihr b. Suhra), 65, 66, 67, 81, 101, 140, 155, 156, 157, 158, 160, 161, 162, 165, 206, 207
Araş b. Yavan b. Yafes b. Nuh, 175
Ardeşir b. Babek, 66
Aristo, 26, 30, 130, 202, 252

Aristomatus, 252
Armenos (Romanos), 69, 94
Artaban (Pers kralı), 113
Artamonov M. İ., 13, 70, 23, 75, 84, 100
Aruyus (Babil kralı), 111
Attab b. Attab, 240
Augustus, 181
Avun (Arun) b. Nastarsas, 41, 42
Aydesun b. Avun, 42
Aysenan b. Aysedun, 42
Azer, 202
Azermiduht (Eberviz'in kızı), 173

B

Baba b. Berdina, 141
Baba Sever Batlamyus, 181
Babek el-Hürremi, 101, 226, 230, 231, 232, 233,
Bagir et-Türki, 235, 236, 237, 238, 239
Balaş b. Firuz, 155
Balûkûs (Babil kralı), 111
Bamâde (Türk kumandan), 231
Banyus (Babil kralı), 111
Barbier de Meynard, 11, 12
Barthold W. W., 32
Batlamyus (Ptolemaeus), 126, 177, 178, 180, 252
Batlamyus II, 180
Baykebak (Türk kumandan), 243, 244, 245
Beckem (emir el-ümera), 252 , 254
Behmen b. İsfendiyer, 126, 128, 142, 206, 207
Behram b. Behram b. Behram, 147
Behram b. Behram, 144, 145
Behram b. Hürmüz 144
Behram b. Sabur, 153
Behram b. Yezdigerd (Behram Gur), 153, 154
Behram Çubin, 163, 164, 165, 166, 165, 168
Behram Gur, 66, 85, 140
Bekr b. Vail, 171
Belatirus (Babil kralı), 111
Belazuri, Ahmed b. Yahya el-, 22
Belukus (Babil kralı), 111
Berber (kral), 101
Bermuda, 163
Bevvan b. İran b. Yasur b. Sam b. Nuh, 131
Bindeveyh, 166
Bistam, 166, 168
Bistasef (Yüstasf) bin Luhrasef, 126, 128
Biyasef, 26
Biyverasb b. Ervandasb b. Zencad b. Berşen b. Tah b. Fervak b. Siyamuk b. Meşye b. Keyumers, 121
Budasef (Budda), 198, 199
Budasf (Sabienin kurucusu), 120
Buga el-Kebir (Uluğ Buka), 97, 234, 235, 241, 242, 243, 244
Buga es-Sagir (Kiçi Buka), 234, 235, 236, 237, 239, 242, 243
Buga eş-Şarabi bkz. Buga es-Sagir
Buhteri, 238, 239
Buhtnasar, 113, 125, 126, 128
Bûlûs (Babil kralı), 111
Bulus (Paulos), 182, 183
Buran (Eberviz'in kızı), 173
Butros, 182, 183
Büyük Danyal, 128
Büzürg Mihr el-Bahtekan, 160, 161, 168, 169

C-Ç

Cafer, Ebu'l Ferec Kudame b., 22
Cahiz (Şair ve yazar), 29, 90
Camasb b. Firuz, 128, 155
Cebrun b. Sa'd el-Adi, 206
Cerir b. Abdullah el-Beceli, 98
Charles Pellat,11, 12
Cim (Cem), 120, 121, 198, 206

Claudius, 182
Cordier H., 46
Cürhüm, 135
Çubin b. Meylad, 163

D

Dahhak, 26, 121, 191, 192, 200, 201
Dakyus (Decius), 184
Dara b. Behmen (Darius), 113, 128
Dara oğlu Dara (Dara b. Dara), 48, 127, 129, 130, 174, 177, 179, 208
Darius bkz. Dara
Davud (peygamber) 26, 90, 191, 201
Dayzen b. Cebhele, 209
Destan (Rüstem'in babası), 128
Dığbıl ibn Ali el-Huzai, 59
Dırar b. El-Ezver el-Esedî, 34
Dinazad, 126
Dineverî, Muhammed b. Ali el-Hüseyni el-Alevi el-, 20
Dir (Kral), 189
Dülefi (Sugûr emîri), 74

E

Eberviz (Perviz) b. Hürmüz, 151, 163-173, 206, 240
Eblavus (Babil kralı), 111
Ebu Abdullah Ahmed, 252
Ebu Abdullah Muhammed b. Ubde, 245
Ebu Abdurrahman el-Acemî, 253
Ebu Bekir (Halife), 34, 185, 216, 217, 245
Ebu Bekir b. El-Hasen b. Düreyd Ebu'l Ayna, 187
Ebu Bekr ibn Ayyaş, 222
Ebu Bekr Muhammed b. Zekeriya er-Razi, 203
Ebu Cafer Muhammed b. Yahya b. Şirzad, 252
Ebu Carud Ziyad b. El-Münzir el-Abedî, 223
Ebu Eyyub Süleyman b. Vehb, 245
Ebu Hasan Ali b. Muhammed b. Ali ibn Mukle, 252
Ebu İsa Muhammed b. Harun el-Varrak, 223
Ebu İshak el-Ferazi, 186
Ebu Kinde bkz. Haris b. Muaviye
Ebu Mihnaf Lût b. Yahya el-Gamidi, 19
Ebu Muslim (Horasani), 225, 226
Ebu Müslim en-Nahai, 219, 224
Ebu Nuvvas (Şair), 121
Ebu Süleyman Davut b. Ali el-Isbahani, 245
Ebu Talib, 243, 248, 245, 252
Ebu Ubeyde b. El-Cerrah, 186
Ebu Ubeyde Ma'mar b. El-Müsenna, 21, 120, 130
Ebu Umeyr Adil b. Ahmed b. Abdülbaki el-Edeni, 186, 187
Ebu Yusuf Yakub, 252
Ebu Zeyd (tarihçi), 28
Ebu Zeyd Muhammed b. Yezid es-Sirafi, 56
Ebu'l Abbas Abdullah b. Muhammed en-Naşi, 176
Ebu'l Abbas Muhammed b. Sehl, 240
Ebu'l Abbas, 245, 246
Ebu'l Ceyş Humareveyh b. Ahmed b. Tolun, 245, 246
Ebu'l Hasen el-Medaini, 99
Ebu'l Hüseyin, 252
Ebu'l Vefa Tüzün, 252, 254
Edernerse b. Hemmam, 98
Edhem b. Muhriz, 81
Eflatun, 142, 203
Efridun b. Esfiyan, 26, 121, 122, 123, 133, 191, 192, 205
Ehrimun, 107
El-Adas, (Babil kralı), 111
El-Mınkari, 218, 220
Emavur et-Türki, 246

Emintas (Babil kralı), 111
Emremisris (Babil kralı), 111
Enmar b. Nizar b. Maad, 98, 130
Erdeşir b. Babek b. Sasan, 28, 100, 127, 130, 133-138, 140, 141, 142, 173, 174, 208
Erdeşir b. Hürmüz, 153
Erdeşir b. Kubad, 173
Erdevan b. Eşgan (Irak meliki), 130, 137, 141
Erfahşd (Babil kralı), 111
Erikhsis el-Huzi, 164
Es'ad b. Yağfur, 91
Eşek b. Eşek b. Erdevan b. Eşgan b. Ess el-Cebbar b. Siyavuş b. Keykavus, 130
Eşek Sabur b. Eşek, 130
Eş-Şari, 244
Eş-Şarki b. El-Kutamî, 21
Euclides, 245
Eygurhan (İrhan, Erhan, Moyançurhan), 45, 48
Eyyub b. Süleyman en-Nasrani, 240, 241
Ezur (Süryani kralı), 107

F

Fakum (Hürmüz'ün annesi), 162
Faliğ b. Abir b. Erfahşid b. Sam b. Nuh, 39
Faris (Buga'nın oğlu), 236
Faris b. Yasur (Asur) b. Sam b. Nuh, 131
Fatıma (ra), 226
Ferasiyab (Afrasiyab), 40, 123, 124, 125, 129, 174
Ferruhzad Hüsrev b. Eberviz, 173
Fetih b. Hakan, 232, 234, 238, 239, 248
Fever (Hint kralı), 178
Feyruz b. Kebek, 58
Filibus bkz Philippe
Firuz b. Yezdiger, 155, 198
Fokas, 170, 185, 186

G

Gaieus, 182
Gazvan el-Baytar, 224
Gerdizi, 32
Gıtrift (kral), 122
Gordianus, 184
Grjimaylo G. Y., 46
Gumilev L. N., 46, 164, 170

H

Habil, 122
Haccac, 220, 222
Hacer, 133
Halancas (Süryani kralı), 107
Halid b. Bermek, 200
Halid b. Velid, 34, 35, 186
Haliğ beni Mervan bkz. Velid b. Yezid
Ham, 23
Haratan b. Aysenan, 42, 43
Harbiyus, 176
Haris b. El-Agar el-İyadi, 148
Haris b. Muaviye, 81
Haris b. Sunbat, 202
Harun er-Reşid, 69, 80, 152, 153, 181, 186, 187
Harut, 122
Hasan (Hüseyin) (Babek'in gerçek adı), 232
Hasan b. Abdullah b. Hamdan, 252
Hasan b. Ali, 215, 223
Hasan b. Salih b. Hayy, 223
Hasen b. El-Hüseyin b. Mu'sam, 233
Hasen b. Zeyd el-Haseni, 243
Hassan b. Hanzala b. Hayye et-Tai, 165
Hatem et-Tai, 216
Havva, 194
Haydar b. Kavus (Afşin), 233
Hebbar b. El-Esved, 51, 52

Hefilos, 180, 181
Helene, 201
Heraklius, 185, 186
Herasef, 206
Heysem b. Adiy et-Tâî, 21, 222
Hidram b. Erfahdş b. Sam b. Nuh, 131
Hipokrat, 194
Hirodos, 182
Hişam b. Abdulmelik, 159, 222, 224
Hişam b. Hudeyc, 82
Hişam b. Muhammed el-Kelbi, 130, 131
Hobaris (Gubaryas) (Vezir), 169
Humaye binti Behmen, 125, 126, 174, 207
Hurya (Hurha), 107
Hürmüz b. Anuşirvan b. Kubad, 143, 162, 163, 164, 166
Hürmüz b. Nersa, 148
Hürmüz b. Yezdigerd, 155
Hürmüzan (Hamürz), 171
Hüseyin b. Abdurrahman, 247
Hüseyin b. Ali, 219, 220, 223
Hüsrev Perviz bkz. Eberviz

I-İ

Iyas b. İshak b. İbrahim, 177
İbn Ayyaş el-Hemdanî, 21
İbn el-Esir, 13
İbn el-Kelbî, 21
İbn es-Sabuni el-Antaki el-Hanefi bkz. Hüseyin b. Abdurrahman
İbn Khurdadbih, 22, 99, 100, 185
İbni Rıza, 252
İbni Abbas, 38, 178
İbni Aişe, 225, 226
İbni Ayşun, 203
İbni Battuta, 12
İbni Büveyh, 252
İbni Cey'una, 245
İbni Cübeyr, 12
İbni Ebi-s-Sac, 39
İbni Ebu Nuaym, 228, 229
İbni el-Mukaffa, 87
İbni Hebbar el-Kureşî, 56
İbni Kelbî, 98
İbn-i Madar, 98
İbni Mukaffa, 124
İbni Rusta, 84
İbni Üsvar ed-Deylemî, 100
İbni Zekeriyya (Ebu Said)
İbrahim (peygamber), 128, 133, 175, 188
İbrahim b. Ziyad Sahib el-Haremli, 91
İbrahim el-Ferazi (müneccim), 252
İhşid Muhammed b. Tugc (Tugaç), 246, 245
İrac b. Efridun bkz. İran b. Efridun
İran b. Efridun, 123, 131, 133
İrek b. Burek, 133
İsa (peygamber), 53, 133, 181, 182
İsfisyanus (Vespasianus), 184
İshak (peygamber), 133
İshak b. Huneyn, 202
İshak b. İbrahim, 232
İshak b. İsmail, 97
İskender b. Barka, 177
İskender el-Efrodisiy, 202
İskender Zül'karneyn (Makedonyalı İskender), 92, 126, 127, 128, 254
İskenderus, 181
İsmail b. Ahmed, 66, 249
İspendiyar b. Bistasf, 84, 87, 124
İspitamen, 144
İstemi-han, 157, 162
İyad b. Nizar, 148, 153

J

Jesus (İsa), 181, 182
Justinus I., 185
Justinus II, 185

K

Kahir Muhammed b. Ahmed el-Mu'tazıd, 245
Kahtan Ali Nezzar, 59
Kahtan, 175, 176
Kambisos (Pers kralı), 113
Kambur Abbas, 163
Kanbirus (Babil kralı), 111
Karamzin M.İ., 14
Kardeş Sever (Filidelphos), 180
Kartlos (kral), 84
Kavus (Melik), 200
Kays b. Sa'd b. Ubade, 216, 218
Keserhus (Xerxes), 113
Kesir el-Ebter, 223
Keyhüsrev b. Siyavahs b. Keykavus, 125, 129, 206, 207
Keykavus (İran şahı), 28, 124, 129, 133, 174
Keyumers b. Lavid, 115, 116, 117
Kisrunus (Babil kralı), 111
Klaepotra, 181
Konfüçyüst, 45
Kostantin (Konstantinos), 82, 201
Kubad b. Eberviz bkz. Şiruya
Kubad b. Firuz, 101, 155, 206
Kudek (İrac'ın kızı), 133
Kuroş el-Farisi, 128
Kurşasf b. Neriman, 129
Kutrub en-Nevahi, 190
Kürd b. Merd b. Sa'sa'a b. Hevazin, 191
Kürdiyye (Behram Çubin'in kızkardeşi), 168
Lavustenes (Ninova kralı), 110

L

Lu'lu (gulam), 247
Luhrasb, 137
Luhrasef b. Yestasf, 29, 125, 126, 206
Luka, 183
Lut (Peygamber), 131

M

Macik (Saklab kralı), 188, 189, 190
Mahled b. El-Hüseyin, 186
Makedonyalı İskender, 29, 48, 78, 100, 129, 130, 177, 178, 180, 181, 182, 252
Maksimus, 184
Malik b. Ukbun, 203, 203
Mani, 45, 143, 144
Mansur (halife), 245
Mardeviz b. Ziyar, 252
Maria (Maurikius'un kızı), 165
Marius, 182
Markoş (Markos), 182, 183
Marnus (Babil kralı), 111
Marub (Süryani kralı), 107
Mas b. Erem b. Sam, 24
Mâş b. Nebit, 101
Matta oğlu Yunus, 109
Matta, 183
Maurikius, 166, 165, 170, 186
Mavigöz Amr, 163
Mayzar b. Karin b. Bendar Hürmüz, 233
Mazay b. Yafes b. Nuh, 188
Mazdak, 155
Me'mun (halife), 23, 226, 228, 229, 233
Mehdi (Halife), 82, 90, 208, 209, 226, 227
Mehdi el-muntazar, 223
Melike Buran, 206
Menuşihr b. İran b. Efridun, 123, 126, 129, 133, 137, 199
Merdavic, 254
Mervan b. Hakem, 134
Meryem (İsa'nın anası), 181
Mesih (İsa), 131, 182, 183
Mesleme b. Abdulmelik b. Mervan, 66, 87
Mesudi, 9, 10, 11, 13, 14, 17, 51, 56, 65, 66, 71, 77, 81, 83, 99, 113,

115, 130, 133, 138, 161, 162, 165, 173, 175, 176, 185, 188, 189, 190, 193, 197, 200, 203, 222, 232, 241, 249, 252,
Meşyane, 117
Meşye, 117
Mezid b. Muhammed b. Ebred b. Bistaşa, 56
Minorsky, 14
Mirza Haydar, 11
Mu'tasım (Halife), 226, 230, 232, 233, 234, 242,
Mu'tazid Billah, 22, 100, 248, 249
Mu'tazz (Halife), 234, 242, 243
Muaviye b. Ebu Süfyan, 14, 90, 186, 216, 218
Mudar b. Nizar b. Maad, 130, 191, 193
Muhammed b. Abdullah (Peygamber efendimiz), pekçok yerde
Muhammed b. Ali el-Mısrî, 245
Muhammed b. Ebu Bekr, 216
Muhammed b. El-Yeman el-Kufi, 223
Muhammed b. İshak, 21
Muhammed b. Musa el-Müneccim, 184, 185
Muhammed b. Yezid el-Müberred, 226
Muhammed b. Yezid, (Derbent meliki) 66, 67, 99
Muhammed ibn el-Hasen b. Sehl, 248, 249
Muhammed Selam el-Cumahi, 225
Muhammediye, 223
Muhtar, 219
Muktedir Billah, 73, 90
Muntasır (halife), 237, 238, 239, 240
Mus'ab b. Zübeyr, 219, 219
Musa (Peygamber), 53, 123
Musa b. Buga, 241, 243, 244
Musa b. İshak es-Sandeburi, 106
Musa b. Nusayr, 62
Mutasım Billah, 201
Muti' Lillah, 252
Muvaffak (Halife), 245
Mühtedi (Halife), 243, 245
Mütevekkil, 92, 97, 232, 234, 235, 237, 238, 239, 240
Müttaki Billah (Ebu İshak İbrahim), 101
Müttakî Lillah (Abbasi halifesi), 18, 252

N

Nabit b. Yasur, 131
Nadira (Zayzen'in kızı), 209
Nasr b. Ahmed, 249
Nasr b. Seyyar, 224
Nastarsas b. Baur b. Medaç b. Amur b. Yafes b. Nuh, 41
Necah el-Hürremi (cellat), 248
Nemrud b. Mas, 24, 110, 111
Neron, 183, 184
Nersa b. Behram, 121, 148
Nevbaht (müneccim), 245
Nisas b. Balus, 109
Nizar b. Maad, 98, 133
Nuh b. Lamek (Peygamber), 23, 39, 53, 107, 115, 128, 156, 192
Numan b. Münzir, 209
Numan, 165

O-Ö

Osman b. Affan (Halife), 29, 85, 173, 186, 193, 200, 214, 216, 217, 245
Oşhenc b. Fervak, 117
Otamış (Türk gulam), 239
Ömer b. Hani et-Tai, 222
Ömer ibn el-Hattab, 177, 185, 186, 193, 213, 217, 245
Ömer Kisra, 120, 121, 130, 148

P

Philippe (Makedonyalı), 48, 126, 130, 177, 254

R

Razi, Ebu Bekr b. Zekeriya er-, 22
Rebbesa (Lut'un kızı), 131
Rebia b. Nizar b. Maad b. Adnan b. Bekr b. Vail, 130, 191, 192
Retimir, 189
Romanos bkz. Armenos
Rüstem b. Destan (destan kahramanı), 34, 124, 128

S-Ş

Sa'd el-A'sar, 246
Sa'd el-Aşire, 121
Saba bkz. Eşga
Sabık b. Malik, 111
Sabur b. Erdeşir (Sabur el-cünud), 141, 142, 208
Sabur b. Hürmüz, 148, 149, 150, 151
Sabur b. Sabur, 153
Sabur b. Yezdigerd, 173
Said b. Amir b. Mizyem, 213
Said b. El-As, 214, 216
Said b. Nekes, 234, 235
Said b. Ufeyr, 82
Salih b. Vasif, 243
Sam b. Nuh, 21, 90
Samistiyus, 202
Sanal, 141
Sara, 133
Sasan b. Babek, 133, 135, 137
Satirun b. Usaytırun (Süryani kralı), 209
Savsaris (Babil kralı) 113
Savun (yazar), 126
Sehl b. Sunbat (Ermeni zadegan), 230, 231
Sehm b. Eban b. Esfiyan b. Nuzer b. Menuşihr, 123
Selakiyus (Seleucus), 201
Selem (Kral), 122, 123
Selme b. Ahvez el-Mazeni, 224
Semasir b. Ut, 103
Semel el-Hadim (Dülefi), 74
Semirem (Babil kralı), 113
Semirus (Babil kralı), 113
Sennecarib (Babil kralı), 114, 126
Sifrotus (Babil kralı), 113
Sim'an bkz. Butros
Sima et-Tavil, 246, 247
Sima, 182
Siyavahş (Siyavahş) b. Keykavus, 125, 129, 206
Sokrat, 141
Strabon, 70
Su'da, 124, 125
Susarmus (Babil kralı) 114
Süleyman (peygamber), 90, 191, 201, 208
Süleyman b. Abdülmelik, 222
Süleyman b. Cerir, 223
Süleyman b. Davud Mescidi, 207
Süleyman b. Rebia el-Bahili, 67
Süveyd b. Ebu Said, 219
Şabe b. Şeb bkz. Şhabe
Şahrbaraz, 170, 173
Şarkî b.b Kutama, 190
Şebreme (Hint hükümdarı), 153
Şehrazad, 128
Şemmir Yergaş, 124
Şemseddin Dimaşki, 70
Şeyleme bkz. Muhammed ibn el-Hasen b. Sehl
Şhabe (Şabe, Save)-han, 41, 163, 164
Şibil et-Tercüman, 187
Şimon bkz. Butros
Şiruya (Kavad), 172, 173, 240
Şirvanşah, 99
Şuca (Mütevekkil'in anası), 238
Şusan, 103

T

Taberi, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir et-, 11, 22
Tahmures b. Veyvencehan, 120, 192, 198
Talut, 128
Tarık (bin Ziyad), 62
Tekeş (Harezmşah), 30
Tenser (zahit), 141
Tester (Süryani kralı), 107
Theodosius, 165
Thomas, 183, 184
Titus, 184
Tuh b. Efridun, 123, 192
Tutal b. Haratan, 43

U-Ü

Ubeydullah b. Hakan, 239
Ubeydullah b. Yahya, 238
Ubeydullah b. Ziyad, 219
Ukayl b. Ebu Talib, 215
Umeym b. Lavid b. Erem b. Sam b. Nuh, 117
Utruş (Hasen b. Ali b. Muhammed b. Ali b. Hasen b. Ali ibni Ebu Talib), 252

V

Vanc Slaf, 188
Vasık Billah, 184, 239
Vasîf, 236, 237, 240, 241
Vehb ibn Münebbih, 21
Velid b. Abdülmelik, 206
Velid b. Ukbe, 214, 215
Velid b. Yezid, 13, 222, 224, 226, 240
Vestalim (Babil kralı), 113

Y

Yafes (Yafit, Yafet) bin Nuh, 22, 23, 36, 175
Yafit b. Nuh bkz. Yafes b. Nuh
Yahya b. Halid b. Bermek, 152, 153
Yahya b. Zeyd, 222, 224, 225
Yahya bin Eksem, 228
Yakub b. El-Ali el-Kufi, 223
Yakub b. El-Leys es-Saffar, 148
Yakub b. İshak el-Kindi, 176, 184
Yam (Nuh'un oğlu), 24
Yanşu (An Lu-shan), 44, 46, 129
Yarcuh et-Türki, 244, 245
Yatıs (Zadegan), 233
Yazman el-Hadim, 247
Yestasef, 206
Yezdigerd b. Behram, 154
Yezdigerd b. Sabur, 153
Yezdigerd b. Şehriyar, 85, 173, 174
Yezid b. Muaviye, 186, 222
Yezid b. Velid, 240
Yosif (Hazar meliki), 23
Yuhanna, 183
Yunan, 175, 176, 177
Yustasef, 199
Yusuf b. Yakub b. İshak b. İbrahim, 131
Yuşa (peygamber), 123

Z

Zargisa (Lut'un kızı), 131
Zemis (Babil kralı), 113
Zeraduşt b. İstiteman (Spitamen), 126, 127, 128, 144, 206
Zeyd b. Ali, 222
Zu b. Tehmasf, 123
Zü'l Ektaf bkz. Sabur b. Hürmüz
Zü'l Karneyn (Makedonyalı İsbkender), 177, 197

B- ETNONİMLER (Kavramlar, Dini Akımlar vs. dahil)

A

Abbasiler, 13, 224
Abhaz (Abaza)lar, 40, 97, 101
Acem (Pers/Fars)ler, 26, 37, 52, 75, 78, 101, 124, 170, 180, 191
Akhun-lar, 153
Alan (El-Lan), 65, 70, 84
Albesta (Avesta), 144
Alevi-ler, 223
Amur oğulları, 40, 41
Aorslar, 70
Arap-lar, 9, 13, 23, 34, 35, 46, 49, 52, 70, 72, 80, 84, 94, 98, 107, 121, 130, 131, 133, 148, 153, 163, 165, 170, 180, 182, 191, 193, 208, 209, 226, 234, 252
Argu oğulları, 40
Arsi (Larsi, Larisi)ler, 70, 71, 75, 76
Arşaki-ler, 70
Ashab er-Rakim, 184
Ashab-ı Kehf, 184
Asuri-ler, 111
Avar bkz. Serir

B

Bacgır, Bacgırd (Başkurd), 37, 92
Bad-lar, 40
Bağdatlı-lar, 106
Barshan-lar, 40
Basralı-lar, 74, 84
Basurî-ler, 23
Becna (Peçenek), 37
Becnak (Peçenek), 93
Becni (Yecni)-ler, 93
Belencer-ler, 106
Beranicabin (Slav boyu), 189
Bergar bkz. Bulgar
Beridîler, 252
Bermeki-ler, 12, 101, 152, 200
Beyasire, 106
Bizanslı-lar (Rumlar), 201, 233, 234
Bulgar (Burgar, Burgur, Bürgür, Bürgüz)-ler, 37, 67, 73, 74, 78
Burcan (Tuna Bulgarları), 165
Burtas-lar, 72, 77

C-Ç

Cabarki (Kürd boyu), 192
Carudiyye, 223
Cavani (Kürd boyu), 192
Celalika (Galiçya-lılar), 62, 73, 95, 165
Celalili, (Kürd boyu), 192
Ceririyye, 223
Curcir (Afrika'da kral lâkabı), 61
Curkan (Gurkan) (Kürd boyu), 193
Çinli-ler, 46, 47, 60, 245

D

Debabil (kürd boyu), 193
Debiki (kumaş türü), 88
Deylemli-ler, 252
Dudani-ler, 67
Dulabe (Düleb, Slav boyu), 188

E

Ebrakıyye, 223
Ebteriyye, 223
El-Rakim, 185
Emevi-ler, 13, 28, 97, 222, 224, 252
Ensar (sahabe), 66
Erakun Türkleri, 166
Ermeni-ler, 66, 80, 84, 101, 102, 112, 129, 234
Eşgani-ler, 130, 174
Eygurhan (İrhan, Erhan, Moyançurhan), 45, 48

F

Fağfur (ünvan), 157
Fars-lar (Persler), 38, 122, 128, 129, 133, 135, 152, 165, 172, 191, 192, 207, 208, 211
Fatımiyye, 226
Ferganalılar, 40, 243, 245
Filanşah (ünvan), 85
Förs bkz. Pers
Frenk (İfrinc), 78, 176, 177, 189

G

Gassaniler (Gassanoğulları), 191, 210
Gilanlı, 252
Göktürkler, 155
Gulat, 223
Gumik, 84
Guz-lar (Türkler), 33, 40, 75, 84, 193
Gürzan (Gürcü), 97, 101

H

Harici-ler, 193
Harranlı-lar, 120, 202
Harvatin (Slav boyu), 189
Haşanin (Slav boyu), 189
Haytal (Eftalit)-ler, 155, 158
Hayzan (Hayzak)-lar, 67, 83
Hazar-lar, 23, 40, 65, 67, 69, 71, 72, 85, 92, 93, 100, 163, 189, 245
Hazbani-ler, 192
Hicazlılar, 105
Himyer(i)-ler, 46, 59, 91, 192
Hintli, 41, 69, 105, 107, 172, 179, 199
Hristiyan-lar, 47, 69, 71, 77, 84, 85, 97, 98, 122, 170, 182, 183, 184, 193, 224, 247
Hristiyanlık, 182, 184, 201, 206
Hun-lar, 102
Huttel-ler, 40
Hübel (put), 199
Hürembâş, 140
Hürremi-ler, 226

İ

İbadî-ler, 34
İfrenc (İfrinc, Frank), 62, 73
İmamiyye, 223
İrem-ler, 88
İsrail oğulları, 126, 128, 141, 180, 182, 184

K

Kahtan oğulları (Kahtaniler), 84, 130, 133, 163, 176, 208
Kahtani-ler bkz. Kahtan oğulları
Karmati-ler, 91, 252
Kârnamec (kitap), 142
Kehlanoğulları, 46
Keldani-ler, 112
Kelile ve Dimne, 252
Kerdekiyye, 226
Kerkündac (Alan hükümdar lakabı), 84
Keşek (Kaşak)ler, 40, 87, 88
Keyaniyan (Keyaniler, Akemenidler), 23, 130
Kharlukh (Karluk), 40, 193
Kıpçak-lar, 70
Kimak (Yigur)lar, 32, 40
Kimari-ler, 120, 203
Kureyş, 44, 51, 97, 165
Kürd-ler, 191, 192, 193, 252

T

Lakz-lar, 67
Layzan, 67, 99
Lazan şah (Layzan hükümdarı) 67
Lekz-ler, 40
Ludşahiyye, 226
Luzane-ler, 74
Luzerik (Endülüs kral lakabı), 62
Lürri (Kürd boyu), 192

M

Macurdan-lar (Kürd boyu), 192

Madencan (Kürd boyu), 192
Magaribe (Mağribliler), 230, 242, 243
Maniheizm, 45, 143
Mani-ler, 40
Mann (ölçü birimi), 158, 172
Marid cinleri, 26
Mariye oğulları, 210
Marut, 122
Mazdakilik, 155
Mecusi-ler, 47, 87, 119, 126, 127, 128, 199, 201, 206, 245, 252
Mecusilik, 143, 152, 155, 233
Mehdi el-muntazar, 224
Mekkeli-ler, 105
Menabin (Slav boyu), 188
Menbagi (Tanbagi) (Gürcü kralı lakabı), 97
Mersediyye, 223
Mervanî-ler, 134
Mezdanekan (Kürd boyu), 192
Mezhic-ler, 98
Mobed, 138
Mobedan 139
Moğollar, 32
Mudar oğulları, 46
Muhammediye, 223
Mukanîler, 98
Mukaniyye, 67
Murabitun, 252
Musevilik, 69
Mutezile, 223
Mülûk-u tavaif, 130, 130, 141, 174
Müslüman-lar, 10, 47, 49, 62, 66, 67, 69-71, 73-77, 84, 85, 93, 94, 97, 98, 100, 106, 186, 187, 189, 207, 245
Müstekan, 192 (boy)

N

Nabat-lar, 24, 35, 103, 111, 116, 130, 131
Nabit bkz. Nabat
Nadr oğulları, 130
Nasırıyeli-ler, 182
Nersi kumaşları 122
Nevbahti-ler, 245
Nevruz, 120, 121
Ninovalı-lar, 111
Norman-lar, 73
Nuaymiyye, 223
Nubyalı, 90
Nukerde -ler, 93
Nukuberd, 177

O

Omman-lı, 10, 28, 47, 49, 60, 106
Orhun kitabeleri, 32
Osetin-ler, 70

P

Parth-lar, 70
Pasiyon-lar, 70
Pehlevi, 192
Pers-ler, 48, 58, 114, 117, 121, 124, 125, 127, 130-134, 144, 153, 154, 173, 192

R

Rebia oğulları, 46
Rumlar, 66, 93, 95, 100, 112, 128, 150, 151, 156, 180, 192, 208, 245
Rus-lar, 14, 37, 38, 63, 69, 71, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 84, 189

S-Ş

Sabie mezhebi, 120
Sabii-ler, 120, 201, 202, 203
Sakalibe bkz. Saklab
Sakaraullar, 70
Saklab (Sakalibe) (Slav), 23, 69. 71, 90, 165, 177, 188, 189, 190, 245
Saklabic (ünvan), 188
Sasani-ler, 29, 35, 85, 130, 133, 137, 141, 148, 151, 173, 174

Sasin (Slav boyu), 189
Savardi (Sevordik), 101
Savirler, 101, 102
Selifan (Hayzan kralı), 84
Semarkandlı-lar, 49, 50
Serbin (halk), 189
Serir (Avarlar), 40, 65, 84, 85, 100
Siraf-lı, 28, 49, 84, 90
Siyaverdi-ler, 101
Siyaverdiyye (kumaş türü), 101
Slav bkz. Saklab
Soğd-lar, 57, 40, 155
Sudanlı-lar, 245
Suriyeliler, 74
Süryani-ler, 103, 107, 111, 182, 209
Şia, 223
Şirvanşah-lar, 66, 67
Şuhcan-lar, 192

T

Tamgaç-han, 48
Tarsuslular, 74
Tatar-lar, 32
Temim oğulları, 148
Tinin (canavar), 37, 38
Toguz-guz-lar, 33, 40, 45, 61
Toharlar, 70
Tunkes (Türk hükümdar lâkabı), 249
Türk-ler, 12, 13, 23, 30, 32, 33, 37, 40, 41, 42, 45, 46, 48, 52, 56-61, 65, 67, 72, 73, 80, 80, 81, 87, 92, 93, 94, 95, 100, 122-125, 129, 153, 154, 157, 162-164, 165, 168, 174, 178, 189, 192, 193, 195, 201, 207, 209, 211, 230, 233-235, 239, 241, 243, 246, 249, 252, 254

U-Ü

Ukayl oğulları, 98
Uygur-han (Eygur-han, İrhan), 40
Uygur-lar, 46
Ümeyye oğulları 225

V

Velitaba (Velinane), 188, 190
Vendidat (kitab bölümü), 127
Veşkend (İspanyada halk), 63
Veşkenş (?), 165

Y

Yahudi-ler, 47, 69, 85, 122, 126, 128, 215, 218
Yakubi mezhebi, 188, 193
Yakubiyye, 223
Yârde (tefsirin tefsiri) 127
Yas-lar (As, Asi'ler), 70
Yecüc Mecüc, 38, 57, 185
Yemaniyye, 223
Yemenli-ler, 105, 121, 130, 133
Yunanlı-lar, 112, 175, 176, 180, 181, 201, 202, 203, 206
Yüe-chi, 70

Z

Zemzeme (kitap), 126
Zend (tefsir) 127
Zeydiyye, 223
Zi-Kar savaşları, 170
Zirikeran, 90

B- COĞRAFÎ ADLAR (TOPONİMLER)

A

Abeskun, 39, 76
Acem Denizi (Hazar Denizi), 37
Adana, 247
Aeyla (Eyle), 180, 182
Afrika (İfrikiye/Kuzey Afrika), 9, 14, 78
Ahmedabad, 33, 130
Ahvaz, 23, 131, 144, 151, 252
Ak İrtış, 33
Akka, 215
Akra' dağı, 100
Alan (El-Lan, Alan ülkesi), 65, 70, 84
Amat, 41
Amid, 36, 151
Amman, 185
Ammuriye, 233
Amu Derya bkz. Ceyhun
Amul bkz. İtil
Anadolu (Bilad er-rûm, Rum), 33
An-hsi bkz Parthia
Antakya, 10, 100, 156, 157, 170, 173, 180, 181, 182, 201, 210, 246, 247
Arc dağı, 100
Arguna, 224
Arslan Kapısı (Bab el-Esed), 252
Artuş bkz. İrtış
Atîk bkz. Hire
Atil (İtil), 76
Atina, 176
Atraplus (Trablus), 37
Avar bkz. Serir
Avasım, 246
Ayn-ı Yunus, 111
Azak Denizi (Mayutis/Maeotis), 12
Azer Ebû İbrahim Tapınağı, 202
Azerbaycan, 10
Azercuy (Ateşgede), 207

B

Ba'l tapınağı, 206
Ba'lebek, 207, 206
Bab el-Bahr, 247
Bab el-Ebvab (Derbent), 37, 39, 65, 66, 67, 83, 84, 91, 94, 97, 100, 101, 102, 154, 156, 162
Bab el-Lan (Daryal Geçidi), 98
Bab er-Rıkka, 202
Babek ağacı, 232
Babil Köprüsü, 121
Babil, 24, 23, 42, 61, 102, 112, 121, 122, 123, 124, 128, 128, 172, 190
Bactriya, 70
Badahşan, 32
Badgis, 165
Bağdat, 9, 10, 73, 112, 182, 230, 245, 248
Bağneyn, 104
Bağras, 246
Bahreyn, 49, 148
Bakü, 78
Balis, 33, 76, 187
Balka, 199
Baradan, 230
Baris (tapınak), 210
Basra Körfezi, 23
Basra, 28, 33, 47, 49, 51, 56, 100, 120, 192, 205, 228, 238, 252
Basureyn şehri, 36
Baylekan, 18, 39, 100, 164, 230, 231
Bazebdi (Bazeydi) 36, 111
Bazeydi bkz. Bazebdi
Bebr (Tebr), 40
Becile, 98
Bedir, 171
Beh-rod bkz. Ceyhun nehri bkz. Ceyhun
Belh, 27, 29, 32, 116, 124, 126, 158, 199

Belleheri, 106
Beluc, 193
Berber, 23
Berdaa, 39, 76, 100, 101
Berehut vadisi, 80
Bereziseveze (tapınak), 205
Bergar bkz. Bulgar
Berneva (Tapınak), 208
Berriye, 207
Beruza, 29
Berzeban, 84
Bestam, 193
Beyda, 206
Beyrut, 10, 158
Beyt el-Haram (Kabe), 133, 134, 198, 199
Beyt el-Makdis bkz. Beyt el-Mukaddes
Beyt el-Mukaddes, 29, 125, 126, 128, 180, 184, 201,
Beyt-i Gumdan, 200, 200
Bezz, 101
Bezzeyn dağı, 230
Bintas (Nitas/Baltık) Denizi, 73
Bizans (Rum, Roma), 83, 84, 88, 165
Bolak, 9
Bonn, 11
Buhara, 40, 57, 155, 205
Bulgar şehri, 38, 40, 72, 73, 101
Burcan (Burgonya), 73
Burtasiye, 72
Bust, 104, 193
Buşenc, 163
Büyük Zab, 129

C-Ç

Camiayn, 33
Canic, 84
Cazır, 155
Cebel (El-), 84, 252, 254
Cebel el-Lükkam, 246
Cened, 91
Ceriş (ateşgede), 206
Cerma, 184
Cet, 193
Ceyhun (Amu-Derya, Oxus, Veh-rod, Beh-rod, Uzboy, Kagan ögüzü, Belh nehri) 27, 29, 32, 33, 125
Ceyrun (tapınak), 206
Ceziret ibn Ömer (El-Cezire) 23, 111
Cibal, (El-Cibal) 23, 192, 209, 226
Cibal-ı Taberistan, 233
Cihad kapısı 248
Cudi dağı, 23, 24, 109, 193
Cur şehri, 208
Curya bkz. Gürcistan
Curzan bkz. Gürcistan
Cündisabur, 148, 151
Cünd-ü Kınnesrin, 246
Cürcan, 10, 37, 39, 75, 76, 78, 80
Cürcaniye (Gurgenc), 30
Cüzcan, 224, 224
Çin Denizi, 47, 90
Çin, 8, 12, 18, 23, 34, 39, 40, 41, 42-46, 48, 49, 51, 52, 53, 56-62, 70, 89, 90, 122, 129, 157, 158, 171, 178, 197, 201, 206, 209, 254
Çungars şehri, 102

D

Dakuka, 182
Danyal Kuyusu, 122
Dar'ul İmare, 219
Dara, 165
Darabcird, 206
Daryal Geçidi bkz. Bab el-Lan
Daver, 104
Delhi bkz. Deybel
Demindan, 26
Derbent bkz. Bab el-Ebvab
Derya-i Gurz bkz. Karadeniz
Deybel (Delhi), 23
Deylem Denizi (Hazar Denizi), 102
Deylem, 23, 37, 39, 40, 76, 78, 102, 243, 252, 254

Deyr Kunna, 184
Deyr Murran, 245
Dımaşk Camisi, 206
Dımaşk, 199, 206, 207, 210, 219, 222, 234, 246
Dicle, 23, 27, 33, 36, 47, 57, 111, 129, 130, 166, 182, 190
Dikdan kalesi, 99
Dimas (tapınak), 210
Dînever, 100, 130, 165
Diyarıbekir, 36
Don bkz. Tanayis
Duşa nehri, 36
Dünbavend dağı, 24, 121, 122, 192

E

Ebgan nehri, 32
Ebher, 100
Efes, 185
Efraga şehri, 63
Efrağ, 189
Ehramlar, 201
El-Camiayn, 130
El-Cezire, 23, 148, 151, 156, 163
El-Cibal bkz. Cibal
El-Lan (Alanya, Alan ülkesi, Alanlar), 40, 84, 87, 88, 92, 93, 94, 97, 100
El-Lan kalesi, 84
El-Mesude, 9
Enbar, 33
Endülüs, 23, 37, 62, 63, 73, 93, 180
Erçis bkz. İrtış
Erdebil, 76, 93
Ermenistan, 18, 33, 36, 111, 164, 230, 231
Er-Ran (Gence), 18, 39, 76, 100, 101, 102, 129, 164, 174, 206, 226, 230, 231
Errecan şehri, 206
Ertiş (Artiş) bkz. İrtış
Ertüş bkz. İrtış
Erzen, 36
Estinina, 209
Eşga (Saba), 80
Etil (İtil), 67, 78
Eyacir, 209
Eyle bkz. Aeyla

F

Famiya, 156, 181
Farab, 30, 40
Fars (Faris), 9, 23, 40, 49, 60, 84, 87, 99, 100, 112, 116, 117, 120, 132, 133, 147, 151, 153, 158, 165, 168, 174, 177, 178, 198, 206, 208, 209, 240, 246, 252
Fars kapısı, 246, 247
Fenediyye (Venedik?), 74
Ferd el-Kuvarî, 208
Fergana, 30, 40, 200, 230, 239
Fırat, 22, 27, 33, 36, 57, 112, 121, 156, 187, 190, 223
Fiam, 35
Filistin, 131, 180, 182, 245, 246
Fustat, 10, 122, 201, 246

G

Garş, 193
Gazneyn, 104
Gengis (Ganga), 27, 33
Georgie bkz. Gürcistan
Gîl (Cîl, Gilan), 37, 39, 40, 76, 78, 102, 140, 252
Gilan bkz. Gil
Gilan nehri, 102
Gruzya bkz. Gürcistan
Gumik, 84
Gurcin, 101
Gurz bkz. Gürcistan
Gurziyye bkz. Gürcistan
Gürcistan (Kürc), 84, 97
Gürzan (Gürcü), 97, 101

H

Habeş Denizi, (Hint Okyanusu), 33, 34, 37
Habur, 36
Hadr kalesi, 209
Hadramut, 80
Haleb, 10, 91, 158
Hanfu (Hanku, Lo-yang), 47, 49, 50, 51, 52, 56
Hanicar, 182
Hanku bkz. Hanfu
Harran, 202, 203
Havarizm (Harezm), 30, 37, 70, 73, 206
Hazar Denizi, 12, 38, 39, 40, 65, 66, 70, 75, 76, 78, 101, 102
Hazar nehri (Hazar Denizi), 39, 73, 75
Hazar(ya), 25, 37, 39, 70, 71, 72, 80, 94
Hazran bkz. Cürzan
Hemedan, 100, 130, 192, 254
Heraklius Kapısı, 188
Herat, 163
Herkend, 206
Heyt, 33
Hıms, 156, 181, 207, 214, 224, 246
Hicaz, 25, 190
Hinniba, 141
Hint (Hindistan), 10, 11, 12, 17, 25, 28, 33-36, 41, 42, 47, 52, 43, 58, 59, 61, 62, 80, 89, 103-107, 119, 129, 153, 157, 158, 159, 178, 197, 199, 209, 238, 254
Hint dağı, 104
Hint Okyanusu, 8, 41
Hire nehri, 34
Hire, 35
Hirmend nehri, 104
Horasan, 10, 12, 14, 18, 25, 30, 37, 40, 57, 58, 59, 61, 66, 73, 85, 125, 139, 153, 163, 165, 173, 178, 200, 206, 206, 209, 211, 222-226, 230, 232, 249, 254
Hum, 78
Humdan (Ch'ang-an), 47, 50, 52, 56
Humruc bkz. Khunzakh
Huttelan, 40, 158
Huzistan, 148

I-İ

Irak, 20, 33, 49, 52, 60, 99, 100, 107, 112, 120-126, 129, 130, 141, 151, 153, 156, 157, 159, 170, 172, 177, 178, 182, 190, 208-209
Irak-ı Acem (Sevad), 25
Isbahan, 199, 221, 254
İberya bkz. Gürcistan
İbni Hübeyr Kasrı, 112
İbni Hübeyra kalesi, 141
İfrikiye (Kuzey Afrika), 25, 61
İkrituş Adası, 28
İlek, 30
İncil nehri, 71
İran Körfezi, 28
İran, 23, 65, 122, 168
İranşehr, 123
İrtsis bkz. İrtış
İsa nehri, 33
İsbicab, 40
İsfaraiyn, 30
İskenderiye, 182
İsmail Kuyusu, 134
İspidrud (Kür), 102
İstahr, 10, 207
İtil (Atil, Etil), 75, 78
İvrya bkz. Gürcistan
İyad b. Nizar, 148, 153

K

Kabe, 134, 190, 199
Kabele, 98
Kabh (Qabq, Kafkas) dağı, 39, 40, 65, 67, 83, 84, 85, 87, 92, 97, 99, 102, 154, 156, 163, 189

Kabil, 122
Kabr-i Sabur (Fisabur), 36
Kadisiye, 34
Kaf dağı 177
Kafkas bkz. Kabh
Kafkas-ötesi, 101
Kafkasya, 87
Kahire, 12
Kali-kala, 33
Kamer Dağı, 28
Kanbelu Adası Denizi bkz. Zenc Denizi
Kandahar, 29, 129
Kank nehri 104
Kara İrtış, 32
Karda, 36, 111
Kardun, 144
Kariyan, 207
Karkisiya, 36
Karşı bkz. Tirmiz
Kartli bkz. Gürcistan
Kasr b. Hübeyra, 33, 130
Kasr beni Sağlebe, 34
Kasr el-Ebyaz, 34
Kasr el-Kadisiyye, 34
Kasr eş-Şem', 206
Kaşmir, 29, 129
Kavusan (Tapınak), 200
Kays Adası, 28
Kayyıs, 230
Kazvin, 100, 252
Kebk, 198
Kehlan kalesi 91
Keleh (Kala), 49, 80
Kencere (ateşgede), 206
Kengdiz (Mehrican), 129
Kenkever nahiyesi, 192
Kerh-i Cüddan, 182
Kerkukân (tapınak), 206
Keşek (Kaşak), ülke 87
Khunzakh, 85
Kınnesrin, 156, 222
Kirman, 9, 26, 133, 193, 198, 209
Kisra Sarayı, 151, 152
Kofs, 193
Kostantiniyye Körfezi, 66, 74, 77, 208
Kostantiniyye, 36, 37, 39,73, 78, 83, 95, 150, 208
Kufe, 33, 34, 100, 112, 121, 122, 192, 214, 216, 218, 222
Kumis, 206
Kusa nehri, 112
Kusca (ateşgede), 206
Kusyan kilisesi, 182
Kuşan (Kuça), 40, 61
Kuvar, 208
Küçük Zab, 129
Kür (Kura, İsbidrud)), 101, 102
Kürc (Gürcistan), 84

L

Lar, 106
Layzan, 67, 99
Lazika, 36
Lazkiye, 37
Lecun, 215
Lübnan, 206
Lükkam (el-Akâm) dağı, 100

M

Maarib, 91, 98
Madagaskar, 12
Magas, 84
Mağrib, 61, 78, 176, 211, 247
Mahey, 192
Mahuza, 240
Makedonya, 179, 180
Malatya, 33
Mansura, 58
Marbin (bina), 199
Marzebun Gölü, 33
Masebedan, 130
Massisa, 247
Maveraünnehir, 30, 49

Mavsıl bkz. Musıl
Mayutıs (Maeotis, Azak) Denizi, 36, 38, 39, 40, 63, 66, 67, 73, 77, 78
Medain (Ctesiphon), 125, 151, 157, 166
Medine, 25, 100, 171, 215
Medine't-üsselam, 33, 209, 232, 242, 252
Medu (Mez) [Amdo], 44, 45, 48
Mehrac, 80, 90
Mekke, 9, 12, 25, 100, 135, 171, 199
Menbiç nehri, 33
Mendusan (tapınak), 199
Merv, 173
Meyyafarıkeyn, 36, 165
Mılitiya (tapınak), 202
Mısır kapısı, 245
Mısır, 10, 14, 29, 81, 90, 92, 122, 158, 165, 179, 182, 183, 194, 195, 201, 206, 216, 218, 230, 245, 246, 253
Mihran ez-Zeheb, 29, 90
Mihran, 27
Mihran-ı Sind, 29, 32
Msndr bkz. Semender
Mukan, 40
Mukaniyye (Mugan), 98, 99
Multan, 29, 58
Musa dağı, 101
Musul, 10
Müzeyhıra, 91

N

Naffata (Bakü civarı), 76
Nahle vadisi, 91
Nasiriye, 181
Necef, 34, 35
Nehrevan, 155, 165, 170
Ners (Nerse, Nersa, Narsa) 33, 121, 141
Nersiyan, 122
Nesa, 206
Nevbahar (tapınak), 199
Nısibeyn, 151, 178
Nihavend, 100, 130
Nil, 27, 28, 29, 32, 90
Ninova, 102, 111, 112
Nisabur,151, 153, 207, 233
Nitas bkz. Puntos
Niyal kalesi, 99
Nuba bkz. Nubya
Nubya, 90
Nukuberd, 177

O-Ö

Orta Asya, 233
Oxus bkz. Ceyhun
Özbekistan, 29

P

Paris, 9
Parthia, 70
Pontos Denizi (Karadeniz), 9, 28, 36, 37, 38, 63, 75, 77, 78, 82, 88, 93
Ra's'ul Ayn, 36
Rafika, 187
Rahib vadisi, 133
Rakîm, 184
Ram Hürmüz, 144
Ras (Aras), 101
Rebia toprakları (Diyar-ı Rabia), 178
Rey (Tahran), 11, 26, 30, 121, 153, 163, 243, 252
Roha, 166
Roma bkz. Rum
Rum (Bizans, Anadolu), 25, 37, 52, 61, 69, 73, 82, 84, 92-95, 122, 143, 153, 166-168, 170, 173-176, 182-185, 189
Rum Denizi, 28, 37, 63, 74, 82, 87, 88, 246
Rus Denizi, 73
Rusan (Ruvisan), 40

S-Ş

Saba bkz. Eşga
Sabit nehri, 28
Sabur şehri, 120, 208
Saffuriye, 215
Said (Port Said), 92, 194, 253
Saklab yurdu, 95
Saklatun (Saklatin), 88
Saky el-Furat, 130
Samerra, 190, 232, 233, 242, 243, 244, 245
Sammura, 62
Samsaha, 97, 98
San'a, 91, 200, 200
Sanariyye, 98
Sanf (Annam), 18, 47
Sannara, 101
Sariye, 233
Satiydema nehri, 36
Sava gölü, 171
Saymur, 106
Selakiyus (Seleucus), 201
Sellar kalesi, 102
Selukiyye, 157
Semanin, 24
Semender, 102
Semerkand, 40, 41, 57, 155
Senir köyü, 210
Sersar nehri 209
Seryat nehri, 36
Sevad (İrak-ı Acem), 129, 141, 209
Sevad-ı Irak, 148
Sıffeyn, 33, 218
Sicilmasse, 211
Sicilya bkz. Sikiliyye
Sicistan, 104, 107, 124, 127, 128, 193, 198, 205, 209
Sikiliyye (Sicilya), 61, 78
Sind, 20, 25, 27, 29, 35, 42, 53, 58, 90, 104, 129, 157, 178, 198, 209, 230
Sinn kasabası, 129
Siraf, 47, 51, 56, 99
Soğd (Soğdiyana), 57, 58, 153
Sudan, 25, 28
Sufr, 87
Sugur, 186
Sumaysat, 33
Sur et-Tin, 101
Sur, 92, 97
Sura, 33, 130
Suriye, 10, 158
Sus, 151
Sübbet bkz. Tübbet
Süsencird, 240
Şahrud nehri, 102
Şalus, 252
Şam Denizi (Rum Denizi), 37
Şam geçidi, 247
Şam, 10, 16, 18, 25, 33, 74, 100, 122, 125, 150, 157, 165, 173, 177, 180, 184, 186, 190, 192, 193, 199, 201, 208, 246, 253
Şamkhor, 101
Şaş (Taşkent), 30, 40
Şehrizur, 178
Şeki (Şekin), 98
Şiraz, 208
Şirvan, 66, 67, 76, 78, 99
Şiz (Sinn), 173, 206

T

Taberistan, 26, 37, 39, 67, 75, 76, 78, 121, 129, 209, 233, 252
Taberiye, 215
Tabersaran, 65
Tahran (Rey), 9
Taif, 25
Taki, 29
Tanayis (Don) nehri, 28, 36
Tarabezunda (Trabzon), 88
Tarsus, 74, 247, 248
Tavahin, 246
Taylesan, 40

Tedmür şehri, 207
Tel Fahhar, 130
Teytel (Benyel) dağı, 111
Tırbal (tapınak), 208
Tibet bkz. Tübbet
Tiflis, 87, 97, 98, 101
Tirmiz (Karşı), 30
Trabezonde (Tarabezunda, Trabezonda, Taraz zübde=Trabzon), 40, 66, 101
Tufuf, 33, 130
Tuleytula (Toledo), 62
Tur (ülke), 122
Turtuşa şehri, 63
Tus, 205
Tübbet (Sübbet, Tibet), 32, 41, 42, 48, 57, 58, 59, 60, 158, 178
Türkistan, 30, 70
Türkmenistan, 70
Tüster, 151

U-Ü

Urşelim (Kudüs), 182
Usruşene (Usreseniyye, Usruşane), 40, 230, 233, 239
Uzboy bkz. Ceyhun
Übülle (Bula), 49
Ürdün, 185, 215

V

Vahan, 32
Valandar (Vanandar) ş. 93, 94
Varsan (Varaçan, Varacan), 102
Vasıt, 33, 120, 149, 182
Veh-rod, bkz. Ceyhun
Verd el-Curi suyu, 208
Verya bkz. Gürcistan
Vesic, 30
Veşkenş (?), 165
Virk bkz. Gürcistan
Viyana, 10
Vrats bkz. Gürcistan
Yansu (Yensu, Lo-yang), 41
Yemame, 34, 92
Yemen, 25, 58, 59, 90, 91, 92, 98, 124, 163, 165, 176, 190, 193, 200, 230, 238
Yengikent (Yenişehir), 30
Yunan (Bizans), 93

Z

Zabic, 18, 47, 90
Zabit (Zenc), 60
Zabulistan, 58, 198
Zebid, 91
Zemzem, 135
Zenc Denizi (Kanbelu Adası Denizi), 28
Zenc, 18, 28, 172, 245, 248
Zencan, 98
Zengibar, 8
Zevran şehri, 111
Zirbad, 99
Zülkarneyn Mescidi, 97